

INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL

Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 398.34((=163.2)(478)(043.2)

MIRON MARINA

**CASA TRADIȚIONALĂ A BULGARILOR DIN REPUBLICA
MOLDOVA CA PARTE A PATRIMONIULUI CULTURAL**

SPECIALITATEA: 612.01 – ETNOLOGIE

Teză de doctor în istorie

Conducător științific:

NICOGLU Diana,
doctor în istorie,
conferențiar cercetător
DEMCENCO Nicolae

Autorul:

MIRON Marina

CHIȘINĂU, 2019

© Miron Marina, 2019

CUPRINS

ADNOTARE	5
LISTA TABELELOR	8
LISTA FIGURILOR	9
LISTA ABREVIERILOR	12
INTRODUCERE	13
1. STUDIUL ETNOGRAFIC AL CASEI TRADIȚIONALE A BULGARILOR (ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI)	23
1.1 Istoriografia privind casa tradițională a bulgarilor.....	23
1.2 Materiale utilizate la studiul casei tradiționale a bulgarilor.....	45
1.3 Concluzii la Capitolul 1	48
2. MATERIALE ȘI METODE DE CERCETARE	50
2.1 Abordări teoretice ale studierii casei tradiționale	50
2.2 Metodologia studierii casei tradiționale a bulgarilor	55
2.3 Probleme teoretico-metodologice ale patrimoniului și patrimonializării	62
2.4 Concluzii la Capitolul 2	67
3. TRANSFORMAREA PRACTICILOR TRADIȚIONALE DE CONSTRUCȚIE A CASEI LA BULGARI	69
3.1 Schimbarea planificării localităților și complexelor locativ-gospodărești la bulgari (începutul sec. al XIX-lea – sfârșitul sec. al XX-lea)	69
3.2 Tipologia casei tradiționale a bulgarilor: de la conservatism la definitivarea conceptului comun (începutul sec. al XIX-lea – sfârșitul sec. al XX-lea)	82
3.3 Dezvoltarea interiorului casei tradiționale a bulgarilor	95
3.4 Concluzii la Capitolul 3	101
4. CREDINȚELE, OBICEIURILE ȘI PRACTICILE LEGATE DE CASĂ LA BULGARI	103
4.1 Credințe, reprezentări și considerații tradiționale referitoare la construcția casei	103
4.2 Practici și ritualuri legate de edificarea casei tradiționale	113
4.3 Asimilarea casei prin crearea centrelor semiotice și implicarea în evenimente legate de ciclul vieții umane.....	120
4.4 Concluzii la Capitolul 4	129
5. PATRIMONIALIZAREA CASEI TRADIȚIONALE A BULGARILOR	131
5.1 Experiența europeană și națională în procesul de salvagardare a casei tradiționale.....	131
5.2 Aspecte practice ale transformării casei tradiționale în structuri de primire a turiștilor....	142
5.3 Transformarea casei tradiționale bulgărești în structuri muzeale	149

5.4. Concluzii la Capitolul 5	158
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	159
BIBLIOGRAFIE	164
ANEXE.....	188
Anexa 1. Contextul general al cercetării.....	188
Anexa 2 Baza cercetărilor de teren	192
Anexa 3. Casa tradițională a bulgarilor – de la proveniență la materiale și tehnici de construcții	198
Anexa 4. Jertva zidirii – subiectul creației populare.....	216
Anexa 5. Modalități de patrimonializare a caselor tradiționale în Republica Moldova	220
DICȚIONAR DE TERMENI	234
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	238
CURRICULUM VITAE	239

ADNOTARE

Miron Marina. Casa tradițională a bulgarilor din Republicii Moldova ca parte a patrimoniului cultural. Teză de doctor în istorie. Specialitatea 612.01. – Etnologie. Chișinău, 2019.

Structura tezei: constă din *introducere*, cinci *capitole*, *concluzii* și *recomandări*, *adnotări* în limbile română, rusă și engleză, *bibliografie* din 322 de surse, 151 pagini text de bază și 5 *anexe*. Rezultatele cercetării au fost publicate în 25 de materiale științifice.

Cuvinte-cheie: etnologie, bulgaristică, patrimoniul cultural, patrimonializare, arhitectură vernaculară, materiale și tehnici de construcții, casa sud-basarabeană, bulgarii din Republica Moldova, valorificare turistică.

Domeniul de studiu: etnologie.

Scopul lucrării: reflectarea evoluției multilaterale a casei tradiționale a bulgarilor din spațiul actual al Republicii Moldova ca parte a patrimoniului cultural prin efectuarea unor cercetări complexe din perspectiva valorificării științifice, socio-culturale, muzeistice, economice și turistice.

Obiectivele lucrării: analiza istoriografiei și determinarea gradului de cercetare a problemei evoluției diacronice a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova; identificarea și repertorierea caselor autentice ale bulgarilor în vederea introducerii în circuitul științific, cultural și turistic; determinarea transformărilor tipologice, practicilor tradiționale de construcție a locuințelor, pentru prezentarea nivelului de conservare a acestora la etapa actuală; examinarea modalităților și a nivelului de interferență etnoculturală între grupurile etnice de pe teritoriul Republicii Moldova cu referire la casa tradițională; identificarea și studierea practicilor legate de construcția și utilizarea cotidiană a casei tradiționale a bulgarilor cu specificarea modificărilor ulterioare; elucidarea importanței percepției casei bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural imaterial; Studierea experienței internaționale și naționale de patrimonializare a casei tradiționale prin stabilirea și încadrarea a principalelor modalități de valorificare a acesteia de către bulgari în scop muzeistic și turistic.

Noutatea științifică: se prezintă evoluția multilaterală a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova ca parte componentă a patrimoniului cultural cu introducerea în circulație științifică materialul original de teren, aplicarea abordării interdisciplinare la studierea casei tradiționale. Lucrarea vine să argumenteze necesitatea patrimonializării casei bulgare și conturează diverse modalități practice de valorificare a acesteea.

Rezultatul obținut: contribuie la soluționarea unei **probleme științifice importante** și rezidă în *elucidarea complexă* a transformărilor casei tradiționale și a percepțiilor legate de aceasta la bulgari din Republica Moldova, a practicii europene și naționale de patrimonializare a moștenirii culturale, *având ca rezultat* completarea lacunelor în studiul acestei componente a culturii și fundamentarea unui șir de recomandări practice de valorificare a casei tradiționale a bulgarilor ca parte a patrimoniului cultural, *cu utilizare* ulterioară în scop muzeistic și turistic.

Valoarea teoretică: materialele introduse în circuitul științific în premieră vor contribui la extinderea studierii etnografice a comunității bulgare din Republica Moldova; lucrarea oferă o metodologie complexă de cercetare a casei și componentelor acesteia; modul de tratare a problemei științifice deschide noi perspective pentru studierea interdisciplinară a domeniului.

Valoarea aplicativă a lucrării: utilizarea rezultatelor cercetării la elaborarea unor cursuri speciale universitare de etnologie și antropologie culturală, precum și de istorie, cultură și tradiții ale bulgarilor din Republica Moldova pentru elevii ciclului liceal. Recomandările practice sunt utile pentru mai mulți proprietari ai caselor tradiționale, muzee regionale și locale.

Implementarea rezultatelor științifice: elaborarea unui curs universitar specializat *Locuințele tradiționale ale popoarelor lumii* pentru studenții specialităților de Design arhitectural și Design interior. O sinteză a materialelor cercetării științifice sunt introduse în proiectul în curs de implementare „Platforma științifică pentru valorificarea patrimoniului cultural” (Institutul Patrimoniului Cultural).

АННОТАЦИЯ

Мирон Марина. Традиционный дом болгар Республики Молдова как часть культурного наследия. Диссертация на соискание ученой степени доктора истории. Специальность 612.01. – Этнология. Кишинэу, 2019.

Структура диссертации: состоит из введения, пяти глав, выводов, аннотаций на румынском, русском и английском языках, библиографии из 322 источников, 151 страниц основного текста, 5 приложений. Результаты исследования были опубликованы в 25 научных изданиях.

Ключевые слова: этнология, болгаристика, культурное наследие, патримониализация, народная архитектура, материалы и техники строительства, южно-бессарабский дом, болгары Республики Молдова, туристическое освоение.

Область исследования: этнология

Цель исследования: выявление характера трансформации традиционного болгарского дома как части культурного наследия Республики Молдова посредством его комплексного исследования с точки зрения научной, социо-культурной, музейной, экономической и туристической ценности.

Задачи исследования: анализ историографии по традиционному болгарскому жилищу в Республике Молдова и определение степени изученности самой темы; идентификация, описание и систематизация традиционных домов болгар с целью включения их в научный, культурный и туристический оборот; выявление изменений в практике строительства жилища болгар с целью определения степени сохранности традиционного дома в настоящее время; определение характера этнокультурных взаимодействий с другими этническими общностями; выявление роли обычаев и обрядов, связанных с домом как неотъемлемой части духовной наследия; анализ международного опыта сохранения традиционных домов и определение основных способов дальнейшего их использования в музейных и туристических целях.

Новизна и оригинальность: многоаспектное отражение трансформации традиционного болгарского дома как части культурного наследия Республики Молдова; введение в научный оборот оригинального полевого материала; применение междисциплинарного подхода при исследовании традиционного жилища; обоснование необходимости патримонизации болгарского жилища и изложение практических способов использования дома в качестве объекта культурного наследия.

Полученный результат: способствует решению **важной научной проблемы** и состоит в *комплексном освещении* изменений типологии жилища и представлений о доме у болгар Республики Молдова; применение международного опыта по патримонизации культурного наследия, *что в свою очередь приведет к* восполнению пробелов в изучении данного компонента культуры, обоснованию ряда практических способов сохранения традиционного болгарского дома *для использования* его в музейных и туристических целях.

Теоретическая значимость: ряд материалов, введенных в научный оборот впервые, могут способствовать расширению диапазона этнографических исследований болгар Республики Молдова; работа предлагает комплексную методологию исследования дома и его составляющих; способствует введению междисциплинарного подхода в изучении традиционного жилища.

Практическая значимость: использование результатов в разработке специальных курсов по этнологии и культурной антропологии; по предмету «История, культура и традиции болгар Республики Молдова». Практические рекомендации могут быть полезны владельцам традиционных домов и для региональных и местных музеев.

Внедрение научных результатов: специализированный университетский курс «Традиционные жилища народов мира» для студентов специальностей архитектурного дизайна и дизайна интерьера. Материалы научного исследования введены в находящийся в реализации проект «Научная платформа по использованию культурного наследия» (Институт Культурного Наследия).

ANNOTATION

Miron Marina. Traditional House of Bulgarians from the Republic of Moldova as part of the cultural heritage. PhD thesis in history. Specialty 612.01. - Ethnology. Chişinău, 2019.

Structure of the thesis: consists of *introduction, five chapters, conclusions and recommendations, annotations* in Romanian, Russian and English, *bibliography* from 322 sources, 151 basic text pages and 5 *annexes*. The results of the research were published in 25 scientific publications.

Key-words: ethnology, Bulgarian studies, cultural heritage, patrimonialization, vernacular architecture, building materials and techniques, South-Basarabian house, Bulgarians from the Republic of Moldova, tourist valorisation.

Field of study: ethnology

The aim: reflecting the multilateral evolution of the traditional Bulgarian house from the current space of the Republic of Moldova as part of the cultural heritage by carrying out complex researches from the perspective of scientific, socio-cultural, museum, economic and tourist value.

The objectives: analyzing the historiography and determining the degree of research of the problem of the diachronic evolution of the traditional Bulgarian house in the Republic of Moldova; identification and re-listing of the authentic houses of the Bulgarians in order to be introduced in the scientific, cultural and tourist circuit; the determination of the evolution of the typology, of the traditional construction practices, in order to establish the level of preservation of the houses up to the present time, through the internal and external factors; the synthesis of the ethnocultural interference domains related to the traditional house between the ethnic groups on the territory of Moldova; highlighting the importance of housing perception as part of the immaterial heritage of Bulgarians and identifying opportunities for their preservation and use for tourism purposes; specifying the changes that occurred to Bulgarians in the Republic of Moldova, in the context of the housing construction practices; analyze the different experience of capitalizing traditional houses by means of patrimonization and the establishment of the main ways of further capitalizing on the traditional Bulgarian house in a museum and tourist aims.

Scientific novelty: presentation of the multilateral evolution of the traditional house of the Bulgarians in the Republic of Moldova as part of the cultural heritage with the introduction into the scientific circulation of the original field material, applying the interdisciplinary approach to the study of the traditional house; the work argues for the necessity of patrimonialisation of the houses and outlines various practical ways of using as a cultural heritage.

The obtained result: it contributes to solving an **important scientific problem** and consists in *the complex elucidation* of the transformation of the traditional houses and the perceptions connected with them to the Bulgarians in the Republic of Moldova, the European and national practice of patrimonization of the cultural heritage, *resulting in* completing gaps in the study of this culture component and foundation of a series of practical ways of their preservation as part of the national heritage, for *later use* for museum and tourist purpose.

Theoretical value: the materials introduced in the scientific circuit, some for the first time, will contribute to the amplification of the ethnographic study of the Bulgarian community in the Republic of Moldova; proposes a complex research methodology for the house; contributes to the relaunching of the multilateral research of traditional Bulgarian houses.

The applicative value: the results of the research can be used for the development of special courses of ethnology and cultural anthropology; history, culture and traditions of Bulgarians in the Republic of Moldova for high school students. Practical recommendations can also be helpful to owners of traditional houses, regional and local museums.

Implementation of scientific results: the results of research was achieved by developing a specialized university course *The traditional dwellings of the peoples of the world* for the students of the specialties of Architectural Design and Interior Design. A synthesis of the scientific research materials are introduced in the project under implementation „The scientific platform for the valorization of the cultural heritage” (Institute of Cultural Heritage).

LISTA TABELELOR

Tabelul 4.1. Analiza comparativă a structurii legendelor din regiunea carpato-balcanică și Basarabia (elaborat de autor – M. Miron).....	110-111
Tabelul 5.1. Tipologia muzeelor din satele și orașele bulgare din Republica Moldova (tabel elaborat de autor pe baza materialelor proprii).....	154
Tabelul 5.2. Capacitățile muzeelor diasporei bulgare de diversificare a serviciilor muzeale.....	156-157
Tabelul A3.5.1. Distribuția fondului locativ al bulgarilor (pe ținute și tehnici de construcție) în Basarabia, 1822–1828.....	205
Tabelul A3.5.2. Tipurile de clădiri din coloniile bulgare în Basarabia (după tehnica de construcție), 1837.....	205
Tabelul A3.5.3. Evoluția fondului locativ privat al bulgarilor Basarabiei în sens cantitativ și calitativ în perioada 1833–1843.....	205
Tabelul A3.5.4. Tipuri de construcții în coloniile bulgare din Basarabia (după tehnica de construcție), 1846.....	205
Tabelul A3.5.5. Tipuri de construcții în coloniile bulgare din Basarabia (după tehnica de construcție), 1851.....	206
Tabelul A3.5.6. Starea fondului locativ al coloniilor bulgare (pe ținute), 1863	206
Tabelul A3.5.7. Starea fondului locativ al coloniilor bulgare (pe tipuri și materiale de construcție), 1869.....	206
Tabelul A3.5.8. Evoluția indicatorilor cantitativi ai fondului locativ în coloniile bulgare din Basarabia.....	206
Tabelul A5.5.1. Evoluția performanțelor pensiunilor și agropensiunilor în Republica Moldova.....	227
Tabelul A5.5.2. Repartizare regională a structurilor de primire în mediul rural și centre raionale.....	227
Tabelul A5.5.3. Criterii minime referitoare la starea generală a clădirii.....	228
Tabelul A5.5.4. Criterii minime referitoare la spațiile de primire, alimentație și alte spații auxiliare.....	228
Tabelul A5.5.5. Criterii minime referitoare la instalații.....	228
Tabelul A5.5.6. Criterii minime referitoare la spațiile de cazare.....	229
Tabelul A5.5.7. Criterii minime referitoare la grupuri sanitare.....	230
Tabelul A5.5.8. Criterii minime referitoare la dotarea bucătăriei.....	230
Tabelul A5.5.9. Criterii minime referitoare la altele.....	230

LISTA FIGURILOR

Figura 2.1. Forme regionale ale locuințelor tradiționale din Bulgaria sec. al XIX-lea.....	72
Figura A3.3.1. Tehnica de construcții „паянтов градеж”, foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	202
Figura A3.3.2. Pereți ridicate în diferite tehnici și unse cu lut, foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	202
Figura A3.3.3. Producerea lampaciului (chirpici nears), curtea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, mun. Chișinău, foto autor, 26.09.2018.....	202
Figura A3.3.4. Pereți de casă ridicate cu lampaci (chirpici nears), unse cu 2 straturi de lut și date cu var, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	203
Figura A3.4.1. Frontoane acoperișurilor în 2 pante cu incrustații din lemn zoomorfe, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	204
Figura A3.4.2. Frontonul acoperișului unei construcții gospodărești executat în tehnica „паянтов градеж”, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	204
Figura A3.4.3. Acoperiș în 2 pante cu oale din cement. Construcția de susținere a acoperișului în 2 pante (aspectul din interior), foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir.....	204
Figura A3.5.1. Evoluția fondului locativ al așezării bulgare a Basarabiei în componența Imperiul Rus, 1828–1869.....	207
Figura A3.7.1. Casa tradițională construită 1920, proprietar actual Caradjov V., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	209
Figura A3.7.2. Casa tradițională construită 1930, proprietar actual Bahov N., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	209
Figura A3.7.3. Casa tradițională construită 1934, proprietar actual Tauci P., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	209
Figura A3.7.4. Casa tradițională cu beci sub casă, construită anii 1950-ci, proprietar actual Peicova M., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	210
Figura A3.7.5. Casa tradițională construită la începutul sec. XX, s. Victorovca, raionul Cantemir. Foto obținut de autor în 1998 în timpul cercetărilor de teren.....	210
Figura A3.7.6. Casa tradițională construită la începutul sec XX, or. Taraclia, proprietar Bairactari I. Foto autor, 1997.....	210
Figura A3.7.7. Casa lui O. Panov, or. Taraclia. Foto din colecția corespondentului local D. Borimecicov, obținută de autor 1997, în timpul cercetărilor de teren.....	211
Figura A3.7.8. Casa tradițională construită la începutul sec XX, or. Taraclia, proprietar Caireac D. A. Foto autor, 1997.....	211

Figura A3.8.1. Lada de zestre și masa cu ladă de păstrat, anii 30 ai sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	212
Figura A3.8.2. Dulap pentru veselă, mijlocul sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	212
Figura A3.8.3. Covată (noștova) tradițional folosită la frământarea aluatului, începutul sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	212
Figura A3.8.4. Măsuță tradițională (paralea sau sofa), s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	213
Figura A3.9.1. Decorarea ramelor cu prosoape tradiționale (peșchiri), s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	213
Figura A3.9.2. Peretare tradiționale într-o casă bătrânească (anii 20 sec. XX), s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	213
Figura A3.9.3. Covoare tradiționale într-o casă din anii 20 sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	214
Figura A3.9.4. Decorarea interioarelor în case tradiționale – îmbinare de tradiții și inovații, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018.....	214
Figura A3.9.5. Decorarea interioarelor în case tradiționale – casa mare și antreu la „Casa Dorului”, s. Văleni, raionul Cahul. Foto autor, 13 mai 2015.....	214
Figura A5.1.1. Sfântul Ilie sărbătorit la <i>Casa Părintească</i> , s. Palanca, raionul Călărași. Foto autor, 2010.....	221
Figura A5.1.2. Program etnofolcloric pentru turiști străini la Casa Dorului, s. Văleni, raionul Cahul.....	221
Figura A5.2.1. Curtea Domnească A. Lăpușneanu, reabilitată în proiect transfrontalier, 2013–2017 (s. Lăpușna, raionul Hîncești), foto autor, 2016.....	222
Figura A5.2.2. Complex turistic rural <i>Gagauz sofrasi</i> , s. Congaz, UTAG.....	222
Figura A5.2.3. Case tradiționale reabilite din investiții private și transformate în pensiuni (s. Butuceni, raionul Orhei). Foto autor, 2015.....	222
Figura A5.4.1. Casă tradițională transformată în Muzeul memoriei deportaților și Muzeul etnografic (s. Mereni, raionul Anenii Noi), foto autor, 22.11.2015.....	227
Figura A5.4.2. Muzeul „Vatra strămoșească”, s. Vatici, raionul Orhei, foto autor, 12.08.2016.....	227
Figura A5.4.3. Pensiunea Hanul lui Hanganu, s. Lalova, raionul Rezina, foto autor, 2015.....	227

Figura A5.4.4. Muzeul Curtea țărănească, s. Văleni, raionul Cahul, foto autor, mai 2014.....	227
Figura A5.5.1 Situația structurilor clasificate în plan regional.....	228

LISTA ABREVIERILOR

ADTM – Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova
ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova
ASTRA – Muzeul civilizației populare tradiționale din Sibiu
AȘB – Academia de Științe a Bulgariei
AȘM – Academia de Științe a Moldovei
AȘR – Academia de Științe a României
CSI – Comunitatea Statelor Independente
ECTS – Economia comerțului, turismului și serviciilor
ICOM – Consorțiul Internațional al Muzeelor
IPC – Institutul Patrimoniului Cultural
MAI – Ministerul Afacerilor Interne
MNEIN – Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală al Moldovei
PNUD – Proiectul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare
RECOMESPAR – Rețea de colecții etnografice și muzee private din România
RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
ЗООИД – Записки Одесского Общества Истории и Древностей (Notele Societății de Istorie și Antichități din Odessa)
КЕВ – Кишиневские Епархиальные Ведомости (Kishinevskie Eparhialnye Vedomosti)
МВД – Министерство Внутренних Дел

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei. Casele autentice, conservate în mai multe localități din spațiul actual al Republicii Moldova, reprezintă un compartiment important al patrimoniului cultural național, valorificat insuficient nu doar din punct de vedere științific, dar și turistic, economic. Cercetările noastre de teren au pus în evidență o serie de trăsături comune legate de varietatea arhitecturii populare, generată de factorii geografic, antropic, economic, spiritual, care și-au găsit reflectare în creația orală, muzică etc. Majoritatea activităților vitale, împărțite după principiul „masculin-feminin”, se desfășurau la bulgari atât în interiorul casei, cât și în curte. Tradițional, în familiile bulgarilor copiii erau deprinși de timpuriu cu activitățile casnice: băieții erau implicați în lucrul din gospodăria casei, deprinzând astfel și o meserie, iar fetele însușeau torsul lânii, broderia, alesul covoarelor etc. În totalitate, aceste aspecte formează elementele culturii tradiționale, care au avut un rol semnificativ în dezvoltarea materială și spirituală a poporului, au contribuit la păstrarea într-un mediu nou a identității etnice a imigranților transdanubieni în Basarabia.

În pofida faptului că în satele populate de bulgari au fost identificate mai multe case tradiționale, constatăm că acestea au fost abordate de etnologi tangențial și nu au devenit până acum obiect de studiu aparte, fapt ce a determinat actualitatea și importanța cercetării realizate de noi. Pe de altă parte, casa tradițională, ca parte a culturii materiale și spirituale, înglobează o serie de aspecte ce țin de practicile de construcție și superstițiile seculare, decorarea casei în interior, obiceiurile și credințele populare legate de locul și rolul locuinței, a vetrei la bulgarii stabiliți în spațiul actual al Republicii Moldova.

Actualmente, când Republica Moldova se raliază la practicile europene de salvagardare și valorizare a patrimoniului cultural, dar și în contextul tendințelor de globalizare, este evident interesul cercetătorilor din domeniul etnologiei, autorităților publice locale, a actorilor din turism pentru unicitate și specificul local, pentru elementele vieții tradiționale păstrate de-a lungul vremii, care necesită a fi introduse în circuitul științific pentru a fi valorificate corespunzător.

În spațiul european (România, Bulgaria, Ungaria, Slovacia) este cunoscută o vastă experiență de valorificare a elementelor culturii materiale și spirituale prin transformarea caselor tradiționale din mediul rural în spații de conservare a patrimoniului local. În aceste condiții, se modifică statutul mai multor case autentice, ele fiind transformate în muzee, centre de meșteșuguri tradiționale, agropensiuni, locații amenajate pentru informarea turiștilor din țară și din străinătate, care vizitează destinațiile rurale.

Ca finalitate, odată fiind conjugate eforturile la mai multe nivele pentru valorificarea locuinței tradiționale, ultima devine un loc special pentru conservarea și promovarea

patrimoniului cultural-spiritual local. Asemenea case-muzeu găzduiesc: sărbători tradiționale desfășurate în curtea țărănească, diverse activități tradiționale convertite în spectacole și acțiuni interesante cognitive pentru turiști, platforme de comunicare pentru oamenii de artă (tabere de creație), târguri ale meșterilor populari cu ateliere de lucru pentru spectatori de diferite vârste, activități interactive în agropensiuni cu implicarea oaspeților în viața cotidiană a satului.

În ultimii ani, o asemenea tendință a luat amploare și în Republica Moldova, preponderent, în partea centrală a țării, acolo unde turismul rural ca activitate economică este mai promovat și dezvoltat. Cercetările efectuate de noi în satele populate de bulgari cu diversitatea sa etnoculturală, de asemenea pot stimula crearea noilor destinații și activități turistice, în special cu transformarea caselor tradiționale în structuri complexe de deservire a turiștilor. Totodată, valorificarea științifică a caselor tradiționale și utilizarea lor în diverse scopuri turistice, economice și sociale permit deschiderea unor noi locuri de muncă, încadrarea tinerilor în diverse activități, implicarea diasporei în susținerea satului și promovarea obiceiurilor naționale.

În așa fel, actualitatea temei cercetate de noi are importanță atât teoretică prin valorificarea științifică a ansamblului multilateral al caselor tradiționale ale bulgarilor din Republica Moldova, dar și valoare aplicativă, venind cu soluții concrete privind introducerea în circuitul științific, economic și turistic a unor informații noi despre satele populate de bulgari, cu ulterioară întemeiere a unor case-muzee, agropensiuni și centre de promovare a meșteșugurilor locale.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Examinarea literaturii de specialitate cu referire la casa tradițională a bulgarilor din sudul Republicii Moldova permite să concluzionăm că până în prezent acest subiect nu a fost studiat în complex. Pentru prima jumătate a sec. al XX-lea au fost identificate câteva lucrări care tangențial se raportează la obiectul nostru de studiu. Un interes aparte pentru viața cotidiană și spirituală a coloniștilor bulgari a manifestat N. Derjavin în lucrarea fundamentală „Coloniile bulgare în Rusia” publicată la Sofia în 1914 [25].

În a doua jumătate a sec. XX nemijlocit de studierea locuințelor tradiționale bulgare din acest spațiu s-a ocupat L. Markova [33-35], care a elaborat sistemul de clasificare a locuințelor bulgarilor din Basarabia, luând în considerare schimbările desfășurate pe parcursul evoluției a condițiilor materiale și a statutului social al coloniștilor. Dezvoltând acest sistem de clasificare, L. Markova a ținut cont de faptul că în Bulgaria există mai multe tipuri de locuințe, apărute în diverse regiuni ca urmare a diferenței factorilor naturali și geografici. În pofida faptului că în Bugeac nu existau deosebiri vădite privind relieful, clima sau materialele de construcție disponibile, totuși, o evoluție a formelor de locuințe a avut loc. Astfel, cercetătoarea a descris o

tipologie a locuinței coloniștilor pe baza principiului de amplasare spațială a încăperilor, luând în considerare funcțiile acestora.

În anii '70 ai sec. al XX-lea a fost publicată o lucrare colectivă în care a fost abordată problema complexurilor de locuințe ale imigranților transdanubieni pe teritoriul Ucrainei [31]. În aceeași ordine de idei, subliniem aportul autorilor din Republica Moldova și Ucraina din perioada postsovietică care, fie și tangențial, abordează problema locuințelor bulgarilor din Basarabia și rolul casei în viața cotidiană, ritualurile din ciclul vieții, sărbătorile calendaristice: N. Cervencov, S. Novacov, I. Grec, A. Covalov, I. Duminica, E. Soroceanu [5; 24; 29; 42; 43; 44; 49; 50]. Din acest punct de vedere, considerăm că cercetarea de față va servi drept suport pentru studiul etnografic al locuințelor tradiționale bulgărești, iar sub aspect material și spiritual va constitui un imbold pentru patrimonializarea caselor tradiționale și valorificarea acestora prin transformarea în diferite structuri turistice, meșteșugărești, social-culturale.

Cercetările noastre de teren efectuate în orașele Taraclia și Tvardița, în satele Corten din raionul Taraclia, Stoianovca și Victorovca din raionul Cantemir, au identificat două tendințe de evoluție a locuințelor tradiționale: 1) case, care au fost păstrate, dar părăsite din diferite motive, urmând să dispară sub influența factorilor externi din peisajul cultural local; 2) case reconstruite și adaptate la cerințele și necesitățile vieții contemporane, pierzând din autenticitatea caracteristică. Totodată, examinarea detaliată a infrastructurii din mediul rural și a turismului, dar și a structurilor de deservire a turiștilor din sudul Republicii Moldova, în special din raionul Taraclia (realizată de autor în anii 2014–2015), unde sunt atestate majoritatea satelor cu populație bulgară, a permis să evidențiem **principalele probleme:**

- 1) procesul constant de dispariție a caselor tradiționale în satele bulgărești;
- 2) implicarea slabă a statului în salvagardarea acestui compartiment al patrimoniului inclusiv prin prezența slabă în Registrul monumentelor ocrotite de stat a caselor bulgarilor din Republica Moldova (cu excepția s. Stoianovca – Cantemir);
- 3) infrastructura insuficientă, lipsa structurilor de cazare și de alimentație în satele bulgărești. Conjugarea eforturilor la nivel de autorități publice locale, instituții de cercetare în domeniul istoriei, etnologiei, culturii, companii de turism, etc. va asigura patrimonializarea și transformarea caselor vechi bulgărești în structuri turistice ca soluție de rezolvare a unor probleme esențiale de ordin științific, cultural, social și economic.

La fel au fost scoase în evidență mai multe **oportunități de dezvoltare:**

- 1) în satele din raionul Taraclia au fost atestate o serie de locuințe tradiționale ale bulgarilor ce și-au păstrat originalitatea, unele fiind părăsite și semidistruse, altele după reconstrucție ar putea

fi valorificate turistic, muzeistic sau economic, în ambele cazuri fără a fi studiată până acum partea științifică a acestui patrimoniu cultural;

2) actualmente, pe teritoriul raionului Taraclia funcționează 5 muzee, având bogate colecții etnografice, ce redau specificul cotidianului la bulgarii din aceste localități. Spre regret, majoritatea clădirilor nu sunt autentice, doar în Stoianovca (raionul Cantemir) este în proces de creare un muzeu amplasat într-o casă tradițională;

3) în raionul Taraclia există un număr nesemnificativ de structuri de cazare, fiind lipsă cu desăvârșire în satele Stoianovca și Victorovca. Astfel, sunt create oportunități pentru stimularea procesului de valorificare prin transformare a caselor tradiționale în agropensiuni, necesare pentru dezvoltarea turismului regional într-un spațiu multicultural;

4) amplasarea neuniformă, lipsa sau insuficiența structurilor de alimentație accesibile vizitatorilor și turiștilor creează impedimente pentru promovarea patrimoniului cultural și dezvoltarea activităților turistice în localitățile populate de bulgari.

Ipoteza de lucru: Cercetarea multidisciplinară a caselor tradiționale ale bulgarilor din Republica Moldova ca parte integrantă a patrimoniului cultural va determina condițiile optime pentru lansarea și promovarea eficientă a procesului de salvagardare a caselor autentice prin reprimarea degradării patrimoniului cultural local construit și dezvoltarea lui ulterioară în structuri regionale muzeale, social-economice sau turistice susținute în comunitățile bulgărești din sudul țării.

Cadrul cronologic și geografic al cercetării. Limitele cronologice ale demersului științific se încadrează în perioada începutul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XXI-lea. Limita inferioară a cercetării este determinată de apariția masivă a coloniilor bulgare pe teritoriul Basarabiei, în terenurile libere aflate în proprietatea statului. Inițial, terenurile considerate ale statului, erau ruinate și nu puteau contribui la satisfacerea nevoilor primare ale imigranților transdanubieni. Astfel, coloniștii s-au așezat mai întâi în comunitățile locale existente – în satele populate, pe terenurile boierilor moldoveni. Timp de aproape un deceniu coloniile apărute în Basarabia în urma procesului migrațional nu au avut niciun statut legal. Abia în anul 1820, după adoptarea Decretului din 29 decembrie 1819 privind acordarea statutului de coloniști migranților, a fost promovat decretul „Cu privire la alocarea terenurilor și formarea coloniilor imigranților transdanubieni”. În sec. al XX-lea se remarcă o anumită reticență privind dezvoltarea casei tradiționale, inclusiv din satele bulgare. Deja la începutul sec. al XXI-lea a fost lansată o paradigmă nouă a problemei patrimoniului, parte a căruia este și locuința, fiind abordate diverse modalități de patrimonializare a elementelor culturii materiale și imateriale. Acest lucru permite autorului nu doar să efectueze o cercetare științifică etnografică a casei tradiționale bulgare din

Republica Moldova din punct de vedere istoric, etnografic și arhitectural, dar să propună recomandări, sugestii practice pentru valorificarea multilaterală a acestui tezaur cultural subapreciat.

Limitele geografice ale cercetării se referă la regiunea de stepă a Basarabiei de sud, luându-se ca bază afirmația lui N. Derjavin, privind arealul geografic de așezare a bulgarilor în Basarabia: „teritoriile în care s-au așezat bulgarii (ținutele Bender, Akkerman și Ismail) reprezintă o zonă de stepă deluroasă întretăiată de hârtoape, însă apropiindu-se de Dunăre și Marea Neagră se îndreaptă, devine mai plată” [25, p. 3]. Ulterior, sub influența factorilor interni și externi, coloniile propriu-zise au trecut prin transformări substanțiale, formându-se sate-fiice în afara teritoriului sus-menționat.

Scopul lucrării constă în reflectarea evoluției multilaterale a casei tradiționale a bulgarilor din spațiul actual al Republicii Moldova ca parte componentă a patrimoniului cultural prin efectuarea unor cercetări complexe din perspectiva valorificării științifice, socio-culturale, muzeistice, economice și turistice.

Obiectivele lucrării rezidă în următoarele:

1. Analiza istoriografiei și determinarea gradului de cercetare a problemei evoluției diacronice a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova;
2. Identificarea și repertorierea caselor autentice ale bulgarilor în vederea introducerii în circuitul științific și, ulterior, cultural și turistic;
3. Determinarea, în baza factorilor interni și externi, transformărilor tipologice, practicilor tradiționale de construcție a locuințelor, pentru prezentarea nivelului de conservare a acestora la etapa actuală;
4. Examinarea modalităților și nivelului de interferență etnoculturală între grupurile etnice de pe teritoriul Republicii Moldova cu referire la casa tradițională;
5. Identificarea și studierea practicilor legate de construcția și utilizarea cotidiană a casei tradiționale a bulgarilor cu specificarea modificărilor ulterioare;
6. Elucidarea importanței percepției casei bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural imaterial;
7. Studiarea experienței internaționale și naționale de patrimonializare a casei tradiționale prin stabilirea și încadrarea a principalelor modalități de valorificare a acestora de către bulgari în scop muzeistic și turistic.

Rezultatul obținut care contribuie la soluționarea unei **probleme științifice importante** rezidă în *elucidarea complexă* a transformărilor casei tradiționale și a percepțiilor legate de aceasta la bulgarii din Republica Moldova, a practicii europene și naționale de patrimonializare a

moștenirii culturale, *având ca rezultat* completarea lacunelor în studiul acestei componente a culturii și fundamentarea unui șir de recomandări practice de valorificare a casei tradiționale a bulgarilor ca parte a patrimoniului cultural, *cu utilizare* ulterioară în scop muzeistic și turistic.

Importanța teoretică a lucrării constă în faptul că materialele introduse în circuitul științific, majoritatea în premieră, vor contribui la extinderea studierii etnografice a comunității bulgare din Republica Moldova. În cadrul cercetării se susține ipoteza precum că locuința nu doar satisface necesitățile persoanei în spațiu locativ, dar creează, în același timp, un teren amplu pentru manifestarea creativității, contactelor sociale și desfășurarea obiceiurilor sărbătorilor calendaristice sau familiale. Totodată modul de tratare a problemei științifice deschide noi perspective pentru studierea interdisciplinară a domeniului.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în utilizarea rezultatelor cercetării la elaborarea unor cursuri speciale de etnologie și antropologie culturală, precum și disciplinei „Istorie, cultură și tradiții ale bulgarilor din Republica Moldova” pentru elevii ciclului liceal. De asemenea, recomandările practice sunt utile pentru mai mulți proprietari ai caselor tradiționale, companii de turism, muzee regionale și locale.

Principalele rezultate științifice înaintate spre susținere sunt următoarele:

1. studiul istoriografic efectuat a permis introducerea în circuitul științific național al rezultatelor cercetării cu privire la evaluarea comparativă a publicațiilor din fosta URSS și Bulgaria cu precizarea lacunelor în investigarea casei tradiționale;
2. formarea așezărilor și locuințelor coloniștilor transdanubieni a fost influențată de mai mulți factori și condiții, care au cauzat crearea unor așezări și locuințe diferite de cele din metropolă;
3. impunerea, în anul 1820, de către administrația rusă a planimetriei stricte a așezărilor, a influențat apariția unor diferențe mari între structura localităților băștinașilor și cele ale coloniștilor transdanubieni;
4. interferențele etnice și culturale au determinat formarea casei sud-basarabene sau casei de Bugeac la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea;
5. evoluția îndelungată a tradițiilor și practicilor de construcție la bulgarii din Republica Moldova s-a soldat cu simplificarea acestora, iar, în unele cazuri, cu dispariția complexurilor de acțiuni dedicate creării spațiului stăpânit, riturilor de trecere etc. pe motiv că aceste practici au fost scoase din practica uzuală;
6. în practica internațională și în cea națională există experiențe demne de urmat în scopul salvagărdării patrimoniului construit cu transformarea ulterioară în structuri ce pot fi valorificate științific, educațional, turistic.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctor a fost redactată în conformitate cu cerințele noului *Regulament privind perfectarea tezelor de doctorat*, elaborat de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare. Teza de doctor însumează 151 de pagini de text de bază și conține: adnotări în limbile română, rusă și engleză; introducere; cinci capitole divizate în 19 subcapitole; concluzii generale și recomandări; bibliografie din 322 de titluri; 5 anexe de sinteză cu lista informatorilor; dicționar de termeni, CV-ul autorului.

În *Introducere* este formulată actualitatea problemei de cercetare, sunt expuse scopul și obiectivele tezei, este arătată noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor, precum și sumarul compartimentelor tezei.

Capitolul 1, intitulat *Studiul etnografic al casei tradiționale a bulgarilor (istoriografia problemei)*, este expus în 3 subcapitole și aduce în discuție aspecte privind abordările teoretice studierii locuințelor tradiționale și reflectarea în sursele bibliografice a problemelor arhitecturii vernaculare tradiționale din Bulgaria sec. al XIX-lea și a bulgarilor din Republica Moldova pe parcursul sec. XIX–XXI. Studiul istoriografic este realizat utilizând un sistem ajustat de clasificare a surselor scrise. Am stabilit că mare parte a specialiștilor (cercetători din perioada sovietică, din Bulgaria, Moldova și Ucraina postsovietică), pe parcursul propriilor cercetări, indiferent de zona geografică sau etnografică, și-au îndreptat atenția cu precădere asupra planurilor de construcție și a materialelor, insistându-se mai puțin asupra aspectelor spirituale ale locuinței. Însă, anume obiceiurile și riturile de construcție și de locuire sunt expresia tiparelor mentale. În acest sens, în lucrarea noastră o atenție deosebită se acordă cercetării surselor bibliografice legate de analiza rolului locuinței în cultura spirituală. În timpul cercetărilor de teren și analizei surselor documentare, ne-am axat în mod special pe tematica componentei imateriale. Un alt subiect important este modul în care este tratată locuința tradițională în muzeografia contemporană și, în special, în cea națională, care sunt modalitățile folosite în practica națională și cea europeană de valorificare a locuinței ca patrimoniu cultural.

Capitolul 2, numit *Metode și tehnici de cercetare*, cuprinde 4 subcapitole în care sunt analizate acele școli teoretice filosofice cărora stă la baza formării metodologiei cercetării etnologice unui asemenea fenomen al culturii cum este locuința tradițională și rolul și locul acesteia în percepția arhaică a modelului universului, aprecierii locului casei și întregului complex locativ-gospodăresc în diferite tipuri de dezvoltare socio-economică. Sunt argumentate metodele și tehnicile de cercetare utilizate pe parcursul prezentului studiu, materialele de arhivă și muzeelor locale din satele bulgărești din sudul Republicii Moldova, ediții periodice vechi ce conțin informații relevante temei date. Sunt abordate problemele teoretico-metodologice ale

patrimoniului și patrimonializării: definiții, clasificări, abordări în conformitate cu prevederile convențiilor UNESCO din 1972, 2005, studiilor referitoare la patrimonializare.

Capitolul 3, denumit *Transformarea practicilor tradiționale de construcție a casei la bulgari*, cuprinde 4 subcapitole, în care sunt prezentate problemele asociate cu evoluția locuințelor coloniștilor bulgari din Basarabia prin prisma: corelării obiectelor culturii materiale cu mediul înconjurător și activitățile economice și gospodărești (care sunt practic foarte dificil de separat); dependenței de tradițiile etnice; apartenenței anumitor forme de cultură materială la o anumită regiune istorică și etnografică; relației complexe între formele de cultură materială și diversitatea de situații matrimoniale (de ex., în familiile patriarhale), de vârstă, sex etc.

Capitolul 4, cu genericul *Credințele, obiceiurile și ritualurile legate de casă la bulgari*, este structurat în 4 subcapitole și pune în discuție aspectele imateriale legate de locuință. În conținutul acestui capitol sunt expuse idei în susținerea conceptului că simbolul casei a fost întotdeauna o sursă de inspirație, de acestea sunt legate o mulțime de superstiții și practici, care au fost respectate cu strictețe secole la rând. Dovadă sunt obiceiurile, ritualurile și credințele, unele observații populare ce formează tezaurul spiritual al populației Republicii Moldova, inclusiv și al bulgarilor.

Întotdeauna zidirea era strâns legată cu tema sacrificiului și, cu cât construcția era mai importantă, cu atât prinosul era mai valoros. Folclorul, credința populară legată de construcția caselor tradiționale, foarte apropiate între ele ca tematică și simboluri, confirmă încă o dată faptul că comunicarea între bulgari și moldoveni/români a existat din timpuri anterioare migrării coloniștilor în Basarabia de sud. Iar cu apariția coloniilor bulgare în spațiul sud-basarabeian, s-au dezvoltat și mai multe puncte de tangență, nu doar pe plan spiritual, ci și pe cel material. Unul din argumente este casa tradițională specifică pentru sudul Basarabiei, care se formează spre sfârșitul sec. al XIX-lea ca tip comun de locuință al românilor (moldovenilor), bulgarilor și altor grupuri etnice din Basarabia de sud.

Capitolul 5, intitulat *Patrimonializarea casei tradiționale a bulgarilor*, este redactat în 4 subcapitole, în care sunt abordate câteva aspecte importante, cum ar fi: a) analiza practicilor naționale și europene pentru patrimonializarea locuințelor tradiționale și utilizarea ulterioară în scop turistic; b) prezentarea situației în domeniul turismului cu accent pe sudul Republicii Moldova; c) soluții practice și viabile din punct de vedere aplicativ și economic pentru satele bulgărești din sudul țării pentru conservarea și valorificarea turistică a casei tradiționale ca parte a patrimoniului național.

Considerațiile finale întitulate *Concluzii generale și recomandări* vizează importanța temei, care derivă din rezultatele obținute în urma studierii subiectului propus în cadrul tezei de

doctorat. Sunt trasate noi direcții de cercetare, care în viitor necesită o abordare mai amplă și propuse soluții clare pentru utilizare a rezultatelor obținute în domeniile socio-cultural și economic.

Dicționarul de termeni este menit să clarifice o serie de termeni dialectali (majoritatea trecuți în vocabularul pasiv) sau de specialitate, pentru a veni în ajutorul cititorului mai puțin versat în tema cercetată.

Anexele și ilustrațiile vin să completeze informațiile prin redarea unor tabele, figuri, imagini reprezentative pentru casele tradiționale ale bulgarilor, cu intenția clară de a sprijini cercetătorul interesat.

Implementarea rezultatelor științifice. Valorificarea practică a rezultatelor cercetării s-a realizat prin elaborarea unui curs universitar specializat „Locuințele tradiționale ale popoarelor lumii” pentru studenții specialităților de Design arhitectural și Design interior, Universitatea „Pespectiva-INT”. O sinteză a materialelor cercetării științifice sunt introduse în proiectul în curs de implementare „Platforma științifică pentru valorificarea patrimoniului cultural” (Institutul Patrimoniului Cultural).

Aprobarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice ale cercetării au fost susținute și aprobate sub formă de rapoarte la 6 conferințe naționale și 9 conferințe internaționale (dintre care 4 s-au desfășurat la Chișinău, 3 – în Federația Rusă, 1 – în Ucraina și 1 – în Bulgaria). O parte din rezultatele științifice au fost publicate în 25 de materiale științifice: articole în reviste de specialitate, în culegeri științifice tematice și materiale ale conferințelor internaționale și naționale, editate în țară și peste hotare (Bulgaria, Federația Rusă, Ucraina), în volum de 5,7 c. a. În ultimii 12 ani, în calitate de co-autor am participat la redactarea unor cărți și cataloage din domeniul etnografic și turistic (*Catalogul meșteșugurilor practice în Parcul Național Orhei*. Chișinău, 2014; *Turismul în Arealul dunărean al Moldovei. Dezvoltarea capacităților muzeelor locale pentru promovarea mobilității de transport și turismului la Dunăre*. Chișinău, 2015; *Lăpușna. Studii de istorie și arheologie*. Chișinău, 2015; *Turismul rural în Moldova. 10 pași spre afacere de succes*. Chișinău, 2015; *Clustere agroturistice în Moldova*. Chișinău, 2016 etc.).

Metodologia cercetării științifice. Caracterul interdisciplinar al lucrării a permis folosirea mai multor metode de cercetare pentru a obține un tablou complex. La studierea surselor bibliografice am utilizat metoda de analiză *istorico-comparativă* sau *evolutivă*. Am realizat o abordare din mai multe perspective temporale. Am folosit *principiul sincroniei* la confruntarea istoriografiei de specialitate cu informațiile originare atestate de cercetarea de teren. *Principiul diacroniei* a fost utilizat la elaborarea unui studiu al evoluției arhitecturii tradiționale spre arhitectura modernă rurală. Referindu-ne la schimbările ce au apărut în materialele și tehnicile de

construcții, structura așezărilor la coloniștii transdanubieni pe teritoriul Basarabiei de sud, am aplicat metoda *arealo-comparativă*. Pentru stabilirea particularităților și interferențelor etnice am folosit metoda de *selectare, analiză și sinteză*.

În *cercetarea de teren* pe care am efectuat-o începând cu anul 1997 și până în prezent în localitățile bulgare din sudul Republicii Moldova, în destinațiile turistice din Bulgaria, România, Serbia și alte țări europene, am încercat să utilizăm metodele și tehnicile de cercetare specifice: *observația directă, participativă; folosirea chestionarelor semistructurate* (în ceea ce privește obiceiurile, tradițiile) și a *chestionarelor structurate* (fișa analitică de construcție), a *întrebărilor mai puțin formale*, care oferă o mare parte din informația de teren; cu fixarea materialelor prin *fotografiere, schematizarea locuințelor cercetate*. Analizând materialul acumulat pe parcursul cercetărilor de teren am utilizat *metoda tipologiilor*. Cercetarea de teren a prevăzut mai mult colectarea informațiilor calitative decât a celor cantitative.

Sursele de documentare. Înainte de toate, am realizat o cercetare indirectă sau „de cabinet”, cu analiza profundă a materialelor științifice la tema tezei: monografii, articole – listate în bibliografie – din ediții naționale de specialitate, ediții străine în limbile bulgară, rusă, ucraineană, engleză și culegeri de articole tematice dedicate diasporei bulgare din Moldova și Ucraina, reviste de specialitate, anuare, teze de doctorat susținute în Republica Moldova, Bulgaria și România, enciclopedii, dicționare, acte legislative naționale și internaționale, indexuri bibliografice tematice, surse web, documente de arhivă, rezultate ale chestionarelor și interviurilor de teren, hărți, material fotografic, etc.

Cuvinte-cheie: etnologie, bulgaristică, patrimoniu cultural, patrimonializare, arhitectură vernaculară, materiale și tehnici de construcții, jertfa zidirii, așezare rurală, casa sud-basarabească, bulgarii din Republica Moldova, valorificare turistică, structuri de primire turistică, structuri muzeale.

1. STUDIUL ETNOGRAFIC AL CASEI TRADIȚIONALE A BULGARILOR (ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI)

1.1 Istoriografia privind casa tradițională a bulgarilor

La baza *studiului istoriografic* au stat lucrările de specialitate din diverse domenii: istorie, antropologie, etnologie, sociologie, pe care le-am analizat (conform bibliografiei). Acest studiu aduce în discuție aspecte privind abordările teoretice studierii locuințelor tradiționale și reflectarea în sursele bibliografice a problemelor arhitecturii vernaculare tradiționale din Bulgaria sec. al XIX-lea și a bulgarilor din Republica Moldova pe parcursul sec. XIX–XXI. Lucrările teoretice de bază au fost analizate atât pentru a preciza abordările metodologice ale autorilor privind problemele puse în discuție în acest demers științific, cât și pentru acumularea materialului factologic care a fost utilizat, în urma generalizării și sintezei informațiilor colectate, în vederea creării propriei viziuni asupra subiectului. Având în vedere că numărul de cercetări dedicate locuinței tradiționale a bulgarilor din Moldova este unul neconsiderabil și fragmentar, modalitățile de cercetare diverse, aplicarea tratamentului critic a fost unul dificil, totodată am încercat evidențierea principalelor tendințe și lacune în abordările precedente ale subiectului de cercetare.

Pentru a determina cadrul cronologic al etapelor de cercetare, considerăm oportună propunere unei sistematizări proprii, consultând inițial mai multe clasificări propuse de cercetătorii-bulgărești. Cercetătorul contemporan N. Cervencov, preocupat de istoria și istoriografia bulgaristicii, a propus grupare în 5 etape a tuturor cercetărilor regiunii efectuate de savanți din diferite țări [14, p. 13-20; 242, p. 5-32]. O altă periodizare dedicată subiectului nostru – locuința bulgarilor din Basarabia, a fost propusă de cercetătoarea bulgară E. Minceva, care evidențiază 3 etape în aceste studii [311; 312]. Însă această periodizare se bazează doar pe unele lucrări din istoriografia rusească, sovietică și post-sovietică, deoarece autoarea nu a avut acces la toate publicațiile dedicate pentru a efectua un studiu pe măsură. În același timp, în istoriografia prezentată de E. Minceva observăm un nume de autor (Gh. Chișinev), care lipsește în istoriografia problemei analizată în cercetarea noastră – admitem că poate fi vorba de o greșală tehnică, care necesită să fie corectată.

Ținând cont de aceste două periodizări elaborate anterior, am încercat să ajustăm acestea la specificul cercetării etnografice, punând accent pe următoarele etape:

1) *începutul sec. al XIX-lea – 1917*. În această perioadă materialele științifice au mai degrabă un caracter narativ, apar primele studii consacrate atât Basarabiei în general, cât și istoriei și culturii bulgarilor din Basarabia și Novorosia, în mod special. Este acea perioadă, în care sunt puse bazele științei etnografice, apar primele societăți științifice în Imperiul Rus și pe teritoriul

Bulgariiei. Spre sfârșitul etapei se desfășoară cercetarea istoriei diasporei bulgare al Imperiului Rus în Odesa și Chișinău, în Sankt Petersburg și Moscova, precum și în Bulgaria;

2) *1918 – până la începutul celui de-al doilea război mondial (1939)– perioada interbelică.* Accentul cercetărilor trece în Bulgaria și România, unde semnificativ crește interesul față de identitatea națională, specificul și cultura etnică. Lucrări dedicate diasporei bulgare, liceului de la Bolgrad, biografii ale oamenilor de vază, memorii, se publică regulat în Bulgaria. . În România sunt editate lucrări istorico-etnografice și revistele „Vozrojdenie”, „Bugeacul”, „Nașiat glas” ale activiștilor bulgari [14, p. 13-20; 242, p. 5-32]. În această perioadă în istoriografia română apar lucrări ce reflectă problematica coloniilor bulgare din Basarabia;

3) *de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial până în 1991.* În timpul celui al doilea război mondial nu au avut loc cercetări la tematica studiului nostru. După instalarea puterii sovietice și crearea RSSM este relansată viața științifică. Centrul cercetărilor în domeniul bulgaristicii trece la Chișinău. Aici se editează monografiile care reflectă diverse subiecte dedicate diasporei bulgare din RSSM. Aproape nimic în această perioadă nu este publicat la tema din față în Bulgaria sau România. Totodată, în Bulgaria se desfășoară o cercetare amplă și detaliată a locuințelor și interioarelor tradiționale bulgărești din metropolă, a practicilor și obiceiurilor ce țin de construcții. Rezultatele acestor cercetări efectuate în Bulgaria au permis autorului să precizeze cunoștințele și experiențele cu care au venit coloniștii transdanubieni în Basarabia la începutul sec. al XIX-lea;

4) *după 1991 până în prezent.* Etapa actuală este remarcabilă prin creștere semnificativă în statele post-sovietice a interesului față de identitatea etnică, specificul etnic al diferitor elemente ai patrimoniului național și totodată prin perceperea necesității cercetării relațiilor interetnice. De cercetare a bulgarilor din arealul basarabean sunt preocupați în mare parte autori din Republica Moldova și Ucraina, unde locuiesc compact urmașii foștilor coloniști transdanubieni. Pe lângă cercetători cunoscuți și apreciați la nivel internațional, numi notorii din lumea științifică, în această perioadă apar tineri cercetători, care sunt preocupați de bulgaristica contemporană. Careva aspecte etnografice sunt abordate și de cercetătorii contemporani din Bulgaria. În unele proiecte științifice realizate la nivelul țărilor CSI se regăsesc studii dedicate culturii bulgarilor din Republica Moldova și Ucraina. Mai detaliat acestea vor fi transpuse în continuare.

Începutul sec. al XIX-lea – 1917. În această perioadă în primul rând constatăm că predomină studii realizate de etnografi, istorici, scriitori, funcționari din Imperiul rus. Numărul de surse relevante acestei cercetări nu poate fi considerat suficient de mare. Până la 1856 prevalează lucrările narrative cu caracter general despre Basarabia, în care găsim referințe la tematica migranților transdanubieni [215; 220; 221; 222; 246]. Un alt grup de materiale sunt

notele informative alcătuite de funcționarii ruși despre starea lucrurilor în Așezarea bulgarilor din Basarabia [237-239; 243-247]. Printre primele studii dedicate Basarabiei este lucrarea lui P. Sviniin, scrisă încă în 1816 după realizarea unei misiuni în 1815 în aceste meleaguri. Însă, mult timp aceasta a avut doar caracter de manuscris, fiind editată pentru prima dată în 300ИД din 1867. Acest eseu prezintă o descriere a tuturor aspectelor și condițiilor de viață ale Basarabiei: amplasarea geografică a regiunii, condițiile climatice, flora și fauna, ocupațiile de bază, componența națională și socială, obiceiurile și credințele populației, statul de drept, structura administrativă și managementul regiunii, poșta, comerțul etc. Pe lângă cele generale, P. Svinin oferă o descriere detaliată a fiecărei plase din regiunea basarabeană [220]. Pentru prezentul studiu sunt relevante informații ce țin structura administrativă a Așezării coloniștilor bulgari din Basarabia.

Importantă pentru subiectul de studiu este lucrarea lui A. Skalkovsky [221], care conține primele informații privind numărul coloniștilor transdanubieni în Basarabia la 1815: „<...> 4043 familii de transfugi și migranți din Turcia: bulgari și sârbi” [222, p. 192-193]. Lucrarea oferă informații despre limitele geografice ale fiecărei plase din Așezarea coloniștilor bulgari, originea unor denumiri ale coloniilor bulgare din Basarabia. În baza descrierilor acestui autor, putem face o reconstrucție exactă a amplasării vetrelor vechi ale primelor așezări ale bulgarilor în Basarabia. Aceste informații confirmă faptul că prima generație de coloniști încerca să păstreze tradiția organizării spațiale a localităților adusă din metropolă. Tot această lucrare susține ipoteza că într-o colonie se așezau reprezentanți din diferite localități, chiar și regiuni ale Bulgariei, cu păstrarea la nivel de mahalale a denumirilor din metropolă: „<...> Orașul Bolgrad se împarte în comunități formate după proveniența locuitorilor – cum ar fi Iambol, Sliven etc., denumite după orașele din care ei au venit în Rusia” [221, p. 45]. La fel, volumul conține informații valoroase de ordin statistic (număr de locuitori, număr de case în fiecare colonie), privind tehnica planificării și construcției caselor ale coloniștilor bulgari din Basarabia. Unii cercetători contemporani consideră că acesta este primul studiu special consacrat istoriei bulgarilor din Basarabia, care prezintă informații de mare importanță privind numărul coloniștilor, ocupațiile de bază, tradițiile acestora etc. [21, p. 6].

Altă publicație din acea perioadă este lucrarea lui A. Racinski „Походные письма ополченца из Южной Бессарабии” [215]. Deși nu poartă caracter științific, lucrarea conține descrieri amănunțite, făcute de un martor ocular, referitor la interiorului locuinței bulgarilor din Basarabia. Conținutul acestei publicații împreună cu alte lucrări de asemenea tip ne servește în subcapitolul 3.3 pentru realizarea unei reconstrucții a spațiului tradițional de locuit al bulgarilor din sec. al XIX-lea [215, p. 9-11].

Dintre materialele publicate după 1856, prezintă interes statisticile dedicate stării regiunii basarabene editate în Imperiul Rus [141]. Materialele colectate și publicate sub conducerea lui A. Zașciuc [143, p. 503] sunt considerate o sursă valoroasă pentru cercetătorii contemporani ai Basarabiei, deoarece conțin informații relevante privind diferite domenii de studii. Totodată studiul conține descrieri minuțioase despre felul în care arătau coloniile migranților transdanubieni la mijlocul sec. al XIX-lea: „Clădirile din colonii sunt făcute din piatră, cărămidă și, în cea mai mare parte, din lut. Costul caselor coloniale variază de la 50 la 100 de ruble, iar în colonia Comrat, unde societatea este mai dezvoltată, unele case ajung la prețul de două și trei mii sau mai mult” [143, p. 503]. Lucrarea confirmă faptul că, în general, locuințele coloniștilor bulgari au devenit similare cu forma casei moldovenești, deși în acea perioadă nu și-au pierdut caracteristicile lor specifice. i, , Acest lucru în perioada actuală este confirmat de colegii noștri: „Casele bulgare se construiesc asemănător la exterior cu multe case bune moldovenești; în coloniile din Comrat și parțial în Cubei puteți găsi case bune spațioase, cu ornamente orientale, pridvoare și colonade bizantine” [144, p. 504]. În ceea ce privește organizarea internă a casei bulgărești, în studiul lui A. Zașciuc este remarcat faptul că există o divizare a spațiului după principiul de gender.

O scurtă referire istorică și statistică asupra așezărilor bulgare din Basarabia este cuprinsă în așa-numitele „Списки населенных мест Российской империи”, publicate periodic în sec. al XIX-lea de MAI [225, p. 22-23]. Aceasta include „Статистическое описание Бессарабии”, editată de St. Kornilovici [162], care cuprinde informații statistice privind tipurile de case bulgare reieșind din materialele și tehnicile de construcție, precum și distribuția acestora pe plase.

Până la 1918 un interes special față de viața cotidiană și spirituală a coloniștilor bulgari a manifestat N.S. Derjavin, care a scris lucrarea sa fundamentală „Болгарские колонии в России”, publicată la Sofia în 1914 [130]. Autorul provenea din mediul coloniștilor bulgari și cunoștea în detaliu modul de viață și cultura spirituală ale acestora. Lucrarea sa este considerată una dintre cele mai importante cercetări și cuprinde practic toate aspectele de viață ale bulgarilor din sudul Imperiului Rus. Ca într-un mozaic, cercetătorul completează textul lucrării cu exemple din Tavria, Herson și Basarabia – acele gubernii în care s-au așezat imigranții transdanubieni. Pentru studiul de față sunt valoroase materialele dedicate complexului locativ-gospodăresc (structura curții, amplasarea casei și relația cu construcțiile auxiliare), locuinței și interiorului acesteia. Cu referire la analiza locuințelor, autorul specifică materialele de construcții, structura planimetrică a caselor, inclusiv ale bulgarilor din Basarabia, deși în ediția pe care o deținem nu sunt anexate planurile de locuințe ce sunt descrise sub formă de text de autor [130, p. 79].

Important că această lucrare nu are doar caracter descriptiv, ci conține și un șir de comparații și analize urmate de concluziile autorului. Referindu-se la interiorul locuinței tradiționale a bulgarilor, cercetătorul subliniază că acesta se află în legătură directă cu factorii economici și etnografici, depinzând mult de mediul în care sunt amplasate localitățile bulgare. Deși autorul constată că în interiorul caselor bulgărești puțin ce a rămas din aspectul tradițional, pe parcursul descrierilor putem constata că N.S. Derjavin se contrazice. Modul de organizare a spațiului interior, obiectele specificate le descoperim pe parcursul cercetării în lucrările autorilor bulgari din metropolă, fapt ce poate servi în mare parte drept dovadă a autenticului interiorului locuinței bulgare din Basarabia. Materialele cercetătorului referitor la tradițiile nupțiale, de naștere, funerare ale bulgarilor din sudul Imperiului Rus au servit drept sursă pentru stabilirea rolului și locului locuinței în ciclul obiceiurilor legate de viața omului cercetător[130, p. 106-114, 125-149, 149-152]. Cercetările cercetătorului N.S. Derjavin au continuat și în următoarele decenii.

De importanță mare pentru cercetare sunt lucrările autorului rus V.A. Moșkov (începutul sec. al XX-lea), dedicate studierii găgăuzilor din Basarabia. Explorând, de exemplu, starea socio-economică a satului Beșalma (sat găgăuzesc – n.a.), autorul compară peisajul rural al satului găgăuzesc cu cel al satului Corten (sat bulgăresc – n.a.): „<...> când compari Beșalma cu Cortenul, se creează impresia că Corten este un sat mare și frumos, construit bine și solid, iar Beșalma este doar o tabără construită din lut în care oamenii s-au stabilit recent și doar pentru scurt timp...” [apud 228, p. 199]. În ceea ce privește cultura spirituală, gradul de atașament față de tradițiile precreștine, într-un capitol separat al lucrării se regăsește o descriere detaliată a personajului mitic „talasăm”: „Potrivit bulgarilor, atunci când dulgherii încep construcția unei case noi, măsoară umbra unui om sau animal. Vietatea, la care în așa mod a fost măsurată umbra, moare după 40 de zile și devine talasăm care umblă în jurul casei în fiecare noapte până la primii cocoși, iar atunci când aceștia cântă – dispăre. El se arată oamenilor fie sub formă de umbre umane în haine albe, fie ca o găină cu pui, un cocoș, o pisică etc.” [195, p. 28]. Descrierile lui V.A. Moșkov conțin materiale dedicate ritului funerar practicat de bulgari. Cercetătorul descrie în detaliu faptul că se obișnuia măsurarea decedatului cu o ață pentru a confecționa sicriul de dimensiunile necesare și, mai târziu, firul era legat în jurul unuiia dintre stâlpii prispei din fața casei [apud 228, p. 201], acțiuni analogice erau practicate în metropola. .

În Bulgaria în perioada de *la începutul sec. al XIX-lea până 1918*, a avut loc acumularea de informații, documente, descrieri etnografice legate de cultura materială și spirituală a bulgarilor. Creșterea interesului față de identitatea națională în a doua jumătate a sec. al XIX-lea a influențat pozitiv și procesul de constituire a științei etnografice în Bulgaria. Sub influența școlii fondate de frații Grimm, mulți lideri ai mișcării bulgare pentru independență: L.

Karavelov, Hr. Botev, G. Rakovski etc., devin colecționari și păstrători de informații etnografice. O contribuție importantă la dezvoltarea etnografiei bulgare din această perioadă a avut-o L. Karavelov, care publică periodic „Записки за България и българите” (1867–1878) și „Памятники народного быта болгар”, apărute la Moscova în 1861. L. Karavelov este primul care folosește metoda comparativă în științele etnografice și folclorice bulgare [86; 142]. Aceste materiale servesc drept bază pentru realizarea unor analize comparative ale practicilor și tradițiilor spirituale păstrate de bulgarii din Basarabia pe parcursul sec. al XIX-lea, stabilirea nivelului de conservare sau pierdere a acestor practici.

Prima parte a lucrării „Показалец” lui G. Rakovsky, editate în 1859 [315, p. 31-36], cuprinde informații generalizate despre aspectul casei tradiționale bulgărești din metropolă, structura planimetrică a acesteia, cu acele denumiri pe care le regăsim în mare parte la bulgarii din Basarabia. Autorul propune o descriere generoasă a aspectului interior al locuinței bulgare de la mijlocul sec. al XIX-lea, a obiectelor de uz casnic și menirii acestora, ceea ce asigură câmp de analiză și comparație a informațiilor acumulate din această sursă bibliografică cu celelalte surse și cu materiale de teren.

În lucrarea sa „Княжество България”, K. Irechek [83] publică materiale despre locuințele rurale și urbane. Datele sale sunt scurte, dar oferă o imagine despre starea anterioară a locuințelor din Bulgaria. Autorul a întocmit și o listă a coloniilor din Basarabia în care locuiau bulgarii. Din datele indirecte, autorul concluzionează că și în Odesa pe atunci locuiau mulți bulgari, deoarece „...una din străzile în acest oraș avea denumirea Българска” [83, p. 603].

O lucrare din acea perioadă este „Градиво за веществената култура на Западната България”, semnată de D. Marinov [92]. Studiul conține informații valoroase despre arhitectura și organizarea internă a locuințelor din Bulgaria, obiectele de uz casnic etc. Autorul a colectat și a rezumat materiale ample, care până acum servesc drept bază concludentă pentru studierea casei tradiționale din Bulgaria. Lucrarea conține informații referitor la rolul și locul principiului gender în organizarea locuinței și, în mod special, la aplicarea acestuia în viața cotidiană. Cercetătorul confirmă postulatul că într-o societate tradițională bărbatul este mai puțin atașat de propria locuință, mai degrabă atașamentul revine din necesitate, pe când viața femeii și activitățile tradiționale feminine direct sunt legate de casă [92, p. 20-22].

Un rol deosebit în etnografia bulgară i se atribuie cercetătorului M. Drinov, unul dintre fondatorii etnologiei bulgare. M. Drinov nu a studiat în mod special viața și obiceiurile populare bulgare, dar materialele inserate în lucrările sale denotă o bază științifică și reprezintă o contribuție importantă la dezvoltarea etnografiei bulgare din sec. al XIX-lea [79; 102, p. 145-159; 136]. În recenzia realizată de acest cercetător pentru lucrarea autorului rus A.F.

Muzichenko, găsim mențiuni despre studiile realizate de alți autori ruși dedicate imigranților bulgari. În opinia cercetătorului, articolele lui P.E. Zaderațky, N.S. Derjavin conțin note interesante despre locuințele, ocupațiile și portul bulgarilor, obiceiurile și tradițiile acestora (în Basarabia – n.a.) [136].

Tot în această perioadă a fost scris Memorandumul [94] bulgarilor basarabeni, care locuiau în Sofia, adresat guvernului român pentru garantarea drepturilor și libertăților populației bulgare și găgăuze din Basarabia. Desigur, textul nu are caracter științific, dar cele relatate în acest document referitor la starea coloniilor din acea perioadă (1918), caracteristicile bulgarilor basarabeni, bazate pe materialele cercetătorilor de atunci, cu siguranță merită atenție. Unul dintre activiștii acestei mișcări pentru drepturile bulgarilor basarabeni în componența României, V. Diakovici, dedică imigranților bulgari o lucrare separată publicată în 1918 [80, p. 106]. Aceasta conține descrieri valoroase ale vieții cotidiene și a casei, aranjamentului intern, denumirile părților și elementelor interioare ale locuinței bulgarilor din Basarabia de la începutul sec. al XX-lea.

1918 – până la începutul celui de-al doilea război mondial (1939) – perioada interbelică. Majoritatea cercetărilor științifice dedicate Basarabiei sunt efectuate de cercetătorii români. Conform opiniei istoriografilor bulgari contemporani, devenind parte a României Mare, comunitatea bulgarilor din Basarabia era cercetată din punctul de vedere al istoriei așezării lor în Basarabia [21, p. 11; 242, p. 17]. Lucrări speciale dedicate locuinței tradiționale bulgare nu au fost identificate. Cu toate acestea, în publicația lui D. Mincev „Bulgarii din Basarabia de Sud” (1938) [29] se conține clasificarea satelor bulgărești bazată pe principiul originii acestora. Astfel, sunt descrise patru categorii de așezări: *1) sate bulgărești apărute în locul satelor moldovenești întemeiate înainte de sosirea turcilor și a tătarilor; 2) sate, care au apărut pe locul așezărilor tătaro-turcești; 3) sate noi, fondate de bulgari și care poartă denumiri asociate cu evenimente importante sau numele persoanelor bine cunoscute; 4) sate noi, fondate de bulgari și care poartă denumiri ce corespund denumirilor de sate din Bulgaria, din care au provenit coloniștii* [29].

În lucrarea lui G. Dragomir „Coloniile bulgare din Sudul Basarabiei” (1923) [20] sunt listate coloniile bulgare, pe județe, deși unele informații sunt cunoscute din documentele păstrate în arhivele sovietice și în documentele din Arhiva de Stat a Moldovei. Lipsa unui număr mare de lucrări la această temă în istoriografia românească este ușor de înțeles. În mare parte, cercetările au fost axate pe problematica românilor din Basarabia, bulgarii fiind doar un grup etnic pe acest teritoriu. Basarabia a rămas parte a Regatului românesc până la începutul anilor 40 ai sec. al XX-lea, prin urmare lucrările prezentate aici au fost publicate în această perioadă. Anexarea

Basarabiei la URSS a complicat posibilitatea cercetării etnografice a Basarabiei de către cercetătorii români.

Aspectul spiritual al procesului de construcție a locuinței și fenomenul *jertfei zidirii* (cercetat în lucrarea noastră pe exemplul bulgarilor din Basarabia) au fost abordate în perioada interbelică de V.Șt. Ciobanu [15], care le analizează prin metoda comparativă, prin stabilirea asemănărilor între folclorul românesc, ucrainean și cel rus, însă găsim unele informații și despre viziunea bulgarilor din Basarabia despre acest tip de jertfă, descrieri unor creații dedicate acestui fenomen al culturii imateriale. Detaliat problema jertfei umane este cercetată de antropologul român M. Eliade [22, p. 21-22], care considera că aceasta este o universalie, un scenariu arhaic mitologic, păstrat doar sub formă de text ritualic în multe regiuni ale Europei și Asiei. Criticul literar român G. Călinescu recunoștea că jertfa zidirii era unul din miturile principale ale creației artistice române [17, p. 109]. Însă abordare complexă acestui subiect ne permite să constatăm că a fost și rămâne principalul mit în întreg spațiul Carpato-Balcan.

În această perioadă, de cercetarea bulgarilor din Rusia este în continuare preocupat N.S. Derjavin, cel care a trezit interesul față de acest grup etnic nu doar pentru cercetători, ci și pentru bulgarii înșiși. Pentru a fortifica aceste inițiative, el înființează Societatea științifică pentru studierea istoriei și etnografiei, creației populare și dialectelor bulgarilor din Rusia. Însă, aceste cercetări nu s-au încheiat cu publicații solide, au rămas sub formă de eseuri și prezentări pentru mediul științific [242, p. 17; 21, p. 11]. Bulgarii din Basarabia interbelică nu au făcut obiectul de studiu al cercetătorului de știință.

În Bulgaria în perioada interbelică accent mare a fost pus pe studiile regionale și pe cercetările de istorie și cultură locală. O atenție sporită tematicii bulgarilor din Basarabia acordau membrii Uniunii bulgarilor basarabeni din Bulgaria (creată în 1918), sub conducerea lui Vl. Diacovici și K. Ivanov. În mod special, aceștia erau preocupați de colectarea informațiilor despre situația diasporei bulgare, redactau note analitice pentru guvern și prezentări, care parțial s-au păstrat în Arhiva centrală istorică de stat din Sofia [242, p. 16].

Arhitectul bulgar T. Zlatev a fost direct implicat în cercetarea tipologiei locuințelor din Bulgaria, a scris despre casa urbană și cea rurală a Renașterii bulgare [81]. În 1935 Institutul de Arheologie din Bulgaria a editat o culegere de articole cu titlul „Селски бит и изкуство в Софийско”, care conține informații interesante despre locuința bulgară. În articolul „Вътрешен живот и домакинство”, semnat de autorul St. L. Kostov [89], se observă interesul semnificativ pentru obiectele de uz casnic și amplasarea lor în locuință.

De la sfârșitul celui de-al doilea război mondial până în 1991.

În perioada sovietică cercetătorii preocupați de cercetarea bulgarilor în acest spațiu geografic acordă atenție deosebită problemelor legate de imigrarea în Basarabia, fiind stabilite zonele geografice și localitățile de proveniență din metropolă [183]. Unul dintre cei mai devotați cercetători ai imigranților transdanubieni a fost cercetătorul I. Mesceriuc, care dedică proceselor migraționale în perioada 1828–1834 și formării coloniilor din sudul Basarabiei o lucrare specială. În studiul său autorul analizează problema delimitării terenurilor pentru formarea așezărilor coloniștilor transdanubieni din punct de vedere a eficienței politicii țariste în acest sens, pe paginile cărții găsim informații și explicații referitor la schimbarea deciziei autorităților țariste referitor la dimensiunile loturilor pentru fiecare familie în parte, despre dimensiunile coloniilor, nivelul de asigurare a locuitorilor cu terenuri necesare etc. [182]. Cercetătorul de știință menționează că „după ce au ajuns în Bugeac, bulgarii s-au trezit într-un mediu nefamiliar și, potrivit lui Seliminsky, s-au simțit imediat privați de majoritatea de proprietăți. Condițiile nefavorabile au fost agravate de necunoașterea limbii, tradițiilor și obiceiurilor populației locale și de faptul că speranțele de obținere a ajutorului necesar nu au fost realizate. Astfel, lipsa de atenție față de migranți de către autorități a condus la rezultate neașteptate pentru acestea. Evaluând insuficiența terenurilor și calitatea proastă a acestora, noii coloniști și-au pierdut încrederea în capacitatea de a gestiona cu succes gospodăriile nou create. În plus, ei au fost privați de mijloacele de producție necesare pentru agricultură în locuri noi. Aceste și alte circumstanțe descrise mai sus erau condiții prealabile importante pentru re-emigrarea în masă a migranților din Bulgaria” [182, p. 187]. Studiul cercetătorului I. Meșceriuc vine să confirme și unele ipoteze ale autorului acestui studiu referitor la faptul că migranții inițial erau așezați în moșiile satelor existente și apoi le-au fost oferite terenuri pentru crearea propriilor așezări [182, p. 116-117]. Evident că contactele cu populația locală erau inevitabile, aici a avut loc acel schimb de experiență și preluarea unor practici, referitor și la organizarea așezărilor, construcția locuințelor, prelucrarea pământurilor etc.

Arhitectura tradițională ca parte a culturii materiale moldovenești este studiată în mod special de mai mulți cercetători arhitecți și istorici [113; 142; 194; 219]. De studiul caselor tradiționale ale bulgarilor din RSSM deja în perioada anilor 70-80 s-a ocupat în mod special L.V. Marcova [171-176]. În acea perioadă angajații Departamentului de Etnografie și Istorie a Artei al Academiei de Științe a RSSM au lucrat asupra proiectului „Atlasul istoric și etnografic al culturii materiale a popoarelor din Moldova”. Prima sa ediție urma să fie dedicată locuinței tradiționale. Însă, acest proiect nu a fost niciodată implementat. Cu toate acestea, o parte din materialele acumulate despre bulgari au fost publicate în diferite perioade de timp în articolele cercetătoarei din Moscova, L.V. Marcova. Este semnificativă contribuția acesteia la elaborarea clasificării

locuințelor bulgarilor, care a luat în considerare evoluția condițiilor materiale și statutul social al coloniștilor. În procesul clasificării, L.V. Marcova a ținut cont de faptul că în Bulgaria existau mai multe tipuri de locuințe, apărute urmare a factorilor naturali și geografici din diverse regiuni. În pofida faptului că în Basarabia de sud nu existau diferențe mari în relief, climă sau materiale de construcție disponibile, totuși s-a înregistrat o evoluție a formelor de locuințe. Cercetătoarea a descris tipologia locuinței pe baza planimetriei spațiului interior, luând în considerare funcțiile acestor încăperi. O trăsătură aparte în această clasificare a servit poziția cuptorului în interiorul casei. Principalele schimbări în tipologia locuințelor bulgarilor din Basarabia, conform opiniei cercetătorcercetătoarei, constau în următoarele: 1) *transformarea camerei cu vatră din punctul central al vieții casnice într-un spațiu secundar, gen antreu cald sau hol (vestiar); 2) alocarea spațiului reprezentativ, inclusiv prin separarea clară de spațiul cotidian sau scoaterea acestuia într-o clădire separată* [174, p. 62]. La mijlocul sec. al XX-lea, nivelul de prezență a caselor tradiționale în satele bulgărești era mult mai mare, de aceea cercetătoarea a reușit să colecteze suficiente materiale de teren pentru argumentarea propriei clasificări a locuințelor bulgarilor din Basarabia de sud. Autoarea exprimă opinia, suficient de bine argumentată, că aici pe parcursul timpului a avut loc omogenizarea fenomenelor culturii materiale aduse de coloniști din diferite zone etnografice ale Bulgariei. În opinia sa, „către începutul sec. al XX-lea locuința bulgarilor din spațiul Pruto-Nistrean devine un tip specific local, care nu are analogii directe în metropolă” [174, p. 71]. Însă, reiterăm, că cercetările cercetătoarei nu au rezultat cu editarea unei lucrări fundamentale, fiind publicate doar sub formă de articole în diverse ediții periodice sau culegeri de articole. Fiind considerată în știința sovietică ca parte a culturii materiale, locuința bulgarilor este analizată de L.V. Marcova doar prin prisma acestui postulat. Locul și rolul locuinței în cultura spirituală nu sunt abordate în aceste cercetări.

În anii 70 ai sec. al XX-lea a fost publicată o lucrare colectivă, în care este cercetată problema complexelor de locuințe ale imigranților transdanubieni de pe teritoriul Ucrainei [181], ca parte a culturii materiale, fără a referi locuința și la cultura spirituală. Utilizând metoda comparativă de studiu, cercetătorii au analizat spațiile de locuit ale bulgarilor, albanezilor și grecilor de pe teritoriul Ucrainei sub următoarele aspecte: 1) *tipurile de locuințe ale coloniștilor; 2) planificarea și amenajarea interioară a caselor; 3) materialele și tehnicile de construcție; 4) sistemele de încălzire; 5) curtea și anexele gospodărești*. Autorii au ajuns la concluzie că, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, la greci, albanezi și bulgari s-au format locuințe pentru care erau caracteristice unele trăsături persistente: 1) *se repetă doar parțial structura locuinței de origine preluată din locurile de trai precedent ale fiecărui dintre aceste popoare; 2) nu este identică cu locuința populației autohtone, deoarece își păstrează cu*

fermitate unele caracteristici proprii (în special, ale sistemului de încălzire și aspectul interior), care confirmă asemănarea culturală a acestor grupuri etnice și permite atribuirea locuinței la tipul sud-european [181]. Pentru acest tip de locuință (sud-european), cum a menționat N. Gratsianskaia, nucleul dezvoltării unei case tradiționale a fost camera cu vatră (veza, kuca, kăšta), în care împreună cu oamenii trăiau și animalele domestice. În procesul de evoluție a casei într-o locuință cu 2 și 3 camere, acest nucleu a ocupat spațiul care este identic antreului în cel mai frecvent tip de locuință al slavilor de vest și de est. Cu toate acestea, spre deosebire de o astfel de încăpere, ea nu a fost niciodată o cameră rece auxiliară [125].

Cercetătorul ucrainean din perioadă sovietică V. Naulko, care analizează problema relațiilor interetnice din Ucraina, influențele reciproce ale diferitor componente ale culturii materiale, acordă atenție dezvoltării locuințelor tradiționale ale grupurilor etnice ce locuiesc pe teritoriul Ucrainei, inclusiv ale bulgarilor din zona Bugeacului [197].

În RSSM de cercetarea locuințelor coloniștilor transdanubieni s-a preocupat M.V. Marunevici [179]. Concentrându-se pe locuința găgăuză, cercetătoarea a acordat suficientă atenție și casei tradiționale a bulgarilor, pentru că până la sfârșitul sec. al XIX-lea găgăuzii din Imperiul Rus au făcut parte din numărul total de coloniști bulgari. Cu toate acestea, M.V. Marunevici s-a preocupat preponderent pe componenta materială a locuinței și doar un mic fragment al lucrării abordează problema culturii imateriale – practicile și credințele legate de construcția de locuințe la găgăuzi. În opinia autoarei, în Basarabia pe parcursul sec. al XIX-lea are loc formarea casei sud-basarabene, sub influența a trei tradiții – balcanice, est-romane și est-slavone (opinii pe care le-am întâlnit la L.V. Marcova și N. Grațianskaia) [125; 174; 179].

Într-o altă lucrare semnată de M.V. Marunevici și S.S. Curoglo [164], locuința găgăuzilor din RSSM este analizată cu utilizarea datelor statistice în contextul schimbărilor ce au avut loc în viața și cultura acestora în perioada sovietică. Dacă ometem referințele ce țin de ideologie, specifice perioadei sovietice, obținem multă informație factologică bine structurată, ce permite formarea unei viziuni generale cu privire la evoluția locuinței găgăuzilor, implicit a bulgarilor, din sec. XIX–XX. Conform autorilor menționați, la începutul anilor 80 ai sec. al XX-lea în fostele colonii ale imigranților transdanubieni „18,6% constituiau casele construite în anii 50 și mai devreme și erau formate din 2–3 camere, rar – case lungi de tip tradițional. Locuințele construite la începutul anilor 60, când s-a lansat procesul de renunțare la casele tradiționale și trecerea la construcția unor case mai mari alcătuiau 53,4%. Restul, cca 30% de case, erau construite la sfârșitul anilor 60 – începutul anilor 70. Aceste case sunt absolut diferite de cele tradiționale ale foștilor coloniști, multicamerale, construite pe un fundament bun din piatră, acoperite cu ardezie sau olane. Aceste case diferă mult de cele tradiționale la capitolul organizare

planimetrică, interior și exterior” [164, p. 43-48]. Astfel, autorii lucrării conchid că „în perioada sovietică, evoluția locuințelor tradiționale a constat în renunțarea treptată, inițial de la casele cu 2-3 încăperi, apoi și de la cele alungite, în folosul caselor cu planimetrie multispațială cu plan pătrat” [164, p. 48]. Această analiză detaliată a evoluției tipologiei și materialelor de construcție a locuinței găgăuzilor în perioada sovietică cu utilizarea materialelor statistice poate servi drept referință și cu privire la situația din satele bulgărești. Această afirmație este fundamentată de faptul că în 1981 a intrat în vigoare *Decretul privind construcția individuală a locuințelor* (nr. 85 din 30.10.1981) al Consiliului de Miniștri al URSS, care a standardizat și mai puternic construcțiile individuale.

Tot în această perioadă crește interesul față de istoria satelor bulgărești din Republicile Sovietice Socialiste Moldova și Ucraina. Printre primii care au scris despre s. Corten (Chiriutnea) este cercetătorul S. Novacov [202; 203; 204], care și în următoarea perioadă a continuat cercetările asupra istoriei și culturii satului natal. Informațiile și datele acumulate au permis editarea unor lucrări importante pentru bulgaristica contemporană și care servesc drept surse de informare și modele de cercetare pentru tinerii cercetători deja din Republica Moldova și Ucraina.

Un alt cercetător preocupat de bulgaristică a fost C. Poglubco, care în mod special colecta informații ce țin de istoria satelor bulgărești din acest spațiu, acoperind în acest mod golurile cu informații veridice. Acesta este cunoscut ca autor și coautor al unor studii cu caracter istoric despre satele Zadunaevca, Ogorodnoe (Ciișia), Novoivanovca (Ucraina) și Tvardița (Moldova) [242, p. 19]. Cercetătorul științific N. Cervencov, analizând dezvoltarea procesului de cercetare a istoriei bulgarilor din Republica Moldova și Ucraina, menționează importanța lucrărilor tematice ale altor savanți. Problemele socio-economice ale bulgarilor sunt reflectate în lucrările lui I. Anțupov, iar rolul bulgarilor în istoria demografică a Basarabiei a fost reflectat de V. Zelenciuc. În lucrările lui V. Cabuzan descoperim informații referitor la numărul etnicilor bulgari pe teritoriul Basarabiei la diferite etape [242, p. 20]. Înființat în 1989, Sectorul de bulgaristică a sporit semnificativ procesul de cercetare a bulgarilor din Republica Moldova și Ucraina (despre succesele acestui sector ne vom referi mai detaliat în perioada următoare din cercetarea noastră istoriografică).

În perioada de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și până în 1991, de studierea locuințelor tradiționale din Bulgaria mai detaliat s-a preocupat Hr. Vakarelski și B. Gheorghieva. Ambii cercetători consideră că, datorită mai multor circumstanțe sociale, economice și politice, unei varietăți de caracteristici etnice și cotidiene, în secolul al XIX-lea în Bulgaria s-au dezvoltat 9 tipuri de bază de case tradiționale: 1) *uzemna (bordei)*; 2) *shopska*; 3) *dobrogeanska*; 4)

pirinska; 5) *strandjanska*; 6) *trakiiska*; 7) *balcanska*; 8) *srednerodopska*; 9) *srednebulgarska* [64; 73]. Cu toate acestea, o varietate mare de forme nu se limitează la cele nouă tipuri, astfel că în arhitectura vernaculară sunt frecvente subtipurile locale. Însă, doar unele dintre aceste tipuri de locuințe vor fi analizate în lucrarea noastră, bazându-ne pe principiul provenienței coloniștilor transdanubieni așezați în Basarabia în sec. al XIX-lea (Anexa 3.1).

În istoriografie bulgărească există un număr semnificativ de lucrări dedicate unor tipuri de locuințe, în care sunt luate în considerare: 1) denumirile diferitor părți ale complexului economico-locativ; 2) materiale și tehnici de construcții; 3) structura și funcțiile unor părți ale casei și a complexului gospodăresc etc. Aceste aspecte de cercetare rămân valabile și pentru studiul casei bulgarilor din Republica Moldova. Cu toate acestea, locuința, precum și arhitectura populară au fost de multe ori obiectul de studiu pentru arhitecți, în special angajați ai Institutului de Planificare Urbană și Arhitectură din Sofia.

De mare importanță interdisciplinară sunt lucrările arhitecților, cum ar fi, T. Zlatev despre clădirile urbane și rurale din perioada Renașterii bulgare [81]. G. Cojuharov a descris evoluția casei bulgare în decurs de cinci secole [87]. Hr. Vakarelski, analizând istoria cercetării locuinței bulgare, pune accentul pe faptul că „Lucrările lui G. Cojuharov (arhitect – n.a.) servesc bază pentru studiul detaliat pe viitor al tradiției arhitectonice a bulgarilor. În acest domeniu este valoroasă contribuția arhitectului L. Tonev la cercetarea casei rodopene (colecția *Експедиция в Родопи*, 1954) și lucrarea sa «Кули и кампанарии» (Sofia, 1952). Același caracter poartă și lucrarea arhitectului Hr. Peev «Къща от Пловдив във Възражденския период» (Sofia, 1960). Casa renascentistă și orașul reprezintă un subiect de studiu atractiv pentru arhitecți datorită unei doze mari de elemente de artă pe care le conțin. Printre cele mai bune lucrări de acest fel ar trebui să menționăm «Къщите в Шумен» (Sofia, 1965) de R. Anghelova, lucrarea despre detalii arhitecturale semnată de G. Arbaliev și intitulată «Българската възражденската къща и нейната украса» (Sofia, 1974)” [64, p. 82]. Starea studierii locuințelor a fost analizată în lucrarea B. Gheorghieva prezentată dintr-o retrospectivă istorică. În plus, autoarea, la fel ca și Hr. Vakarelski, observă: „Casa vernaculară în literatura bulgară a fost studiată în principal din punctul de vedere al execuției arhitecturale, a structurilor de construcție, a materialelor și a planificării interioare. Mai puțină atenție este acordată designului interior, decorării și amenajării” [73, p. 7].

Tema casei urbane din perioada Renașterii a fost mai atractivă pentru arhitecți datorită faptului că aceste case în mare parte reprezintă patrimoniul arhitectural al țării și sunt obiecte de artă tradițională urbană locativă. Deși, în perioada respectivă coloniile bulgarilor din Basarabia

deja au fost formate și complexele locative ale acestora s-au dezvoltat pe cale proprie, totodată, aceste lucrări servesc drept baza metodologică pentru cercetarea acestora.

În același timp, apar multe alte studii ale locuințelor din diferite regiuni ale Bulgariei (Strandja, Rodopi, Dobrogea, din nord-vestul și vestul Bulgariei), cu puternic caracter etnografic, publicate în ediții speciale și periodice [65; 72; 74; 75; 97; 101].

În pofida celor constatate mai sus de B. Gherghieva, totuși se lasă impresie că în istoriografia bulgară o atenție mare este oferită cercetării decorării și amenajării spațiului interior al locuințele tradiționale bulgărești. În acest sens, sunt utile cercetările complexe desfășurate în cadrul expedițiilor etnografice organizate de AȘB pentru cercetarea culturii tradiționale din diferite colțuri ale țării [73, p. 8]. Lucrarea „Огнището в българския бит” semnată de St. Gheorgheva-Stoikova, publicată în 1956, este în strânsă legătură cu problemele privind aranjarea și utilizarea obiectelor de uz casnic. Concomitent, autoarea a examinat în detaliu vatra ca unul dintre cele mai importante elemente ale arhitecturii interne [71]. Interesante sunt articolele din edițiile periodice publicate în a doua jumătate a sec. al XX-lea cu titlul generic „Етнографски проучвания в България”, fiecare ediție fiind dedicată unei regiuni aparte a țării [67-70; 97]. În aceste ediții este dezvoltată tema legată de superstiții, practici și credințe asociate cu construcția locuinței și traiul în ea. În cele mai multe cazuri, acest subiect este studiat în paralel cu tipologia locuinței tradiționale [67-70]. Atenție specială merită studiile lui St. Ghencev, care abordează locuința prin prisma ideii că aceasta neapărat face parte din patrimoniul imaterial moștenit din generație în generație. Autorul a cercetat ciclul de practici legate de construcția casei la bulgarii din arealul sud-estic țării și Dobrogea – cele părți din care provin coloniștii bulgari în Basarabia perioadei Imperiului Rus [67, 69]. Cercetătoarea T. Boneva analizează cultura tradițională bulgărească, partea ei materială, prin prisma aspectului spiritual [60]. Cele prezentate mai sus permit să constatăm că în perioada socialistă, cercetătorii bulgari considerau că cercetarea locuinței doar prin aspectul material este o pistă greșită și nu permite colectarea complexă a datelor despre locuințele tradiționale. Ei au pus accentul pe abordarea multilaterală, ținând cont de faptul că locuința îmbină în sine cultura materială și cea spirituală. În practicile și ritualurile asociate construcției, cercetătorii au identificat și au descris, completând cu generozitate cu multe detalii, trei faze principale: 1) *determinarea locului de construcție*; 2) *instalarea fundamentului locuinței*; 3) *finalizarea construcției*. În același timp, ritualurile și obiceiurile legate indirect de procesul de construcție au alcătuit un grup separat de acțiuni și însoțesc procesul de trecere la casa nouă, precum și recunoașterea casei ca spațiu locativ [67-70]. Conform concluziilor acestor autori, în scenariul ritualurilor legate de construcția casei la bulgari este prezentă o acțiune importantă – urările de sănătate, bunăstare și noroc pentru locuitorii casei noi. Această funcție a

ritualurilor și obiceiurilor, în primele două faze doar se presupune, iar în a treia fază primește o exprimare verbală concretă, prin binecuvântarea constructorilor, care formează o legătură între primele două grupuri de ritualuri cu cele de intrare în casă nouă, precum și aprinderea primul foc în vatra casei [60].

În timp ce lucrările prezentate mai sus au reflectat mai mult percepția pragmatică asupra casei, lucrarea lui M. Arnaudov [57] prezintă o viziune oarecum diferită și încearcă să evidențieze cauzele apariției ritualurilor și obiceiurilor asociate cu casa și construcția ei. Autorul analizează toate credințele populare legate de casă. În opinia sa, anume credințele au stat la bază a ritualurilor, cum ar fi *kurban*, *vgradyavane*, *vikane (rukane)*, *tronyasvane* etc. Această lucrare conține rezultatele unor studii realizate aproape pe întreg teritoriul Bulgariei cu paralele analitice din practica țărilor din Europa și Asia. Acest volum este realizat la un înalt nivel filozofic, fiind o încercare de a înțelege cauzele multor fenomene din istoria culturii Bulgariei și a altor națiuni.

Totodată, cercetătorii bulgari sunt preocupați și de un alt subiect, care lipsește cu desăvârșire în istoriografia sovietică – rolul locuinței în tradițiile familiale, în practicile ce țin de sărbătorile calendaristice sau de ciclul vieții omului [98; 100; 104].

Studierea acestor lucrări valoroase, cu o tematică pe alocuri chiar revoluționară în opoziție cu ideologia sovietică, ne-a permis să obținem o viziune proprie asupra unor aspecte ale subiectului cercetării și să elaborăm o metodologie potrivită pentru colectarea informațiilor necesare în satele bulgare din sudul Republicii Moldova (capitolul 4).

După 1991 până în prezent.

La începutul acestei perioade, cercetătoarea L.V. Marcova publică unele materiale dedicate locuinței tradiționale bulgărești din sudul Republicii Moldova [176]. În acestea se conține sinteza transformărilor multilaterale (ocupațiile, vestimentația, locuința) ce au avut loc la bulgarii din Basarabia sub influența factorilor externi și interni. Referindu-ne la evoluția locuinței bulgărești, trebuie să menționăm că articolul respectiv reprezintă doar o generalizare, fără introducerea unor informații noi în circuitul științific. L.V. Marcova și M.V. Marunevici au semnat împreună un articol publicat într-o culegere specializată consacrată așezărilor, gospodăriilor și locuințelor. Analizând specificul locuințelor bulgarilor și găgăuzilor din Republica Moldova, autoarele accentuează că evoluția așezărilor și complexelor locative determină dispariția specificului etnic în organizarea așezărilor găgăuze și bulgare. Potrivit opiniei cercetătoarelor, varietatea de locuință specifică etniilor studiate este calificată drept casă „bulgaro-găgăuză”, aparținând tipului sud-basarabeian de casă [176].

De cercetarea istorică a coloniilor bulgare din Basarabia în perioada post-sovietică mai activ s-au ocupat cercetătorii Sectorului de bulgaristică, apoi Secției „Etnologia bulgarilor” a

AȘM. Cercetătorii din cadrul acestui departament, fondat cu mai bine de 25 de ani, au acoperit cu cercetări valoroase principalele teme dedicate istoriei integrării imigranților bulgari din Basarabia, conservării și dezvoltării culturii materiale și spirituale a diasporei bulgare din Republica Moldova. În contextul acestei cercetări, sunt importante lucrările fundamentale lui N. Cervencov, I. Grec în ceea ce privește analiza surselor bibliografice [126; 242]. Un grup de autori [108; 168; 203; 202; 206; 243] în continuare se ocupă de studierea istoriei formării și dezvoltării economice a satelor bulgare, iar în unele capitole ale acestor lucrări sunt descrieri ale locuințelor din satele bulgare. Practic, în toate lucrările cercetătorului S. Novacov dedicate istoriei s. Corten (Chiriutnea) (coautor N. Gurgurov) descoperim pasaje informative despre construcția locuințelor; evoluția spațiului locativ, organizarea și amenajarea interiorului. În una din aceste lucrări găsim descrierea casei cu patru spații – mai rar întâlnită la bulgari din Republica Moldova, dintre care 2 aveau statut de camere de locuit – *soba* și *sobicica*, iar celelalte 2 – antreu (*haiat*) și spațiul auxiliar (autorul nu indică denumirea) [203, pp. 62-66]. Însă, S. Novacov nu se ocupa în mod consacrat de cercetarea locuințelor bulgărești din Basarabia, apoi din Republica Moldova. Dar în unul din articolele sale insistă pe poziția că „casele de tip moldovenesc la a căror construcție necesita mult lemn, nu erau acceptabile pentru bulgari și găgăuzi. Ei au adoptat case din ceamur, nuiele sau piatră, după tipul lor balcanic” [200, p. 127]. În opinia noastră, această concluzie nu este una completă și bine argumentată, și nu va fi dezbătută în cadrul cercetării noastre.

Lucrarea lui I. Pascov conține informații referitor la întemeierea s. Colibabovca, actualul r-n Leova, aici se analizează construcția locuințelor temporare (pentru o singură iarnă), cu indicarea modului lor de utilizare în perioada ulterioară, și a celor permanente, întemeiate cu sosirea primăverii. Acest lucru încă odată confirmă prezența la începutul sec. XX a fenomenului de păstrare a construcțiilor temporare – bordeielor, și ajustarea acestora la necesitățile gospodărești ale familiei [206, p. 21-22]. Autorul aduce dovezi indirecte despre tradiția ajutorului reciproc (*medjie*) în timpul construcției casei.

Tema sărbătorilor calendaristice ale bulgarilor basarabeni este suficient de larg abordată în bulgaristica contemporană a Republicii Moldova. Cartea editată pe baza materialelor tezei de doctor și articolele semnate de A. Covalov [84; 160; 161], articolele dnei E. Soroceanu [223; 224] dedicate ritualurilor și practicilor realizate de bulgarii din sudul Republicii Moldova în cadrul sărbătorilor calendaristice, bazate pe material factologic bogat aprobă, în urma unei analize ample, rolul și locul casei în realizarea practicilor și acțiunilor legate atât de sărbătorile calendaristice, cât și de ciclul de viață umană. Articolele dedicate culturii spirituale, rolului și locului cotidianului în viața bulgarilor din Republica Moldova permit să conchidem cum acestea

se reflectau asupra culturii materiale, asupra dezvoltării și îmbunătățirii condițiilor de trai ale bulgarilor, inclusiv referitor la locuințele tradiționale. Totodată, se observă paralele între pierderea tradițiilor culturii spirituale și înrăutățirea stării materiale a bulgarilor. Însă, acest lucru a fost mai puțin vizibil la bulgarii din Basarabia, concluzionează autorul unui articol realizat în baza materialelor scrise de la începutul sec. al XX-lea [207, pp. 247-248].

Articolul semnat de E. Rațeeva referitor la miturile și practicile magice în structura cotidianului este realizat prin analiza unor aspecte din creația artistică a lui Mișo Hadjiischi (scriitor din perioada interbelică care provine dintr-o familie de bulgari din Tavria stabiliți la mijlocul sec. al XIX-lea în Basarabia de sud – n.a.). Autoarea articolului remarcă că, conform creației acestui scriitor, lucrurile cotidiene se întâmplă prin prisma celor două opoziții binare: principiul *temporal*, realizat prin *cotidianul-sacru* care are loc în casă, curte, sat, cârciumă sau pe drum, și principiul *teritorial-etnic*, care – prin opoziția *propriu-străin* ține de spațiul de locuit. Însă, cunoaștem că propriul în cele mai dese cazuri este asociat cu locuința și spațiile imediat adiacente. Străinul întotdeauna este în afara spațiului stăpânit de om. După E. Rațeeva, în operele lui Mișo Hadjiischi sunt bine structurate ideile ce țin de mitologia și practici rituale ale bulgarilor. În acest sens, ilustrarea are loc cu asociere cu locurile și spiritele malefice, cum ar fi, case construite pe hotarul satului sau pe teritoriul unui cimitir tătăresc, talasămul etc. [214, pp. 399,402].

Unii bulgariști din Republica Moldova au acordat o atenție deosebită studierii istoriei și etnografiei satelor bulgare din sudul Ucrainei contemporane [118; 127; 226; 244]. Lucrarea dedicată s. Ciișia a fost realizată de o echipă mixtă de autori din Republica Moldova (N. Cervencov, V. Stepanov) și Ucraina (V. Dâhanov, A. Șabașov). În afară de cercetările directe asupra bulgarilor basarabeni, sunt interesante și studiile unor cercetători de la Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM care, în lucrările proprii, se referă indirect la subiectul bulgarilor, trasând paralele și făcând analize comparative. Așadar, viziunile tradiționale ale bulgarilor privind percepția spațiului locativ intern și a organizării acestuia sunt analizate de cercetătorul N. Dușacova, care subliniază că „după căsătorie, femeia bulgăroaică devine stăpână deplină a casei” [137]. Ca exemplu confirmativ aduce unele proverbe bulgare.

Un interes aparte pentru cercetarea noastră prezintă articole tematice ale altor cercetători Centrului de Etnologie (Secția Probleme Generale ale Etnografiei, Secția Minorități Etnice, care include mai multe sectoare și grupuri de cercetare) al Institutului Patrimoniului Cultural (M. Șlapac, D. Nikoglo, L. Condraticova, V. Sârf, E. Cvilincova, Zaicovscaia T. etc.), Institutului de Istorie al AȘM (Al. Furtună, V. Tomuleț, D. Poștarencu, S. Bacalov etc.), colegilor din Bulgaria (E. Hadjinikolova, N. Karaivanov, M. Nikolova), Ucraina (A. Prigarin, A. Ganchev), Rusia (N.

Kalašnikova, Ec. Celak, N. Golant), publicate în câteva culegeri și ediții periodice tematice dedicate bulgarilor din Basarabia [61; 137; 139; 151; 156; 198]. În contextul abordării casei ca părți culturale imateriale, sunt importante studiile cercetătorului științific M. Șlapac dedicate interferențelor om-architectură, în urma cărora autoarea conchide că „în chipul uman codificat în arhitectură pot fi evidențiate trei dimensiuni distincte: antropomorfă, antropometrică și antropologică. La baza dimensiunii antropomorfe stă corespunderea dintre denumirile elementelor programului arhitectural și elementele componente ale corpului uman, tectonica obiectivului construit fiind inspirată din tectonica trupului omenesc. Dimensiunea antropometrică pune în prim plan relația între sistemul de măsuri și părțile corpului uman. Subiectul antropologic are în vedere definirea compoziției arhitecturale integrale după trăsăturile și calitățile omenești. <...> arhitectura reacționează la orice gest uman, mișcare umană sau gând uman. Schimbarea conținuturilor interioare importante provoacă modificări ale formei arhitecturale, iar concepția despre om transpune într-un fel sau altul din orice program de arhitectură” [47, pp. 679, 685].

În știința etnografică modernă ucraineană există, de asemenea, studii consacrate istoriei și culturii bulgarilor din sudul Basarabiei [66; 118; 205; 206]. De exemplu, cercetătorul A. Prigarin abordează aspecte legate de stăpânirea rituală a locuinței de către bulgari [250; 251] și de influența și împrumutul reciproc în casele bulgarilor din Basarabia [212].

Pentru etnologia modernă rusă, cultura bulgarilor din Republica Moldova și Ucraina cu siguranță nu este o prioritate. Cu toate acestea, există câteva publicații interesante despre cultura și tradițiile bulgarilor din Basarabia, iar fără a le menționa studiul istoriografic ar fi incomplet. Cercetătoarea N. Kalašnikova a dedicat un mic studiu problemei privind reflectarea locuinței în colecțiile muzeale din satele bulgare din Republica Moldova, deși autoarea nu se preocupă direct de locuințele bulgarilor basarabeni. N. Kalašnikova remarcă faptul că „problemele legate de istoria așezării în Basarabia, statutul economic al coloniștilor din Rusia au fost în mod repetat reflectate în monografii și numeroase publicații, însă studiul culturii etnice a coloniștilor bulgari nu a beneficiat încă de o atenție suficientă. Acest lucru s-a întâmplat parțial și din cauza faptului că colecțiile muzeale au fost foarte puțin studiate, însă publicarea acestora ar permite introducerea în circuitul științific a unei game necunoscute anterior de monumente/exponate care caracterizează cultura materială și spirituală a imigranților bulgari din secolele XIX–XX” [321]. Afirmatia lansată de N. Kalašnikova precum că „<...> formele tradiționale de cultură etnică ale bulgarilor basarabeni, în multe privințe fiind o continuare a tradițiilor balcanice, către începutul sec. al XXI-lea au fost păstrate într-o cantitate foarte mică și într-o formă foarte modificată. Prin urmare, rolul artefactelor din muzeele rurale din țară devine evident” [321] se înscrie cu ușurință

în acea parte acestei cercetări, care este dedicată problemei patrimonializării și valorificării casei tradiționale bulgare (capitolul 5).

Etnologul N. Golant, a publicat un șir de articole dedicate culturii tradiționale a bulgarilor din Basarabia, bazate pe propriile materiale din expedițiile de teren efectuate recent în unele localități bulgărești din Republica Moldova și Ucraina [122-124].

Interesante sunt observațiile și concluziile făcute în timpul colectării și analizei materialelor de teren de către studenții Universității Umaniste de Stat din Rusia în timpul expediției în s. Krinicinoe, raionul Bolgrad, Ucraina, din 2006. Autoarea studiului Iu. Fedenok se concentrează asupra structurării spațiului în casa bulgarilor, prezentând pe scurt și evoluția locuințelor bulgarilor. În pofida studiului aparent incomplet al acestui subiect, autoarea susține că dezvoltarea casei bulgărești în s. Krinicinoe a mers „prin alipirea la bucătărie a încăperilor rezidențiale, adică a camerelor neîncălzite, cum ar fi kășta și goleamata kășta. Când copiii creșteau și fiii aduceau o noră în casă, tatăl construia o bucătărie proprie pentru fiecare nouă familie, adesea alipind, pur și simplu, camere noi la casa existentă și făcând o intrare separată pentru ele” [233, pp. 39-43; 234].

Datorită caracterului interdisciplinar al acestei lucrări și pentru formularea unor propuneri de patrimonializare a caselor tradiționale și de valorificare în scopuri turistice, în mod special au fost analizate studiile specialiștilor din domeniile muzeologiei și turismului.. Un interes aparte prezintă investigațiile fundamentale ale cercetătoarei E. Ploșniță [40-44; 209], în care autoarea reflectă experiența europeană în organizarea muzeelor, prezintă istoria și specificul dezvoltării muzeelor din Republica Moldova. Lucrările acesteia conțin idei inovatoare cu privire la organizarea și funcționarea muzeelor în viitor. Astfel, noile abordări se referă la următoarele aspecte: „expoziția – <...> o sinteză a culturii materiale și spirituale” sau că orice expoziție nu este altceva decât „interpretarea proprie asupra istoriei și nu istoria însăși” și nu poate fi „atotștiutoare și atotcuprinzătoare” [48, p. 190-191]. Acestea sunt într-un fel noutăți bune pentru cei care își doresc crearea propriului muzeu, însă își leagă propriile mâini din cauza că se tem că nu le va reuși. Esența viziunii susținute de cercetătoarea se reduce la următoarele: „muzeul contemporan există pentru public. Fără public o instituție muzeală își pierde utilitatea și necesitatea.” [48, p. 220].

În contextul creării muzeelor în aer liber, sunt importante lucrările cercetătorului M. Ursu, ce trec în revistă practica autohtonă de fondare a muzeului satului în aer liber. Ideie deloc nouă, încă în Imperiul Rus în Basarabia, și apoi în perioada interbelică și chiar sovietică au fost încercări de acest gen pentru conservarea și promovarea tezaurului construit în mediul rural prin crearea de expoziții tematice sau chiar a Muzeului satului în aer liber [52-54]. În opinia lui M.

Ursu, „Muzeul Satului oferă modele ale celor mai valoroase monumente de arhitectură, exemple elocvente ale gândirii ingineresti, constructive și arhitecturale ale înaintașilor noștri, demne de admirație, cu un mare impact educațional, cultural și patriotic” [52, p. 265]. Lucrările cercetătorului cuprind informații importante referitor la existența mai multor proiecte de întemeiere a Muzeului Satului, din perioada interbelică până în prezent (P. Ștefănuță, marele etnograf și folclorist al perioadei interbelice; arhitecții R. Kurtz și F. Naomov de la mijlocul sec. al XX-lea, și arhitect-etnograf E. Bâzgu, care de fapt a înființat actualul Muzeu al Satului din mun. Chișinău) [52, p. 265; 54, p. 98-99].

În sec. al XXI-lea studierea locuinței bulgare în termeni etnografici rămâne în sfera de interes a oamenilor de știință din Bulgaria. O cercetătoare bulgară, M. Yordanova Petrova, preocupată de arhitectura locuințelor din secolele XVII–XVIII, analizează materialele științifice nu numai ale oamenilor de știință din Balcani, dar și ale celor din Turcia și notează că aceștia din urmă de asemenea accentuează rolul climei, materialelor disponibile de construcție, continuitatea vechilor tradiții (inclusiv folosirea caselor libere ale băștinașilor după cucerire), precum și respectarea tradițiilor islamului (religia – n.a.), ca factori principali ce influențează formele locuințelor [82, p. 23]. În contextul studiilor de arhitectură a Imperiului Otoman, autorul menționează că „casa locală (casa bulgară – n.a.) este rezultatul secolelor de muncă. Experiența locală de construcție este o sinteză a tradițiilor arhitectonice mediteraneene și a unor noi cerințe și tendințe specifice stilului de viață al acestei epoci. De la sfârșitul sec. al XVII-lea până la începutul sec. al XIX-lea, casa dobândește anumite caracteristici asociate atât cu locul în general, cât și cu caracteristicile locuinței europene renascentiste din sud-estul Europei. Formele răspândite ale locuinței vernaculare au o lungă tradiție, fiind determinate și de vicisitudinile istorice ale acestui loc. Dovezile arheologice ale antichității și ale Evului Mediu vorbesc, fără îndoială, despre cultura înaltă a locuințelor din această regiune a Balcanilor” [82, p. 39].

În literatura bulgară de specialitate se regăsesc și lucrări dedicate, în mod special, unor case aparte, care reprezintă modele interesante tipuri de locuințe tradiționale [300]. Aducem exemplu de studiu al unui subtip specific al casei din lucrarea etnografului bulgar A. Kamenova-Borin, directorul Muzeului de Istorie din Chiprovți, Vidin. Autoarea a analizat evoluția locuinței unui grup etnografic din nord-vestul Bulgariei – *turlați* (turlaki) [307]. Interesul rezidă din faptul că un grup de locuitori din nord-vestul Bulgariei (cel mai probabil din această grupă etnică) s-a așezat în Basarabia, numele Turlakov fiind încă răspândit printre bulgarii din Republica Moldova. În al doilea rând, prezintă interes descrierile acestui tip de casă, apropiat caselor în care locuiau coloniștii bulgari din Basarabia. A. Kamenova-Borin în studiul său menționează că „din trecutul îndepărtat în zonele muntoase și plane sunt cunoscute ambele tipuri de case – bordeiele

și casele la sol. Mai multe bordeie erau în satele de câmpie, iar în munți, în mod egal erau prezente ambele feluri. La baza caselor la sol stă o carcasă din lemn, spațiul dintre grinzi este umplut cu un perete împletit, acoperit cu un amestec de lut, nisip și gunoi de grajd. Există, de asemenea, case din cărămidă nearsă, ale cărei ziduri sunt acoperite cu lut, vopsite cu var. Podeaua este din lut, tavanul făcut din plăci, pentru acoperiș se folosea stuf, fân, tulpini de porumb sau olane arse” [307]. În lucrare sunt prezentate fotografii de case, unele dintre care amintesc de vechile case ale coloniștilor bulgari ce s-au mai păstrat în unele localități din sudul Moldovei.

În legătură cu cele menționate, sunt interesante și rezultatele unui studiu recent istoric și teoretic intitulat „За чардачната къща от XVIII–XIX век. Предислямски корени на междинното пространство” [305], care prezintă o viziune aparte despre istoria apariției caselor cu pridvor (prispă) în regiunile geografice din care provin în mare parte coloniștii bulgari ai Basarabiei. Cercetătoarea E. Ivanova explorează originea și evoluția unui element important al casei bulgare, numit în mod diferit – *ceardac*, *saivan*, *chioșc* (spațiu deschis în fața casei, susținut de coloane – n.a.), prezent și în structura casei bulgarilor basarabeni [305]. Vorbind despre faptul că acesta este un element structural important al casei în tradiția islamică, autoarea pune în discuție ideea privind originea preislamică a *ceardacului/saivanului*. Potrivit ipotezei sale, „acest element component a fost folosit în arhitectura locativă din Egipt până în Asia Centrală chiar înainte de secolul al XI-lea înainte de invazia lui Seljuk ... Cuvintele „saivan (t)” și „ceardac” nu sunt de proveniență turcească, ci persană” [305]. Acest material științific confirmă încă o dată faptul că unele elemente specifice locuinței, care s-a format în sudul Basarabiei, au fost cunoscute și utilizate în construcție de bulgari până la migrarea lor. Studiul vine cu confirmarea faptului că pentru unele grupuri de bulgari (din Sliven, Jeravna – aceste așezări sunt menționate în articolul E. Ivanova), așezate în sec. al XIX-lea în Basarabia, au fost tipice în metropolă case cu spațiul deschis din față (numite și *saivan*, *țaiivan*, *chioșc*).

Unele concluzii privind evoluția locuințelor la bulgarii basarabeni pe exemplul mai multor sate din Republica Moldova și Ucraina au fost făcute de etnograful bulgar modern G. Manolova, născută în s. Cairaclia, raionul Taraclia. Astfel, autoarea susține că „în general, locuința în așezările studiate este un tip clasic de casă dobrogeană” [310]. Cercetătoarea remarcă faptul că în satele cercetate se mai construiesc încă case din cărămizi nearse din lut, practică transmisă de-a lungul generațiilor, casa fiind așezată pe o fundație de piatră. Tradiția *ceamurului* sau *medjiei* este remarcată ca o parte importantă a procesului de construire a caselor la bulgari. Lucrarea relevă și unele particularități ale decorării interioare și exterioare a locuinței, unele interdicții legate de casă etc. [310].

În contextul proiectului „Bulgarii basarabeni în spațiul post-sovietic. Cultură, Identitate, Politică”, implementat în perioada 2009–2012 de AȘB, cercetătoare bulgară E. Minceva a studiat satul bulgar basarabean pe exemplul locuințelor din mai multe sate din Ucraina și Republica Moldova [312]. În studiile sale cercetătoarea pune accentul pe starea actuală a satelor și complexelor locative bulgărești din Republica Moldova și Ucraina. În ceea ce privește evoluția locuințelor bulgarilor, ea constată că „lipsa lemnului în Basarabia de sud a generat schimbări în tradițiile ce țin de construcția caselor”. Dar cercetătoarea consideră că „din moment ce casele bulgarilor se aseamănă din punctul de vedere al tehnicii și materialelor de construcție cu casele altor grupuri etnice care trăiesc pe acest teritoriu, și tehnicile de construcție din aceste ținuturi s-au format sub influența Imperiului Rus, iar casele diferitor grupuri etnice au fost construite în conformitate cu tradiția rusă și ucraineană” [312]. Însă, această ipoteză nu poate fi acceptată din motivele indicate în al treilea capitol al lucrării.

În cadrul cercetării noastre importantă este experiența României în sensul conservării și, în special, patrimonializării și valorificării potențialului satului românesc cel material și spiritual. În una din actualele cercetările dedicate arhitecturii vernaculare din România se menționează că „majoritatea specialiștilor care au studiat arhitectura țărănească, indiferent de zona geografică sau etnografică, și-au îndreptat atenția cu precădere asupra planurilor de construcție și a materialelor, insistându-se mai puțin asupra aspectelor mentale” [28]. Însă „merită să ne îndreptăm atenția și asupra elementelor arhitectonice cu valoare simbolică, a modului de percepție a spațiului și locului, dar și asupra influențelor și împrumuturilor culturale din zona cercetată, o zonă multiculturală (în care trăiesc alături de români: maghiari, șvabi, ucraineni, evrei, țigani) și care a atras atenția cercetătorilor din țară și străinătate” [28]. Această sugestie este valabilă și pentru cercetarea practicilor și credințelor legate de construcția caselor la diferite grupuri etnice din Republica Moldova, care, cu siguranță, va rezulta în diverse descoperiri interesante.

De menționat că modul de conservare a locuințelor tradiționale și a credințelor legate de acestea poate fi diferit. Recent tematica muzeelor în aer liber (una din formele de conservare a arhitecturii tradiționale – n.a.) în România este studiată de A. Buzaș Neagoe, care consideră că „unitățile muzeale, în aer liber, devin factori-cheie în recrearea imaginii satului la scară redusă, în salvarea și promovarea patrimoniului material și imaterial al acestuia” [12]. Conform opiniei autoarei, „dintre toate elementele structurale ale satului românesc reprezentate în muzeele în aer liber, casele și gospodăriile dețin cel mai important loc. Muzeele acordă o atenție specială reconstituirii habitatului, iar prin acesta, implicit, tipologiei satelor în funcție de amplasarea

gospodăriilor, a profilului ocupațional, ilustrării meșteșugurilor, industriilor tradiționale etc.” [12].

Tema locuinței tradiționale în istoriografie este dezvoltată în mai multe direcții: tipuri de case și anexe gospodărești, legături între locuințe și clădirile auxiliare din curte, materiale și tehnici de construcție, amenajări interne și externe ale casei. Unul din vectorii de cercetare țin de practicile, obiceiurile și ritualurile legate de casă, deoarece casa este purtătorul nu doar al culturii materiale, ci și spirituale a poporului. Pe de altă parte, este evident că nivelul de acoperire a acestor subiecte cu studii la diferite etape istorice variază.

1.2 Materiale utilizate la studiul casei tradiționale a bulgarilor

Conținutul acestei teze este rezultatul utilizării metodelor specifice istoriei și etnologiei și în primul rând al *studiului bibliografic* care constă în cercetare aprofundată a lucrărilor semnate de autori din diferite etape istorice și țări: din Bulgaria, din spațiul sovietic și post-sovietic (Republica Moldova, Ucraina, Rusia), din România (subcapitolul 1.1) și *cercetării în arhivă* (Arhiva Națională a Republicii Moldova) cu studierea documentelor publicate pe parcursul timpului în culegeri de documente [133; 133; 134; 141; 148; 149; 209; 211; 232].

Lucrul cu documentele din fondurile **Arhivei Naționale a Republicii Moldova** ne-a permis să dezvăluim un material bogat istoric, nu și de natură etnografică. Astfel de materiale valoroase despre coloniștii bulgari sunt cuprinse în mai multe fonduri [1-5]. În aceste fonduri sunt păstrate informații ce prezintă interes științific pentru cercetări cu caracter istoric despre coloniștii basarabeni, la colectarea acestor date au fost implicați funcționari din diferite departamente ministeriale ale Imperiului Rus, călători și martori ai acelor vremuri de la începutul sec. al XIX-lea, uneori fără să conștientizeze în deplină măsură importanța lucrului efectuat pentru generațiile ulterioare de cercetători. Printre aceste materiale, se numără documentele din fondul nr. 2, inventarul nr. 1, dosarele nr. 677 și nr. 9248.

În dosarul nr. 677 este justificată necesitatea alocării terenurilor pentru formarea plaselor de coloniști transdanubieni și se prevăd următoarele mecanisme de implementare a acestui proces: definirea hotarelor și reperelor limită; întocmirea listelor de sate și cășle din aceste plase cu listele de persoane locuitoare în acestea; evacuarea din aceste sate a persoanelor care nu au primit statut de coloniști și acordarea lor celor mai preferențiale condiții de reinstalare în alte locuri etc.

Dosarul nr. 9248 conține informații despre colonizarea străină în Basarabia, unde în detaliu, pentru fiecare dintre zonele de aici, sunt descrise condițiile natural-geografice, climatice și de sol. Cu toate acestea, trebuie de menționat faptul că multe din documentele de arhivă

cercetate de noi sunt publicate în perioada sovietică și mai târziu în diverse culegeri de documente [148; 149; 211].

„Monitorul Eparhiei Chișinăului” („Кишиневские Епархиальные Ведомости”) editat între 1867–1917 [115; 145; 150; 216] se regăsește printre cele mai importante surse primare de informații despre viața spirituală a coloniștilor bulgari din Basarabia sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. Pe paginile acestei ediții periodice spirituale, care avea printre „jurnaliști” clerici, preoți ai Eparhiei Chișinăului, se găsesc materiale interesante despre viața cotidiană și spirituală a bulgarilor din Basarabia de sud. Paralel cu informațiile despre istoria înființării coloniilor bulgare din această regiune, situația lor socială și economică, ediția oferea și informații despre starea lor moral-religioasă. Aceste descrieri, care după stil și caracter se apropiau de observațiile și analizele etnografice, au contribuit la reconstrucția imaginii primelor generații de bulgari din Basarabia.

„Notele Societății de Istorie și Antichități din Odessa” („Записки Одесского Общества Истории и Древностей”) [120; 181] sunt o altă sursă de informații primare, în care am descoperit dovezi ce țin de repertoriul creației populare a bulgarilor din Basarabia dedicate sacrificării umane în timpul construcțiilor (analogică cu legendele din Bulgaria – *Вградена невеста*, cu balada românească *Meșterul Manole*, etc.).

Cercetările de teren sunt altă metodă absolut uzuală pentru studiile etnologice, care permite colectarea unui material empiric necesar pentru confruntarea cu informațiile colectate în timpul „cercetărilor de cabinet”. În perioada studiilor în cadrul *Școlii doctorale a AȘM* și mai târziu, în timpul activității profesionale, am realizat 7 expediții de teren, dedicate cercetării locuințelor tradiționale bulgare, colectării materialelor etnografice și analizei colecțiilor muzeale din satele bulgarilor din sudul Republicii Moldova. Pentru cercetările de teren am ales 5 localități bulgărești de bază din Republica Moldova, având în vedere următoarele: 3 localități dintre acestea sunt fostele colonii, întemeiate la cele mai importante etapele de colonizare – istoria or. Taraclia se începe cu anul 1813, iar s. Corten și or. Tvardița (raionul Taraclia) apar pe harta etnică a Basarabiei în 1830, când a avut loc cel mai mare val de emigrare din spațiul bulgăresc. Satele Victorovca și Stoianovca (raionul Cantemir) apar la începutul sec. al XX-lea și sunt exemple ale fenomenului satelor-fiice, care au fost întemeiate de tinerile familii din fostele colonii vechi în urma insuficienței terenurilor pe moșiile satelor-mame. Alegerea anume s. Stoianovca pentru cercetare poate fi argumentată prin faptul că casele cu arhitectură populară din acest sat se regăsesc în „Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat” (HP nr.1531-XII din 22 iunie 1993) sub numărul 76 din lista monumentelor din zona de sud. Nici o altă localitate bulgărească din partea de sud al Moldovei nu se regăsește în acest document cu

case tradiționale luate sub ocrotirea statului cu excepția casei memorialăe a lui Olimpii Panov din or. Taraclia, pe care o găsim în Registru sub numărul 358 din lista monumentelor din zona de sud. .

Cercetările de teren pe care le-am efectuat pe parcursul anilor 1997, 1998, 2014–2015, 2017, 2018, inclusiv în localitățile bulgare din sudul Republicii Moldova (Anexa 1.1) și locațiile etno-turistice din Bulgaria: Complexul etnografic „Ghengher”, or. Aitos (vara 2015), s. Corten, or. Nova Zagora (aprilie 2017), Complexul etnografic „Staria Dobrici”, or. Dobrici (august 2018) au permis acumularea unor materiale de teren introduse în circuit științific prin intermediul acestei lucrări.

Loc important în cadrul cercetărilor de teren ocupă lucrul cu exponatele muzeale, în special acele care reprezintă obiecte de interior tradițional, și arhivele muzeelor satelor bulgare din sudul Republicii Moldova. Pentru colectarea informațiilor preconizate a fost elaborat un mic chestionar, care a permis să stabilim nivelul de prezență a obiectelor de interior în colecțiile muzeale, tipurile de exponate, cum ar fi covoare, țoluri, prosoape, pernuțe decorative, draperii etc. Analiza elementelor de decor din textile a permis descoperirea modificărilor „gusturilor” în arangarea internă a casei tradiționale a bulgarilor pe parcursul perioadei de la sfârșitul sec. XIX – sec. XX.

Totodată au avut loc și vizite de studiu în muzee specializate din România cum ar fi: Muzeul satului din București în decembrie 2002, Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA din aprilie 2018 (Sibiu). În cadrul acestor vizite au fost cercetate modalitățile de salvagardare a obiectelor de cultură materială prin crearea unor „rezervații” în sens pozitiv al cuvântului, în cadrul cărora au fost create condiții pentru protejare nu doar caselor de altă dată. Concentrația maximă de obiecte patrimonializate a creat bază bună pentru conservarea ocupațiilor tradiționale specifice satelor românești din diverse zone geografice ale țării, acumularea în fondurile acestor complexe muzeale secvențelor foto, audio, video cu înregistrări de tradiții, obiceiuri, acțiuni ritualice legate de viața țăranului tradițional, de sărbători calendaristice specifice.

Lucrând cu **sursele** sau **izvoarele**: dicționare, colecții de proverbe și zicători, materiale din patrimoniul folcloric național și regional [46; 62; 78; 90; 130; 152] am reușit să colectăm exemple de creație populară, care permit înțelegerea filosofiei relațiilor om-locuință, modului de tratare a acesteia prin prisma apartinenței la cultura imaterială.

În cadrul acestui studiu a fost stabilit ca **scop** reflectarea evoluției multilaterale a casei tradiționale a bulgarilor din spațiul actual al Republicii Moldova ca parte componentă a

patrimoniului cultural prin efectuarea unor cercetări complexe din perspectiva valorificării științifice, socio-culturale, muzeistice, economice și turistice.

Obiectivele lucrării rezidă în următoarele:

1. Analiza istoriografiei și determinarea gradului de cercetare a problemei evoluției diacronice a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova;
2. Identificarea și repertorierea caselor autentice ale bulgarilor în vederea introducerii în circuitul științific și, ulterior, cultural și turistic;
3. Determinarea, în baza factorilor interni și externi, transformărilor tipologice, practicilor tradiționale de construcție a locuințelor, pentru prezentarea nivelului de conservare a acestora la etapa actuală;
4. Examinarea modalităților și nivelului de interferență etnoculturală între grupurile etnice de pe teritoriul Republicii Moldova cu referire la casa tradițională;
5. Identificarea și studierea practicilor legate de construcția și utilizarea cotidiană a casei tradiționale a bulgarilor cu specificarea modificărilor ulterioare;
6. Elucidarea importanței percepției casei bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural imaterial;
7. Studierea experienței internaționale și naționale de patrimonializare a casei tradiționale prin stabilirea și încadrarea a principalelor modalități de valorificare a acesteia de către bulgari în scop muzeistic și turistic.

1.3 Concluzii la Capitolul 1

Examinând gradul de studiere a problemei și sistematizând sursele istoriografice relevante demersului științific autorul a rezumat unele concluzii:

S-a constatat că în perioada Imperiului Rus lucrările dedicate Basarabiei poartă caracter general, doar câțiva autori la sfârșitul sec. al XIX-lea au prezentat în propriile studii informații despre coloniști, inclusiv bulgari din partea de sud a Imperiului, locuința fiind abordată ca parte integră a culturii materiale, fără efectuarea unor studii speciale dedicate acesteia.

Cercetările lansate în perioada sovietică sunt axate pe postulatul că locuința tradițională este un element incontestabil al culturii materiale, subiectul rolului și locului locuinței în cultura imaterială a bulgarilor nu a fost abordat deloc. În perioada post-sovietică cercetarea amplă a istoriei și culturii bulgarilor din Republica Moldova a fost lansată odată cu crearea secției „Etnologia bulgarilor” în cadrul diferitor institute de cercetare ale AȘM. Totodată, referitor la tema locuinței tradiționale, au fost abordate doar unele aspecte ce țin de locuință ca parte a culturii, iar rezultatele acestor cercetări nu sunt făcute publice.

Lucrările cercetătorilor din Bulgaria servesc în acest demers științific drept bază metodologică valoroasă și factologică pentru stabilirea principalelor direcții de cercetare a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova. La începutul sec. al XXI-lea cultura bulgarilor basarabeni, în special unele aspecte legate de locuință, reprezintă tangențial subiect de studiu în cadrul unor proiecte realizate de specialiștii AȘB. Reflectarea modului în care au fost abordate în istoriografia română coloniile bulgare, în special problematica dezvoltării acestora în perioada 1856–1878 și cea interbelică, trebuie să devină subiect al unui studiu special.

La reconstituirea tabloului amplu al situației social-economice, politice, moral-religioase și înțelegerea schimbărilor ce au avut loc în societatea basarabească pe parcursul sec. XIX – începutul sec. XX contribuie documentele din fondurile ANRM și edițiile periodice de epocă. Concluziile făcute în baza analizei materialelor cercetărilor de teren colectate de autor sunt introduse în circuitul științific pentru prima dată și vin să completeze subiectul casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova cu precizarea nivelului de conservare a practicilor ce țin de construcția caselor, superstițiile și obiceiurile legate de implicarea casei în tradițiile calendaristice sau ritualurile dedicate ciclului vieții omului (cap. 3-5).

Periodizarea structurată în 4 etape și adaptată caracterului etnologic al cercetării introduce claritate în studiul istoriografic al subiectului cercetării. Pe parcurs a fost descoperită o eroare ce ține de inexistența unui autor Gh. Chișinev.

2. MATERIALE ȘI METODE DE CERCETARE

2.1 Abordări teoretice ale studierii casei tradiționale

Casa este una dintre componentele centrale ale culturii tradiționale a diferitelor popoare, fiind considerată un refugiu, sprijin sau centrul universului pentru fiecare individ. Odată cu apariția locuinței, universul a dobândit caracteristicile unui spațiu organizat, care la nivel cotidian a rămas relevant până în prezent. În primul rând, casa a devenit un punct de referință în univers, consolidând astfel statutul său ca partea cea mai organizată a spațiului [105]. Comportamentul uman variază în funcție unde se află persoana – în casă sau în afara acesteia. Oamenii, cu cât mai puțin familiar le este spațiul în care ei se află, cu atât mai agitați și nesiguri de comportamentul său devin. Deoarece construcția unei case prezintă dezvoltarea spațiului și transformarea acestuia dintr-unul nestăpânit în unul stăpânit, omul se simte mai încrezător în casa în care totul este familiar, unde își petrece viața sa cotidiană, sunt realizate toate ritualurile, obiceiurile sau sunt respectate tradițiile.

Drept obiectiv pentru desfășurarea acestui subcapitol este planificată evidențierea școlilor științifice, ale căror viziuni au devenit suport metodologic și teoretic pentru studierea locuinței ca parte integrală a culturii mondiale; stabilirea metodelor și tehnicilor de cercetare cu introducerea în conținutul studiului principalelor idei referitor la procesul de patrimonializare.

În diferite perioade de timp, la baza concluziilor asupra cercetărilor privind fenomenele culturii materiale și spirituale au stat diverse școli și curente științifice. Inițial, curentul științific cel mai influent în studiul culturii a fost **evoluționismul**. Conceptul complet al dezvoltării evolutive a culturilor este prezentat de E. B. Tylor în cartea sa „Cultura primitivă”. Conform acestei idei, toate popoarele și toate culturile sunt interconectate într-o serie evolutivă continuă și progresivă. În procesul de studiere a culturilor E. B. Tylor a folosit de asemenea „metoda relicvelor”. Prin relicvă cercetătorul înțelegea „acele rânduiri, obiceiuri, credințe etc. care, transferate din obișnuință dintr-o etapă a culturii pentru care erau caracteristice, într-o altă mai târzie, rămân o mărturie vie sau un monument al trecutului” [229]. O mulțime de astfel de relicve păstrate din cele mai vechi timpuri a descoperit cercetătorul în viața cotidiană a popoarelor Europei moderne (la sfârșitul sec. al XIX-lea), de exemplu, obiceiul de sacrificare la începutul construcției unei clădiri etc.

Anume teoria evoluționismului stă la baza cercetărilor contemporane referitor la formarea speciei umane moderne și așezării sale pe suprafața pământului în paleoliticul târziu (aproximativ 8 mii de ani î.Hr.). Tipurile economico-culturale, ca complexe particulare ce se formează istoric la diferite popoare care locuiesc în condiții similare de dezvoltare și în condiții

naturale și geografice asemănătoare [239, p. 169], sunt strâns legate de modul de viață și influențează caracteristicile locuinței formate în acea zonă [166, p. 23-24].

În lucrarea de față în mod special sunt analizate condițiile geografice și cultural-economice de proveniență a bulgarilor, care au devenit migranți transdanubieni în urma războaielor ruso-turce de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Deși migrarea bulgarilor a avut loc dintr-o zonă geografică a Europei în mare parte diferită de condițiile Basarabiei, totuși tipul lor cultural-economic nu a fost unul absolut diferit de cel pe care ei l-au descoperit în Basarabia după așezarea lor în aceste teritorii. un fapt decisiv în trecerea rapidă de la tradițiile de construcție a complexelor locative aduse la materiale și tehnici de construcții specifice Basarabiei de sud.

Pentru studiul așezărilor și locuințelor tradiționale, un alt curent științific – **difuzionismul**, s-a dovedit a fi una dintre cele mai importante școli din etnologie și antropologie. Difuzionismul a contrapus conceptului evoluționist (dezvoltarea autonomă a unor fenomene culturale) ideea definitivității geografice (cercetări antropogeografice). Într-un anumit sens, difuzionismul poate fi privit ca o încercare de a înlocui ideea de dezvoltare progresivă cu principiul deplasării spațial-temporale a elementelor individuale ale culturii sau a complexelor lor [110]. Unul dintre fondatorii acestei școli cercetătorul german Fr. Ratzel (1844–1904) a prezentat propriul concept de cultură în studiile „Antropogeografia” (1882–1891) și „Etnologia” (1885–1895). Principalul subiect al studiului lui Fr. Ratzel a fost distribuția geografică a obiectelor culturii materiale (subiectele etnografice, în terminologia sa) și repartizarea corespunzătoare a popoarelor – purtătorilor acestor subiecte. Localizarea geografică și mișcarea obiectelor etnografice au stat la baza concluziilor privind distribuția spațială a culturilor, rudenția și originea acestora. Fr. Ratzel a identificat două moduri de transmitere a elementelor culturii: 1) transferul complet și rapid al întregului complex cultural; 2) transferul obiectelor etnografice individuale de la un popor la altul.

Începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea acest curent științific s-a răspândit în Bulgaria. Un rol deosebit de important în dezvoltarea geografiei antropice a avut academicianul An. Ișirkov (1868–1937), discipol al lui Fr. Ratzel. Contribuția cercetătorului la geografia antropică este asociată cu descrierile trăsăturilor istorico-geografice și geografico-etnografice ale diferitor regiuni ale Bulgariei din acea vreme – Macedonia, Egeea Tracică, Dobrogea (din care au sosit mulți imigranți bulgari în Basarabia), periferiile occidentale etc. [320, p. 180]. Esența viziunii științifice a cercetătorului este cuprinsă în următoarea secvență: „Poziția așezărilor, dezvoltarea acestora, precum și tipurile de construcții de case și curți nu sunt întâmplătoare, ci sunt strâns legate de tipul de teren, de beneficiile oferite de natura mediului înconjurător, de viața

oamenilor și tradiția populară. Așezările apar numai în cazul în care viața este posibilă. Condițiile favorabile care sunt reprezentate în principal de terenurile arabile fertile, păduri, pajiști, ape bune, climă prielnică și comunicare convenabilă, au o influență pozitivă asupra dezvoltării așezărilor. Dacă aceste condiții sunt parțial sau total absente, atunci și așezările sunt distruse, ele nu se pot dezvolta și într-un anumit moment se dezintegrează, dar este puțin probabil să se ridice din nou” [299, p. 180].

Adeptii acestei școli au colectat materiale primare despre structura internă a așezărilor și amenajarea locuințelor. De exemplu, I. A. Bogorov a publicat la București, în 1868, cartea sa de călătorie în care a descris cele 16 orașe bulgare vizitate în 1865–1868 printre care Ruse, Plovdiv, Stara Zagora, Sliven, etc. [59]. Studiul permite efectuarea analizei evoluției așezărilor din care provin imigranții bulgari basarabeni (Stara Zagora, Sliven) și comparației cu modul de dezvoltare a coloniilor întemeiate de ei. Un alt reprezentant al acestei școli științifice, G. Gunchev, analizând în detaliu evoluția bordeiului ca locuință a Bulgariei dunărene, a contribuit semnificativ la studierea tipologiei locuinței bulgare [76].

Dintre antropogeografii ruși ai sec. al XIX-lea, fac parte P. Keppen și L. Berg [111; 112; 157; 158], care în descrierile lor asupra Basarabiei includ unele informații privind coloniștii bulgari. De exemplu, P. Keppen aduce în ordinea cronologică (perioada 1752–1858) informații legate de situația bulgarilor din Basarabia, ca de exemplu, despre faptul că coloniștii bulgari la 07 noiembrie 1822 au fost eliberați de plata taxelor pentru lemnul procurat la Herson pentru construcția caselor și clădirilor publice [158, p. 61]. L.S. Berg în lucrarea sa „Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство”, scrisă în 1816, dar editată în 1923, interpretează istoria, geografia și unele aspecte etnografice ale Basarabiei la hotarul sec. XIX–XX. Lucrarea conține unele informații despre modul de viață și situația economică ale bulgarilor. Însă, este incontestabil faptul că principalele informații despre coloniștii bulgari sunt preluate din lucrarea lui N.S. Derjavin, în special fragmentele ce țin organizarea complexului locativ-gospodăresc al bulgarilor basarabeni [111, p. 110-111].

Interpretarea fenomenului aculturației cu referire la locuințele tradiționale ale bulgarilor din Basarabia de sud se găsește în studiile cercetătorul ucrainean contemporan A. Prigarin. Autorul, analizând versiunea basarabească a locuinței tradiționale bulgare, descrie locuința quadrocelulară, apărută ulterior doar în coloniile bulgare ce s-au format în imediata apropiere a satelor moldovenești și notează că „condițiile istorice și etnoculturale au determinat interacțiunea interetnică activă a bulgarilor basarabeni cu populația româno-moldovenească” [212, p. 219-220].

Funcționalismul este acel curent științific care vine cu clarificarea naturii fenomenelor culturale, funcționaliștii insistau ferm că scopul științific principal este o analiză preliminară a culturii și numai funcționalismul poate oferi antropologului un criteriu fiabil pentru identificarea fenomenelor culturale [169; 170; 245; 249]. Br. Malinowski insista asupra faptului că până când definim fenomenele culturale prin funcția și forma lor, avem pericolul de a cădea în oricare dintre schemele evoluționiste fantastice create de Morgan, Bachofen și Engels sau în interpretări fragmentate elementelor individuale, propuse de Frazer, Briffon și chiar de Westermarck [170, p. 702]. Conform reprezentanților școlii „o funcție este întotdeauna menită să satisfacă o nevoie, fie că este vorba de un simplu act de satisfacere nevoilor alimentare sau de un ritual religios, participarea în care este legată de întregul sistem de credințe predeterminat de nevoia culturală de a se uni cu Dumnezeu” [170, p. 690].

Potrivit axiomei generale ale funcționalismului, cultura „este un aparat instrumental, prin care o persoană este capabilă să facă față mai bine problemelor specifice cu care se confruntă în mediul natural în procesul de satisfacere a nevoilor sale. <...> Cultura este un întreg integrat, toate elementele fiind interdependente. Respectiv aceste activități, atitudini și obiecte organizate în jurul unor sarcini vitale formează astfel de instituții precum familia, clanul, comunitatea locală, tribul și dau naștere unor grupuri organizate, unite prin cooperare economică, politică, juridică și educațională. <...>, în funcție de tipul de activitate, cultura poate fi împărțită analitic într-o serie de aspecte, cum ar fi educația, controlul social, economia, sistemele de cunoaștere, credințele și moralitatea, precum și diferite moduri de expresie creativă și artistică” [170, p. 683].

Br. Malinowski, autorul acestei axiome, analizând prin prisma ei mai multe fenomene ale societății umane, inclusiv locuința omului, conchide că „forma locuinței, tehnologia construcției sale, structura ei, elementele constitutive și obiectele de uz casnic sunt asociate cu particularitățile vieții cotidiene care decurg din organizarea gospodăriei, grupului de familie, dependențelor și servitorilor acesteia. Din nou, nu trebuie să pierdem din vedere funcția integrală a unui obiect dat atunci când studiem diferitele aspecte ale structurii sale și ale elementelor structurii sale” [170, p. 688].

Într-un alt rând de idei cercetătorul remarcă că „legătura locuinței umane cu componența familiei care o locuiește este atât de evidentă că nu a fost niciodată trecută cu vederea, dar nu a fost supusă unei cercetări aprofundate” [170, p. 689]. „Centrul sacral, social și cotidian al familiei tradiționale este în jurul vetrei, – consideră Br. Malinowski. – Viața familială este determinată fizic de tipul locuinței, de un set de unelte și aparate de uz casnic, de interiorul locuinței, precum și de obiectele sacre asociate cu un cult magic sau religios, pe care aceasta îl

mărturisește. <...> Nevoia de securitate determină structura fizică a casei, așezărilor umane în general și organizării teritoriale a grupurilor învecinate” [170, p. 692-700].

Astfel, conform funcționaliștilor, „procesul cultural, care include substratul material al culturii (adică artefacte), leagă oamenii cu relații sociale (adică comportamente standardizate) și acte simbolice (adică efectele exercitate de un organism pe de altă parte, prin intermediul reflexelor condiționate), este ceva integru, adică un sistem independent, de unde obiectele culturii materiale, sociologiei veritabile sau lingvisticii nu pot fi distinse în forma sa pură” [170, p. 687].

Spre deosebire de difuzioniști și funcționaliști, Cl. Lévi-Strauss, unul dintre fondatorii **structuralismului**, dimpotrivă, caută universalul în cultură [165]. Încearcă să „scape de istorie”, să găsească în spatele multor manifestări externe „o formă simplă și universală” [119]. Structuralismul se caracterizează printr-un mod de gândire axat pe opoziții binare: subiect-obiect, întreg-parțial, interior-exterior, centru-periferie, putere-subordonare, științific-ordinar, mare-mic, de masă-de elită. În studiile sale, cercetătorul a folosit două metode: 1) *analiza structurală* a faptelor care dezvăluie principiile fundamentale, înrădăcinate în structura minții umane cu un caracter etern și neschimbător. Explicarea structurală este de fapt încercarea de a găsi un principiu asupra căruia istoria nu are control, dar care determină comportamentul oamenilor din epoca de piatră și până în societatea modernă. Analiza structurală nu necesită luarea în considerare a tuturor faptelor relevante. Pentru mintea umană, conform lui Cl. Levi-Strauss, sunt suficiente doar câteva fapte care pot servi drept imbold pentru gândirea umană. Apoi, mintea intră în acțiune și înlocuiește faptele lipsă cu legături logice; 2) *analiza istorică* – când fiecare structură complexă „poate fi explicată ca rezultat al dezvoltării sau al combinării structurilor elementare” [119].

Teoria structuralismului a lui Cl. Lévi-Strauss a stat la baza argumentărilor științifice ale cercetărilor privind locuințele tradiționale efectuate de etnologul contemporan rus A. Baiburin. Acesta dezvoltă în primul rând ideea că „stăpânirea” spațiului și timpului „...este, mai presus de toate, o problemă semiotică. Spațiul asimilat, stăpânit este întotdeauna un spațiu semantizat care a suferit o accentuare a valorilor. Conținutul atribuit spațiului dezvoltat, în special casei, este cel mai bine descris cu ajutorul unor categorii, ca: posesiune proprie, apropiată, legată de noțiunea de soartă, principală (sacrală), asociată cu focul vetrei și altele asemenea. Pe de o parte, casa aparține omului, personificând lumea materială a acestuia, iar pe de altă parte, casa face legătura între om și lumea exterioară, fiind într-un anumit sens o replică a lumii exterioare redusă la dimensiunea unei persoane” [109, p. 11-18].

Mulți cercetători autohtoni contemporani apelează la opozițiile binare, când încearcă să structureze unul sau alt fenomen al culturii [140; 154; 187; 188]. În cadrul acestui studiu, în special în capitolul 4 „Credințele, obiceiurile și practicile legate de locuință la bulgarii”, sunt utilizate pentru argumentarea propriilor idei următoarele opoziții binare: *străin-propriu*, *stânga-dreapta*, *masculin-feminin*, *sacru-cotidian*. În confirmarea necesității apelării la opoziții binare într-un discurs etnografic, reiterăm că este inevitabil faptul că diversele grupuri etnice, ce locuiesc în imediata apropiere, indiferent de poziționarea geografică, se admiră, se copiază, se imită sau se urăsc, se invidiază, se disprețuiesc – reacții sociale și culturale generate de modelele de mentalitate arhetipale – *noi-ceilalți*, *noi-alții*, ce funcționează pe principiul *identității* și *diversității* indiferent dacă credem noi că acest lucru într-adevăr se întâmplă sau nu.

2.2 Metodologia studierii casei tradiționale a bulgarilor

În procesul de dezvoltare a subiectului de cercetare studiul se bazează pe o serie de lucrări de natură teoretică și metodologică. Înainte de a porni „la drum” cu propria cercetare, este importantă analiza materialelor culese (și eventual, publicate) de înaintași și contemporani. „Eficiența poate fi asigurată de îmbinarea cercetării de cabinet cu culegerea de teren” [49, p. 11].

În timpul studierii surselor bibliografice a fost utilizată metoda de **analiză istorico-comparativă** sau **evolutivă**. Metoda comparativă în antropologia socială este mai numită și metoda „antropologilor de birou”, a celor care lucrează în biblioteci. Sarcina lor cea mai importantă este de a găsi ceea ce se numește în mod obișnuit „paralele”, adică trăsături similare care apar în diferite societăți ale prezentului și ale trecutului [213, p. 637]. În același timp, „metoda comparativă permite nu numai formularea de probleme, deși formularea corectă a întrebării este importantă pentru orice știință, ea oferă materiale, pe baza cărora putem face primii pași către soluția lor” [213, p. 651]. Utilizând această metodă în cercetare reușim să stabilim ipoteza de lucru, evidențiem caracteristicile specifice comune sau diferite ale unor elemente ale culturii la coloniștii bulgari, populația autohtonă și alte grupuri etnice stabilite pe teritoriul Basarabiei de sud în diferite etape ale sec. XIX, sec. XX., până la momentul actual.

Comparația intra-etnică și inter-etnică derivă din metodele de analiză etnologică și alte procedee științifice. Referindu-ne la schimbările ce au apărut în materialele și tehnicile de construcții, structura așezărilor la coloniștii transdanubieni pe teritoriul Basarabiei de sud, fost aplicată metoda *areal comparativă* ce se referă la comparația arealelor culturale bulgărești – unul original din metropolă și altul – cel al noilor colonii, și fixarea schimbărilor ce au apărut pe parcursul timpului când un grup de coloniști de o cultură devine parte a unui alt areal cultural (românesc/moldovenesc).

Pentru stabilirea particularităților și interferențelor etnice a fost folosită **metoda de selectare, analiză și sinteză** care implică studiul fenomenelor socio-economice în părți (analiză) și în general (sinteza). De exemplu, folosind *metoda statistică*, ca instrument al analizei cantitative a complexului locativ al bulgarilor din Basarabia de sud în sec. XIX cu observarea totodată și schimbărilor calitative la nivel de materiale și tehnici de construcții, am încercat în acest demers științific să răspundem la întrebarea formulată de Cl. Levi-Strauss – „*care sunt faptele?*”. Potrivit opiniei cercetătorului, structuralistul trebuie să răspundă mai întâi la această întrebare, deoarece el este cel care are o influență decisivă asupra formulării și soluționării altor probleme [165, p. 323]. A. I. Perșiț, în prefața traducerii în limba rusă a cunoscutei lucrări a lui E. B. Tylor „Cultura primitivă”, a remarcat faptul că „E.B. Tylor a fost unul dintre primii care a inițiat utilizarea datelor statistice cantitative pentru calcularea coincidențelor în propagarea fenomenelor culturale și judecății despre relația logică a datelor”, ceea ce „nu a dat rezultate recunoscute” la începutul testării acestei metode, dar „în ultimele decenii (sfârșitul sec. al XX-lea – n.a.), când metodele cantitative au devenit utilizate pe scară largă, se considera că aceasta a fost cea mai notabilă contribuție a lui E.B. Tylor la dezvoltarea metodologiei științifice” [229, p. 8].

Analiza datelor statistice privind coloniile din așezarea bulgară din sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea a contribuit la colectarea unei cantități semnificative de material factual, care a permis rezolvarea sarcinilor identificate în subcapitolul 4.2 privind dezvoltarea tipologiei locuințelor tradiționale ale bulgarilor din Basarabia.

Analiză comparativă calitativă și cantitativă a datelor statistice din perioada sec. XIX – începutul sec. XX și rezultatelor cercetărilor de teren privind subiectul caselor bulgarilor din Republica Moldova, a permis cuantificarea schimbărilor produse de-a lungul sec. al XX-lea.

Concomitent a avut loc o abordare din mai multe perspective temporale. În primul rând, a fost folosit **principiul sincroniei**, când analiza istoriografiei de specialitate cu privire la arhitectura tradițională din surse scrise – primare și științifice, a fost confirmată de informațiile originare atestate de cercetarea de teren. **Principiul diacroniei** s-a utilizat la elaborarea unui studiu al evoluției arhitecturii tradiționale spre arhitectura modernă rurală, pentru a stabili nivelul de conservare al acesteia și posibilitatea de patrimonializare. **Metoda tipologiilor** presupune studiu științific al trăsăturilor tipice sau al relațiilor reciproce dintre diversele tipuri ale unor obiecte sau fenomene, în acest caz al locuințelor. În urma analizei tipologiei casei și anexelor construite de bulgari pe parcursul perioadei începutul sec. XIX – începutul sec. XXI, comparațiilor cu practicile de construcții aduse din metropola, practicile populației autohtone a fost precizat acel tip de locuință, care s-a format pe acest teritoriu spre sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. În același timp, ținând cont de faptul că dezvoltarea social-economică

neapărat influențează modificări în structura și aspectul exterior al locuinței, au fost analizate schimbările ulterioare pâna la începutul sec. XXI.

Lucrând cu *sursele* sau *izvoarele*: dicționare, colecții de proverbe și zicători, materiale din patrimoniul folcloric mondial [46; 78], date de arhivă, au fost efectuate paralele între informațiile obținute din diferite surse și din propriile observații acumulate în timpul cercetărilor de teren din 1997–1998, 2014–2015 și 2016–2018. Tot acest material empiric a fost folosit pentru a confirma ipoteza de lucru și rezultatele propuse pentru susținere în această lucrare.

Cercetarea de teren – importantă metodă utilizată de etnologi, a fost pe deplin utilizată de autorul acestui demers științific și a alimentat studiul dat cu detalii ce permit racordare cu realitatea la care ne raportăm atunci, când emitem opinii, teorii, interpretări. Potrivit lui Kl. Geertz, *cercetările* sau *expedițiile de teren* sunt un instrument foarte important de colectare a materialelor necesare pentru interpretări în diferite științe, cum ar fi: antropologia, sociologia, psihologia, biologia etc. În timpul expedițiilor, „etnograful fixează «discursul social», îl transformă dintr-un eveniment tranzitoriu, care se manifestă doar în momentul realizării, într-un raport care există în înregistrare și la care se poate reveni în mod repetat” [248, p. 19]. Conform altor cercetători din domeniu, „(terenul) reprezintă locul unde etnologul pune la încercare un fel de conflict existențial între conștiința curată (a cercetătorului) și conștiința încărcată (a martorului indiscret)” [10; 49, p. 17]. Evident că și în sec. al XXI-lea cercetările de teren rămân o sursă incontestabilă pentru noi, cei preocupați de etnologie, și, care la rândul nostru, „fixăm discursul social” pentru următoarele generații de cercetători.

Conform experienței funcționaliștilor, care preferau cercetările de teren pentru studierea detaliată diferitor fenomene ale culturilor primitive „antropologul lasă deoparte toate capcanele culturii sale pentru a se fixa – ca să o înțeleagă – în cultura nativilor; <...> antropologul îndepărtează toate barierele de rasă și clasă și toate temerile legate de igienă pe care cei mai mulți americani sau europeni le au în satele nativilor; <...> felul în care antropologii îi cercetează pe nativi nu este unul simulat, ca într-un experiment, ci unul ce se desfășoară ca învățare, prin observație și participare. Antropologul <...> nu înregistrează doar verbal și prin fotografii strânsoarea puternică a mâinilor copilului purtat în jurul gâtului, ci poartă la rândul său copilul și experimentează presiunea asupra traheii; se grăbește sau întârzie la o ceremonie; îngenunchează pe jumătate orbit de fum în timp ce spiritele strămoșilor vorbesc, sau când zeii refuză să apară” [249, p. 27-28].

Valoroase cercetări în teren ale locuinței ca fenomen complex al culturii au fost efectuate de reprezentanții *Școlii Sociologice* din România (subcap. 1.1). În perioada interbelică, Școala sociologică de la București a avut un rol esențial în cercetarea satului tradițional și, ulterior, în

înființarea Muzeului Satului din București (model reprezentativ pentru protejarea, cercetarea și promovarea patrimoniului vernacular construit din Republica Moldova). Cercetările monografice demarate în 1925 de Dimitrie Gusti, realizate de echipe interdisciplinare formate din sociologi, muzicologi, coregrafi, literați, pictori etc., au condus la crearea unor documente primare scrise, precum chestionare, fișe-tip, fișe de fonograf, reprezentări grafice; înregistrări audio și video, majoritatea redând fidel viața satelor de la acea vreme și găsim și locul ca instrumente de lucru în cadrul arhivelor, bibliotecilor și muzeelor [12]. Conform reprezentanților acestei școli, cadrul geografic, social și istoric a influențat evoluția și diversitatea caselor țărănești. În teren, în contextul stabilirii tipologiei caselor, am ținut cont și de tehnicile și materialele de construcție, elementele de decor și planimetrie etc. În cadrul acestei cercetări parțial a fost implementat modelul de studiere a mediului rural al lui R. Vuia, care s-a bazat pe așa criterii, precum: planul satului; structura lui internă; densitatea și felul de grupare al gospodăriilor; raportul dintre ulițe și case; locul și direcția clădirilor și gruparea lor față de uliță și intravilan; așezarea moșiei în jurul casei sau împărțirea ei între sat și hotar, etc. [12].

Altui reprezentant al acestei școli științifice, C. Pavel, îi datorăm tipologizare pe principiul funcționalității al localităților, contribuind la cunoașterea tipologică a așezărilor rurale, a cărei importanță a fost, de altfel, subliniată de etnografi, istorici, sociologi și geografi [12]. Conform Atlasului etnografic român, „...satul adăpostește o comunitate rurală ai cărui membri sunt legați prin relații de rudenie, solidaritate și bună vecinătate și cuprinde din punct de vedere teritorial o zonă rezidențială, vatra, și o zonă productivă, moșia. Gospodăria, unitate de bază a satului, este terenul din vatra sau moșia așezării, de obicei împrejmuit, ocupat de casă, anexe, curți și grădini.” [6, p. 36]. Gospodăria aparține ordinii economice sătești, însă *casa* este reflecția nevoilor interioare ale țăranului, construcția ei fiind umanizată. Casa țărănească, în marea ei varietate, înseamnă pentru țăran ceva mai mult decât înseamnă pentru omul de la oraș. De aceea, omul vechiului sat nu-și putea schimba oricând și oricum locuința construită de el însuși și devenită, astfel, parte a ființei sale.

Metodele de cercetare a școlii sociologice a lui D. Gusti sunt utilizate în timpul propriilor cercetări de teren de cercetătorul științific din Republica Moldova Al. Furtună. Conform opiniei cercetătorului, în structura lucrărilor referitoare la istoria locală, predilecție trebuie să se dea materialului local. În așa fel, oamenii locului se vor putea regăsi și își vor cunoaște din plin și mai profund propriile rădăcini istorice. La temelia studiilor privind istoria localităților, e necesar să fie așezate, în primul rând, documentele inedite și editate, izvoarele arheologice, etnofolclorice, lingvistice, literare, datele cronicilor, mărturiile călătorilor străini etc. O importanță deosebită

pentru studierea istoriei localităților o au, de rând cu documentele de arhivă, și materialele etnofolclorice [23, p. 142-144].

Conform *antropologiei interpretative*, unul din instrumentele importante ale cercetării etnografice – descrierea etnografică, are trei trăsături: „este interpretativă; interpretează discursul social; iar interpretarea constă într-o încercare de salvare a „spusului” dintr-un discurs de la dispariție și fixarea acestuia într-o formă accesibilă cercetării ulterioare. Dar există încă o a patra caracteristică a descrierii etnografice, cel puțin a descrierii în interpretarea autorului (lui Kl. Geertz – n.a.): este microscopică” [248, p. 28]. În opinia cercetătorului, „cultura nu este un complex de modele concrete de comportament – obiceiuri, tradiții, practici, obișnuințe – așa cum a fost acceptat până acum, ci și un set de mecanisme de control – planuri, rețete, reguli, instrucțiuni (în ingineria informatică se numesc „programe”), – ce stăpânesc comportamentul uman. Omul este acea ființă care în organizarea propriului comportament este mai mult dependentă de asemenea programe culturale, decât de mecanisme genetice de control” [248, p. 55].

În timpul cercetărilor de teren din diferite perioade de timp au fost interviewate câteva zeci de persoane de diferite vârste, sex și ocupații, care au răspuns la chestionarele propuse și au participat activ în discuțiile deschise. Lista acestora poate fi găsită în anexe (Anexa 2.1.1-2.1.2). În cercetările de teren efectuate începând cu anul 1997 au fost utilizate metodele și tehnicile de cercetare specifice: *observația directă, participativă; folosirea chestionarelor semistructurate* (în ceea ce privește obiceiurile, tradițiile) și a *chestionarelor structurate* (fișa analitică de construcție), a *întrebărilor mai puțin formale*, care oferă o mare parte din informația de teren; cu fixarea materialelor prin *fotografiere, schematizarea locuințelor cercetate*.

În vara anului 1997 (iulie – august), expediția de teren s-a desfășurat în or. Taraclia și s. Tvardița (încă nu avea statut de oraș), raionul Taraclia. În anul următor – 1998, cercetările de teren au fost extinse asupra localităților Corten, raionul Taraclia, Stoianovca și Victorovca, raionul Cantemir. Ulterior, în calitate de angajat al ADTM, am realizat următoarele expediții de teren:

2014–2015: inventarierea obiectelor din locuința tradițională bulgărească în colecțiile muzeale din muzeele orașelor Taraclia și Tvardița, satelor Corten, Vinogradovca și Cairaclia (raionul Taraclia), s. Stoianovca (raionul Cantemir), stabilirea în baza materialelor acumulate unei tipologii proprii a muzeelor bulgărești.

În perioada 2016–2018 are loc completarea arhivei de fotografii cu case și complexe locativ-gospodărești din satele bulgărești din sudul Moldovei cercetate anterior, actualizarea informației de teren referitor la: practicile în construcții, diminuarea rolului casei în ciclul

sărbătorilor calendaristice și celor legate de ciclul vieții umane, evoluția denumirilor locale ale elementelor locuinței sub influența factorilor externi, cum ar fi: vecinătatea satelor cu populație vorbitoare de limba română, creșterea numărului de familii mixte, intensificarea proceselor migraționale etc.

Astfel, inițial, pentru a obține o scurtă informație sistematizată și pentru a crea o bază concretă pentru analiza și clasificarea în continuare a locuințelor bulgărești din Basarabia, am elaborat *Chestionarul pentru colectarea de materiale privind așezările rurale și locuințele* (Anexa 2.2). Acest instrument a fost elaborat în baza următoarelor principii: *principiul deductivismului* cu scopul de a genera ipoteze care să fie testate și care permit explicarea legilor ce fac obiectul cercetării; *principiul inductivismului* în care cunoașterea este obținută prin culegerea de fapte care formează baza de formulare a legilor și *principiul obiectivității* care prevede că știința trebuie să fie lipsită de componenta subiectivă. În paralel în timpul expedițiilor am avut ca scop să colectăm prin intermediul chestionarului și material lexic, care reprezintă potențial important pentru următoarele studii în domeniul etnolingvisticii. În același timp, am fost ghidați de principiile metodologice dezvoltate de G. Gromov în lucrarea „Методика этнографической экспедиции” (Moscova, 1966) și în lucrările altor cercetători [129]. Cercetătorul G. Gromov încă în anii 60 sec. XX scoate în evidență în mod deosebit faptul că „dacă se studiază istoria casei, trebuie să acordăm atenție deosebită riturilor și practicilor asociate cu acestea. Amplasarea clădirii, momente legate de lucrări de construcție, construcția unor părți ale clădirii sunt adesea însoțite de ritualuri speciale. Există credințe asociate cu anumite locuri ale casei etc. Materialele despre aceasta, precum și terminologia elementelor de locuință, pot dezvălui o mulțime de lucruri interesante despre trecut, denumiri unor părți ale locuinței, planificarea precedentă a casei etc.” [129]. Însă cercetătorii sovietici, care în detalii au elaborat metodologia cercetărilor etnografice de teren a caselor tradiționale nu au propus o abordare complexă a locuinței ca parte a culturii materiale și imateriale. Etnograful S. Tocarev, fiind devotat cercetărilor de teren atenționează că „deși cercetătorul etnograf trebuie să poată descrie cu maximă acuratețe și exhaustivitate fenomenele culturii materiale (locuințe, îmbrăcăminte, bijuterii, ustensile etc.), completând descrierea cu imagini grafice, planuri, schițe, fotografii și cu aceeași acuratețe și exhaustivitate pentru a descrie procesele tehnologice de fabricare a anumitor lucruri și utilizarea lor, totuși, toate aceste descrieri „obiectelor materiale” au fost întotdeauna și rămân doar metode auxiliare, și nu scopul cercetării științifice etnografice” [230, p. 3]. Totodată, cercetătorul accentuează importanța studierii influenței tradiției etnice asupra culturii materiale relatând următoarele: „este întotdeauna important să știm în ce măsură tipul și forma unui complex de haine <...>, a unui anumit tip de clădiri etc. se datorează tradiției

etnice, influenței popoarelor învecinate, impactului mediu natural, apartenenței la o clasă socială” [230, p. 4-5]. Argumentând metodică sa de cercetare a culturii materiale, în special în cazul locuințelor, S. Tocarev utilizează, pe lângă viziuni evoluționiste asupra dezvoltării tipologiei locuințelor tradiționale, opoziții binare, propune analiza locuinței reieșind din divizarea acesteia după gen și stare socială [230, p. 17].

În cercetările de teren am utilizat *metode de cercetare* extensive și aprofundate. În *cercetarea extensivă* am pornit de la un punct de referință, pentru ca apoi să extindem aria în spațiu până la limita apreciată ca relevantă. *Cercetarea aprofundată* a fost utilizată pentru analiza detaliată a unor probleme privind latura materială sau spirituală a locuinței (în cazul celei din urmă, a unui obicei, a unui gen de activitate tradițională practică în casa tradițională etc.). În timpul cercetărilor de teren am aplicat mai multe tehnici de colectare a informațiilor, printre care:

observații personale, pe parcursul cărora a fost determinată lista persoanelor surse/respondenților utili pentru acest studiu și au fost identificate obiectele de cercetare în așezările unde s-au desfășurat expedițiile;

observația directă, ne-a permis de la prima sursă să ne familiarizăm cu un anumit fenomen cultural.

Culegerea de informații orale a permis să punem întrebări și să obținem răspunsuri pe baza unui chestionar ce conținea întrebări de tip deschis.

Sondajul respondenților a fost realizat în mod individual și colectiv (2–3 persoane în același timp), conform unui chestionar structural predefinit, cum am menționat mai sus. Pe baza chestionarului, au fost obținute următoarele tipuri de informații: *perioada construcției locuințelor; materiale și tehnici de construcție a caselor (prezența sau absența fundației, tehnica de ridicare a pereților, construcția acoperișului, prezența/absența subsolului, spațiului de mansardă); tipurile de anexe, denumirile lor, conexiunea cu locuința, structura casei, denumiri dialectale ale părților casei, poziția casei în raport cu strada etc.*

În timpul interviurilor cu respondenții pentru colectarea materialelor de teren, au fost luate în considerare următoarele puncte structurale:

- 1) istoricul coloniei/așezării, alcătuit atât din informațiile oferite de informatori, cât și din materialele colectate din fondurile de arhivă sau din lucrările unor autori individuali consacrate istoriei anumitor colonii bulgare;
- 2) amplasarea satului reieșind din condițiile geografice și caracteristicile terenului;
- 3) amplasarea complexului locativ în relație cu strada; natura relației dintre componentele complexului locativ; aspectul casei și componentele acesteia fiind determinate în timpul discuțiilor și fixate în procesul de elaborare a planurilor caselor pe hârtie milimetrică;

- 4) materiale și tehnici de construcție a caselor și spațiilor auxiliare în procesul de examinare a exemplurilor și înregistrarea fotografică a informațiilor;
- 5) denumiri locale ale componentelor complexului locativ în timpul anchetei informatorilor pe baza chestionarului și întrebărilor suplimentare în timpul colectării informațiilor orale;
- 6) practicile și credințele asociate cu construcția de case, dezvoltarea acestui spațiu locativ.

În timpul expedițiilor de teren au fost intervievați peste 50 de informatori, dându-li-se prioritate persoanelor în vârstă cu experiență în domeniul cercetat. Pe parcursul vizitelor efectuate în muzeele de istorie și etnografie din localitățile bulgărești am interviuat directorii de muzee [Anexa 2.1.1: 8, 20, 21, 26, 27, 35].

Fotografierea obiectelor cercetate sau imaginea statică (instantaneul sau cadrul, portretul sau poza de tip etnografic descriptiv) constituie „un martor credibil”, o mărturie a evenimentelor observate. Fotografiile realizate în cadrul cercetărilor de teren reclamă o serie de condiții tehnice: claritate, un contrast și o luminozitate care să permită perceperea detaliilor etc. Obiectele de uz casnic și gospodăresc, cele de recuzită ritual-ceremonială, țesăturile și piesele vestimentare, dar mai ales construcțiile se cer immortalizate din multiple unghiuri, precum și de la distanțe diferite, care să le pună în evidență valențele plastice și să ofere detalii privind funcționalitatea și tehnica realizării lor. Putem socoti fotografia ca „modelul perfect al descrierii a ceea ce este unic și nu se repetă niciodată” [49, p. 68]. În cadrul tuturor expedițiilor de teren au fost fixate casele studiate, interiorul și obiectele din interior, anexele gospodărești etc., pentru crearea unui fond fotografic dedicat temei de cercetare.

Cercetarea empirică a locuințelor tradiționale, ca parte a patrimoniului cultural, prin utilizarea instrumentelor interdisciplinare este capabilă să ajute la depistarea nivelului de conservare a fenomenului locuinței tradiționale ca parte a culturii materiale și spirituale concomitent. Această cercetare multidisciplinară, orientată spre analiza tradițiilor ce țin de construcția caselor, de realizarea în cadrul spațiului locativ a practicilor și obiceiurilor legate de ciclul vieții umane, determină descoperirea acelor „programe” care sunt responsabile de comportamentul într-o societate tradițională.

2.3 Probleme teoretico-metodologice ale patrimoniului și patrimonializării

În literatura de specialitate din ultimele decenii, este folosit tot mai mult **conceptul de patrimonializare** (*patrimonialization*) împreună cu alte variantele sale precum salvagardare (*safeguarding*), conservare (*preservation*) și protejare a moștenirii culturale (*heritagisation*) pentru a descrie realitatea ce ține de starea obiectelor de patrimoniu la nivel mondial și în cazuri private – la nivel de state naționale. Conform definițiilor date în unele dicționare, a

patrimonializă (fr. patrimonialise) înseamnă a transforma în patrimoniu [295], patrimonializare este o acțiune de a transforma și rezultatul ei [296]. Acest proces cuprinde atât obiecte de cultură materială, cât și cea imaterială, în special experții pun accent pe o serie de obiceiuri și valori ce aparțin culturii tradiționale rurale.

Cercetătorii științifici Gh. Postică și V. Cavruc apelează la *salvgardarea* (din fr.: *ocrotirea, protejarea*) patrimoniului cultural, considerând că este un concept mult mai larg decât cel de protejare/ocrotire propriu-zisă care, în accepțiunea sa tradițională, se limita, pe de o parte, la măsuri juridice și administrative cu caracter restrictiv și punitiv, iar pe de altă parte – la cele de conservare. Analizând experiența internațională în domeniu autorii ajung la concluzie că o astfel de abordare este puțin eficientă pentru că se bazează exclusiv pe resurse și instrumente de stat, întotdeauna și pretutindeni insuficiente și gestionate în mod defectuos. În schimb, conceptul modern de salvagardare a patrimoniului cultural presupune preservare integrată și activă care, dincolo de resursele și instrumentele de stat, apelează la cele private și ale societății civile, capacitând totodată comunitățile locale. În același timp, conceptul de salvagardare implică cercetarea patrimoniului și valorificarea potențialului economic, social și educațional al acestuia, generalizând resurse economice și umane noi – inclusiv prin integrarea patrimoniului cultural în diverse sfere ale serviciilor publice – pe care apoi le investește în cercetarea, conservarea și protejarea patrimoniului. Prin urmare, conceptul modern de salvagardare a patrimoniului cultural presupune preservare integrată într-un context de activități cu caracter social, economic și educațional și implică un complex de măsuri științifice, legislative, manageriale, administrative, sociale, economice, educaționale și culturale menite să asigure preservarea (evidența, ocrotirea, conservarea, restaurarea), cercetarea și integrarea acestuia în diverse sfere ale vieții sociale (turism, educație, amenajarea teritoriului etc.). Astfel, preservarea, cercetarea și integrarea patrimoniului sunt componente esențiale interconectate și interdependente ale salvagădării patrimoniului cultural. În viziunea modernă, stipulată printre altele și de prevederile Convenției Consiliului Europei privind protecția patrimoniului arheologic (Valletta, 1992), salvagardarea patrimoniului trebuie să fie armonizată cu activitățile de amenajare a teritoriului și integrată dezvoltării durabile [13, p. 40-41].

Conceptul de patrimoniu comun al omenirii a apărut la sfârșitul anilor 1960 în contextul Războiului Rece și decolonizării. Conceput pentru a păstra drepturile țărilor în curs de dezvoltare asupra resurselor naturale „că nu au avut mijloace să exploreze și să își întemeieze cererile pentru o distribuție mai echitabilă a resurselor lumii”, a pus sub semnul întrebării distribuția a puterii și a bogăției, astfel încât statele să fie reticente să se angajeze în patrimoniul internațional și preferă să rămână la „preocuparea comună”. La sfârșitul anilor '60 ai sec. XX a apărut o cerere

intensă de diferențiere la care societatea capitalistă a răspuns prin producerea de mărfuri nestandardizate și prin mercantilizarea de bunuri și practici considerate „autentice”. Transformarea autenticului într-un obiect comercial ia ca punct de referință un „original care nu este un bun ce poate fi vândut, ci o valoare, pură în sine, ce aparține doar unui utilizator” [247, p. 16].

Protejarea implică un discurs despre trecut și este o practică istorică. De exemplu, cercetătorul spaniol Joan Frigole consideră că, „caracterizarea salvagădării se bazează pe definiția patrimoniului de la Kirshenblatt-Gimblett: „o producție culturală în prezent care recurge la trecut” [247, p. 13-14]. Marc Guillaume, economistul heterodox francez folosește termenul de „conservare”, pe care îl definește ca „reprezentarea și materializarea trecutului în prezent și în viitor” [297]. Ambii autori consideră „timpul și divizările sale variabilele fundamentale în definirea conceptelor de patrimoniu și conservare”.

Conform opiniei antropologului român B. Neagota „patrimonializarea este procesul prin care un obiect cultural care aparține unui sistem cultural specific este extras și integrat în alt sistem cultural, prin ajustare morfologică și resemnificare. Cu alte cuvinte, salvagădarea are loc în momentul în care anumite fenomene culturale, comportamente și reprezentări, sunt scoase din contextul lor genetic și sunt mutate într-un context diferit, intervenindu-se asupra lor” [284].

Deși are o importanță mare pentru conservarea unor valori culturale, îndeosebi imateriale, contribuie mult la cunoașterea acestor valori de mulțime largă de oameni, oricum patrimonializarea prevede crearea unor condiții artificiale pentru păstrarea acestora. Orice proces de salvagădare implică automat o includere dar și o excludere. Patrimonializarea prin însăși esența ei este cumva exclusivistă [284]. Aici are loc lucrarea de conservare-distruge (deoarece conservarea înseamnă selectarea și alegerea a tot ce trebuie distrusă) este încredințată experților patrimoniului, din cauza „refuzului modern de a-și asuma distrugerea; a distruge este un gest a cărui realizare și înțeles nu pot fi îndreptățite din punct de vedere social fără mediere” (politica patrimonială)” [297].

Aceeași opinie referitor la procesul de patrimonializare găsim în lucrarea cercetătorilor spanioli, care menționează că „procesul transformă un segment de teritoriu într-o zonă protejată și o clădire într-un monument. Această schimbare implică mai întâi o decontextualizare, adică o separare fizică și simbolică de alte elemente din împrejurimile sale, și apoi o recontextualizare. Astfel, atunci când o biserică dintr-o zonă rurală este transformată parțial într-un muzeu, aceasta este re-contextualizată într-o ierarhie artistică și monumentală care dă importanță atribuirii valorii și importanței istorice și artistice. Salvagădarea implică existența unui spațiu diferențiat de obiecte și de alte elemente patrimoniale, de obicei un muzeu, un parc natural sau un spațiu

similar, iar dacă acest lucru nu este posibil – timpuri diferite. Funcția de muzeu blochează de obicei alte funcții, funcțiile bisericii aduse ca exemplu în acest caz, și clarifică faptul că avem de aface cu un obiect de patrimoniu, care în așa mod este făcut vizibil și vizitabil” [247, p. 14].

Însă, dacă să alegem între decontextualizarea și pierderea unor obiceiuri, tradiții, acțiuni ritualice, vom alege „răul cel mic” – patrimonializarea. Faptul că în Republica Moldova procesele de globalizare sunt mai puțin pronunțate, multe sate au păstrat tradiții și aspectul „de altă dată” aduce la aceea că putem salva aceste lucruri prin muzeificarea (o altă formă de salvagardare) unor spații rurale în care ar fi suficient loc pentru evenimente tradiționale calendaristice, ceremonii reproduse din ciclul vieții omului etc. Un alt aspect interesant pentru cercetare și salvare sunt acele diaspore etnice, care s-au păstrat în Republica Moldova, ba mai mult – au conservat unele laturi ale culturii autentice, modificate și pe alocuri pierdute deja în metropolă. Acest lucru poate fi bine observat pe exemplul diasporei bulgare, care în decurs de două secole trăiește în Republica Moldova, armonios îmbinând tradiția cu viața actuală, păstrând în memoria sa colectivă lucruri arhaice, pe care cu greu le putem găsi în Bulgaria.

Totodată, trebuie să ținem cont de perioada sovietică, în care multe tradiții, obiceiuri, acțiuni ritualice, în special cele care țin de sărbători calendaristice sau de ciclul vieții omului, au fost interzise de puterea sovietică în decurs de câteva decenii. Este evident că revenirea la aceste practici în ultimii 28 de ani poartă uneori caracter artificial, sunt adaptate obiceiuri necaracteristice zonei etnografice sau satului respectiv. Bulgarii, fiind o etnie minoritară pe teritoriul RSSM, au reușit să păstreze în mare parte tradițiile de altă dată.

Acum în țară are loc patrimonializarea ca proces de reinventare a tradițiilor într-un stat național. Antropologii români consideră în acest caz că „statele naționale au uneori nevoie de aceste simboluri sau obiceiuri vechi pentru a crea un tip de coeziune socială, care formează țesătura ideologică pe baza căreia sunt create acele comunități imaginate de care vorbea Benedict Anderson în *Imagined Communities* și care reprezintă comunitatea socială, pe care ulterior se bazează orice stat național. Aceasta deoarece, cum bine arăta și Anderson, într-un stat, vor exista întotdeauna cetățeni care nu vor avea niciodată de-a face unii cu alții atât prin divergența intereselor lor, cât datorită regiunii în care locuiesc, a locului de muncă total diferit și a situării pe un strat social distinct. Or, pe toți aceștia trebuie să îi lege ceva împreună pentru a se putea considera cetățeni ai aceluiași stat și persoane care îmbrățișează măcar unele valori și simboluri comune” [284].

Academicianul S. Ispas, AȘR, insistă pe opinia că „nu se poate face conservare, păstrare și protejare a patrimoniului imaterial prin festival, spectacol, prelucrare sau exploatare turistică a valorilor culturale, nici prin cultivarea unor tendințe populist-tradiționaliste. El nu poate fi salvat

decât în formă genuină, în cadrul natural în care s-a creat și a funcționat. Nu se salvează forma prin care se exprimă un asemenea bun cultural, ci funcția, mesajul de adâncime” [252]. Mai mulți cercetători români sunt de părere că „patrimonializarea de tip festivalizat nu există peste tot în lume. <...> În cazul patrimonializării din Italia și Elveția, nu există scenă decât în situații cu totul rare și excepționale. Scena a fost abolită. Patrimonializarea are loc fără scenă, în piețele publice, iar acolo distanța dintre spectatori și actori dispare, iar participanții devin toți la rândul lor actanți, chiar dacă unii sunt actanți centrali, iar alții marginali. Scena există în schimb în Croația, în Serbia și în România. Este foarte interesant că scena există mai ales în statele foste comuniste” [284].

Analizând experiența țării noastre în organizarea unor festivaluri menite să stimuleze salvagardarea obiceiurilor de iarnă, de Paști, de vară, de culegere roadei, etc. trebuie să constatăm următoarele: nu tot timpul scenariile desfășurate pe scena festivalului sunt autentice locului și în cele mai dese cazuri se simte lipsa implicației unui specialist-etnolog. Ba mai mult, festivalizarea uneori a fost accelerată de ruperea, de exemplu, ceremonialului de contextul calendaristic festiv și de manipularea lui economică, utilizarea la diverse evenimente culturale, care nu au nici o legătură cu obiceiul și scenariul acestuia propriul zis.

Republica Moldova a devenit membru UNESCO cu drepturi depline pe data de 27 mai 1992, practic imediat după obținerea independenței statale. Prin Legea nr.1113 din 6 iunie 2002 [268]. a fost ratificată *Convenția UNESCO privind protejarea patrimoniului mondial natural și cultural* (adoptată la Paris de Adunarea Generală UNESCO în anul 1972), iar prin Legea nr.12 din 10 februarie 2006 – *Convenția privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* (adoptată la Paris la 17 octombrie 2003) [267]. Odată cu ratificarea Convențiilor, Republica Moldova beneficiază de dreptul de a propune bunuri/situri de patrimoniu cultural și natural pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO și, respectiv, de a propune bunuri de patrimoniu cultural imaterial pentru înscriere în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității [262].

Totodată Republica Moldova, și despre acest lucru se vorbește mai puțin, a devenit și posesorul obligațiunilor de a respecta toate prevederile acestor Convenții, de a ocroti aceste obiecte de patrimoniu material și imaterial. În studiile recente de *Intangible Cultural Heritage* există un capitol întreg în care se spune clar că acest *intangible cultural heritage* cuprinde și partea materială și că *intangible* și *tangible heritage* nu pot fi deloc separate [284].

În urma celor analizate mai sus putem conchide că în practica internațională există următoare *tipologie a proceselor de patrimonializare*:

- 1) procesul prin care un obiect cultural care aparține unui sistem cultural specific (tradițional țărănesc, în cazul nostru) este extras și integrat în alt sistem cultural, prin ajustare morfologică și resemnificare. Cu alte cuvinte, patrimonializarea are loc în momentul în care anumite fenomene culturale, comportamente și reprezentări, sunt scoase din contextul lor genetic și sunt mutate într-un context diferit, intervenindu-se asupra lor;
- 2) conservarea, pe lângă părțile ei negative, contribuie la o cunoaștere mai largă a unui obicei. Unele obiceiuri rurale ar fi dispărut cu totul dacă nu ar fi fost patrimonializate;
- 3) formele de festivalizare prin puternica implicare a statului ca un fel de expresii a „inventării tradițiilor” sunt de-al treilea tip de salvagardare;
- 4) muzeificarea este un tip de protejare puțin diferit de cele discutate anterior. Adepții acestui tip de patrimonializare optează pe așa model de muzeificare, care să combine cele trei componente: formarea unei conștiințe antropologice de tip patrimonial, informarea profesională a europeanului actual asupra societăților și culturilor tradiționale și plăcerea de a petrece timpul într-un atare spațiu muzeal.

Care este, care ar trebui să fie rolul conservării patrimoniului și ce formă să alegem pentru ca să nu dainăm puternic ceea ce dorim să protejăm – sunt doar unele din șirul întreg de întrebări ce apar în mintea etnologilor, când vine vorba de patrimonializare a obiectelor de cultură materială și imaterială. Identificarea și conservarea patrimoniului construit implică un dialog complex, uneori controversat, între experți și specialiști, instituții, cetățeni și actori economici ai procesului de patrimonializare care, prea des, transformă patrimoniul însuși (*Luca Sampò, Architect and professor of History of Contemporary Architecture. La Sapienza, University of Rome*). Însă excesul de patrimoniu, amenințat de suprasaturație, a fost și rămâne unul dintre marile pericole ale patrimonializării.

2.4 Concluzii la Capitolul 2

Examinând materialele concentrate în acest capitol, autorul vine cu următoarele concluzii:

La formarea bazelor teoretice și metodologice ale cercetării culturii materiale și spirituale mondiale, inclusiv a casei tradiționale, au contribuit mai multe școli științifice. Contribuții importante au fost înregistrate în cadrul evoluționismului, difuzionismului, funcționalismului, structuralismului etc. Anume abordările diferite ale subiectului nostru de studiu pe parcursul dezvoltării școlilor științifice au permis creionarea unei baze metodologice pentru următoarele generații de cercetători.

Metodele științifice aplicate în cadrul studiului poartă caracter interdisciplinar. Pe lângă cele specifice etnologiei (comparația intra-etnică și inter-etnică, observația directă și

participativă, extensive și aprofundate etc.), au fost utilizate și metode ce aparțin altor discipline: istorico-comparativă sau evolutivă, principiul sincroniei și diacroniei, tipologiilor. În același timp am recurs la metode generale de cercetare științifică: de selectare, analiză și sinteză, metoda statistică, ca instrument al analizei cantitative, inducție și deducție. Abordările metodologice ale antropogeografilor bulgari și reprezentanților Școlii sociologice din România au fost aplicate la studierea tipologiei casei tradiționale, stabilirea modalităților de valorificare a potențialului cultural al casei.

Cercetările de teren cu privire la casa tradițională a bulgarilor din Republica Moldova au contribuit la formarea temeiului practic al concluziilor referitoare la modificările produse la casa tradițională, ca parte a culturii naționale.

Problema patrimonializării este considerată și interpretată ambiguu la nivel internațional. În multe cazuri patrimonializarea tinde să devină o banală decontextualizare, însă sunt situații, când patrimonializarea elementelor de cultură este necesară pentru salvagardarea acestora. Un instrument important în acest sens reprezintă Convențiile UNESCO, ratificate și de Republica Moldova. Statul nu doar obține dreptul de a propune bunuri/ situri de patrimoniu cultural și natural pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO, ci devine și posesorul obligațiunilor de a respecta toate prevederile acestor Convenții, de a ocroti aceste obiecte de patrimoniu material și imaterial.

3. TRANSFORMAREA PRACTICILOR TRADIȚIONALE DE CONSTRUCȚIE A CASEI LA BULGARI

3.1 Schimbarea planificării localităților și complexelor locativ-gospodărești la bulgari (începutul sec. al XIX-lea – sfârșitul sec. al XX-lea)

În contextul acestei cercetări, legate de problema transformărilor satelor bulgărești pe teritoriul colonizat și a complexelor lor locativ-gospodărești, trebuie să ținem cont de faptul că aici descoperim o suprapunere a specificului original al coloniștilor adus din Bulgaria cu condițiile pe care le-au găsit aici, în Basarabia. Prin urmare, pentru noi este important în acest subcapitol:

- să definim principalii factori care au influențat formarea așezărilor și complexelor locativ-gospodărești atât în Bulgaria, până la procesele migraționale, cât și în Basarabia, până la inițierea procesului de colonizare, inclusiv de către coloniști transdanubieni;
- să stabilim condițiile care au influențat formarea și dezvoltarea așezărilor imigranților transdanubieni în Basarabia de sud pe parcursul colonizării;
- să analizăm dezvoltarea structurii complexului locativ-gospodăresc al coloniștilor bulgari și formarea finală a acestuia.

Așezările, casele și anexele gospodărești reprezintă elementele de bază ale culturii materiale, care demult se află în centrul atenției cercetătorilor. Formarea și evoluția tipurilor de localități și de locuințe întotdeauna au depins de o multitudine de factori, care au fost cercetați de mai mulți oameni de știință din diferite țări. În analiza detaliată a formării așezărilor și locuințelor din arealul cercetat, necesită să fie luată în considerare influența unor factori, precum: *mediul natural și geografic, tipul economico-cultural*, caracteristic acestui popor, legătura dintre formele de cultură materială și diferențele în *starea familială/civilă, vârsta și sexul purtătorilor acestora* (factori culturali și psihologici) [107; 239; 240].

Astfel, R. Vuia, unul dintre cercetătorii satului românesc, întemeietorul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, cel dintâi muzeu etnografic din România, a atribuit la criteriile de determinare a tipurilor de așezări sătești, pe lângă cele *geografice și etnografice*, pe cele *istorice, politice și economice* [55]. În acest sens, este inevitabilă și *interacțiunea cu popoarele învecinate*, în urma căruia are loc împrumutul trăsăturilor corespunzătoare ale vecinilor, ceea ce conduce treptat la formarea unei singure regiuni istorico-etnografice, în special în cazul în care au loc procese migraționale, cum a fost cu coloniștii bulgari stabiliți în Basarabia.

Referitor la tipologia așezărilor bulgărești, cercetătorii bulgari consideră că formarea acestora a fost una dependentă de situația *politică și social-economică* din acea perioadă. Intervalul de timp între sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea era unul neliniștit

pentru Imperiul Otoman, în componența căruia intra și teritoriul actual al Bulgariei. Pe de o parte, sistemul administrativ otoman nu putea asigura securitatea populației, pe de altă parte, populația rurală nu se putea autoapăra din cauza că era puțină și dispersată. Astfel, multe așezări sătești își organizau apărarea de sine stătător, prin asocierea și mărirea localităților. Locuitorii din satele de câmpie (în lipsa unor bariere de protecție naturală), care sufereau mai des de incursiunile cetelor de tâlhari și asupritori, se strămutau în localitățile din păduri și din munți. De exemplu, în localitatea Korten (de unde provin o parte din coloniștii transdanubieni din Basarabia – n.a.) s-au strămutat locuitorii din satele megieșe din câmpie [203]. În lipsa unor prescripții referitoare la organizarea așezărilor în Bulgaria, aici domina tipul de localități *risipite* și *adunate*. În procesul de extindere a satelor, cei veniți dintr-o altă localitate, de regulă, se așezau compact alăturat, păstrând și în locul nou denumirea satului vechi pentru cartierele (mahalalele) pe care le populau.

În formarea complexului de locuințe și curți din Bulgaria, înainte de migrarea coloniștilor spre Basarabia, caracterul, dimensiunile și varietățile construcțiilor se deosebeau la bulgari în funcție de tipul de activitate practică, în special, *agricultura* sau *creșterea animalelor*. Excepții erau numai în satele din zonele montane, unde curți mari aproape că nu existau, iar etajul inferior al unei case cu 2 niveluri îndeplinea, de regulă, și anumite funcții ale curții, iar hambarul și unele construcții asociate cu creșterea animalelor erau în colibi (*колиби*). În satele de munte, un loc important ocupau anexele gospodărești legate de creșterea animalelor, iar în cele din câmpie – construcțiile pentru practicarea agriculturii și păstrarea roadei. De obicei, toate anexele gospodărești și spațiul din apropierea locuinței erau desemnate în bulgară prin cuvântul *curte* (*дворище, дворно място*). „Къща без дворно място, где то да си сградиш плевня и всичко друго, що трябва, не е къща” [64, p. 298] („O casă fără curte, unde poți zidi un hambar și tot ce ai nevoie, nu e casă” – trad. a.).

Cercetătoarea bulgară B. Gheorghieva la fel susține opinia că *mediul geografic* și *condițiile naturale* au determinat principalele materiale utilizate la construcțiile tradiționale ale bulgarilor până la migrarea acestora în Basarabia [72, p.58], care erau de obicei de origine locală. Materialul era colectat, de regulă, din vecinătatea locului construcției, respectiv: pietre, lemn, lut și paie, utilizate în diferite proporții pentru diverse tipuri arhitecturale [72, p. 58]. Un alt cercetător bulgar, M. Devedjiev, care a cercetat istoria dezvoltării satelor din Bulgaria, afirmă că din sec. al XV-lea până la sfârșitul sec. al XVIII-lea în cea mai mare parte, „sătenii de aici locuiau în căsuțe mici, situate în curți, protejate de șanțuri, garduri din nuiele sau ziduri” [77, p. 236]. În continuare el subliniază că „finanțele extrem de limitate ale majorității populației din sate a determinat folosirea în construcția locuințelor exclusiv a materialelor locale. Respectiv, în

funcție de materialul de construcție și planimetria caselor, satele se deosebeau adesea în mod semnificativ unul de celălalt” [77, p. 236]. În calitate de exemplu autorul aduce faptul că „în zonele de câmpie cele mai multe erau satele cu case de paiantă, ale căror carcase din lemn erau împletite cu crengi și unse cu lut și paie” [77, p. 236]. Un alt om de știință bulgar, Hr. Vakarelski, reconfirmă faptul că în Bulgaria de până la migrare „pe întreg teritoriul în arhitectura locuinței populare predomina așa-numita construcție în paiantă (*паянтов градеж*)” [64, p. 259].

Propriu-zis locuința vernaculară populară în Bulgaria se formează la începutul sec. al XIX-lea, în perioada proceselor migraționale spre Basarabia. Starea socio-economică al populației a jucat un rol important în acest proces de formare a tipologiei locuinței tradiționale. Locuința devine diferită prin planificare și compoziția structurii și amenajării spațiale. B. Gheorghieva a constatat că *structura planimetrică* a casei este elementul cel mai stabil în procesul dezvoltării arhitecturii locuințelor, și cel mai puțin susceptibil de schimbare. Aceasta reflectă atât caracteristicile etno-regionale, cât și viața cotidiană a populației, pentru care erau construite și care aveau cerințe diferite pentru locuința sa în diferite perioade istorice [66, p. 64]. Tipologia locuinței este descrisă și caracterizată de cercetătorii bulgari Hr. Vakarelski și B. Gheorghieva [64; 73; 114], unele tipuri locale de case fiind reprezentate în studii speciale [65; 72; 74; 75].

Analizând lucrarea cercetătorului bulgar St. Stamov dedicată arhitecturii locuințelor bulgărești din sec. XV–XIX, observăm că autorul în principiu confirmă ipoteza de mai sus a B. Gheorghieva. . Sistematizarea propusă de el pentru casa perioadei renașterii bulgare cuprinde trei mari grupuri arhitecturale istorice cu caracteristici tipice clar exprimate. Aceste grupuri sunt: *case deschise din renașterea pretimpurie* și *cea timpurie*, *case închise din renașterea târzie* [103, p. 141]. Potrivit cercetătorului, *casa deschisă din perioada renașterii pretimpurii* se construia în sec. XVII–XVIII, în cea mai mare parte cu un singur nivel. În procesul de dezvoltare, în funcție de complexitatea soluțiilor de planificare și spațiale, se formează trei subgrupuri: casa monocelulară, bicamerală și multicamerală, cu o compoziție planimetrică complexă și mai spațioasă, cu elemente de decor artistic. Aceasta reprezintă o tranziție la *casa deschisă din renașterea timpurie*, care era răspândită de la începutul sec. al XVIII-lea până la începutul sec. al XIX-lea. Anume această casă a stat la baza evoluției grupurilor de locuințe regionale, inclusiv ale regiunilor de unde au provenit coloniștii bulgari din Basarabia: Balcanii de Est (Stara Planina) și de Nord-Est (casa dobrogeană). Cu alte cuvinte, în Bulgaria în sec. al XIX-lea s-au format 9–10 tipuri de locuințe regionale: *uzemnița (bordei)*, *locuința de Stranja*, *casa tracică*, *casa balcanică*, *casa Rodopilor de mijloc*, *casa de Pirin*, *casa șopilor*, *casa bulgărească de mijloc*, *casa dobrogeană* [64; 73; 114] (Anexa 2.1.).

Figura 2.1. Forme regionale ale locuințelor tradiționale din Bulgaria sec. al XIX-lea¹

Un alt element al locuinței, care influențează analiză tipologică a acesteia, este *acoperișul*. În regiunile Bulgariei, din care proveneau coloniștii din Basarabia, acoperișurile caselor erau în două, cât și în patru pante. Forma acoperișului depindea de tipul de locuință construită într-o anumită regiune. Regula principală a fost, în opinia noastră, că cele în două pante erau construite la casele mai simple, iar cele în patru pante – pentru casele cu o planimetrie mai complexă. În unele cazuri, acoperișul era prelungit pentru a umbri spațiul din fața casei. Rolul acestui spațiu acoperit era diferit pentru diverse tipuri de locuințe. La casele rurale adâncite în pământ, acesta avea un rol funcțional, iar pentru casele de câmpie sau montane cu două niveluri juca un rol arhitectural decorativ însemnat. Dacă casa câmpenească de un nivel avea un mic spațiu acoperit în față, acesta era ridicat puțin de la nivelul solului (*предкъщи* – în regiunea Sofia, *сундурма* – în regiunea Pazarjik și Panagursko, *сайван* – în regiunea Stara Zagora etc.). Denumirea *сайван* și derivatul acestuia *цайвана* sunt utilizate de bulgarii din Republica Moldova și până acum. Acest spațiu avea următoarele caracteristici generale: podeaua din bătătură de argilă, acoperișul fără tavan susținut de 1–2 stâlpi. Singurul decor era o plintă din argilă roșie sau galbenă aplicată în partea inferioară a pereților (*перваз*) sau un mic parapet din nuiiele [73, p. 67].

Celălalt element este *sistemul de încălzire* al locuinței. În acest sens, cercetătorii bulgari definesc *vatra* (*оджак, баджа, огнище*) în general ca centrul organizatoric al compoziției

¹ 1 – uzemnița; 2 – locuința de Stranja; 3 – casa tracică; 4 – casa balcanică; 5 – casa Rodopilor de mijloc; 6 – casa de Pirin; 7 – casa șorilor; 8 – casa bulgărească de mijloc; 9 – casa dobrogeană [Болгары. Очерки традиционной народной культуры. София, 1984, Fig. 10 (harta desenată de autorul lucrării)].

spațiale interne a locuinței bulgarilor (*кѹща*) [73, p. 61]. Referitor la evoluția amplasării vetrei, trebuie remarcat faptul că cea mai veche așezare a acesteia este în mijlocul locuinței. Această poziție proteja structura ușor inflamabilă de incendii, deoarece inițial vatra era deschisă și situată sub un coș de fum zidit în formă de con înalt. Este cel mai vechi tip de vatră ce era caracteristică atât locuințelor din câmpii (de ex., Câmpia Dunării), cât și din zonele muntoase din vestul Bulgariei, unde se păstrează pentru o perioadă lungă de timp. Treptat, vatra construită din cărămidă sau piatră s-a mutat la unul dintre pereții despărțitori, care, de obicei, separa acele două camere: *kăšta* și *soba* (Bulgaria de Nord, regiunea Stara Planina și Balcanii mijlocii). Astfel, în această odaie (*kăšta*) se eliberează mai mult spațiu util. La fel, vatra putea ocupa o parte din pereții exteriori, în special în casele din munții Rodopi și Pirin, de altfel în acele regiuni ale Bulgariei, de unde nu au migrat coloniști în Basarabia. În alte zone ale țării (Gabrovo, Sevlievsko, Trevnensko etc.), vatra ocupa colțul dintre peretele de mijloc și cel exterior [73, p. 62].

Astfel, reieșind din cele expuse mai sus, putem constata că formarea diferitor tipuri de locuințe tradiționale este legată direct cu mediul înconjurător natural și se referă la:

- 1) *materialele de construcții*;
- 2) *tehnicile de construcție* pentru locuințe și anexe gospodărești;
- 3) *sistemul de susținere a acoperișului și forma acestuia*;
- 4) *amplasarea podelei față de nivelul solului* (adâncite, semiadâncite, locuințe de suprafață și locuințe pe piloni – n.a.);
- 5) *natura sistemului de încălzire* (vatră deschisă, șeminee, sobe) [240, p. 40]. Mai detaliat toate aceste elemente le vom analiza în subcapitolul 3.2 referitor la tipologia locuințelor ce s-au format în coloniile bulgărești din Basarabia de sud.

Făcând o paralelă între formele de cultură materială și diferențele în starea *familiară/civilă*, *vârsta și sexul* purtătorilor ei (factori culturali și psihologici) din Bulgaria, putem constata următorul fapt important. Potrivit cercetătorilor care au studiat familia bulgară înainte de procesul de migrare în Basarabia, familia (sub influența factorilor externi și a comportamentului său reproductiv) ajunge la mijlocul sec. al XIX-lea la mărimea sa maximă. Acest factor a influențat în mod semnificativ organizarea complexului de locuințe și curți, care s-a stabilit la acea vreme în Bulgaria (formarea de gospodării complexe). În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, situația s-a schimbat și, în ciuda răspândirii gospodăriilor complexe bazate pe relații patriarhale, totuși începe să prevaleze micile familii [66, p. 233]. Cu alte cuvinte, la începutul procesului de migrare, bulgarii trăiau în familii mari patriarhale, în care cel mai în vârstă reprezentant ocupa poziția de lider. Anume această tradiție a organizării familiale au adus în

Basarabia coloniștii. Autorii acelei perioade au scris următoarele referitor la afecțiunea bulgarilor față de relațiile patriarhale. În opinia lui A. Skalkovski acest lucru se manifesta , prin „pluralitatea familială”, adică, în predominanța familiilor mari, deoarece „bulgarii iubesc cu pasiune unitatea familiei, astfel încât adesea trei sau chiar patru generații trăiesc sub un singur acoperiș și sub îndrumarea unui bătrân – capul unui neam” [222, p. 129]. Organizarea internă a familiei bulgare, conform afirmațiilor lui N. Derjavin, s-a bazat pe o ierarhie clară a relațiilor de familie și că „principiul respectului pentru seniori, în general, are forță deplină în familia bulgară”. Potrivit autorului, „gestionarea gospodăriei este pusă pe umerii tinerilor, iar bătrânii oferă doar indicații generale referitor la viața și activitatea economică” [130, p. 99].

Însă, independent de procesele sociale din Bulgaria, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și în Basarabia familiile patriarhale bulgare încep să se divizeze în familii mici. Totodată, încă în sec. al XX-lea puteam observa în satele bulgărești din Republica Moldova familii în care trăiau reprezentanți ai 3 generații. În același timp, unele trăsături tradiționale din cultura materială și spirituală dispar sau sunt transformate.

Referitor la geografia exodului bulgarilor din metropolă, trebuie de menționat că un număr însemnat de surse existente confirmă că coloniștii bulgari proveneau din diferite regiuni ale Bulgariei [21; 160]. Totuși, marea lor majoritate veneau din nord-estul, estul și sud-estul Bulgariei, aceste teritorii fiind diferite din punctul de vedere al condițiilor naturale și geografice, ocupațiilor tradiționale ale locuitorilor, dar și cu o populație care și în plan etnografic era neomogenă. O informație mai detaliată despre ținuturile din care au provenit coloniștii bulgari găsim într-un document al vremii, în care se precizează Tulcea, Babadag, Silistra, Varna, Sviștov, Ruse, Lomski, Oreahovski, Vidin, Târnova, Șumen, Razgradski, Lovceanski, Sevlievski, Tetevenski, Gabrovo, Trevnenski, Sliven, Iambol, Anhialski, Burgas, Kotel, Kalofer, Odrinski, Lozengradski, Malo-Târnovo etc. La fel, și „șopi” din ținutul Vidin din zona Bulgariei de vest [94, p. 31].

Problema cartografierii așezării imigranților transdanubieni a fost și rămâne una din importante teme ale istoriografiei contemporane dedicate studierii bulgarilor din Republica Moldova și Ucraina. În urma analizei minuțioase a documentelor din arhivele naționale ale Republicii Moldova, Republicii Bulgaria, României, cercetătorii în istorie au stabilit pentru marea parte a coloniilor bulgare din care localități din metropolă provine populația acestora.

Cercetătorul Iv. Duminica aduce dovezi că primii migranți în Basarabia de la începutul sec. al XIX-lea proveneau din Kavarna și Mangalia și s-au stabilit în stepa Bugeacului în fostele sate tătare Ceadâr, Congaz și Vulcănești. Autorul argumentează opinia sa prin faptul că unul dintre cartierele din Vulcănești este numit de localnici Kavarna, iar locuitorii săi – kavarneni

(rus. *kavarnenți*), chiar numele satului provine de la un nume de familie des întâlnit în Varna – Vălkanov [21, p. 52].

Tangențial geografia proceselor migraționale și modul de formare a noilor așezări a fost studiată și de cercetătorul S. Novacov, care în lucrările sale aduce exemple concrete de formare coloniilor: „Bolgrad, centrul principal al coloniilor bulgare a fost populat în primul rând de migranți din Sliven și Iambol. <...> pe pământurile libere ale s. Valea-Perjei în 1830 s-au așezat 2 grupe mari de bejenari din s. Avlanii (Palauzovo), Asenoveț (Novozagorsko) și or. Nova Zagora. Cei care au plecat din s. Jeravna, s-au stabilit în Basarabia în s. Chirsovo (Bașchiori). Migranții din Corten și Tvardița <...> au întemeiat Cortenul nou și Tvardița nouă în Basarabia” [199, p. 17].

În procesul de așezare pe teritoriul Basarabiei, ca urmare a migrației provocate de războaiele ruso-turce de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea și politica colonială a Imperiului Rus, coloniștii transdanubieni au fost de la început forțați să se adapteze la realitățile de pe teritoriul Basarabiei de sud. De la început, condițiile de așezare și de formare a coloniilor migranților au fost diferite. Potrivit cercetătorului român de origine bulgară din perioada interbelică, D. Mincev, satele în care s-au stabilit bulgarii în sec. al XIX-lea erau de 4 categorii:

1) *satele moldovenești*, în care localnicii trăiau încă înainte de invazia turcilor și tătarilor. Bulgarii fie le-au restabilit, fie s-au stabilit și locuiau împreună cu populația autohtonă (de ex., satele Cișma-Varuita, Valea-Perjei, Fântâna Zânelor, Colibaș, Impuțita, Satul Nou etc.);

2) *satele turco-tătărești* rămase după ridicarea tătarilor nohai din aceste ținuturi și populate apoi de coloniștii bulgari: Tatar-Copceac, Taraclia, Ciișia, Cubei, Comrat, Congaz, Avdarma, Hasan-Batâr, Enichioi etc. [29, p. 11]. Conform datelor unor cercetători contemporani, în locul fostelor așezări tătare au fost ridicate 31 de colonii ale imigranților transdanubieni [199, p. 16]. În aceste tipuri de sate, coloniștii bulgari au trebuit să se adapteze la modelul deja format de așezare în circumstanțe concrete istorice, economice, culturale și de relief. În satele moldovenești predomina tradiția organizării așezării de-a lungul cursurilor de apă, unde casele erau situate pe străzi lungi, ce repetau meandrele râului. În fostele vetre tătare a predominat tipul de așezări adunate, preluat de bulgari cel puțin la etapa inițială de dezvoltare a acestor colonii.

În ceea ce privește celelalte *două tipuri* de sate identificate de cercetătorul român D. Mincev, acestea au fost de la temelie înființate de bulgari și diferă doar după principiul formării denumirilor acestor colonii:

3) *colonii fondate inițial de bulgari* cu denumiri dedicate unor evenimente sau personalități (de ex., Bolgrad, Zadunaevca, Bălgariica – în cinstea patriei, Ivanovca, Dimitrovca – în numele

generalului Ivan Inzov, Dumitru Vaticioti – comandantul voluntarilor bulgari în armata rusă din 1806–1812 etc.);

4) o parte din *coloniile nou întemeiate* au preluat *denumirea așezărilor din Bulgaria* de unde proveneau coloniștii bulgari (de ex., Vaisal, Tvardița, Corten, Pandaclii, Selioglu, Iserlii, Bașchiori (Jeravna), Kamcic, Burgudji etc.) [29, p. 11]. Conform S. Novacov, 18 din localitățile nou create poartă denumiri de proveniență bulgară [199, p. 16].

Planimetria coloniilor bulgare a evoluat suficient de mult. Inițial, coloniștii se stabileau în locuri joase, izolate. Aceste amplasamente erau convenabile deoarece apele subterane aici erau mai aproape de suprafață și pe văi de multe ori curgeau râulețe. Totodată, casele construite în locuri joase și dosite erau mai bine protejate de vânturile de iarnă. Astfel, satele noi ocupau terenuri nepotrivite pentru agricultura la câmp, dar erau bune pentru grădinăritul pe lângă casă [173].

Coloniile inițial fondate aveau o populație bulgară, care, de regulă, era geografic neomogenă. Cercetătoarea sovietică L. Marcova remarcă faptul „că imigranții din diferite zone etnice din Bulgaria se stabileau eterogen, fără a respecta numaidecât gruparea geografică, și doar mică parte de coloniști, proveniți dintr-un sat, au putut forma sate independente cu denumiri materne” [175, p. 74]. Tot ea subliniază că „în Bulgaria însăși, oamenii se identificau nu doar ca bulgari, ci și ca membri ai unui grup local sau regional. Migrând în Bugeac și formând noi așezări, bulgarii din 2-3 zone etnice erau localizați într-o colonie, dar cu caracteristici specifice păstrate și identificate până la mijlocul sec. al XX-lea. Cu toate acestea, unificarea culturilor locale a avut loc deja în a doua jumătate – sfârșitul sec. al XIX-lea, iar fiecare localitate a devenit un microgrup etnocultural distinct, care nu are analogie în Bulgaria” [175, p. 74]. Această rearanjare etnografică a migranților bulgari, după părerea cercetătorului, a fost prima schimbare importantă în evoluția lor etno-culturală. Diferențele lingvistice au fost mai statornice și s-au păstrat mai bine, astfel în fiecare sat bulgăresc până azi mai pot fi întâlnite 2-4 dialecte, fapt confirmat de cercetătorul bulgar V. Kondov, care a studiat trăsăturile caracteristice ale limbii bulgare din Republica Moldova în perioada actuală [88].

În sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, în procesul de formare și dezvoltare a coloniilor, apoi și a satelor-fiice, acolo unde era posibil, localitățile au păstrat amplasamentul prin văi și de-a lungul cotelor de relief. Conservarea acestei abordări a fost necesară în contextul unor condiții naturale și climatice severe (ierni grele cu vânturi pătrunzătoare) și se observă în multe colonii bulgare chiar după introducerea sistemului de cartiere dreptunghiulare în structura așezărilor, ceea ce a generat întreruperea tradiției vechi. Prin ordinul administrației țariste în Basarabia, satele coloniștilor bulgari erau construite obligatoriu pe planuri impuse. În studiile

dedicate urbanismului basarabean cercetătoarea M. Șlapac conchide că cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus „se dă preferința unui urbanism ordonat, când rețeaua stradală, constituită conform unor anumite reguli geometrice, este subordonată arterelor de importanță majoră” [48, p. 19]. Inițial acestor reguli noi de urbanism au fost supuse capitala nouă – Chișinăul și orasele, „pe urma vine rândul localităților cu rol minor: așezări ale coloniștilor, târguri mici s.a. Invitația unui număr impunător de coloniști de către autoritățile țariste presupunea extinderea considerabilă a teritoriilor construite în zonele periferice ale orașelor existente sau chiar fondarea unor așezări noi” [48, p. 23].

Obiceiul organizării vieții în comunitățile rurale sub forma tradițională de *zadruga* nu s-a regăsit în coloniile nou întemeiate în Basarabia, deoarece planul de colonizare forțată nu oferea această oportunitate. Totuși, unele denumiri de străzi, mahalale sau intersecții au păstrat până de curând denumiri vechi. Aceasta se explică prin faptul că de la început familiile înrudite încercau să se stabilească împreună, iar străzile (mahalale) se numeau după familia sau poreclele grupului predominant la acea vreme și reflectând planul de colonizare inițială, chiar dacă descendenții familiilor din sat s-au amestecat ulterior [173, p. 5; A 1.2.1: 3, 8, 20, 24, 38]. În timpul expedițiilor de teren, respondenții noștri au subliniat acest fapt și au adus exemple de denumiri: Sarakoteva mahala, Bankuhta mahala, Țigancekuhta – din satul Tvardița [A 2.1.1: 20]; în or. Taraclia respondenții au menționat că denumirea Citașki Lozia (vie) acoperea zona unde inițial s-a stabilit familia Șpakov, iar Sidorovi Lozia – familia Keosia [A 2.1.1: 3].

În descrierile statistice din acea vreme s-au păstrat informații despre amplasarea geografică a tuturor coloniilor bulgare din Basarabia. Iată câteva dintre ele: „colonia Taraclia este situată în trei rânduri într-o pajiște, pe ambele maluri ale râului Taraclia” [204, p. 414]. Însă, „Colonia Cairaclia este amplasată într-o depresiune, pe malul iazului Softian, pe ambele părți ale acestuia s-a ridicat satul în două rânduri” [204, p. 408-409]. Despre colonia Ceadâr-Lunga se spune că „ea este așezată pe ambele maluri ale râului Lunga, pe versant, este construită în cartiere dreptunghiulare, cea mai mare parte a așezării se găsește pe malul stâng al râului Lunga” [221, p. 442] etc.

Referitor la dimensiunile coloniilor bulgare, necesită să menționăm că la etapa inițială a colonizării existau așezări cu o singură sau câteva curți (de tip câșlă (turcesc sau tătăresc) / cătun. De exemplu, s. Valea-Perjei în 1808–1809 era format din câteva câșle / cătune organizate după principiul etnic. Aici a existat „câte o câșlă a supușilor austriaci Nița Piatko și Stoian Șopov, o câșlă / cătun a bulgarului Tanasov și a fraților săi din Chișinău” etc. [168, p. 9]. După plecarea tătarilor nohai, câșlele temporare sau permanente lăsate de ei au devenit centre de atracție pentru

noii coloniști, mai ales că, în unele dintre ele, „vechii” coloniști transdanubieni (bulgari și găgăuzi) locuiau alături de tătari [179, p. 31-33].

Treptat, majoritatea satelor imigranților transdanubieni (bulgari, găgăuzi) s-au transformat în așezări de câmpie cu multe curți. Motive pentru formarea unor asemenea sate mari erau: 1) existența unor suprafețe mari de teren la repopularea Basarabiei de sud și 2) insuficiența de resurse acvatice, ceea ce a stimulat gruparea oamenilor în preajma surselor de apă [179, p. 23]. În urma cercetărilor realizate am stabilit că mai există și al treilea motiv pentru formarea unor localități mari. Acesta se bazează pe principiul agreat unanim de coloniștii ce s-au așezat aici în urma politicii țariste de colonizare a Basarabiei după 1812 – păstrarea cu orice preț a *propriei identități etnice*. Dovezi pentru confirmarea acestei opinii găsim în comunicatele unor funcționari și savanți din perioada Imperiului Rus. Majoritatea mărturisesc despre izolarea destul de puternică a coloniilor bulgare, în general, și a familiilor individuale, în particular, în relațiile cu populația non-bulgară. L. Maikov, funcționar al MAI al Imperiului Rus, în scrisorile sale subliniază insuficiența contactelor dintre bulgari și alte grupuri etnice: „Bulgarii diferă prin caracterul lor închis și nu sunt foarte apropiați de alte popoare, deci își păstrează identitatea” [208]. Unul dintre cei mai devotați cercetători ai coloniștilor bulgari, N. Derjavin, menționa în lucrarea sa că „tradiția populară condamnă puternic căsătoriile mixte, adică bulgarul nu se va căsători niciodată cu o domnișoară rusoaică și viceversa; excepție se face numai pentru văduvi” [124, p. 44]. Cercetătorul rus de la începutul sec. al XX-lea, L. Berg, preocupat de problema Basarabiei, confirma postulatul că „bulgarii trăiesc în mod închis, nu se amestecă nici cu rușii, nici cu găgăuzii; o excepție se face numai pentru văduvi” [111, p. 110].

Referitor la evoluția și dezvoltarea așezărilor și locuințelor bulgarilor din Basarabia, cercetătoarea sovietică L. Marcova a remarcat că „satele bulgărești moderne (de la mijlocul sec. al XX-lea – n.a.) reprezintă așezări mari de 800–1500 gospodării cu 3–5 mii de locuitori. Străzile se întind pe 3 km sau mai mult de-a lungul pantelor largi și de regulă au o direcție dinspre nord-vest spre sud-est, cum ar fi: satele Vasilievscioe, Cubei, Camenca, Taraclia etc.” [175, p. 4]. Trebuie să confirmăm că și în sec. al XXI-lea satele bulgare au păstrat dimensiunile și forma, menționate la mijlocul sec. al XX-lea de L. Marcova. Unele din aceste localități au crescut semnificativ în a doua jumătate a sec. al XX-lea, formând cartiere noi, dar lipsite de înfățișarea și farmecul satului vechi.

Formarea complexului locativ-gospodăresc la bulgarii din Basarabia, ca și la cei din metropolă, a fost influențată și de activitățile economice tradiționale practicate de bulgari. Inițial, în preocupările economice ale coloniștilor bulgari predominau două ramuri tipice: *agricultura* (prelucrarea solului, grădinăritul, viticultura) și *creșterea animalelor*, în special, oieritul. Însă,

aceste ocupații s-au dezvoltat în proporții diferite în diverse sate. Astfel, în satele apărute mai devreme (de exemplu, Taraclia, 1813), agricultura a predominat întotdeauna față de ramura vităritului. Coloniștii veniți mai târziu în Basarabia (începând cu 1829) au primit terenuri mai puțin fertile și sărace în apă, fapt care a determinat dezvoltarea mai intensă a oieritului [175, p. 4]. Cu toate acestea, pe parcurs această diferență s-a atenuat, ceea ce a influențat formarea unui complex locativ-gospodăresc comun la migrații bulgari de pe teritoriul Basarabiei.

Curtea tradițională a unei colonii bulgărești avea următoarea structură, mai mult sau mai puțin păstrată până în prezent. Pe lângă casa propriu-zisă, erau ridicate un șir întreg de anexe gospodărești. Într-o gospodărie medie exista un grajd (*дам*), unde erau ținuti separat caii și bovinele. Astăzi în s. Stoianovca acest cuvânt este folosit și pentru denumirea încăperii în care oile sunt închise peste noapte sau păsările de curte, în paralel cu denumirea de curnic (*курник*) [A 2.1.1: 31, 32]. În mare parte acest lucru se datorează faptului că, în majoritatea satelor nu se mai cresc cai și bovine, a avut loc combinarea sensurilor acestor două cuvinte. Pentru oi se făcea o plasă specială – hagăl (*хагъл*), posibil un cuvânt derivat din bulgară āgāl (*ъгъл*) – colț de încăpere, care adesea era lipit de grajduri.

Cerealele din gospodărie erau depozitate într-un hambar (*хамбар*), care, de obicei, era amplasat vis-a-vis de casă. Hambarul era ridicat deasupra solului pe piloni din lemn sau piatră, astfel încât umiditatea și rozătoarele să nu pătrundă în interior. Pereții se construiau din scânduri sau se împleteau din nuiiele de salcie și erau unse cu lut din interior. Se acoperea cu oale de lut, avea o galerie deschisă în fața intrării (saivan, țaiwana). La casele sărace fără hambar sau în situația unei roade mari de grâu, boabele erau depozitate în gropi de cereale. Porumbul era păstrat într-un spațiu rotund, separat, făcut din nuiiele împletite – cit (*чум*) [A 2.1.1: 3]. Noțiunea de *cit* în Bulgaria însemna pereții celui de-al doilea etaj, de obicei, construcție ușoară din lemn, nuiiele și unse cu lut [101, p. 480]. În cazul nostru, depozitul pentru porumb era de obicei realizat în aceeași tehnică și, prin urmare, este un împrumut de nume pentru a desemna obiecte cu funcționalitate diferită. Produsele erau păstrate într-o cămară – construcție terestră numită cealmar (*чалмар*), și/sau într-un beci, numit maza/burdel (*маза, бурдел*).

În spate fiecare gospodărie, avea câte un teren deschis – harman (*харман*), iar alături se amplasau căpițele de fân, depozitul pentru pleavă (*плевник, плевница*) – construcție lungă cu pereți din paie de maxim un metru înălțime, acoperită cu stuf în două pante. Echipamentul de uz casnic era păstrat într-un hambar separat, numit saivan (*сайван*), care avea o intrare largă [101, p. 126]. În satele bulgare din Republica Moldova de astăzi, această denumire se folosește pentru terasa deschisă în fața casei (prispa), deseori schimbată în țaiwan (*цайван*), cum am menționat mai sus [A 2.1.1: 1-48]. Trebuie de remarcat și faptul că multe cuvinte păstrate în

dialectele actuale ale limbii bulgare vorbite în prezent în Republica Moldova au devenit omonime, întrucât unele activități tradiționale au dispărut din agenda celor care locuiesc în mediul rural, iar cuvântul propriu-zis a fost păstrat și a preluat un sens apropiat.

Gospodăriile individuale mai înstărite, la construcțiile gospodărești enumerate mai sus, suplimentar aveau propria lor fântână sau o piscină/rezervor pentru păstrarea apei. În unele gospodării, în timpul expedițiilor de teren au fost identificate piscine construite alături de beciuri. Potrivit respondenților, aceste bazine aveau conexiune directă cu beciul și erau folosite pentru a stoca vinul pentru vânzare [A 2.1.1: 31, 32]. Profesorul bulgar K. Kalcev, analizând memoriile diplomatului bulgar D. Vlahov, care a activat în calitate de consul la Odesa, în mod special subliniază viziunea acestuia asupra situației economice a diferitor grupuri etnice din Basarabia de la începutul sec. al XX-lea. Referindu-se la bulgari diplomatul a specificat că „<...> sunt proprietari, printre care sunt și mari latifundiați” [85, p. 221].

Lipsa tradiției de planificare a străzilor s-a manifestat într-un mod cu totul interesant în Basarabia. În primul rând, ne referim la amplasarea caselor în raport cu strada [160, p. 4], dar și la relaționarea internă dintre componentele complexului locativ-gospodăresc. Până la sfârșitul sec. al XIX-lea, casa bulgarilor, indiferent de amplasarea străzii, era orientată spre sud. Ulterior, a apărut obișnuința de a poziționa o latură a casei perpendicular pe direcția străzii, indiferent de orientarea spre părțile lumii. Acest lucru a determinat faptul că, în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, construcțiile din gospodărie erau unite într-un rând. La casă, care deseori reprezenta o construcție alungită, erau alăturate în continuare într-un rând grajdul pentru animalele mari, încăperi pentru animalele mici. Unii autori consideră că acest tip de amplasament a fost influențat de coloniile germane situate în vecinătate, cu casele lor lungi, construite într-o singură linie a curții [174, p. 69-71]. Totodată, la bulgari restul construcțiilor puteau să nu fie legate una de cealaltă într-o linie cu casa și uneori formau un al doilea rând de clădiri, paralel cu rândul de bază. În rândul secund de clădiri era hambarul, al cărui loc era în fața casei, paralel cu ea. Al doilea rând putea include, pe lângă *hambar*, și *bucătăria de vară* (*кухня*), *beciul* (*маза*). Bucătăria de vară, într-un fel sau altul, avea și funcția de locuință, în special dacă luăm în considerare faptul că în sec. al XIX-lea bulgarii trăiau în familii mari patriarhale. În același timp, beciul, dacă terenul permitea, era deseori făcut sub casă, iar bucătăria de vară putea să fie alăturată casei ori construită separat etc.

Reducerea suprafețelor loturilor atribuite unei familii de coloniști a forțat amplasarea casei mai aproape de stradă (la 2–3 m), pentru a elibera terenul din spate pentru grădină, iar aranjamentul ordonat al clădirilor curții la fel economisea spațiul [190, p. 49].

Curțile bulgarilor erau separate de stradă și de vecini cu garduri ridicate din diferite materiale naturale: *paie, stof*. Mai târziu, la începutul sec. al XX-lea, în coloniile unde erau mine de piatră, împrejuririle (*двара*) [108, p. 136] se ridicau din piatră, în restul satelor folosindu-se garduri din nuiele împletite sau din scânduri, cu partea din față a gardului făcută din material mai bun. Această tendință (fațadă mai bună) nu a suferit modificări serioase și rămâne prezentă în satele bulgare moderne. Pentru a intra în curte, era prevăzută o deschidere largă în gard, care se închidea cu porți din scânduri (*вратник*). Axându-ne pe etimologia cuvântului *двара*, trebuie remarcat faptul că în Bulgaria acesta însemna pereții groși de piatră ai caselor cu două niveluri din regiunile muntoase ale Bulgariei, în special din zona Rodopilor [101, p. 480].

În coloniile imigranților transdanubieni, pe lângă construcțiile private, comunitatea înălța și edificii publice: biserici, școli, structuri administrative rurale, magazine de pâine. De exemplu, în s. Corten în acei ani (prima jumătate a sec. al XIX-lea) a fost construită din paiantă o cârciumă (*кръчма*), care era dată în chirie (răscumpărare), iar banii încasați de administrația locală se utilizau în scopuri publice, inclusiv pentru construcțiile noi. Loc aparte în aceste edificii publice ocupau bisericile, pe care coloniștii bulgari ridicau inițial din materiale locale, însă în scurt timp se străduiau să zidească edificii de cult din piatră, alocând surse financiare necesare împodobirii interioarelor acestora. Informații interesante în acest sens se conțin în studiile cercetătoarei L. Condricova, care introduce în circuit științific materiale noi despre construcția unor biserici în satele populate de bulgari – când, din ce materiale de construcții au fost edificate [18, p. 203]. Dar fiind preocupată în special de cercetarea artei prelucrării metalelor autoarea cercetează subiectul „înzestrării bisericilor din satele populate de bulgari cu odoare de preț și destinul lor în vremurile de grea cumpană. Fiind cunoscut faptul că în anul 1815 a fost interzisă confecționarea inventarului bisericesc din argint cu titlul mai jos de 84, se cere de menționat că în satele populate compact de bulgari la fel se străduiau să înfrumusețeze biserica cu podoabe de preț” [18, p. 199].

Nu doar construcția edificiilor comunitare erau pe seama coloniștilor, ci și întreținerea coloniilor, „pentru că bulgarii nu au primit nimic mai mult de la stat, în afară de creditele mici inițiale” [203, p. 83]. Unul dintre funcționarii departamentului economic al MAI al Imperiului Rus , oferă informații despre starea clădirilor publice și private la nivelul anului 1837. Raportul subliniază faptul că „coloniile bulgare sunt aranjate conform planurilor, cu construcții amplasate pe străzi perpendiculare” [211, p. 189]. De asemenea, analiza informațiilor statistice relevă că o mulțime de „... noi case sunt construite după planuri în locul caselor vechi dărăpănate și urâte, iar multe fațade ale caselor sunt aduse în poziția corectă” [211, p. 248]. În lucrarea lui A. Skalkovski, publicată la mijlocul sec. al XIX-lea, autorul afirmă că „gospodăriile bulgarilor sunt

în abundență și ordine, peste tot poduri, școli, plantații, mori și, ce e cel mai prețios, rezervoare de apă și fântâni în cea mai uscată stepă” [221, p. 81]. În lucrarea cercetătorului bulgarist S. Novacov se evidențiază rolul administrației rurale în aranjarea satelor, în general, precum și a curților, în special: „o mare atenție se acorda amenajării localității, curților, construcției clădirilor gospodărești, ordinea lucrărilor fiind strict monitorizată de administrația satului. Dacă se constatau abateri de la cerințele Instrucțiunilor sau Statutului coloniilor, atunci constructorului ce a greșit i se impunea să distrugă construcția și să înceapă totul din nou” [203, p. 68].

În final, curțile bulgarilor cu întregul complex de construcții auxiliare și cu casa ca parte integratoare a acestui complex, sub influența mai multor factori, au căpătat o formă bine definită, care poate fi observată în unele curți și acum. Mai mult decât atât, asemenea complexe din satele bulgărești pot fi patrimonializate cu valorificare ulterioară prin transformare în complexe etno-culturale pentru prestarea serviciilor turistice.

3.2 Tipologia casei tradiționale a bulgarilor: de la conservatism la definitivarea conceptului comun (începutul sec. al XIX-lea – sfârșitul sec. al XX-lea)

Arhitectura populară a locuinței este definită ca o arhitectură fără un arhitect, fără un proiect tehnic special, construită chiar de utilizatori, poate cu ajutorul unor mâini specializate, și este o reflectare fidelă a unui anumit mod de viață. Aceasta este expresia culturii comunității, relația cu pământul, adaptarea la condițiile mediului și exprimarea diversității lumii culturale. Reieșind din această ordine de idei în acest subcapitol vom determina:

- în ce mod condițiile locale au influențat evoluția materialelor și tehnicilor de construcție ai casei și anexelor secundare ale bulgarilor din Basarabia;
- care este nivelul de conservare a experienței și practicilor tradiționale pe teritoriul coloniilor nou create;
- ce schimbări calitative și cantitative au avut loc în locuința bulgarilor după migrarea lor în Basarabia (în baza materialelor statistice și cercetărilor pe teren), precum și care a fost dinamica schimbărilor în construcția de locuințe a coloniștilor bulgari în perioada cuprinsă între sec. al XIX-lea – începutul sec. al XXI-lea;
- care au fost căile de dezvoltare a funcției reprezentative a locuinței bulgarilor din Basarabia și evoluția acestei funcții pe parcursul sec. al XX-lea.

Analizând lucrările cercetătorilor bulgari la tema evoluția locuinței în diverse regiuni ale Bulgariei [64; 73; 74; 75; 76; 77; 103; 114], de unde provin coloniștii bulgari așezați în Basarabia (Anexa 3.2.), a fost stabilit că, până la așezarea lor în Basarabia de sud, aceștia au trecut prin evoluția casei în propria patrie, procesul continuând și în noile teritorii. Cercetătorii

din perioada sovietică menționează că locuințele coloniștilor în formele lor inițiale au fost construite identic locuințelor bulgare din regiunile de proveniență [174, p. 62]. Considerăm că bulgarii, care inițial s-au stabilit în satele populate de moldoveni sau în cele părăsite de tătari, au ocupat casele nelocuite și au preluat tehnicile de construcție ale băștinașilor (subcapitolul 3.1), punându-le în concordanță cu abilitățile lor tradiționale. Trebuie remarcat și faptul că, pe baza materialelor colectate în Basarabia de către cercetătorii locuințelor coloniștilor bulgari, inclusiv de autorul acestei lucrări, putem constata câteva fapte interesante.

În primul rând, în pofida evoluției casei sub influența diversilor factori externi, locuința coloniștilor bulgari din Basarabia de sud păstrează trăsăturile caracteristice ale *casei deschise din renașterea pretimpurie și timpurie*, și anume tipurilor arhitecturale ce s-au dezvoltat în Bulgaria înainte de migrația masivă a bulgarilor în Basarabia [99] (subcapitolul 3.1).

În același timp, caracteristicile *casei închise din renașterea târzie* [103] lipsesc absolut în planimetria caselor coloniștilor bulgari din Basarabia, deoarece acest tip se dezvoltă în Bulgaria în sferturile al 2 și 3 ale sec. al XIX-lea, mult mai târziu decât a avut loc migrarea coloniștilor.

Imigranții bulgari au sosit în Basarabia cu o multitudine de cunoștințe și abilități pentru construcția caselor conform diferitor tipuri arhitecturale (*vostochnobalkanski (staraplaninsky), severovostochny (dobrudzhansky) etc.*). Întrucât migrarea în Basarabia a avut loc nu de pe întregul teritoriu al Bulgariei, ci din estul, nord-estul și unele ținute din vestul Bulgariei [174, p. 62], prezentăm în anexă doar particularitățile formelor tipice acestor regiuni. Din acestea fac parte: *uzemnița (bordei), casa tracică, casa balcanică, casa șopilor, casa dobrogeană* (Anexa 3.1.).

În Basarabia de sud aridă, fără apă și păduri, săracă în resurse naturale, problema materialelor de construcție a fost întotdeauna foarte acută. Depozitele mici de nisip, lut roșu și alb au fost materialele folosite de bulgari și găgăuzi pentru construcția de case din ceamur, mai târziu pentru producerea de cărămizi arse, oale pentru acoperiș, ceramică. Detalii la acest subiect vom oferi în cele ce urmează. Mai mulți cercetători ai temei abordate de noi au subliniat faptul că materialele de construcție sunt determinate de condițiile naturale ale arealului de trai (subcapitolul 3.1).

Cea mai timpurie *formă de locuință* a migranților bulgari din Basarabia era încăperea adâncită în pământ, numită *zemleanca (burdei, burdel, bordei, bordel)*. Etimologia cuvântului *burdei* utilizat de coloniștii bulgari derivă din cuvântul românesc *bordei*, având același sens. Bordeiul utilizat de coloniști era o locuință monocelulară, săpată în pământ. Acoperișul se construia în două pante, iar scheletul acestuia era ridicat din căpriori și leături din lemn, peste care se fixa materialul de învelire: paie și stuf, acoperit cu pământ și uns cu lut. În mijlocul

camerei se găsea cuptorul cu gura întoarsă spre intrare, cu coș de fum împletit din nuiiele și uns cu lut. După sobă, în partea interioară a încăperii, se construia o înălțare din lut, folosită ca loc de dormit pentru întreaga familie și care ocupa aproximativ o treime din cameră. Bordeiul reprezintă exemplul când *vatra cu coșul de fum* a fost unită cu *soba* (cuptor). Ferestrele erau făcute în acoperiș. Totuși, acest tip de locuință la bulgarii din Basarabia de sud nu s-a dezvoltat planimetric în continuare, deși astfel de exemple sunt cunoscute în depresiunea Dunării, în Bulgaria [76], de unde provine o parte din coloniștii bulgari. Acest lucru sugerează că bordeiele au fost construite în Basarabia de imigranții bulgari ca locuințe temporare și apoi au rămas mult timp în folosință drept încăperi auxiliare. În orașul Taraclia și s. Taraclia, raionul Cantemir, beciul în continuare este numit *burdel* [A 2.1.1: 38], precum în unele regiuni ale Moldovei moldovenii numesc beciul – *bordei*.

Referitor la materialele folosite în construcția unei locuințe în zona Basarabiei de sud, trebuie menționat că se utiliza în principal *argila*. Mai întâi de toate, coloniștii o foloseau ca material pentru construcția pereților. Conform mențiunilor cercetătorului rus A. Zașciuc, „construcțiile din colonii sunt făcute din piatră, cărămidă și, în cea mai mare parte, din ceamur; costul locuințelor coloniștilor variază de la 50 la 100 de ruble, iar în colonia Comrat, mai dezvoltată, unele case costă de la două până la trei mii sau mai mult” [143]. Totodată, argila era folosită la podele, unsul pereților și tavanelor în camerele reprezentative sau utilitare. Acest lucru este accentuat de mai mulți savanți, inclusiv de cercetătoarea locuințelor tradiționale găgăuze M. Marunevici, care menționa că „principalul material de construcție (în arealul Basarabiei de sud – n.a.) era lutul. Cu lut erau unse podurile, pereții, ba mai mult – acoperișul” [164, p. 40-42].

Lemnul, fiind un material rar în această zonă, în construcții se folosea în cantități minime, în special la etapa inițială de colonizare când se utiliza pentru edificarea de case împletite din nuiiele „în furci” (*паянтов градеж*). Pentru structura de rezistență sau scheletul acoperișului, era folosit lemn procurat special pentru acest scop.

Paiele, ca material secundar de construcție, amestecate cu lut, erau utilizate pentru pereți sau pentru acoperiș, în special în primii ani după imigrare. Mai târziu, paiele ca material de acoperire, se folosea doar de cei mai săraci, ceilalți pentru acoperișul caselor utilizau stuful.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea s-au descoperit în satele Devletagaci, Glavan și Tașbunar (Ucraina – n.a.) *depozite de piatră*, precum și de *alabastru*, care au facilitat mult construcția de biserici, poduri de piatră, clădiri publice și case particulare, fântâni și izvoare, garduri frumoase etc. [201, p. 150-151]. Însă construcții private din piatră puteau să-și permită doar locuitorii acelor așezări, care erau amplasate în imediată apropiere a carierelor de piatră, menționează cercetătorul S. Novacov, argumentând prin faptul că „pentru a transporta o cantitate

suficientă de piatră pentru construcții în coloniile mai îndepărtate geografic, pe carele trase de boi, era fizic și economic aproape imposibil” [201, p. 152]. Statisticile perioadei respective confirmă faptul că numărul locuințelor private din piatră a crescut cel mai mult în ținuturile Bugeacului de Jos și în regiunea Ismail, unde se extrăgea piatră. În majoritatea cazurilor, piatra era strânsă în vecinătatea satelor și era folosită doar pentru fundații, socluri, beciuri și, uneori, pentru pereții caselor în care erau zidite cuptoare, precum și pentru fundațiile unor anexe gospodărești. Respondenții noștri din or. Tvardița afirmă că, înainte de a începe construcția și a pune fundația casei, „răscoleau” toate văile din jurul satului pentru a strânge pietre bune pentru fundament, pe care le amestecau cu lut [A 2.1.1: 16, 17]. În satele-fiice cercetate de noi, respondenții mărturiseau că în groapa de fundație se turna un amestec de argilă [A 2.1.1: 47] sau puneau tizâc (*тизек*) pentru termoizolarea mai bună a construcției [A 2.1.1: 31, 32], în cel mai bun caz aici se folosea piatră locală care era așezată în fundație pe același principiu ca în Tvardița [A 2.1.1: 38, 46].

În ceea ce privește asigurarea cu alte materiale de construcții, cercetătorul S. Novacov constată că coloniștii transdanubieni, pentru a se autoasigura, au creat în orașele Bolgrad, Comrat și în satul Chirsovo (Bașchiori), imediat după înființarea acestora, mici întreprinderi pe baza depozitelor de argilă albă și roșie din preajma localităților pentru producerea cărămizilor arse și a olanelor [201, p. 152-153].

La *construcția încăperilor secundare*, se foloseau, de regulă, aceleași materiale ca pentru construcția locuinței principale. În lucrarea lui N. Derjavin găsim următoarele dovezi: „hambarele pentru cereale și porumb sunt de obicei construite din scânduri; toate clădirile sunt de regulă acoperite cu stuf (*камъш*) sau olane (*карамиду*)...; unele anexe în coloniile din Basarabia sunt construite din lut – ceamur (*чамур*) și denumite construcții din ceamur” [130, p. 78].

Tehnicile de construcție folosite de coloniștii bulgari erau tipice în general pentru întreaga regiune balcano-carpatică, iar pentru locuitorii din Basarabia era diferit doar gradul de răspândire a acestora. Pentru imigranții transdanubieni, cele mai caracteristice tehnici de construcție au fost: paianta sau împletitura din nuiele unsă cu lut (la etapa inițială), monolitul din argilă, din chirpici de lut (*saman*) și, cel mai puțin, piatra.

Paianta sau împletitura din nuiele unsă cu lut „în furci” – *паянтов градеж* (cel mai vechi tip) – se construia din furci înfipti în pământ, spațiul dintre acești stâlpi se umplea / cu împletitură, formând carcasa casei. Pereții din interior și exterior se acopereau cu argilă. Descrierea unei astfel de tehnici de construcție în paiantă (*паянтов градеж*) o atestăm în studiile cercetătorului bulgar Hr. Vakarelski: „carcasa era compusă din stâlpi din lemn care se

înfigeau în pământ la distanța de 1-1,4 m, formând o plasă (*мрежа*) cu suporturi din nuiele oblice (*паянти, паянта*) și legături orizontale. În partea de sus, acestea se uneau într-o creastă comună (*настеница*). Celulele din această construcție erau împletite cu nuiele și apoi peretele se acoperea cu lut din două părți. Uneori celulele erau umplute cu pietre” [64, p. 259]. Această tehnică de construcție, în paralel cu *zemleanca*, a fost larg utilizată la începutul perioadei de formare a coloniilor bulgare în Basarabia de sud pentru construcții temporare. Tipul de casă *împletită din nuiele*, „în furci”, construită la suprafață, la fel se numea *bordei, burdei, zemleanca*. Șarpanta acestui tip de casă tot se baza pe căpriori, acoperiți cu stuf și un strat de pământ. Ca și bordeiul adâncit în sol, acest tip de construcție nu avea tavan, iar podeaua era de lut. Unii cercetători consideră că astfel de construcții au fost preluate din nord-estul Bulgariei, de unde provin mulți imigranți transdanubieni [117, p. 84; 197, p. 175]. Utilizarea pentru ambele tipuri de case a aceleiași denumiri se explică prin faptul că acestea erau folosite ca *locuințe temporare* construite la scurt timp după instalarea bulgarilor în Basarabia de sud.

Ceamurul sau *monolitul din argilă* format din vălătuci de lut – aplicarea acestei tehnici începe odată cu apariția caselor construite capital. După imigrare, coloniștii bulgari au trecut repede la tehnica de construcție monolit din argilă, care în Basarabia de sud s-a dovedit mai avantajoasă decât construcția „în furci”. Astfel, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, casele monolite din lut predominau la coloniștii bulgari și au înlocuit rapid alte metode de zidire a pereților. Masa de argilă cu paie (*ceamur*) era pregătită într-o groapă sau direct pe pământ lângă viitoarea construcție. Pentru amestecare erau folosiți caii mânați pe cerc. Când amestecul de lut și paie era pregătit, acesta se făcea boțuri/vălătuci și se transmitea din mână în mână până la persoanele care le puneau în pereții casei. De regulă, pereții casei erau construiți *în clacă* (*меджия*), adică cu efortul comun al familiei, rudelor și sătenilor, mai cu seamă vecinilor (mai detaliat în cap. 4). Se adunau pentru această lucrare de mai multe ori, pentru că pereții trebuiau ridicați la intervale de timp necesar pentru a se usca bine și a se așeza. Pereții din lut erau masivi, cu grosime de 50–70 cm sau și mai mult. Conform datelor respondenților, la unele case ridicate în acest mod, în colțuri se așezau corzi de viță-de-vie, care după ce erau amestecate cu masa de argilă, asigurau rezistență acestei construcții [A 2.1.1: 38]. Unele case construite în acest fel la sfârșitul sec. al XIX-lea se mai păstrează și sunt locuite până azi [117, p. 119-120; 108, p. 136; materiale de teren]. Reiterăm că N. Derjavin, în studiul asupra coloniilor bulgare din Imperiul Rus (începutul sec. al XX-lea), confirmă faptul că locuințele și unele anexe gospodărești din Basarabia erau construite din argilă – *ceamur* (*чамур*), și se numesc *case din ceamur* [130; p. 78].

Considerăm oportun să analizăm mai detaliat etimologia cuvântului *ceamur*, care până acum face parte din vocabularul activ al bulgarilor basarabeni. Cercetătorea bulgară E. Stoianova observă că, de-a lungul timpului, cuvântul dobândește o înțelegere mai extinsă, comparativ cu cea inițială. Astfel, putem remarca cum o tehnică de construcție a influențat evoluția vocabularului la bulgarii basarabeni. Cuvântul „ceamur” a inclus în sine de-a lungul anilor mai multe sensuri formate prin metoda metonimiei., Așadar, bulgarii utilizează acest cuvânt pentru a denumi: *materia primă* pentru fabricarea cărămizilor nearse; *procesul* de fabricare a acestor cărămizi; *produsul* în sine –cărămizile nearse și, totodată, *înțelegerea sinonimă* a ceamurului și medjiei ca tradiție de ajutor reciproc în procesul de construcție a pereților unei case [227, p. 365-366; observațiile autorului].

Cărămizile dreptunghiulare din lut nears (lampaci) – cea mai recentă tehnică de construcție care s-a răspândit printre bulgarii basarabeni. Descrierea procesului de ridicare a caselor din cărămizi nearse (lampaci), uscate la soare găsim la cercetător ucrainean A. Șabașov: „Lutul amestecat cu paie era format în cărămizi, care se așezau în piramide să se usuce, fără să fie arse. Când se uscau din ele se construiau pereții casei. La fabricarea cărămizilor și ridicarea zidurilor se practica ajutorul reciproc colectiv – medjia, la care participau rudele și vecinii. După ridicarea pereților, aceștia erau unși cu argilă amestecată cu pleavă și bălegar de cal” [244, p. 350]. Conform afirmațiilor acestui autor, bulgarii din Basarabia aveau și locuințe *cu tehnici combinate sau de tranzit*, atunci când la construcția pereților casei „două straturi erau din ceamur de 1,4 m înălțime, iar restul în partea superioară – din lampaci” [244, p. 350].

Tehnica *în piatră* se folosea doar în unele cazuri. Hr. Vakarelski în studiul său menționează că, pentru arhitectura populară a Bulgariei, este tipică zidirea pereților de piatră, întărită cu lut (*зидария*). La casele cu două niveluri pereții din piatră erau întotdeauna construiți la primul nivel, în timp ce în casele cu un singur etaj se construiau din piatră doar pereții unde era vatra [64, p. 259]. În Basarabia situația era puțin altfel și casele din piatră, cum a fost menționat anterior, erau construite într-un singur etaj și doar în coloniile din imediata apropiere a carierelor de unde se extrăgea piatră de calcar (Anexa 3.1.).

Soluțiile constructive în tehnicile de acoperire și forma șarpantei la casele bulgarilor din Basarabia de asemenea au suferit anumite modificări legate de schimbările în tipurile de locuințe în sine, precum și de influențele din partea etniilor din noua vecinătate. La fiecare etapă a dezvoltării locuinței coloniștilor bulgari se observă diferite soluții constructive privind ridicarea acoperișului caselor:

- acoperișul primelor adăposturi subterane locuite era susținut de o structură numită *pe capre*, acoperită cu paie sau stuf, apoi învelită cu pământ. Acest acoperiș se contopea vizual cu terenul din jur, iar o astfel de locuință părea o ridicătură de pământ [76, p. 14];
- la bordeiele semiadâncite, un alt tip de locuință temporară, era folosită așa-numita construcție *pe cască*, atunci când grinda centrală superioară se sprijinea pe frontoanele pereților laterali;
- *construcția pe căpriori* – în casele capitale era folosită structura de căpriori unită cu grinzile transversale.

Am menționat deja că, în calitate de material de învelire, inițial erau folosite paiele, datorită accesibilității, dar și eficienței în economisirea căldurii. Ceva mai scumpe erau acoperișurile din stuf, în special, dacă erau făcute în manieră germană „sub perie”. Pentru a acoperi casa, stuful era așezat în mai multe rânduri, iar în partea de sus capetele libere erau împletite pentru a obține un pieptene /o coamă. Uneori era pus pe acoperiș un jug. Un astfel de acoperiș necesita o muncă mai calificată și costa proprietarul aproximativ 100 de ruble. Odată cu dezvoltarea producției și datorită cerințelor de siguranță contra incendiilor ale administrației țariste de la sfârșitul sec. al XIX-lea, bulgarii au început să utilizeze la noile construcții acoperișuri făcute din olane (*мыппыу*) sau tablă metalică. Pentru o locuință cu o asemenea acoperire se plăteau impozite mai mici [244, p. 136]. La începutul sec. al XX-lea, odată cu dezvoltarea producției de olane arse, aceste acoperișuri devin cele mai răspândite, materia era cumpărată de localnici în Ismail, Bolgrad, Chișinău sau comandată în micile ateliere locale [117, p. 121].

Inițial, casele temporare ale coloniștilor bulgari au fost acoperite în două pante, în care două suprafețe plate dreptunghiulare erau unite la vârf în unghi. În acest caz, din laturi deschiderile triunghiulare erau acoperite cu frontoane. În timpul cercetărilor de teren am descoperit că, uneori în satele-fiice ca material pentru frontoane ale caselor (din lipsă de piatră sau lemn), erau folosite pălăriile uscate de floarea soarelui amestecate cu argilă [A 2.1.1: 47]. Pentru ca să fie mai rezistent, sigur și durabil, acoperișul era așezat pe un sistem de susținere. Cel mai frecvent utilizat, era sistemul de căpriori al acoperișului în două pante. Casele capitale construite de coloniștii bulgari în sec. al XIX-lea aveau în mare parte acoperișuri „rotunde” [A 2.1.1: 38] – în 4 ape sau pante. Însă, mai târziu, sub influența coloniștilor germani, se răspândește forma acoperișului în 2 pante, cu frontoane cu decorațiuni florale și zoomorfe [A 2.1.1: 38]. Practic, toate casele din satele bulgare construite până în anii 50-60 ai sec. al XX-lea au asemenea tip de acoperișuri (Anexa 3.4.).

Analizând *forma și amplasarea vetrei* la imigranții bulgari (deoarece era considerată de mulți cercetători principalul element tipologic al interiorului casei tradiționale [112; 153; 162],

trebuie menționat faptul că inițial vatra era deschisă și amplasată în centrul locuinței, sub un coș lat, conic cu hodgeag de evacuare a fumului (model de vatră adus din Bulgaria). Anterior, coșul era împletit din nuiele în formă de clopot, uns cu lut. Vatra de sub acest coș era ca o mică sobă – *cotlon* (колон/котлон), uns cu lut sau, pur și simplu, reprezenta un loc pentru foc făcut direct pe podea, cu suport din metal de obicei pe trei picioare (пурьсту) [117, p. 122].

Pe lângă vatră, în casă era și soba (кимбеть), în care se cocea pâine pentru întreaga familie, la fel, aceasta servea pentru încălzirea casei, deoarece corpul era situat în camera de zi. Dezvoltarea sistemului de încălzire a condiționat îmbunătățirea coșului de fum. Treptat, vatra devine o structură închisă, pentru a limita răspândirea de fum și funingine în cameră, pereții ei pornesc de la podea și se clădesc din cărămizi neare. Totodată, aceasta se mută spre unul dintre pereții adiacenți și se unește cu gura cuptorului, care are corpul său în camera învecinată locuită. Cum remarca O. Budina [117, p. 122], precum și din observațiile autorului în timpul expedițiilor de teren [material de teren], cuptorul rămâne în mare parte neschimbat, doar gura lui este înălțată mai sus de la sol, pentru comoditatea gospodinei. Apoi, are loc trecerea masivă de la sobele tradiționale cu coș de fum la sobe cu tuburi cotite amplasate în perete (de tip olandez). Construcția sobelor olandeze și plitelor cu ochiuri pentru încălzirea locuințelor se răspândește în Basarabia în epoca sovietică, prin anii '50 ai sec. al XX-lea [117, p. 124]. Considerăm că apariția unor astfel de cuptoare în casele vechi (cercetate în timpul deplasărilor de teren) reprezintă rezultatul unor reconstrucții ulterioare în locuințele deja existente sau, dacă casele erau construite la începutul sec. al XX-lea, atunci noile sisteme de încălzire au fost prevăzute de la bun început în aceste locuințe.

L. Marcova atribuie locuința regiunilor Bulgariei, de unde provin coloniștii, la tipul *sud-european* de locuință și consideră că, în Bugeac, inițial a avut loc cea mai largă răspândire a variantei *nord-estice de stepă* (adică, de fapt, așa-numita *casă dobrogeană* – n.a.). În opinia cercetătoarei, acest lucru este confirmat, în special, de faptul că vatra deschisă a avut forma piramidală tetraedrică, în timp ce în alte zone ale Bulgariei mai mult era răspândită vatra deschisă cu cupolă [174, p. 62].

În continuare vom prezenta o analiză a evoluției fondului locativ al coloniștilor bulgari pe parcursul sec. al XIX-lea. Aceasta a fost posibilă datorită materialelor statistice colectate de autor din diferite surse primare și bibliografice. Unele date statistice despre coloniile din Așezarea Bulgară, analizate de autor, sunt păstrate în fondurile ANRM [1-5].

Datele statistice din perioada 1822–1828 sunt primele informații care permit urmărirea evoluției locuințelor bulgarilor din Basarabia. Cercetările confirmă că, la etapa inițială a stabilirii în sudul Basarabiei, coloniștii bulgari au folosit locuințe temporare (Tabelul A3.5.1.). Dintre

aceste locuințe private, aproape 100% erau case împletite din nuiele – „în furci”, cu excepția celor din ținutul Ismail, unde 3% din acestea erau case de piatră (aici erau cariere din care se extrăgea piatră pentru construcții). Deși nu există informații statistice privind numărul bordeielor în colonii, prezența acestora în perioada anilor 20 ai sec. al XIX-lea poate fi ușor admisă în baza datelor ulterioare.

Cu toate acestea, imigranții bulgari au trecut repede la tehnici de construcție a caselor din lut, care în sudul Basarabiei erau mai potrivite decât cele *din nuiele* [174, p. 71]. Această situație este confirmată de informațiile statistice privind fondul locativ privat și cel public din coloniile imigranților bulgari, care au fost deduse din culegerile de documente de arhivă. Departamentul Economic al MAI al Imperiului Rus, pe lângă datele statistice detaliate pentru anul 1837, oferă informații despre starea clădirilor publice și caselor private. Ca materiale și tehnici de construcție, sunt menționate mai multe case *de pământ* și *din nuiele*. La fel, în unele colonii se extrăgea piatra moale, care era folosită pentru a construi case, garduri, dar și clădiri publice. Cu toate acestea, potrivit autorului notei, mulți proprietari, având deja în curte case, continuau să trăiască în bordeie [133, p. 178-189]. Comparând datele din Tabelul A3.5.2., care se referă la anul 1837, cu datele din anii 20 ai sec. al XIX-lea, observăm că numărul caselor *de pământ*, adică din lut, a crescut semnificativ și a ajuns pe locul doi, după cele construite *din nuiele*. Acest fapt confirmă folosirea argilei în Basarabia de sud drept principalul material de construcție.

Un alt document atestat prezintă o analiză comparativă a evoluției locuințelor bulgarilor din Basarabia în perioada 1833–1843. Trebuie remarcat faptul că, în decurs de un deceniu, se manifestă dinamica pozitivă caracteristică întregului sec. al XIX-lea (Tabelul A3.5.3.). În primul rând, se reduce numărul bordeielor și caselor din nuiele construite la prima etapă a constituirii coloniilor bulgare din sudul Basarabiei. În al doilea rând, a crescut substanțial numărul de case *din piatră* (de 2 ori) și a celor construite cu utilizarea tehnicii *din ceamur* (de 1,5 ori). Dacă în 1833 numărul caselor din nuiele a prevalat asupra caselor din ceamur mai mult de 1,5 ori, în 1843 aceste cifre sunt aproape egale. Potrivit mărturiilor unor contemporani, în ciuda faptului că în anii 30 ai sec. al XIX-lea a fost observată creșterea iresponsabilității funcționarilor din aparatul administrativ colonial, pe teritoriul Basarabiei au apărut 26 de noi colonii ale imigranților transdanubieni. În 1832 numărul coloniilor bulgare a atins cifra de 83 și nu s-a schimbat până în 1856 [299]. Respectiv, unul dintre motivele pentru care numărul de case bulgare a crescut atât de brusc între 1828 și 1843 este și creșterea de aproape în jumătate a numărului de colonii.

În informațiile despre starea coloniilor bulgare din 1846 persistă aceeași tendință de creștere a fondului locativ [132, p. 306]. Astfel, se observă o reducere continuă a numărului de

locuințe temporare (bordeie și case din nuiete) față de casele din piatră și, în special, din ceamur, numărul cărora în trei ani a crescut în medie de 1,5 ori. În același timp, apar informații despre clădirile publice de pe teritoriul coloniilor bulgare, fiind construite predominant din piatră în orașele și coloniile din apropierea carierelor și din ceamur în restul așezărilor (Tabelul A3.5.4.).

În ajunul războiului din Crimeea (1853–1856), în așezarea bulgară din Basarabia numărul total de locuințe private și clădiri publice era în ușoară creștere. În ceea ce ține de locuințele private, numărul de case din nuiete era în continuare în scădere, însă era în creștere numărul caselor de piatră (cu 16%) și al celor din ceamur (cu 15%) (Tabelul A3.5.5.). După acest război, Imperiul Rus, potrivit Tratatului de la Paris (1856), restituie o parte din teritoriul Basarabiei Principatului Moldovei, și doar 43 din cele 83 de colonii bulgare rămân în componența Imperiului. În termeni administrativi, așezările bulgare rămase au fost împărțite în trei ținuturi (Ismail, Bugeacul de Sus și Bugeacul de Jos).

Potrivit statisticilor din 1863, coloniile bulgare aveau un fond de locuințe de 8157 de case. Comparând cu datele din 1851, putem constata că aproximativ 3/5 din fondul de locuințe ale coloniilor bulgare erau situate în partea Basarabiei care a rămas în componența Imperiului Rus. Aproximativ 40% au trecut sub jurisdicția Principatului Moldovei, iar după Unirea Principatelor din 1859 – sub jurisdicția României. Analizând corelația numărului de case cu numărul de gospodării, constatăm că în aproximativ 60% din gospodării au existat câte 2 case. Această situație ușor poate fi acceptată și este explicată prin modul de viață predominant patriarhal în familiile bulgare și co-existența într-o curte și chiar într-o casă a mai multor generații din aceeași familie (Tabelul A3.5.6.).

Către anul 1869, în coloniile bulgare sub administrare rusă numărul de case a ajuns la 9436 (Tabelul A3.5.7.). Deși prima divizare oficială în bulgari și găgăuzi în statisticile Imperiului Rus apare după recensământul din 1897, materiale statistice conțin o asemenea divizare a coloniilor în bulgărești și găgăuzești încă din 1869. Conform acestor date, numărul de case private în coloniile bulgare și găgăuze erau aproape egale, însă tipul materialelor folosite la construcții erau diferite. Astfel, în coloniile bulgare predominau casele de piatră și ceamur, care reprezentau aproximativ 91% din numărul total de locuințe. În așezările găgăuze din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, alături de casele de ceamur, mai erau prezente pe scară largă case din nuiete, aproape dispărute în coloniile bulgarilor (la fel 91% de ambele tipuri),.

Comparând statisticile cu privire la locuințe în coloniile bulgare din sudul Basarabiei (Tabelul A3.5.8. și Figura A3.5.1.), bazate pe principiul cronologic, se observă progresul constant și pozitiv, care timp de 20 ani (de la 1828 până la 1846) aduce la triplarea numărului de case în Așezarea bulgară (o creștere de 309%). Acest progres a fost posibil nu numai din motive

de creștere a numărului de migranți noi, ci și datorită creșterii și dezvoltării naturale interne a coloniilor. În perioada 1846–1869, precum și în etapa anterioară, observăm o tendință pozitivă. Fondul locativ (aproximativ 8 mii de case) din coloniile bulgare rămase după 1856 sub jurisdicția Imperiului Rus a crescut cu aproximativ o cincime, atingând cifra de 9436.

Dezvoltarea casei bulgarilor basarabeni este reflectată clar nu numai în rapoartele statistice din diferite perioade ale sec. al XIX-lea, dar și în procesul de dezvoltare calitativă a casei, urmat de separarea părții locative și reprezentative. Adaptarea la noul mediu de trai decurge suficient de rapid și deja la mijlocul sec. al XIX-lea, în Așezarea bulgară majoritatea erau case din ceamur cu 2 și 3 spații locative. În același timp, casele vechi din curțile bulgarilor nu se distrugau, casele capitale se numeau *kășta*, iar denumirea *cuhne* (*bucătărie*) a fost transferată pentru locuințele temporare, cu un sens mai amplu decât sensul contemporan al cuvântului bucătărie.

Referitor la tipologia locuințelor bulgarilor din Basarabia, trebuie de remarcat faptul că în istoriografia problemei există o diversitate de opinii. Unii autori bulgari moderni consideră că forma locuinței din Basarabia de sud s-a format sub influența tradițiilor arhitecturale ale rușilor și ucrainenilor [312]. Însă, materialele atestate nu susțin acest postulat. În plus, nici rușii, nici ucrainenii nu reprezentau grupuri etnice predominante pe teritoriul Basarabiei de sud și, prin urmare, tradițiile lor de construcție nu puteau fi decisive pentru coloniile de așezare bulgară. Drept confirmare, aducem câteva pasaje despre compoziția etnică a acestui areal din Memorialul de la 1918: „în coloniile bulgare, ca în satele germane, nu există ruși, ca și alte naționalități, se găsesc undeva în unele cătune sau în orașe. Ca vecini ai bulgarilor trăiesc în Ongăl (Bugeac – n.a.) și ucraineni<...> În Bugeac din Basarabia sunt puțini ucraineni, nu sunt într-o masă compactă și se așează aici într-o perioadă de timp mai contemporană” [94, p. 316].

Cercetătorul ucrainean contemporan A. Prigarin, analizând versiunea basarabeană a locuinței tradiționale bulgare, notează că, „condițiile istorice și etnoculturale au determinat interacțiunea interetnică activă a bulgarilor basarabeni cu populația româno-moldovenească” [212, p. 219-220]. A. Prigarin a constatat că similitudinea se manifestă în aspecte tehnologice (de exemplu, utilizarea pe scară largă la începutul sec. al XX-lea a unui amestec de lut și paie – ceamur), înlocuirea pereților zidiți cu vălătuci de lut cu pereți din cărămizi nearse (*lampaci*) etc.) [212, p. 220-221]. Următorul grup de elemente comune cercetătorul îl atribuie fenomenului *aculturației*. De exemplu, la sfârșitul sec. al XIX-lea în unele localități la bulgari se practica construcția de locuințe cu 4 camere (*goleama kășta* (*casa mare*) + *aiat/ haiat* + *camara* + *malca kășta*). A. Prigarin consideră că această formă de locuință apare datorită faptului că *haiat*-ul se separă în două spații și aici apare încă un spațiu separat – *camara*, *comara*, cu funcții de

bucătărie de iarnă și loc de trai pentru vârstnicii familiei. Aici erau plasate și gurile *cuptorului* sau *grubei*, lângă care se ridica și un *cotlon* pentru gătit. Autorul consideră că, în legătură cu lipsa unei astfel de planimetrii la bulgarii din spațiul balcanic, această inovație poate fi privită ca un element împrumutat de la moldoveni. Drept argument se dovedește și denumirea (din română „*cămară*”), precum și aceleași funcții în locuința tradițională a moldovenilor [212, p. 221; A 2.1.1: 12-21].

Deși considerăm acest proces foarte important în dezvoltarea culturilor învecinate, asumarea unei identități etnice nu exclude participarea grupului minoritar la viața socială și culturală a întregii comunități. Fenomenele de aculturație, generate mai ales în zona de întâlnire dintre cele două grupuri culturale, unul având rolul de *sursă*, iar celălalt de *țintă*, nu aduc la aceea că un element al *culturii-sursă* va fi preluat *in corpore* de cultura simbiotică, ci va fi, în prealabil, filtrat, ajustat și redimensionat. Chiar dacă este supusă procesului de *aculturație*, *casa*, *habitatul*, simbol al apartenenței etnice sau regionale, a devenit emblemă comună pentru etniile conlocuitoare. În acest caz a avut loc complementaritatea tradițiilor arhitecturale împrumutate de la populația locală și acele grupuri etnice care s-au format aici în perioada colonizării, iar *casa dobrogeană*, caracteristică unor grupuri de imigranți bulgari din nord-estul Bulgariei, a stat la baza formării locuinței bulgarilor din Basarabia. În casa migranților bulgari se regăsesc trăsături care fac legătură cu trecutul, cât și obținute ca urmare a contactelor culturale cu alte grupuri etnice (Anexă 3.6) ce conviețuiesc în acest teritoriu sau în urma dezvoltării sociale după sosirea pe aceste pământuri.

Dobândite în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, caracteristicile reflectă convergența culturii cotidiene (în special, ce țin de locuințe) în regiune indiferent de etnia locuitorilor săi. Asemănările se regăsesc nu numai la grupurile etnice apropiate, cum ar fi bulgarii și găgăuzii din Basarabia, ci și la etniile vecine (români, germani, polonezi, cehi etc.). Dintre cele mai longevive elemente ale locuinței tradiționale, se remarcă sistemul tradițional de încălzire, adus din Bulgaria și adaptat condițiilor din sudul Basarabiei, precum și trăsăturile structurii interne a casei, care fac posibilă clasificarea locuinței lor ca tip sud-european, confirmat de cercetătorii acestui subiect în perioada anterioară [117, p. 128; 125; 173].

Organizarea planimetrică a locuinței în Basarabia de sud, la unele grupuri de bulgari sosiți din diverse zone ale Bulgariei, a suferit o schimbare semnificativă în comparație cu regiunea exodului și a absorbit elemente caracteristice locuințelor etniilor învecinate. Modificări majore a suferit locuința coloniștilor veniți din s. Jeravna, care au fondat ulterior satul Chirsovo. În metropolă aceștia aveau case masive construite din lemn, pe când în Basarabia au început să trăiască în case din lut; acolo se contura tendința de dezvoltare verticală a locuinței, pe când aici

– extinderea spațiului orizontal „în lățime”; acolo – o combinație de amplasare a camerelor într-un singur rând cu cel în două rânduri, aici – creșterea casei în lungime cu conexiune într-un rând; acolo aveau terase spațioase aproape pătrate, aici – o galerie îngustă de stâlpi sub acoperiș în partea de fațadă a casei.

Menirea principală a locuinței la mijlocul sec. al XIX-lea era asigurarea locului de trai și de gătit, deși împărțirea acestor funcții între cele două construcții (*kășta* – casă, și *cuhne* – bucătărie) este încă neclară. Cum s-a menționat anterior, în acea perioadă era larg răspândit fenomenul familiei patriarhale, de aceea și *cuhnea* era folosită pe scară largă ca loc de trai pentru o parte din familia mare. Spre sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, se formează predominant complexe locative din două construcții (în diverse variante locale) și se stabilesc **două căi** în dezvoltarea casei.

1. Dezvoltarea funcției reprezentative a locuinței și alocarea unei camere în acest scop în casa capitală. Se formează locuințe cu 2 sau 3 încăperi, una din camere (*haiat/ kășta*) fiind dotată obligatoriu cu sistem de încălzire, îmbinând în sine rolul de antreu și bucătărie. A doua încăpere (*soba, gorna kășta*) îmbina funcțiile camerei de zi și dormitorului, în cazul în care se încălzea. În casa cu 3 încăperi de obicei se evidențiază o cameră reprezentativă (*dolna kășta* sau în tradiția română – *casa mare*). Ulterior, spațiul auxiliar *cuhne* ca loc pentru trai al unei părți a familiei trece pe plan secundar, în timp ce structura casei capitale (*kășta*) devine mai complicată. Însă, multe dintre casele alungite cu mai multe camere, păstrate și până acum, s-au format prin unirea bucătăriei (*cuhne*) cu casa mare (*kășta*) într-un singur rând.

2. Întreaga casă capitală (*kășta*) dobândește importanța unei încăperi reprezentative și se transformă într-o casă nelocuită, „curată”. Însă, bucătăria (*cuhne*), dintr-un spațiu secundar, se transformă într-o parte indispensabilă a unui complex locativ. Structura acesteia devine mai complicată, se apropie de structura casei capitale, însă dimensiunile, forma acoperișului și alte elemente o diferă de prima [190]. De exemplu, în satele Tvardița, Corten (Republica Moldova), Krinicinoe (Ucraina), la sfârșitul sec. al XIX-lea persista tendința pronunțată de a transforma toată casa în spații non-locative, iar bucătăria – în principalul loc de trai. În același timp, casa rămânea o construcție cu 3 camere, toate sistemele de încălzire fiind scoase din ea. Bucătăria era din 2 sau 3 încăperi; în ea se construia sistemul de încălzire și canapeaua din lut pentru dormit. Deși în unele cazuri casa și bucătăria erau amplasate aproape una de cealaltă, din exterior era clar că acestea sunt două construcții diferite [190; 117, p. 124].

Creșterea semnificativă a populației în coloniile bulgare din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea a condus la un deficit de terenuri pentru familiile tinere. Acest lucru a dat naștere unui fenomen, precum formarea satelor-fiice (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea).

Formarea fondului locativ din aceste sate a trecut prin aceleași etape ca și locuințele din coloniile vechi. Cu toate acestea, aici nu se observă atât de clar tendința de a evidenția funcția reprezentativă a locuinței prin conservarea casei ca spațiu nelocuit – „casa mare”, iar funcția locativă să treacă la „bucătărie”. Dezvoltarea locuinței în această direcție a condus doar la separarea unei camere cu funcții reprezentative (s. Stoianovca, Victorovca și Taraclia, raionul Cantemir) [A 2.1.1: 28-48].

În perioada interbelică persista tendința dispariției funcției reprezentative a locuinței și dezvoltării continue a funcției locative, pentru îmbunătățirea condițiilor de trai. Acest lucru se datorează aprofundării stratificării sociale a populației și unor schimbări în viața cotidiană. Numai cei prosperi au reușit să construiască și să mențină ordinea casei în forma sa anterioară, astfel încât mulți oameni au început să acorde mai puțină atenție spațiilor reprezentative. Sunt interesante unele case ale familiilor mai puțin înstărite din aceea perioadă: partea reprezentativă a casei stătea sub acoperiș din stuf, avea ferestre mici, semicirculare, podea de pământ și tavan cu grinzi care ies în afară, în timp ce camerele de trai deveneau mai confortabile. Anume în aceste spații se introduc în primul rând inovații – ferestre laterale cu trei aripi, cu legături laterale, podele din lemn, un tavan fals, *sobe cu plită de tip olandez*. Bucătăria este vopsită cu acuratețe și adesea acoperită cu țigle cumpărate (plate) sau chiar cu fier. Pe fațadă se întinde o galerie [117, p. 71]. Astfel, pe la mijlocul sec. al XX-lea funcția reprezentativă a locuinței trece pe plan secund și o atenție deosebită este acordată funcționalității casei la bulgari.

Introducerea în practica de construcții în perioada sovietică a modelelor-tip de case, pe de o parte, a dat uniformitate satelor Moldovei și a șters originalitatea și specificitatea satelor din diferite regiuni ale țării. Pe de altă parte, acest lucru a conservat (prin ignorare) un număr suficient de mare de case tradiționale construite în prima jumătate a sec. al XX-lea, inclusiv cele din satele bulgare (Anexa 3.7).

3.3 Dezvoltarea interiorului casei tradiționale a bulgarilor

Condițiile socio-economice, mediul natural și geografic, mediul etnic al Basarabiei de sud au devenit proprii coloniștilor transdanubieni de la începutul sec. al XIX-lea. Aceștia au influențat substanțial modificarea tipurilor de case tradiționale, ceea ce a condus la unificarea locuințelor coloniștilor bulgari în primul rând între ei propriul zis și într-al doilea rând – cu celelalte grupuri etnice prezente pe teritoriul Basarabiei de sud. Însă, amenajarea și decorarea interioară a caselor, rezultat al experienței și cunoștințelor aduse de coloniști din metropolă, au rămas maxim apropiate interiorului obișnuit din Bulgaria. Totodată, interiorul locuințelor bulgare

în multe privințe era similar celui moldovenesc, reprezentând o latură a creației populare din regiunea balcano-carpatică.

În contextul acestui subcapitol, vom stabili:

- categoriile de mobilier prezente în interiorul tradițional al bulgarilor din Basarabia și cum s-au modificat acestea;
- rolul elementelor textile în crearea interiorului autentic;
- proporțiile între conservatism și modernism în interiorul locuinței bulgarilor din Basarabia.

Inițial, în casele tradiționale bulgare din sudul Basarabiei, printre elementele de interior se disting în mod clar două categorii: *mobilierul fix* – montat în pereți, în unele cazuri, confecționat din același material din care era construită locuința și care influența constructiv asupra interiorului construcției, și *mobilierul mobil*, care completa interiorul casei cu piese necesare pentru depozitarea obiectelor proprii vieții cotidiene. În toate casele tradiționale bulgărești, la cel fix se atribuie mobilierul, numit de unii autori, „*pentru șezut, odihnă și dormit*” [16, p. 309], amplasat în odaia locuită (*горната / малката къща*) și casa mare (*долната / голямата къща*). În această categorie, principala piesă fiind canapeaua lată, construită din lut pe perimetrul odăii (*одър, под, нам*), și care servea pentru cele numite mai sus. Aceste canapele erau acoperite cu țesături dungate din lână, pe care se așezau perne lungi (*възглавница*) la fel confecționate din lână, cu elemente țesute decorative expresive toate fiind produse în casă. În camera cu vatră (*хайят / айят*) această piesă din lut era construită într-o parte de la vatră și cuptor, la peretele din spate și servea drept loc pentru gătit, iar pe timp de noapte – loc complementar de dormit.

Deși în casele cercetate în timpul deplasărilor de teren o asemenea piesă de mobilier fix nu a fost atestată (case construite la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea), totuși tradiția de a amplasa de-a lungul pereților laițe confecționate din lemn cu denumirea de *pat* sau *patci* (*нам, намчу*) mai este utilizată. Tot așa se numea la bulgarii din s. Stoianovca patul mic, confecționat din lemn, folosit ca loc de dormit și șezut [A 2.1.1: 28-37].

Mobilierul mobil tradițional bulgar se clasifică în *mobilier pentru consumul hranei și realizarea lucrului casnic cotidian* – mese și scaune, și *mobilierul pentru depozitarea și păstrarea diverselor obiecte* – lăzi de zestre, lavițe, cuiere, blidare, policioare, dulapuri etc. [16, p. 309]. Printre acestea, în fiecare casă erau obligatoriu mese rotunde mici (*софра, параля*), la care mâncau membrii familiei, așezați pe scaune mici cu 3 picioare (*столъче*) sau direct jos pe podea, însă după servirea mesei sofraua se agăța de perete într-un cui, astfel nu ocupa spațiul util al încăperii. Referitor la proveniența, răspândirea și uzualitatea acestor măsuțe rotunde, găsim informații în lucrările cercetătorului arhitecturii vernaculare E. Bâzgu, care afirma că „în

ruralitatea Evului Mediu, sătenii din Moldova foloseau câteva tipuri principale de mese: primul tip, cu trei picioare, era reprezentat de o masă scundă (măsuță), care servea în special uzului cotidian...” [9, p. 16], fapt ce ne confirmă că această piesă de mobilier tradițional era cunoscută pe teritoriul Basarabiei până la apariția aici migranților transdanubieni în urma politicii de colonizare din sec. al XIX-lea. Cercetătoarea tradițiilor culinare la găgăuzi D. Nicoglo, admite că acest tip de mobilier tradițional este de proveniență orientală și consideră că apare pe acest teritoriul și este utilizat de moldoveni/români până la așezarea găgăuzilor în sudul Basarabiei [198, p. 17-18]. Autoarea face și unele paralele între denumirea *sofra*, *sufra* utilizată pentru acest obiect de mobilier la bulgari și găgăuzi și *sufragerie* – lexem de origine turcă pentru denumirea spațiului de luat masa și utilizat pe larg în limba română literară [198, p. 17-18].

În haiat, la peretele de vizavi de vatră și gura sobei, era instalat un raft cu ustensile de bucătărie, sare sau condimente (*водник*), sub acesta atârnat pe cârlige erau gălețile cu apă (*кофа*). În colțul îndepărtat al odăii era o ladă cu făină [174, p. 66]. Aceste piese de mobilier erau făcute fie de către proprietari, fie erau comandate la meșterii locali (Anexa 3.8).

Mobilierul urban – mese înalte, scaune lungi cu spetează, paturi, dulapuri, lăzi, amplasate, de regulă, în camera reprezentativă, erau cumpărate gata din orașele Bolgrad, Ismail sau comandate meșterilor locali, și, cu timpul, au scos din uz mobilierul încorporat (cel fix) și obiectele produse artizanal. În mod special gospodinele bulgăroaice și găgăuzoaice apreciau lăzile făcute de meșterii germani, care se foloseau pentru depozitarea și păstrarea obiectelor din textile pentru zestrea fetelor din familie. În unele familii aceste lăzi sunt păstrate și până acum [174, p. 66].

Interiorul casei, în special partea reprezentativă, era decorat cu țesături multicolore confecționate în condiții casnice. Covoarele din lână (*килими*), la fel lucrate în casă, înfrumusețau pereții. Prosoapele decorative (*нушкыри*) erau realizate din fire de mătase (produse de viermii de mătase crescuți de gospodine în condiții casnice) și bumbac, decorate la margini cu țesături colorate, și de obicei împodobeau oglinzile, portretele, uneori se fixau deasupra ferestrelor și pe pereți. Mesele din casa mare erau acoperite cu fețe de masă din mătase, tot confecționate și ornate în condiții casnice (*чепуафи*). Podeaua din lut era acoperită cu țoluri țesute de gospodine (*платчема*) [A 2.1.1; 199, p. 49].

Descrieri amănunțite ale interiorului caselor tradiționale bulgărești din sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea găsim în multe surse scrise fie de martori oculari, fie de cercetătorii ce s-au ocupat de studierea bulgarilor din Basarabia. A. Scalkovski, unul dintre primii cercetători ruși, care a scris despre bulgarii din Rusia (1848–1853), a lăsat următoarele descrițiuni: „Odaia, în care intră un străin, casa mare, tradițional orientală, are canapele largi (*одъри*), după vechea

tradiție construite din lut și întotdeauna acoperite cu cerga (*черга*); pe ele, la necesitate, puteau dormi până la 50 de persoane. Pereții sunt, de asemenea, decorați cu covoare, prosoape (lucrul și zestrea fiicei-mirese) de multe ori cu farfurii (*чиний*), printre care sunt buchete de flori uscate. De la sine înțeles că, în colțul roșu se găsesc din abundență icoane, iar în fața lor, precum și la ruși, sunt aprinse una sau mai multe candelă (*кандило*)” [221, p. 92-93].

O altă descriere a interiorului casei bulgare se găsește în scrisorile unuia dintre participanții la Războiul din Crimeea: „<...> am trecut pragul casei. În antreu, lumina strălucitoare venea din spatele unui perete care acoperea de noi o jumătate din cameră. Noi am intrat. Pe pereții albi curați sunt agățate icoane întunecate, dintre care una mare ocupă aproape un perete întreg. Pe peretele din mijloc e o oglindă mică într-un cadru larg pictat, iar de desubt e o masă acoperită cu o față de masă albă în carouri cu mărgini de mătase brodate colorat. Podeaua de lut este netedă, de-a lungul pereților canapele largi, acoperite cu covoare și perne rezemate. În „colțul roșu” din fața icoanelor atârnă pe lanțuri o candelă de cristal decorată cu flori. În alt colț, un munte de perne ajunge aproape de tavan; în sfârșit, la stânga ușii stă o sobă mare cu decorațiuni din lut, ocupând aproape un sfert din cameră. Cuptorul cu gura sobei mică e amplasat în centrul odăii, iar în spatele lui se găsește un loc privat pentru întreaga familie; restul spațiului este casa mare...” [215, p. 9-10]. Indirect, cuvintele martorului ocular al acelor vremuri confirmă faptul că bulgarii trăiau în case curate, confortabile și practice din punctul de vedere al structurii.

Descrierea decorațiunilor locuinței bulgarilor din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea se conține în lucrarea lui V. Diakovici: „Casa mare (*долната къща*) e înfrumusețată pe pereți cu prosoape (*шивици*), picturi și fotografii; laițele de-a lungul pereților sunt acoperite cu țoluri țesute în condiții casnice (*килими*), iar lângă pereți găsim perne (*възглавници*); icoanele au perdele (*виронки*), iar ferestrele au prosoape sau perdele ornate cu dantelă. Ferestrele sunt închise cu obloane (*капащи, кюпенци*). Sub oglindă stă o masă acoperită cu o față de masă (*месал*), de-a lungul pereților sunt așezate scaune din lemn, iar podeaua din lemn e acoperită cu țoluri țesute în casă. Camera de locuit (*горната къща*) (a doua cameră) e aranjată ca și casa mare – canapele și patul (*одър*) acoperite cu covoare (*килими*), pe care sunt aranjate plăpumi (*юргани*), saltele (*дюшеци*), perne (*възглавници*); dulapul, raftul cu icoane, lada cu haine. În antreu sau camera din față (*хаят*) sunt diferite unelte și ustensile în dulapul din perete” [80, p. 106-107].

În ceea ce privește decorarea și mobilarea locuinței, N. Derjavin subliniază în lucrarea sa că, în Basarabia „pe pereții din casa mare (*долната къща*) sunt agățate pânze țesute de mătase (*куприян чаршаф*) și prosoape de mătase (*късани пишике*) aranjate în formă de „I” (s. Cișmea Văruita). De-a lungul pereților stau canapele (*кананки*), acoperite cu covorașe

(кадрела). În s. Şikirli-Chitai aceste bănci sunt numite odăr (одър). Pe ele sunt întinse perne lungi (лъганца, лъганице, възглавници). La icoane sunt perdele cu dantelă (виронки) în s. Cişmea Văruita, în altă parte se numesc altfel (завеска); perdelele similare de la ferestre sunt prosoape (нешикире), iar dacă sunt împodobite cu dantelă atunci se numesc tanteli (тантели). Pe perete, pe partea stângă a uşii din faţă, atârână o oglindă (угнидалу) împodobită cu un prosop dantelat (s. Cişmea Văruita). La ferestre sunt obloane interioare (капаки) – în s. Cişmea Văruita, în alte părţi se mai numesc uşiţe (вратички). Sub oglindă e o masă acoperită cu o pânză albă (скатирка) în s. Cişmea Văruita sau misal (мисал) în altă parte. Aici (s. Cişmea Văruita) în cameră sunt taburete din lemn (столчи), scaune curbate (столче), iar în colţul roşu icoane (куни, святица). Pe pereţi sunt atârinate desene şi fotografii, iar podeaua de lemn e acoperită cu covoare de lână ţesute în casă (черга)” [130, p. 81].

Practic, toate descrierile colectate pe parcursul cercetării problemei sunt din diferite perioade ale sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, însă nu se deosebesc cu mult una de cealaltă. Acest fapt confirmă că interiorul locuinţei tradiţionale bulgare este drept urmare a activităţii creative a poporului bulgar, conservarea acestuia a fost posibilă datorită faptului că interiorul a devenit parte integrantă a culturii spirituale care păstrează îndelung rădăcinile tradiţionale [190, p. 50]. Elementele textile, cele, care adaugă unicitatea fiecărui interior aparte, de fapt sunt bine structurate şi este uşor de distins. În interiorul tradiţional bulgar deosebim: ţesături pentru a acoperi unele suprafeţe – mese, scaune, laiţe, paturi; pentru atârănare – pe pereţi, ferestre; pentru accentuarea importanţei unor obiecte din întregul ansamblu decorativ – icoane, portrete, oglindă etc. În cadrul studiilor asupra culturii tradiţionale a bulgarilor din Republica Moldova, efectuate de cercetătoarea rusă N. Kalaşnikova, se ajunge la concluzia că „în interiorul casei bulgare cea mai mare varietate de funcţii din obiectele textile au avut-o prosoapele, inclusiv utilitare, ritualice, decorative. Aceste semnificaţii în cadrul culturii tradiţionale au fost condiţionate de polifuncţionalitatea lor: în decorarea casei prosopul era decorativ, în viaţa cotidiană – utilitarist, în ritualurile familiale realiza o încărcătură semantică” [151, p. 55]. Considerăm că o încărcătură semantică aparte, în afară de importanţa utilitară, aveau şi ţolurile/covoarele utilizate pe larg de bulgari în cadrul obiceiurilor legate de ciclul vieţii omului (capitolul 4).

Cu toate acestea, reiterăm că în a doua jumătate a sec. al XX-lea începe utilizarea de planuri tipizate pentru construcţia de case particulare, ceea ce generează o deviere de la planimetria tradiţională a interiorului. Are loc schimbarea organizării interne şi decorării interiorului casei, drept urmare avem împrumuturi din limba rusă pentru denumirea mai multor

elemente ale casei și interiorului. Astfel, are loc pierderea propriilor denumiri, utilizate în mod activ până atunci în viața cotidiană și în vocabularul activ al bulgarilor.

Să analizăm câteva modificări în acest context. Devierea de la planul tradițional de 3 odăi și tranziția către o planificare standardizată a cauzat dispariția denumirilor tipic bulgărești (*долна къща/соба, горна къща/ собичка, хайат/файет*) și trecerea la denumiri împrumutate, ca living, dormitor, coridor, verandă (*зал, спалня, коридор, веранда*). În timpul expedițiilor și în cadrul propriilor observații, am constatat că noile denumiri de spații sunt folosite doar în raport cu casele noi, pe când în familiile unde în curte s-au păstrat case vechi, în raport cu acestea bulgarii continuă să utilizeze denumirile bulgare vechi: „донес от долната къща; влизай в файета” („adă din casa mare; intră în antreu”) [A 2.1.1].

În ceea ce privește denumirile pieselor de mobilier, schimbările s-au produs în felul următor. Mobila care nu a fost folosită de bulgari în trecut, achiziționată de la fabrică, a devenit rapid cunoscută cu denumiri împrumutate din limba rusă, de exemplu, canapea, garnitură de mobilă pentru camera de zi, fotoliu (*диван, стенка / гарнитур, кресло*) etc. Totodată, piesele de mobilier, care au fost întotdeauna prezente în interiorul casei bulgare, au păstrat denumirile tradiționale, în special: masă, scaune, oglindă (*стол / маса, столче, оглядало*). Într-un mod aparte trebuie remarcat faptul că masa rotundă tradițională bulgară (*софра, параля*) rămâne în uz până în ziua de azi cu aceeași denumire și fără vreo modificare constructivă și semantică [191].

Elementele textile din interiorul casei, unele dintre care până în prezent sunt confecționate la domiciliu de meșterițele bulgare locale, au suferit mai puține schimbări în denumiri: țoluri (*черги*), covoare (*килими*), prosoape (*пишкыр*), plăpumi (*юргани*), saltele (*дюшеци*). Aceste obiecte lucrate din materiale textile sunt până acum considerate o parte importantă din zestrea fetelor bulgăroaice. Alte articole, fabricate din textile industriale, au substituit producția de uz casnic și au adus cu ele și denumirile din rusă, înlocuind noțiunile tradiționale bulgare. Deci, în loc de *mesal, văzglavnița, vironki/zaveski/peškiri* (*месал, възглавница, виронки/завески/пешкири*) au intrat în uz denumirile în limba rusă (*скатерть, подушка, занавеска/тюль/портъера*), care fie au înlocuit denumirile utilizate tradițional, fie au servit pentru identificarea elementelor de decor textil neutilizate anterior în casele bulgarilor [191] (Anexa 3.9).

În pofida schimbărilor care au avut loc în casa bulgară în sec. al XX-lea, trebuie remarcat că, în ceea ce privește organizarea spațiului intern al locuințelor, bulgarii din spațiul actual al Republicii Moldova și-au păstrat obișnuința de a plasa obiectele pe perimetrul camerei, păstrând partea centrală complet liberă. Numai în casa mare (*зал*) masa cu scaune „s-a mutat” de la fereastră spre mijlocul încăperii.

3.4 Concluzii la Capitolul 3

În urma analizei conținutului expus în prezentul capitol autorul formulează următoarele concluzii:

Un șir de factori au determinat procesul multilateral de formare a așezărilor și complexelor locativ-gospodărești, precum și a tipurilor acestora. Pe lângă cele *geografice* și *etnografice*, aici se regăsesc și cele *istorice*, *politice* și *social-economice*. Influența *factorilor externi* în Bulgaria din perioada de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea (de ex., incapacitatea administrației turcești de a asigura securitatea populației) a adus la aceea că în procesul de formare a așezărilor se pleda, în primul rând, pentru localizarea acestora în apropierea adăposturilor naturale, în vederea protejării populației. Aici nu a existat o politică de stat predilectă, care să prescrie organizarea planificată a așezărilor, cum a fost în Basarabia începând cu anul 1820.

Formarea coloniilor bulgare în Basarabia de Sud a avut loc pe terenurile statului, în vecinătatea populației autohtone în satele moldovenești/ românești sau în hotarele unor localități părăsite de tătari nohai cu reabilitarea acestora de către coloniști. Acest lucru a influențat preluarea unor forme de localități și tipuri de case improprii coloniștilor, dar specifice locului. În final, complexul locativ-gospodăresc format la bulgarii din Basarabia nu repeta integral pe cel al bulgarilor din localitățile de proveniență și nu este identic cu complexele noilor vecini (moldoveni, germani, ucraineni etc.).

La bulgarii din metropolă varietatea mare de zone geografice a condus la formarea diferitor soluții originale în construcția de case și decorațiuni. Formată la începutul sec. al XIX-lea, locuința vernaculară populară din Bulgaria se deosebește prin diversitatea sa de planificare și compoziție în structura și amenajarea spațială. Coloniștii transdanubieni vin în Basarabia cu cunoștințe din domeniul construcției caselor specifice pentru sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Respectiv, dezvoltarea continuă a acestora în Bulgaria și în coloniile bulgare din Basarabia de Sud pe parcursul sec. al XIX-lea are loc în mod independent. În Bulgaria s-au dezvoltat cca 9-10 tipuri de locuințe tradiționale, pe când în Basarabia a avut loc uniformizarea și crearea unui tip specific – *casa de Bugeac* sau *casa sud-basarabeană*;

La construcția locuințelor tradiționale din Bulgaria se foloseau, în primul rând, materiale naturale disponibile în regiunile corespunzătoare (istorice și etnografice). Cele mai importante dintre acestea erau: argila, lemnul, piatra de diferite soiuri etc. Utilizarea acestor materiale în Bulgaria a determinat dezvoltarea anumitor tehnici de construcție pentru diferite locuințe: din lut, piatră, împletite din nuiele, bușteni, mixte etc., preluate apoi, în mare parte, și în Basarabia. În

alegerea materialelor și tehnicilor de construcție în coloniile bulgare din Basarabia de Sud mai mult se manifestă influențele mediului geografic nou, circumstanțele socio-economice ale acestui loc.

Lipsa acută de mijloace de existență în perioada inițială după migrare în Basarabia a impus coloniștii bulgari să trăiască în construcții temporare – bordeie și case de nuielă cu o singură cameră (monocelulare). Acestea au fost cele mai accesibile atât din punctul de vedere al condițiilor naturale, al costurilor de muncă și al resurselor, cât și bazându-se pe experiența coloniștilor în construcția locuințelor [32, p. 107]. Treptat au fost înlocuite cu cele permanente, însă construcțiile temporare și-au găsit locul lor în complexul locativ-gospodăresc în calitate de construcții auxiliare.

Apariția fenomenul satelor-fiice se datorează creșterii interne a populației satelor bulgăre spre sfârșitul sec. al XIX-lea. Lipsa parcelelor de teren din resursele interne ale așezării-mamă a impulsionat pe acei locuitori care au rămas fără teren să caute noi locuri pentru așezare în afara localității de baștină și să întemeieze sate noi.

Perioada relativ scurtă de impunere (cca 50 de ani din perioada sovietică) a unor planuri standardizate obligatorii ale caselor, suprapusă cu asortiment relativ redus de mobilier și piese de interior, a modificat esențial atașamentul coloniștilor bulgari față de propriile tradiții în planificarea, construcția și echiparea caselor personale. Modificările apărute în acea perioadă la nivel de standarde de viață au provocat și schimbări importante la nivel de vocabular, Modificările apărute în acea perioadă la nivel de standarde de viață au provocat schimbări importante la nivel de vocabular (Anexa 3.10.). Printre termenii ce au suferit modificări de esență, găsim:

- *дам* – pe vremuri era anexă secundară destinată animalelor cornute, acum această denumire se utilizează în paralel cu *курник* – încăpere pentru păsări;
- *месал* – în unele sate bulgare se numește o bucată de stofă, legată sub formă de pungă, în care femeia învelea obiecte mici, pe care avea să le transporte în mână;
- *водник* – acum este numită o instalație din curte, de care sunt agățate căldările aduse cu apă, etc.

Însă, a fost introdus și un șir de cuvinte împrumutate ce provin în mare parte din limbile română sau rusă. Aceste modificări țin de casele de tip nou. Referitor la casele vechi tradiționale, practic nu au fost influențate terminologia și atitudinea față de acest tip de locuință.

4. CREDINȚELE, OBICEIURILE ȘI PRACTICILE LEGATE DE CASĂ LA BULGARI

4.1 Credințe, reprezentări și considerații tradiționale referitoare la construcția casei

Tema percepției noțiunii de spațiu locuit a fost vizată direct sau indirect în unele lucrări etnologice de nivel global [193; 239; 231; 235; 236; 237]. După prăbușirea URSS și lagărului socialist au apărut studii tematice dedicate simbolismului spațiului stăpânit [7; 11; 28; 60; 109; 116; 121; 140; 146]. Este incontestabil faptul că gândirea arhaică întotdeauna trata spațiul rezidențial cu mare respect, percepându-l ca fiind cea mai stăpânită și ordonată parte a teritoriului umanizat. În subcapitol, vom aborda subiectele ce țin de:

- mecanismele de protecție a spațiului propriu (de locuit) și modalitățile de creare a acestora contra efectelor forțelor negative;

- credințele legate de construcții și cum sunt reflectate acestea în creația populară și în operele literare; nivelul de conservare al acestora în folclor și în viziunea tradițională a bulgarilor inițial în Basarabia de sud și apoi în Republica Moldova.

Casa, simbolul casei au fost dintotdeauna o sursă de inspirație în procesul de creație populară, fiind asociată cu multe superstiții și reguli, respectate de-a lungul secolelor. Dovadă sunt cântecele, proverbele și zicătorile, observațiile folclorice, care alcătuiesc patrimoniul cultural imaterial, inclusiv al populației Republicii Moldova.

Una dintre cele mai răspândite metode de a proteja „teritoriul său” a fost cunoscută societății umane de mii de ani și credința în eficacitatea acesteia rămâne până acum. Ne referim la prezența unor „protectori” ai spațiului locuit, nu doar pentru paza ordinii interioare a acestuia, ci și a bunăstării celor care trăiesc pe acest teritoriu. Acest fenomen în cultura tradițională, asociat cu prezența obligatorie a unui „protector” al spațiului locativ, este atribuit universalilor mondiale. Credințele și mitologiile multor națiuni, începând cu regiunea carpato-balcanică, la care se referă geografic și cultural teritoriul țării noastre, și finalizând cu regiunile cele mai îndepărtate (America Centrală, Asia de Sud-Est etc.), au personaje precum spiritele casei, păzitorii casei etc. [229; 236; 237].

Prezența lor nu este una întâmplătoare, pentru că omul se referea întotdeauna cu prudență la spațiul nestăpânit situat dincolo de teritoriul său vital. Existența puterii protectoare supranaturale oferea omului mai multă încredere în invulnerabilitatea personală, a apropiaților săi, a animalelor domestice etc. Imaginea spiritului casei, funcțiile și comportamentul lui sunt destul de variate și interesante. În materialele publicate despre forțele de apărare ale casei pot fi găsite descrieri ale aspectului exterior al acestora la diferite popoare și pentru perioade diferite: de la o piatră mică sau o bucată de pânză în miturile triburilor indiene quechua din America [192,

p. 27-29] (foarte aproape de credința în puterea protectoare a fetișurilor), la înfățișări antropomorfe în credințele și miturile englezilor, scandinavilor, germanilor, dacilor, romanilor, slavilor sau popoarelor din regiunea carpato-balcanică. Funcțiile atribuite spiritului casei nu sunt întotdeauna evidente și simple.

În patrimoniul cultural mondial sunt cunoscute cazuri când un singur personaj combină rolurile spiritului casei și al curții. Dar, de cele mai multe ori, acestea sunt personaje separate, responsabile pentru diferite segmente ale spațiului stăpânit. Pe lângă aspectul antropomorf, în majoritatea situațiilor, spiritul casei avea un caracter complex uman, puteau fi atât de sex masculin, cât și feminin, iar în tradiția rusă, de exemplu, se considera că aveau soție și copii. Deși creativitatea populară îi plasa în limitele spațiului amenajat prietenos proprietarilor, se credea că aceste spirite aveau un comportament răutăcios. [183, p 12-14].

Principala modalitate de creare a unui asemenea mecanism de protecție pentru spațiul stăpânit a fost jertfa zidirii, care a devenit o universalie culturală, atestată la popoarele nordice, baltice, ruși, ucraineni, germani, francezi, locuitorii peninsulelor Iberică și Balcanică [11, p. 95; 15, p. 5-15]. Exemple de jertfe umane de construcție în rândul popoarelor care au trăit în afara Europei și, cel mai probabil, nu au adoptat acest ritual al europenilor, sunt prezente în număr considerabil în lucrările lui E.B. Tylor, J. J. Frazer [239, p. 85-88; 237, p. 189-190], ale autorului rus V. Ivanov [146, p. 422-436] etc.

Ca urmare, în folclorul popoarelor lumii, unul dintre cele mai exploatate subiecte este motivul sacrificiului uman pentru construcția unor edificii importante, au fost create numeroase legende în versuri și proză. În unele legende sunt dedicate jertfei zidirii la construcție de orașe: Pirgov (Bulgaria), Novgorod (Rusia), altele – la biserici sau mănăstiri (România, Bulgaria, Rusia și Scoția), castele (*Verde* și *Roșu* în Marea Britanie, *Castelul Mazepa* din Ucraina) etc. [11, p. 46; 15, p. 5-15]. Etnograful bulgar P. Dinekov, studiind cântecele din Balcani, a relevat existența unor creații orale la bulgari, greci, sârbi, albanezi, aromâni, români, unguri dedicate sacrificiului uman – *vgradeasvane* (*вградясване*) în timpul construcției unor obiective. După părerea acestuia, cele mai vechi sunt versiunile grecești [78, p. 409-410]. Autorii bulgari insistă că cele mai apropiate versiuni originale sunt variantele bulgare, cunoscute în mai mult de 50 de variații [78, p. 409-410]. În folclorul bulgar, acest motiv este reprezentat foarte bine din punct de vedere geografic, confirmat un studiu din perioada sec. XIX – începutul sec. XX [319, p. 190]. Conținutul variațiilor bulgare este unul divers. În unele cazuri, era vorba de construcția podului, în alte versiuni – de alte construcții mai complexe, cum ar fi, orașe, biserici sau cetăți. Cercetătorul bulgar A. P. Stoilov (începutul sec. XX) în lucrarea sa remarcă faptul că până la acel moment în Bulgaria s-au păstrat 28 de variante locale ale acestei legende, dintre care:

construcției de poduri sunt dedicate 10 variante , a orașelor – 8, a cetățilo – încă 8 –r și câte o variantă se referă la construcția bisericii și temniței [319, p. 190].

Polemica asupra acestui subiect a avut loc și în literatura română. N. Iorga considera că această legendă este de proveniență sârbă și această opinie este susținută de P. Sârcu, însă el subliniază că în paralel acest mit apare și la români [15, p. 4-5]. V. Ciobanu, cercetător basarabean din prima jumătate a sec. XX, menționează în lucrarea sa că, potrivit altor autori, legenda poate fi de origine greacă sau ar putea fi creată de românii macedoneni, mulți dintre ei fiind implicați în construcții [15, p. 4-5]. Există, de asemenea, cei care atribuie geografic originea legendei la regiunea Dunării de Sud. Însă, indiferent de aceasta, acest motiv are o circulație și o vitalitate mare, datorită adaptării sale ușoare și cea mai mare răspândire se atestă în regiunea Carpato-Balcanică.

Referitor la prezența în creația populară a bulgarilor din Basarabia a unor asemenea opere, descoperim în lucrarea lui V. Ciobanu descrierea legendei din s. Tabaki (colonie bulgară în apropierea imediată a or. Bolgrad) despre „zidirea” unei femei în construcția podului. Potrivit autorului studiului, este interesant faptul că, spre deosebire de alte versiuni ale legendei, podul nu a fost construit de meșteri constructori, ci de păstori și este localizat în Basarabia. Autorul concluzionează că, cel mai probabil, bulgarii au sosit aici mai târziu decât podul a fost construit, însă sunetele asemănătoare vocii unei femei i-a provocat să adapteze o legendă sud-dunăreană de acest tip [15, p. 6]. În materialele de arhivă s-au păstrat dovezi că coloniștii bulgari din Basarabia sec. XIX erau familiarizați cu ritualul zidirii –*vgradeasvane* (*вградясване*). Ca exemplu, A. Cociubinschi a înregistrat un cântec dedicat construcției fortăreței Pîrgova (Anexa 4.1.) [180, 837-838]. Actualmente, cercetătoarea rusă N. Golant aduce dovezi despre asemenea creații populare la bulgari în articolele publicate în urma cercetărilor de teren în comunitățile bulgare din Republica Moldova și Ucraina. Autoarea confirmă că în or. Taraclia a fost posibilă fixarea unei balade despre zidirea soției meșterului în unul din pilonii podului construit de acesta. În lucrarea acestui autor se menționează și existența unei astfel de piese muzicale în memoria respondenților din s. Ciișia, Ucraina (cel mai probabil identică cântecului înregistrat în Taraclia, conform repovestirilor respondenților) [124, p. 135-139]. Cercetătoarea consideră că tematica construcției podului în astfel de balade este tipică majorității versiunilor bulgare, precum și grecești și aromâne, în timp ce în variantele românești de obicei se face referire la construcția de mănăstiri și biserici (pentru comparație aduce exemplul zidirii unei femei în temeliile bisericii din s. Ciișia, despre care vom menționa mai jos), iar în cele în limba sârbo-croată și albaneză – despre construcția unei cetăți sau a unui zid al orașului [124, p. 135-139]. Un cântec similar celui înregistrat de N. Golant am reușit să descoperim și să fixăm în cadrul deplasărilor de teren

efectuate în s. Stoianovca, raionul Cantemir (1998). Însă, respondentul care a comunicat textul dat provine din s. Taraclia, raionul Cantemir, format la sfârșitul sec. XIX de bulgarii proveniți din actualul or. Taraclia [A 2.1.1: 35; Anexa 4.1.].

Confirmarea unor asemenea practici în spațiul basarabean se conține în unele cercetări mai puțin tangențiale, efectuate de colegii noștri din IPC. De exemplu, în monografia N. Grădinaru o afirmație ne relatează că „existau și «vânători de umbre», ei se ocupau cu măsurarea umbrei oamenilor, pe care apoi o vindeau zidarilor pentru a fi îngropată la temelia unei construcții, drept «jertfă pentru zidire»” [24, p. 40].

Cu privire la întrebarea „cine este obiectul zidirii?”, putem constata că, potrivit legendelor, erau zidiți în pereți nu doar femeii care alăptau, dar și copii mici sau tineri băieți și fete – oricum se profilează bine principiul fertilității care stă la baza selectării jertfei pentru acest ritual. În unele legende se atestă zidirea nu a soției meșterului, ci doar a umbrei acesteia. Potrivit acestor legende, femeile, umbrele cărora au fost zidite, mureau mai târziu (peste 40 de zile) e și deveneau ctitori ai acestor construcții – un amalgam de credințe precreștine și creștin-ortodoxe. Cu alte cuvinte, pentru gândirea mitică, umbra era un semn vizibil al vieții (un semn al oricărei creaturi vii sub soare), iar absența acesteia este un semn al lipsei de viață – aceasta se aplică numai pentru cei morți în viața de apoi (unde nu există soare).

În spațiul basarabean această credință legată de „măsurarea umbrei” în timpul construcțiilor a avut o răspândire largă printre bulgari și găgăuzi încă la mijlocul sec. XX. Referitor la credință legată de talasăm (ocrotitor al spațiului stăpânit – n.a.) V. Moșcov, cercetătorul culturii găgăuzilor din Basarabia, menționa că „conform opiniei găgăuzilor fără jertfă umană putea fi construită doar casă ridicată din lut. Însă construcțiile mai complicate cum ar fi: biserica, pod sau casă urbană din piatră neapărat necesită o jertfă umană. Talasămul zi și noapte va proteja construcția, altfel ea riscă să se prăbușească ca o căsuță din cărți” [195, p. 25-29]. Autorul menționează că acestea sunt credințe transmise de la moși-strămoși și de care este complicat să se debaraseze. El constată că la nivelul sfârșitului sec. XIX – începutului sec. XX găgăuzii tot mai credeau că este suficient de măsurat umbra trecătorului cu un șiret sau bețișor din stuf, de îngropat această „măsură” în fundament și omul în decurs de 3 sau 40 zile va muri, transformându-se în talasămul construcției noi. Tot aici autorul constată că aceste credințe la bulgari și găgăuzi sunt practic identice sau cel puțin foarte apropiate [195, p. 25-29].

Potrivit respondenților din satele de colonizare inițială, bulgarii basarabeni chiar și în sec. XX au păstrat mult timp această prejudecată, iar sătenii evitau casele în construcție ca meșterul să nu le măsoare umbrele [A 2.1.1: 13, 15, 16, 17]. Analizând materialele acumulate, descoperim un fapt interesant: în perioada Imperiului Rus, un grup de locuitori ai Basarabiei, speriați de

moarte de superstiția prin care se credea că dacă era „zidită” în perete sau fundație umbra unui om, aceasta ducea la moartea persoanei respective în termen de 40 de zile, au depus o petiție-plângere la cel mai înalt oficial de atunci, pentru a influența într-un fel consătenii care făceau astfel de lucruri. Ca urmare, a fost emis un decret pentru a interzice furtul umbrei, stabilindu-se și pedeapsă pentru această infracțiune. Despre cazuri reale care au avut loc într-un trecut relativ recent, cercetătoarea rusă N. Golant menționează că urmașii bulgarilor basarabeni vorbesc doar despre zidire de umbră (s. Ciișia, Ucraina). Locuitorii acestui sat au confirmat că umbrele (mai exact, trestia cu care au fost măsurate umbrele) au fost zidite în temelia bisericii satului și a școlii, astfel încât aceste clădiri să devină rezistente [122, p. 14-17]. Conform credințelor tradiționale, persoana, la care a fost „furată umbra” (adică măsurată), în patruzeci de zile trebuia să moară, de aceea se practica măsuratul umbrei unui om bătrân [122, p. 14-17]. Despre această practică la găgăuzi mărturisește în lucrarea sa M. Marunevici [164, p. 95]. Cercetătoarea subliniază că „găgăuzii credeau în tâlăsâm. Conform opiniei comune a găgăuzilor, persoana, după ce umbra ei era măsurată și zidită în fundamentul casei ce se construia, murea și se transforma în tâlăsâmul acestei construcții. Tâlăsâmul mereu proteja construcția finalizată” [164, p. 95; 179, p. 182].

Astfel, dintr-o varietate de surse constatăm că, nu doar în trecutul îndepărtat, dar de asemenea până de curând în regiunea carpato-balcanică, inclusiv la bulgarii din Republica Moldova și Ucraina, se credea că „zidirea” umbrei unei persoane era urmată de moartea acestui om și transformarea într-un protector al spațiului construit.

Referitor la numele meșterului, în versiunile bulgare predomină Manol (Manoil, Manole) și Pavel. Potrivit cercetătorului bulgar T. Mollov, imaginea meșterului-zidar se bazează pe figura religioasă și mitologică a primului Ziditor divin și aceste două nume sunt strâns legate de imaginea lui Dumnezeu Tatăl și Iisus Hristos [313].

După conținut, legenda bulgară *Nevasta zidită* (*Взрадена Невестма*), cea mai apropiată de faimoasa baladă *Meșterul Manole* cunoscută oriunde în spațiul românesc, are multe similarități – tema, structura, până la coincidențe în unele cazuri, cum ar fi numele meșterului: Manol – Manole. Ideea creației, misterul și neobișnuința acestui fenomen au agitat mințile omului de mult timp, iar criticul literaturii române G. Călinescu a recunoscut tema sacrificiului la construcție drept cel mai important mit în arta românească. El conchide că subiectul de baladă este mai mult decât o coincidență a circumstanțelor, este o penetrare a „forțelor misterioase care conduc la transformarea în mit” [17, p. 109].

Originea acestui mit se ascunde în gândirea arhaică, unde omul era asemănat cu Universul, lumea umană – un mic model al Cosmosului. În centrul microcosmosului se afla casa,

ca element organizatoric al acestei lumi, ca punct de plecare în micul său univers. În modelul arhaic al lumii există o codificare clară între om – casă – Univers [31; 96; 109; 139, p. 121-139; 238]:

Cap	Acoperiș	Cer
Corp	Spațiu locuit	Pământ
Picioare	Subsol	Subteran

Sursa: Schemă elaborată de autorul lucrării

Această idee a interferenței corpului uman cu arhitectură își găsește confirmare în studiile efectuate de cercetătoarea științifică M. Șlapac, care consideră că „chipul uman poate fi surprins în orice obiect „culturalizat” – depozitar al valorilor simbolice și artistice. În chipul uman codificat în arhitectura pot fi evidențiate trei dimensiuni distincte: antropomorfă, antropometrică și antropologică. Antropomorfizare formelor arhitecturale poate fi privită ca o manifestare a gândirii sincretice caracteristice lumii arhaice – subiectele antropomorfe erau prezente în permanență în aria profesională a arhitecților” [47, p. 679]. Antropomorfismul unității arhitecturale este demonstrat și de lexicul arhitectural, care reflectă ideea componenței obiectivului construit din elemente analogice părților corpului uman [47, p. 681]. Terminologia populară ce ține de construcții denumește aproape fiecare element al casei prin părți ale corpului omenesc sau prin numele viețuitoarelor din ogradă și din pădure, ca de exemplu: *geana podului*, *fruntea pridvorului*, *ochiul ferestrei*, *călcâiul de piatră*; *cățeii* (încheierea la capăt a pereților), *caili* (capetele din afară ale cosoroabei), *căpriorii* (bârnela încrucișate ale acoperișului), *urșii* (grinzile groase ale temeliei), *căpriorii* ținuți de *capre*, *creștetul* acoperișului, *măgarul* casei (culmea pe care se înșiruie scândurile încrucișate ale acoperișului) etc. Cercetătoarea M. Șlapac susține că „alături de analogii antropomorfe se folosesc și cele zoomorfe: căprior, aripă, coamă, coada de rândunică s.a. Toate aceste analogii și asemănări unesc natura, omul și creația sa” [47, p. 679]. În materialele științifice semnate de cercetătoarea T. Nesterov, autoarea confirmă că „în cazul construcției spațiilor de locuit, ridicate pe propriul teren, în timpul măsurărilor se apela la propria unitate de măsură – *talpa piciorului*” [38, p. 34]. Asemenea modalități au fost practicate și de bulgarii Republicii Moldova. Sintagma „една педя място” reprezintă un mod tradițional de măsurare a lungimii, egală cu distanța dintre degetul mare și degetul arătător [A 2.1.1].

Crearea majorității elementelor lumii a fost întotdeauna însoțită de sacrificiu. Pentru analiză comparativă de mai jos am utilizat fragmentul legendei ce s-a păstrat în memoria bulgarilor basarabeni încă de la mijlocul sec. XX [A 2.1.1: 35] și balada românească bine cunoscută *Meșter Manole* mai numită *Mănăstirea Argeșului*, culeasă de V. Alecsandri [273]. În închipuirea omului arhaic crearea casei omului sau a Domnului (biserica, mănăstire) necesită

întotdeauna un sacrificiu pentru întărirea sa. Acest lucru este confirmat de următorul fragment artistic, în care se descrie procesul de distrugere regulată în timpul nopții a tot ce era construit în timpul zilei: *Meșterii mereu lucrau/Zidul ridicau/Dar orice lucra,/Noaptea se surpa* (vers. rom.) / *Дня си тимел залават,/Ноця са тимел събара...* (vers. bulg.).

Sacrificiul nu apărea spontan, ca o idee a zidarilor înșiși, dar ca o poruncă coborâtă de sus: *O șoaptă de sus/Aievea mi-a spus/Că orice am lucra/Noaptea s-a surpa/Pân-am hotărî/În zid de-a zidi/Cea-ntîi soțioară/Cea-ntâi surioară/Care s-a ivi/Mâni în zori de zi...* (vers. rom.) / *Чи легнал Павли та ѝ заснал.../На съня му са ѝ присъни,/Чи моста курбан си иска,/Курбан ют млада нивеста!* (vers. bulg.).

Faptul că era „zidită” soția meșterului principal, nu era unul întâmplător. Sacrificiul pentru consolidarea acestei construcții importante trebuia să simbolizeze fertilitate, bogăție, prosperitate, tocmai acestor criterii corespunde imaginea unei tinere neveste care alăptează: *Manoli, Manoli/Meștere Manoli/Zidul rău mă strânge/Țâțșoara-mi plânge,/Copilașul-mi frânge* (vers. rom.). *Ку ни ти ѝ жалко за мене,/Ни ти лиѝ жалко, Павле ле,/За тоя синко Иванчо?/Чи яз го, Павле, юкъпах,/Чи го във люлка турила,/Турила, ни залюляла,/Чи то за мене жа чака,/Да уда да го накърмя...* (vers. bulg.).

În ciuda faptului că adeseori se schimba obiectul construit, numele meșterului etc., structura mitului rămânea, în majoritatea cazurilor, practic neschimbată (schema este elaborată de autor):

- a) locul de construcție este ales în funcție de obiect (bulgarii basarabeni au un pod și un oraș, un castel în varianta bulgară, ucrainenii au clopotniță, în versiunea rusă – un turn de cetate);
- b) entuziasmul cu care începe construcția scade treptat din cauza ineficienței : tot ce a fost construit în timpul zilei este distrus în timpul nopții;
- c) disperarea situației duce la faptul că constructorii, oameni profund religioși, se întorc la Dumnezeu pentru a primi un răspuns, pentru a găsi o cale de ieșire din această situație;
- d) soluția, propusă de Dumnezeu, este simplă și dificilă în același timp – sacrificiul – ce poate fi mai ușor! Dar ce sacrificiu? Costă cât toate jertfele luate împreună – jertfa umană. Se cere sacrificarea unei ființe apropiate meșterului, nu pur și simplu un trecător străin. În aceasta se ascunde complexitatea și tragedia situației;
- e) cu toate acestea, supunerea destinului său față de Providență, Voința lui Dumnezeu, care îi controla comportamentul și acțiunile, diferențiază omul arhaic. Și nu conta cât de mare era necazul, aduceau soțiile lor ca sacrificiu de dragul realizării unei cauze comune – ridicarea podului, turnurilor, castelelor etc.;
- f) Finalizarea construcției determina soarta tragică a meșterilor: ei purtau crucea până la sfârșit

și sub presiunea durerii, suferinței, sentimentului de vinovăție la fel plecau din viață.

Rolul acestei jertfe este unul ambiguu. Adusă în numele creației: *Lasă-i să moară, pentru tot orașul numai ea/ Nu vom uita în rugăciunile noastre de ea / Este mai bine să piară singură, dar în spatele unui zid trainic / Vom fi mai protejați de dușmani* (trad. autor), *Пусть погибнет она, за весь город одна,/Мы в молитвах её не забудем;/Лучше гибнуть одной, да за крепкой стеной,/От врагов безопасней мы будем* [196, p. 35-50], ea duce la tragedia personală a meșterului, la distrugerea familiei, fericirii, prosperității, pentru că nimic nu iese din nimic și nu dispăre fără urmă. În metropolă (Bulgaria) s-au păstrat urmele legendei jertfei umane la construcție, care explică originea unei sărbători importante din calendarul creștin-ortodox – Sfinții Petru și Pavel. Potrivit legendei, Petru și Pavel au fost frați, care practicau meseria de zidar. Una din construcțiile zidite de aceștea –un pod, se surpa în fiecare noapte. Atunci frații s-au înțeles să „zidească” acea dintre nevestele lor, care dimineața prima le va aduce de mâncare. Fratele mai mare Petru și-a avertizat soția să nu se grăbească. Prima a venit soția fratelui mai mic Pavel, care a și fost pusă în temelia podului [105, p. 345].

Conform antropologului român M. Eliade „Omul nu poate crea nimic desăvârșit decât cu prețul vieții sale. Numai Dumnezeu poate crea fără să-și sărăcească sau să-și diminueze ființa. Omul fiind făptură, fiind el însuși creat, este steril atâta timp cât nu-și însușește creația mâinilor sale cu jertfirea sa sau a aproapelui. De aceea, un lucru nou făptuit este primejdios; este o formă a morții, este ceva care încă nu trăiește și nu va putea trăi decât absorbindu-și un suflet – al primei ființe care intră în contact cu el” [22, p. 46].

Potrivit cercetătorului bulgar M. Arnaudov, semnificația jertfei depindea de gradul de complexitate a obiectului construit. Deoarece, „în închipuirea arhaică este imposibil de imaginat ridicarea unor orașe, biserici și poduri fără sacrificiu uman. În absența unei asemenea jertfe, spiritele necurate ies pe timp de noapte și le distrug. La construcția clădirilor mici în fundație sunt zidite animale” [57, p. 234-236]. În baza acestei scheme și conținutului relatat în Anexa 4.1., putem constata următoarele similitudini și diferențe în creația populară a românilor și bulgarilor din arealul carpato-balcanic și a bulgarilor din Basarabia:

Tabelul 4.1. Analiza comparativă a structurii legendelor din regiunea carpato-balcanică și Basarabia (elaborat de autor – M. Miron)

Structura creației	Regiunea carpato-balcanică	Basarabia
Obiectul zidirii	Oraș, biserică, pod, cetate	Pod și oraș
Cine construiește	Zidari–constructori	Constructori, ciobani
Numele meșterului	Manol, Pavel	Pavel
Cine e jertfa	Soția meșterului, copii mici sau băieți și fete	Soția meșterului
Cum apare ideea jertfei	Glas de sus, glas în vis	Glas în vis
Modalitate de zidire	zidire fizică, zidirea umbrei	zidire fizică, zidirea umbrei

Soarta meșterului	tragică	tragică

Cu timpul jertfa zidirii a evoluat și s-au produs schimbări esențiale în primul rând în obiectul zidirii. Un element al acestei practici de „zidire” a jertfei în peretele casei este răspândit până în prezent în or. Tvardița din Republica Moldova, când pentru „rezistența pereților” se „zidește” un ou [A 2.1.1: 15, 16, 17]. Ținând cont de faptul că oul se asociază cu simbolul vieții, și este considerat un mic model al universului, putem conchide că alegerea obiectului zidirii (jertfei) nu este una întâmplătoare.

Studii asupra evoluției jertfei de construcție au fost efectuate de mai mulți reprezentanți ai diferitor școli etnologice, începând cu sec. al XIX-lea. Mulți dintre ei considerau că acest fenomen este o universalie culturală, care a evoluat în timp. În 1878, R. Andre scria: „viziunile în timp devin mai puțin radicale, dar credința în necesitatea victimei la construcții – pentru protecția clădirilor – rămâne, iar animalul ia locul omului în jertfa pentru „zidirea în perete”. Din vremuri străvechi pe lângă jertfele omenești ca înlocuitori se întâlnesc rămășițe de găini, câini, pisici, cranii de cal și diverse alte oase de animale sacrificate la construcții ” [144, p. 164]. Y. Lippert în 1882 s-a exprimat mai prudent: „În unele cazuri (de sacrificiu la construcție), animalele sunt doar înlocuitori simbolici ai oamenilor; în alte cazuri mai numeroase, acestea ar fi putut să fie și utilizate ca jertfă inițială” [144, p. 164] O analiză detaliată a conceptelor de sacrificiu în construcții o găsim în lucrările lui D. Zelenin, care consideră că „în etnografie sacrificiul animal în construcții este considerat drept înlocuitor al sacrificiului uman” [144, p. 164]. Totodată, F. Krauss contestă opinia general acceptată conform căreia animalele sacrificate erau înlocuitori ai jertfelor umane. Acesta considera că „animalele erau jertfe mai obișnuite, iar cele omenești – mai rare și doar pentru construcții foarte mari – castele și poduri” [144, p. 164].

Sacrificiul la construcție, convingerea că sufletul unui om „zidit” în perete devine ctitor al noii construcții, este direct legată de apariția în credințele populare a unor personaje precum „talasăm” (*таласъм*) la bulgari, „stafii” la români, „duhul casei” (*домовой*) la ruși și ucraineni. Încercând să explice originea acestui fenomen, cercetătorul basarabean V. Ciobanu a ajuns la concluzia că rădăcinile acestei credințe se află într-un mit arhaic, care în vremuri mai îndepărtate, a existat la toate popoarele lumii [15, p. 8]. M. Eliade considera că „balada «Meșterul Manole» se bazează pe un scenariu ritual-mitic antic, păstrat doar sub forma unui text sacru cunoscut în multe regiuni europene și asiatice” [22, p. 21-22].

În studiile lui M. Arnaudov, cercetător bulgar, predomină postulatul că la bulgari persista închipuirea comună despre *talasăm*, cu toate acestea, în diverse regiuni ale Bulgariei acest fenomen a fost tratat diferit. De exemplu, în regiunile din nordul Bulgariei (de unde o parte de

populație a migrat în Basarabia de sud) este bine cunoscut faptul că fiecare loc are stăpânul său [57, p. 239]. M. Arnaudov a rezumat toate materialele colectate la această temă și a ajuns la următoarele concluzii:

1. Atunci când se pune fundația unei case noi sau altei construcții, se taie un cocoș, găină, miel sau berbec;
2. Fiecare casă, clădire, sat, câmp, apă are talasămul său (*stăpânul lor* – n.a.) ce apare în somn în întruparea unei persoane, șarpe sau oricare animal (viziuni similare despre stăpânul locului existau la mai multe popoare din Asia – n.a.);
3. Cu măsurarea și „zidirea” în fundație umbrei unei persoane sau unui animal, care a trecut pe lângă nouă construcție și moartea acestuia la scurt timp (40 de zile) apare talasămul. Acesta se stabilea în clădirea, protectorul căreia a devenit, și se ivea oamenilor cu înfățișoarea pe care o avea anterior;
4. Talasămul protejează casa de orice necaz: distrugere, jaf, iar pe oameni – de boli. Este inofensiv și nu dăunează nimănui, totodată, urmărește în afară de cei, care pretind pe nedrept la proprietatea „stăpânită” de el. Doar în unele zone din Bulgaria (Prilepsky și Giumiurdjinsky) acesta este confundat cu vampirii sau spiritele rele și este considerat periculos. Se considera că cu moartea cuiva de-ai casei, dispăre și talasămul. În acest sens, admitem că sfințirea casei după ce moare cineva din familie este îndreptată pentru a purifica spațiul locativ și a dispune spiritele protectoare, deși acest lucru vine în contradicție cu prevederile dogmei creștin-ortodoxe;
5. Talasămul are nevoie de hrană și dacă nu îi sunt oferite sacrificii alimentare, el poate deveni furios și poate pedepsi prin pierderea proprietății, boală sau chiar moartea vreunui locatar. Respectiv, pentru el se tăia o găină neagră sau o oaie, cu respectarea anumitor acțiuni ceremoniale dedicate. Măsurile similare sunt luate și atunci când cineva din casă este bolnav (pentru a îmblânzi „stăpânul”) [57, p. 239-240].

Perceperea talasămului printre bulgarii din Bulgaria și Basarabia este una diametral opusă. Dacă cei din metropolă îl pricep ca un ctitor important și protector al casei (cu rare excepții, după cum s-a menționat mai sus), cei din Basarabia de sud mai degrabă se temeau de el. Termenul talasăm acum este utilizat pentru nominalizarea spiritului, care îi sperie pe oameni noaptea, trânteste ușile (Ciîșia), fantomelor [226, p. 527-552]. În or. Taraclia uzuală este fraza: „*Mergi ca un talasăm*” („*Одишъ като таласъм*”), adresată unei persoane care este detașată de situația reală sau care apare și dispăre brusc [123, p 4-5].

Considerăm că această atitudine față de fenomenul talasămului rezultă din evoluția îndelungată a tradițiilor și practicilor de construcție la bulgari. Datorită detașării de filosofia tradițională prin schimbarea zonei geografice de rezidență, are loc o pierdere a practicii de

alegere a locului construcțiilor și, respectiv, de determinarea „stăpânului” acestuia. În noile condiții socio-economice, coloniștii bulgari au primit pământ și loc de construcție în limitele clar desemnate ale coloniei lor. În funcție de planul rețelei stradale a satelor, erau exact prescrise modalitățile obligatorii de localizare a caselor în raport cu strada, cu părțile lumii etc. Astfel, acțiunile, care și-au pierdut importanța practică, treptat au dispărut cu totul. Conform informațiilor obținute în cadrul cercetărilor de teren, talasămul își pierde toată varietatea de forme și este perceput doar ca un spirit negativ, care dăunează casei și membrilor acestei gospodării [A 2.1.1: 13, 16, 17, 46, 47].

4.2 Practici și ritualuri legate de edificarea casei tradiționale

Sistemul de coordonate „spațiu – timp” reprezintă o categorie, care în tradițiile diferitor popoare este cel mai bine reflectată și dincolo de care existența omului este de neconceput. Pentru o persoană care trăiește în același ritm biologic cu natura, spațiul și timpul nu sunt percepute numai ca „forme obiective de existență a materiei”, atunci când spațiul este înțeles ca o formă tridimensională sau geometrică ce poate fi împărțită în segmente măsurabile. Din contra, timpul este conceput ca o durată a unei acțiuni (de exemplu, timpul unei lucrări de construcție) sau ca o scurgere ireversibilă a evenimentelor din trecut la viitor prin prezent.

În acest compartiment ne propunem:

- precizarea percepției tradiționale a locuinței și evidențierea etapelor parcurse în procesul de separare a propriului microcosmos, locuința sa, din întregul spațiu al Universului;
- stabilirea principalelor grupuri de acțiuni legate de construcția casei, în special la bulgarii din Basarabia de sud, și depistarea nivelului de conservare a obiceiurilor și ritualurilor (practicilor) la etapa actuală.

Definițiile abstracte erau străine purtătorilor filozofiei tradiționale, pentru care întregul sistem de coordonate spațiu – timp, întregul Cosmos și Univers se reflecta doar la nivelul microcosmosului lor – casa. În viziunea arhaică asupra lumii aceasta „era văzută ca un tot întreg” și nu „percepută în întregime”, punctul de referință pe axele de coordonate era casa – raționalizată și ordonată. De fapt, delimitarea *spațiului propriu* din Universul infinit a fost primul pas spre formarea noțiunii de spațiu în conștiința umană [230, p. 12]. Organizat și structurat prin sistemul de coordonate „spațiu – timp”, relativ simplu, întreg spațiu este reprodus astfel că sunt formate modele în care lumea apare în ansamblu, dar și distinct, cu elementele sale: modelul Universului, modelul Pământului, modelul Corpului uman, modelul Casei (Anexa 4.2.).

La multe popoare sedentare construcția unei case noi reprezenta o etapă foarte importantă a vieții. Edificare de locuințe permanente în care au trăit în timp mai multe generații succesive,

care există simultan în același spațiu de locuit, este caracteristică comunităților patriarhale din Europa de Sud-Est, Centrală și de Est. Odată cu construcția casei, se creează un spațiu și un timp de o distinctă calitate, cu un conținut diferit: are loc ordonarea spațiului și este setat un nou curs al timpului, deoarece timpul era interpretat ca o serie nesfârșită de începuturi.

Cu toate acestea, ordonarea spațiului avea mai multe niveluri structurale de dezvoltare: locuința – ca spațiu maxim „asimilat”; „spațiul stăpânit” din imediata vecinătate a locuinței, limitat de construcțiile auxiliare; spațiile utilizate din punct de vedere economic de familii private sau spațiile publice – câmpurile, pășunile, pajiștile etc., unde omul conviețuia în vecinătate cu spiritele acestor locuri și trebuia să re-confirme în mod constant dreptul de utilizare [231, p. 41].

În viziune tradițională, inclusiv la bulgari, construcția unei noi locuințe este o căutare din nou a centrului propriului microcosmos, marcat clar în spațiu și fixat în timp. La etape diferite asociate cu construcția casei (alegerea locului, timpul și materialelor de construcție, înălțarea pereților și a acoperișurilor, „stăpânirea” noului spațiu de locuit) [67-70; 109], componenta spațial-temporală este aplicată diferit în obiceiurile și practicile distincte.

Valabilitatea unei asemenea divizări a practicilor de construcție în etape este confirmată și lucrarea cercetătoarei române M. Budiș. Potrivit acesteia, „alegerea locului pentru casa (dar și de asemenea a întregului complex gospodăresc, sau chiar a unei așezări întregi), lansarea construcției, zidirea pereților, ridicarea acoperișului, trecerea în casa nouă, precum și obiceiurile de „obținere a protecției sfinților” pentru locatarii casei, toate jucau un rol important și aveau o mare influență asupra vieții viitoare în această casă” [11, p. 16-17].

Tradiția populară implică utilizarea unui întreg sistem de măsuri și acțiuni pentru atingerea succesului la fiecare etapă de construcție. *Spațiul* rezervat pentru noua locuință își schimbă importanța sa funcțională și, pentru o mai mare siguranță, se marca cu un set de elemente magice și simbolice pentru determinarea binevoinei spiritului locului selectat pentru construcție. Alegerea locației depindea de mai mulți factori: proximitatea drumului și surselor de apă, starea terenului din apropiere: fără ravene, umiditatea solului, direcția vântului etc. În tradiția creștin-ortodoxă este inadmisibilă construcția casei în locul unde a fost cândva un cimitir sau morminte [8, p. 79]. La alegerea unui loc de casă, se asculta ce spun persoanele în vârstă și, mai ales, cele cu experiență: „nu întreba de un bătrân, ci întreabă de unul cu experiență” („не питай старило, а питай пѣтило”), este o zicală bine cunoscută de bulgarii basarabeni [A 2.1.1: 35].

La bulgarii din metropolă, atunci, când se alegea locul construcției, era foarte importantă procedura de stabilire gradului de ocupare a acestuia. la care se folosea o gamă de obiecte: grâu,

pâine, apă, cenușă etc. Însă, în timpul cercetărilor de teren asemenea detalii la bulgarii din Republica Moldova nu au fost depistate [A 2.1.1]. Acest lucru se explică prin faptul că, începând cu 1820, coloniștii au fost obligați să construiască propriile case conform unui plan comun cu amplasarea locuinței pe terenul repartizat conform unor cerințe foarte stricte. În cazul în care regulile nu erau respectate, se aplica amenda, se devasta construcția începută și totul se lua de la capăt [201, p. 152-153]. Respectiv, se pierde sensul alegerii locului de construcție și cu timpul această practică dispare definitiv.

Rolul *axeii timpului*, de asemenea, este foarte important în acest complex de acțiuni: de la momentul lansării construcției depindea succesul și bunăstarea viitorilor locuitori ai casei. În metropola, alegerea zilei avea o semnificație deosebită. Cel mai adesea, lucrările la casă începeau luni, mai rar în zilele de miercuri sau joi, iar „vineri casa nu se începe” [97, p. 208]. La bulgarii din Republica Moldova, de exemplu din satele Victorovca și Stoianovca, raionul Cantemir, construcția casei, conform informațiilor oferite de respondenți începe, de obicei, în zile de post – miercuri sau vineri [A 2.1.1: 29, 33, 35, 36, 37]. La bulgarii din or. Taraclia, startul construcției se planifică într-o zi de odihnă [A 2.1.1: 3, 4, 5, 6, 8]. Cel mai probabil, ultima este o tradiție ce apare mai târziu, în perioada sovietică. Deoarece casele erau construite cu ajutorul vecinilor, rudelor și prietenilor, lansarea construcției în timpul săptămânii de lucru era aproape imposibilă. Astfel de abordări diferite referitoare la vremea începerii construcției la bulgarii din metropolă și din Basarabia pot fi explicate prin relațiile interetnice și preluarea tradițiilor caracteristice populației autohtone [8, p. 79; 167, p. 181-189], precum și tradițiilor apărute sub influența schimbării condițiilor politice și socio-economice.

Definirea locului și a timpului de începere a construcției în viitor necesită afirmarea dreptului proprietarului la această casă ca parte a spațiului „stăpânit”. Limitarea spațiului casei noi se făcea prin aducerea sacrificiului pe locul viitoarei fundații, mai exact – sacrificarea unui animal pe pragul sau vatra casei viitoare. În viziunea constructorilor, aceasta se făcea pentru „a plăti stăpânului pentru loc, deoarece fiecare loc are stăpân” („да се плати място на стопанаму, който е в земята, защото всяко място си има стопан”) [60, p. 260]. Proprietarul casei tăia o oaie, miel sau berbec, un cocoș alb sau găină [97, p. 208], astfel încât sângele să curgă pe piatra de temelie. Dacă sfințirea locului nu se făcea de un preot, atunci, gospodina turna câteva picături de apă „sfântă” sau agheasmă (*светена вода*) pe fundație [70, p.265; A 2.1.1]. Din carnea animalului sau pasării sacrificate se pregătea trapeza ritualică numită *kurban*, afirmație atestată atât în Bulgaria [67, p. 253; 309], cât și în Basarabia. Explicația acestui ritual a fost formulată în a doua jumătate a sec. XIX de către preotul P. Kazanaclii din s.Tvardița (Basarabia), care scria următoarele: „kurban este un cuvânt inexplicabil; judecând după modul în care este prezentat,

admitem că în această tradiție se păstrează urmele sacrificiului uman. Bulgarul sacrifică cel mai bun berbec, un picior de la spate este oferit preotului, iar restul cărnii și măruntaiele animalului sunt tăiate în bucăți mici și se fierb într-un cazan cu un minim de ingrediente. Pe masa pregătită din timp se aranjează pâine și rachiu, se aduce cazanul cu mâncare și imediat se invită preotul să binecuvânteze kurbanul. Apoi începe sărbătoarea, la care alte feluri de mâncare sunt de neconceput” [150; 154, p. 205]. În viitoarea casă locul marcat cu sânge devine practic centrul noului „microspațiu”, iar kurbanul servește pentru îmblânzirea și neutralizarea forțelor ce „stăpânesc” acest loc, ritual confirmat de respondenții din toate localitățile bulgărești vizitate în timpul cercetărilor de teren: Taraclia, Tvardița, Corten, Victorovca, Stoianovca [A 2.1.1].

Potrivit cercetătorului bulgar M. Arnaudov, kurbanul rezumă „o dezvoltare mai complexă, care include mai multe elemente diferite ca origine și semnificație. Mai întâi de toate, poate fi o jertfă pentru construcție – în parte, este considerat așa și astăzi. Întrucât în viziunea tradițională locul are „stăpânul” său, care trebuie să fie îmblânzit, i se aduce în dar kurbanul, obicei care continuă să fie practicat, datorită conservatorismului rural, chiar și atunci când credința în spiritul locului a dispărut” [57, p. 252] – un fel de „relicvă” despre care a scris E. B. Tylor încă la sfârșitul sec. XIX. Pe de altă parte, după M. Arnaudov, „viziunea asupra kurbanului din zilele noastre este amestecată cu o altă idee ce indică creșterea conștiinței religioase, deoarece se combină cu forme mai sofisticate de ritualuri. Cu toate acestea, teoretic, jertfa și magia chiar pot să se excludă reciproc, însă în practică, din punct de vedere istoric, ele, de fapt, se influențează reciproc, dând naștere unor compromisuri ciudate” [57, p. 252].

În afara acțiunilor legate de sacrificare, acest spațiu care urma să-și schimbe semnificația funcțională, pentru o mai mare siguranță era marcat cu un set de obiecte utilizate în acest scop. Astfel, potrivit respondenților din s. Victorovca, raionul Cantemir, sub colțul estic al fundației casei se puneau bani, care, potrivit obiceiului, contribuiau la bunăstarea, se cocea pâine ritualică, ce se rupea în bucăți și se așeza în toate patru colțuri [A 2.1.1: 43]. Respondenții din Tvardița, raionul Taraclia mărturisesc că la început se săpa fundația, iar în cele 4 colțuri se așezau câte o piatră sfințită cu agheasmă, sub care în 3 colțuri se puneau monede, iar în al patrulea – bani de hârtie pentru meșterul principal [A 2.1.1: 18].

Ca rezultat al cercetărilor și analizei comparative datelor din teren și materialelor acumulate în urma studierii lucrărilor savanților din Bulgaria, putem afirma că marcarea spațiului prin intermediul banilor se trage din practica cunoscută în Bulgaria, când se pune prima piatră de temelie, iar meșterul anunța că ea se „clatină” și fundamentul casei nu este stabil. Atunci, gospodarul casei arunca bani pe piatră, pentru a „consolida” bazele construcției [69, p. 265; 70, p. 356].

Alte elemente incluse în acest set, folosite și de alte grupuri etnice din Basarabia, au fost și încă mai rămân: *grâul, făina, fasolea, pâinea, crenguțele de busuioc, sticla de agheasmă sau untdelemn etc.* [8, p. 81; A 2.1.1]. De exemplu, în practica locuitorilor s. Stoianovca persistă tradiția de a zidi în fundament o sticlă ca *agheasma*, un important de element de protecție [A 2.1.1: 28-37], pe lângă *banii și grâul*. În metropolă este cunoscută practica când împreună cu alte elemente, zidite în fundație, se pune și lista celor care vor trăi în această casă, închisă într-o sticlă. În satul Kirnichiki (Ucraina), se cunoaște practica când proprietarul casei așează în fundația casei o capsulă care conține informații despre membrii familiei și despre momentul începerii construcției [147, p. 77]. O astfel de practică nu a fost atestată în timpul cercetărilor de teren în satele bulgărești din sudul Moldovei. În tradiția bulgarilor importanța lansării construcției unei case noi poate fi comparată doar cu nașterea unei noi vieți sau familii.

Înălțarea pereților viitoarei case, în principiu, nu era nimic altceva decât o continuare a procesului de delimitare a microspațiului marcat și separat de restul Cosmosului. Era o uncă grea și consumătoare de timp, dependentă nu doar de eforturile meșterilor, dar, de asemenea, de favorurile forțelor naturale și supranaturale. La această etapă de construcție, foarte important era ajutorul colectiv reciproc, codificat prin legea obișnuită a locului – *medjie* (*меджие*, la români – *clacă*, la găgăuzi – *medji*). De regulă, la acest eveniment se adunau rudele, apropiații, colegii, vecinii; participarea la astfel de activități colective nu putea fi refuzată. Gospodarii casei plăteau pentru acest tip de ajutor cu multă mâncare și băutură oferită după ziua de muncă. Cei care au fost ajutați trebuiau, la rândul lor, când era necesar, să vină la *medjie* (mai numită prin satele cercetate și *ceamur*) organizată de cei care i-au ajutat anterior. Invitații la *medjie* se implicau în frământatul ceamurului, făceau chirpici din saman, participau la înălțarea pereților, tencuiau pereții cu ceamur etc. [147, p. 7; A 2.1.1].

În același context, cercetătoarea bulgară G. Manolova vine cu opinia că rolul femeilor și bărbaților în ajutorul colectiv oferit la fiecare etapă de construcție este diferit. Ideea este argumentată prin următoarele: la pregătirea masei din argilă sunt implicați mai mult bărbații, femeile fiind invitate doar pentru a pregăti bucatele pentru masa comună oferită din partea gazdei. La pregătirea *chirpici* nears („lampaci”) sau ridicarea pereților din ceamur (masei omogene compuse din lut și pleavă) se implicau direct și femeile, tencuiala sau unsul pereților cu lut era doar treaba femeilor. Autoarea susține că după anii 90-ci ai sec. XX în *medjie* participau doar bărbații [310].

Transformarea finală a casei în microcosmos și spațiu de locuit, potrivit cercetătoarei bulgare T. Boneva, se efectua prin două ritualuri profesionale, în care rolul cel mai important era jucat de constructori – *викане, рукане, такия* (un fel de „urări de bine, binecuvântare” oferite

proprietarilor casei noi) și transmiterea cheilor de la noua casă –*npouuka* (invitație) [60, p. 262]. În centrul acestui ritual *vikane* stă înălțarea crucii și binecuvântarea casei noi. Acest lucru se întâmpla după ce meșterii ridicau structura din lemn a acoperișului, de care în partea de răsărit se bătea o cruce și proprietarul atârna cadouri pentru constructori. Binecuvântarea stăpânului se pronunța de către meșteri în formă deplină după primirea cadoului de la acesta, și, într-o formă redusă, după primirea fiecărui nou dar de la vecini sau rude ale gospodarului. Această binecuvântare, adesea fiind o improvizație a meșterului, avea, de regulă, un conținut constant. Binecuvântarea începea cu o adresare către meșteri, vecini, sătenii, apoi se vorbea despre cadoul gazdei, ce era prezentat ca „de aur” (adică, important) și semnificația acestuia creștea odată cu onoarea acordată meșterilor. Aceste două elemente sunt obligatorii și alcătuiesc prima parte a binecuvântării, care preced partea a doua, chiar dacă o contrapune compozițional. Legătura dintre aceste părți este, de obicei, o formulă precum: „de unde el ne-a dat – să-i dea și Domnul”. Principalul sens al celei de-a doua părți este predeterminarea înmulțirii bogăției și a importanței sociale a gazdei generoase. Această parte este alcătuită din formule prestabilite, care se dezvoltă de la urări generale la cele particulare [67, p. 254; 69, p. 356; 307]. În timpul ridicării structurii de acoperire, prin intermediul magiei verbale, constructorii conectau acest nou spațiu locuit cu sfera cerească, personificată în microcosmosul casei prin tavan și acoperiș [60, p. 262] (Anexa 3.1.). Aici are loc acțiunea de „magie de protecție”.

Ambele ritualuri menționate mai sus s-au păstrat la bulgarii din Basarabia fragmentar, având în vedere transformările care au avut loc în tradițiile bulgarilor din Republica Moldova, atât sub influența timpului, cât și datorită contactelor cu alte grupuri etnice care conlocuiesc. Bulgarii basarabeni de asemenea puneau o cruce în partea de răsărit la construcția acoperișului, cu o cămașă și niște bani legați în colț în dar pentru meșterul principal [A 2.1.1: 14, 18, 19, 28, 32, 38, 46]. Cu finisarea construcției crucea rămânea sub acoperiș ca element de protecție a locuinței. Această practică este utilizată și acum în timpul zidirii caselor noi la bulgarii din Republica Moldova. Cu toate acestea, aici nu este utilizat scenariul cu formule de urări care este prezent în ritualul bulgar *викане, рукане, такия*. Însă, la populația autohtonă (românii moldoveni) crucea, ca element de protecție, apare încă de la începutul construcției, după ce este ridicată fundația locuinței [A 2.1.1: 39, 42, 52].

Reperul temporar este important și în ritualurile asociate cu trecerea la o nouă locuință, când de la timpul ales depindea soarta noii locuințe și bunăstarea familiei. Sub influența timpului și a contactelor cu populația autohtonă din Republica Moldova și cu alte grupuri etnice, bulgarii au format practic o tradiție unificată de trecere în casa nouă. De regulă, tranziția era făcută în toamnă, la lună plină – ambele elemente simbolizând abundența, fiind chemate să

asigure bunăstarea și prosperitatea familiei nou-înființate [A 2.1.1: 13, 16, 35, 43]. La trecerea în casa nouă, era de asemenea importantă organizarea și neutralizarea spațiului interior, care se realiza printr-un set întreg de acțiuni ceremoniale. De cu seară bătrânii veneau la casa nouă cu o icoană, o pâine și sare și un vas cu apă. Toate aceste lucruri erau lăsate în casa mare (голямата къща), în colțul de răsărit, pronunțând în același timp formula: „De la noi mai puțin, de la Dumnezeu – mai mult” („От нас по малко – от Господ по много”). În unele sate bulgărești, trecerea rituală avea loc de duminică spre luni, în altele – de luni spre marți, până la răsărit [A 2.1.1: 3, 5, 12, 14, 16, 18, 19, 29, 33, 34, 35, 36; 230, p. 307].

La bulgarii basarabeni nu a fost păstrat ritualul de aprindere a primului foc. Însă, o descriere detaliată a acestui ritual o găsim în sursele bulgare. Citând lucrarea lui D. Marinov, putem spune că acest lucru se întâmpla până în zori – un bătrân, care nu va locui în casa nouă, aducea cu el cociorba și un vas cu apă și aprindea focul în vatră. După cum ardea primul foc din vatră, se judeca despre viitorul bunăstării familiei ce va trăi în această casă. În acest ritual se folosea următoarea formulă verbală: „Să dea Domnul ca în această vatră să fiarbă oale mari la nunți, botezuri și sărbători! Dă Doamne ca cuptorul să fie plin cu pâine coaptă! Odăile să fie pline de copii, iar focul să nu se stingă! Amin! („Дай Боже на това огнище къкрали и кипели големи грънци по сватби, кръщенъта и сборове! Дай Боже палели се пещи и чирепли с хлябове по косаче и копаче и ожътвари! Кътовите били пълни с дечица и огнището никоги не угасвало! Аминь!”). Apoi, erau urmărite îndeaproape: modul în care focul ardea, culoarea flăcării, forma și direcția fumului, pentru a se determina viitorul acestei familii [93, p. 622]. Pe urmă era lăsat să intre în noua casă primul animal – de exemplu, pisica în or. Taraclia [A 2.1.1: 3]. După aceste acțiuni, intrau în casă și cei care aveau de trăit în ea.

În completarea întregului ciclu de acțiuni, vine ceremonia finală – „троясване на къщата, троняска” (la români se numește „trecere în casa nouă”). De fapt, *troneasvane* se regăsește în obiceiul creștin-ortodox de sfințire a casei, când casa și familia primesc simultan și un sfânt protector. La bulgarii din Republica Moldova, conform informațiilor de la respondenți, se desfășura în felul următor: cineva din ai casei, însemnat cu un prosop, invită la această ceremonie oaspeții, inclusiv meșterii, dacă sunt din sat sau din satul vecin, cu un vas de vin – „invitație la casa nouă” („калесване на нов дом”) [A 2.1.1: 13, 15, 16, 17, 29, 33, 35, 36, 45, 47, 48]. Pentru trapeză se pregătea o masă bogată, de obicei, se tăia o oaie. Era invitat preotul din sat să „citească” pentru casă, nu lipseau nici muzicanții. În timpul ritualului de sfințire a casei, preotul citește și o rugăciune pentru odihna sufletelor răposaților din această familie, desenează cu ulei cruci în cele patru colțuri ale casei, pune la mijlocul acestora cruci și aprinde câte o lumânare. Toate odăile din casă sunt tămâiate și stropite cu agheasmă. Gazdele oferă preotului un

prosop, o pâine și o găină [A 2.1.1]. Despre curbanul la construcția casei scrie cercetătoarea El. Cvilincova, care analizând în materialele sale științifice tipologia curbanului la găgăuzi, aduce în calitate de exemplu curbanul dedicat sfințirii casei (ev kurbanı / ev vaatizlik için kurban (s. Dmitrovca). Ca și la bulgari, la acest eveniment important pentru familia era invitat preotul (petrecea sfințirea casei), rudele și vecinii. Din carnea animalului sacrificat se pregătea „curban cu bulgur” și „colivă” din măruntaiele fierte ale animalului, care era servită în primul rând. Conform opiniei autoarei măruntaiele erau considerate locul concentrației puterii vietale [156, p. 35].

Cu toate acestea, de exemplu, în perioada sovietică, când ateismul era obligatoriu, iar preoți nu erau în fiecare sat, se invita o femeie în vârstă, de obicei, o rudă a locatarilor din casa nouă ca să citească rugăciunea. Fiecare oaspete venea cu lumânări, ce erau atașate de perete și aprinse și un cadou – „принос” pentru casă. Până în prezent se crede că nu poți veni la casă nouă cu mâinile goale, ci aducând drept cadou un vas plin cu zahăr, făină etc. [A 2.1.1: 13, 15, 16, 17, 29, 33, 35, 36, 41, 42, 45]. Momentul culminant al ritului constituie o trapeză comună, la care se spun binecuvântări și urări de sănătate, viață fericită în casa nouă. În anii următori, în această zi în casă se face kurban, iar respectarea acestui ritual este considerată obligatorie și necesară. La moldoveni acest eveniment se numește „hram” al casei sau al familiei.

Referitor la ordinea cronologică a apariției ultimelor două ritualuri, considerăm că sub aspect istoric trapeza este mai veche și reprezintă o relicvă a ritualurilor păgâne, iar sfințirea este un produs al creștinismului, deși la etapa actuală la început are loc sfințirea noii locuințe, apoi trapeza comună (kurban). Această opinie este confirmată în lucrările altor cercetători [250, p. 42-52].

Prin aceste ultime acțiuni legate de construcție la bulgarii din Basarabia se afirmă definitiv legitimitatea microcosmosului noii locații pe axa spațială a sistemului de coordonate. La fel, sunt separate pe axa timpului construcția casei de perioada de locuire în casă nouă, oferindu-i o direcție și un anumit ritm.

4.3 Asimilarea casei prin crearea centrelor semiotice și implicarea în evenimente legate de ciclul vieții umane

În procesul de activitate economică are loc asimilarea spațiului și transformarea acestuia în unul familial omului. Totodată, tipul de activitate este unul determinant pentru atitudinea oamenilor față de teritoriul pe care l-au stăpânit, iar intensitatea dezvoltării gospodăriei este una diferită. Creșterea animalelor domestice a presupus o „umanizare” mai mare a spațiului decât vânătoarea sau culesul din natură [231, p. 41].

În acest subcapitol vom realiza următoarele:

- stabilirea principalelor centre semiotice în locuința bulgarilor din Basarabia și rolul acestora la etapele de construcție a locuinței în comparație cu practicile similare din metropolă (Bulgaria);
- determinarea rolului centrelor semiotice în ciclul sărbătorilor calendaristice, prin precizarea nivelului de implicare a spațiului locativ și a spațiilor adiacente;
- fixarea rostului și locului casei în ciclul vieții omului – „ritualuri de tranziție” și realizarea acestora de bulgarii din Basarabia de sud (nivelul de conservare);
- precizarea opozițiilor binare de bază implicate în structurarea și organizarea spațiului interior al locuinței bulgarilor din Basarabia.

Odată cu apariția locuinței, universul a obținut acele trăsături ale organizării spațiale care rămân relevante și astăzi la nivel cotidian. Mai întâi, în spațiu a apărut un punct universal de referință, iar spațiul din afara casei a început să fie evaluat ca fiind organizat tocmai datorită existenței casei. Locuința a separat omul de spațiu, a crescut între ei și în acest sens a dobândit trăsăturile caracteristice unui complex de mediere.

Unul din structuraliștii contemporani ruși, A. Baiburin, consideră că „pe de o parte casa aparține unei persoane, ceea ce întruchipează lumea materială a unui om, pe de altă parte, casa conectează oamenii cu lumea exterioară, fiind într-un anumit sens o replică a lumii din afară, redusă la dimensiuni umane” [109, p. 11]. Conform opiniei sale, „asimilarea sau «stăpânirea» spațiului și timpului este în primul rând o problemă semiotică, <...> spațiul asimilat este întotdeauna un spațiu semantizat, ce a obținut o accentuare a valorii <...>, conținutul atribuit spațiului asimilat, în special locuinței, este cel mai bine descris cu ajutorul unor categorii, ca: propriu, apropiat, apartenență, soartă, principală (sacrală), asociată cu focul vetrei etc.” [109, p. 18].

Analizând ritualurile legate de construcții din punctul de vedere al locului unde de obicei sunt desfășurate, putem observa că complexe rituale sunt concentrate în jurul zidirii celor mai importante elemente ale locuinței, așa ca: *fundația, pragul, vatra, acoperișul* – adică aproape tot ceea ce transformă cadrul spațial într-o casă familială cu centrul și periferia sa socială și ritualică. Desemnarea hotarului și organizarea spațiului rezidențial, precum și înțelegerea sa socială sunt construite pe o bază largă de viziuni asupra lumii.

Printre domeniile diferite la nivel calitativ ale spațiului asociat cu activitatea umană (câmpul, pășunea, pădurea, râul, prisaca etc.), casa ocupă un loc special, este cea mai asimilată parte a spațiului, deoarece aici decurge o parte semnificativă a vieții umane. Separând omul, propriul creator, de Univers, locuința îi servește ca un punct natural de referință și, în același timp, un centru de atracție și referire. Prin urmare, de aici omul pleacă în lumea deschisă, aici se

întoarce în refugiu [121, p. 62]. În viața reală, ca în modelul folcloric al lumii, „omul nu atât își petrece viața în casă, cât revine în ea din afară” [231, p. 71]. Spațiul locuinței are unele semne, simboluri, prin care este „stăpânit”, îngrădit de restul lumii. Aceste simboluri joacă un rol important în ritualurile legate de activitățile umane. Având astfel de funcții vitale importante, aceste elemente au dobândit treptat o semnificație semantică și o funcționalitate ritualică.

Un element semantic important era *ușa* și, în special, *pragul locuinței*, care separă casa de spațiul nestăpânit. Ușa este considerată granița între două lumi, situată între spațiul „stăpânit” și cel „sălbatic”, a cărei joncțiune este, de asemenea, supusă unor reguli. Pragul protejează spiritele bune și harul, dar împiedică pătrunderea răului din afară [193, p. 122]. Același rol de hotar este atribuit și *ferestrei*. Pentru asigurarea protecției unor asemenea elemente semantice importante, în practica populară sunt cunoscute unele acțiuni de prevenire. De *Sfântul Gheorghe* (*Гергуовден*, 06.05), atunci când se sacrifică un miel, tot sângele acestuia era colectat într-un vas și se ungeau ușile, ferestrele casei, fruntea copiilor, iar sângele rămas se îngropa în pământ sau se turna în apele râului [93, p. 138-139]. Totodată, de *Sfântul Andrei* (*Андреевден*, 13.12), pentru a proteja casa de impactul spiritelor malefice, se ungeau cu usturoi pragul, ușile și ferestrele [A 2.1.1: 13, 15, 16, 17, 29, 34, 35, 36, 37].

Un alt element este *vatra* – simbolul casei locuite, centrul semantic al locuinței, lângă care decurge întreaga viață de familie. Vatra încălzește și aici se pregătește mâncarea. La construcția casei, o bună parte din ritualuri și obiceiuri, rezultatul creației populare, se desfășoară pentru și în apropierea vetrei. La vatră, ca și la prag, în timpul construcției casei noi se făceau sacrificii (subcap. 4.1, 4.2).

De aceea, vatra în multe practici înlocuiește casa și „conceptul de casă”. În muzica populară, colocația de „casa părintească” este adesea înlocuită cu sintagma de „vatra părintească” („бащината къща” sau „бащино огнище”) [93, p. 180]. Unul din proverbele bulgărești spune că „în vatra părintească și cenușa este mereu caldă” („Бащино огнище – топло пепелище”) [62, p. 282]. În Bulgaria în spațiul rural s-au mai păstrat pentru camerele cu vatră denumiri gen „pe lângă foc”, „la foc” (= „край огъня”, „при огъня”) [71, p. 237]. Faptul că vatra este simbolul întregii case sau al celor mai importante zone de locuit, este reprezentativ. Evident, într-o structură complexă a unei case tradiționale, vatra este definită ca cel mai important element, legat îndeaproape de om. Prin urmare, în practica populară s-au dezvoltat și unele mecanisme suplimentare pentru a proteja aceste elemente cu semnificație semantică importantă.

Spațiul locuinței, curtea și anexele gospodărești au jucat un rol important în activitățile ritualice legate de sărbătorile calendaristice. În ajunul *Anului Nou* (*навечерието на Нова Година*), gospodina făcea un cerc „harman” (= *харман*) cu o frânghie sau cu un brâu roșu

bărbătesc, unde turna porumb sfințit ritualic de Sfântul Ignat, Crăciun (Колада) sau de Anul nou, astfel încât „nicio găină să nu poată fugi în ograda străină și să se ouă bine” („да не бягат кокошките по чуждите дворове и хубу да се несът”)” [223, p. 95].

Înainte de ziua *Sfântului Ignat* (Игнажден, 02.01), gospodinele ungeau vatra cu lut [223, p. 96]. Însă, conform datelor respondenților intervievați, gospodinele bune la fiecare sfârșit de săptămână erau preocupate de curățenia din casă, care se finaliza cu ungerea podelelor și gurii vetrei cu un strat subțire de lut [A 2.1.1: 29, 37]. Considerăm că aceste acțiuni, în afară de caracterul de igienizare, purtau și sensul purificării spațiului, care poate fi atribuit ritului magic. În calendarul popular erau prevăzute și unele restricții legate de unsul cu lut: de la 1 la 9 martie gospodina nu ungea gura cuptorului, ca să nu se acopere culoarea bobului de grâu și a nu influența ploaia atât de necesară [115, p. 830]. În ziua Sfântului Ignat stăpâna casei aducea paie în casă, făcând un cuibar, iar toți ai casei trebuiau să se așeze în „cuibar” și să clocească, imitând găina, astfel că în anul nou „să fie pui” („да има пиленца”) [223, p. 94]. În s. Stoianovca, raionul Cantemir, până în prezent în această zi primul care intră în casă trebuie să aducă cu el niște crenguțe și devine un fel de protector („полезник”) al casei pentru anul nou ce vine; acesta este așezat pe un cuibar improvizat ca să clocească puii. Apoi, „cuibarul” este dus în coteț [A 2.1.1: 28, 29, 34, 35].

De *Crăciun*, cei care mergeau cu colindatul, apropiindu-se de casă sau deja în curte, cântau așa-numitele cântece „de casă” sau „de sub ferestre”, rugându-l pe stăpân să deschidă ușa și să le permită să colinde (s. Tvardița, raionul Taraclia) [224, p. 273-274]. În Bulgaria, s-a păstrat obiceiul ca în ajunul *Crăciunului* întreaga familie să se adune în jurul vetrei, deoarece credeau că în această seară morții „vin să se încălzească”. Podeaua la vatră se acoperă cu fân, apoi cu o față de masă și pe această masă improvizată se făcea un ospăț festiv [98, p. 469]. La bulgarii basarabeni, potrivit mărturiilor din a doua jumătate a sec. XIX, după cina din ajunul *Anului Nou*, întreaga familie se așeza la vatră în aceeași ordine în care se aflau la masă și ghiceau cum va fi sănătatea și fericirea pentru fiecare membru al familiei în decursul anului care venea. Pentru restul nopții, focul trebuia să ardă în vatră, altfel casa putea fi vulnerabilă la vreo nenorocire în anul nou. Pentru a menține focul, era de obicei numită o femeie în vârstă din familie [145, p. 105]. Astfel, era foarte clar trasată paralela: femeia – „păzitoarea și protectoarea vetrei”.

Perioada de la *Crăciun* (Колада, 07.01) până la *Bobotează* (Йордановден, 19.01) în tradiția populară era numită „zile păgâne” și pentru acest interval de timp se prevedea un set de acțiuni de protecție. Conform credinței populare, nu se arunca cenușa din vatră [90, p. 57], nu se scotea nimic din casă, în special focul [101, p. 315].

De *Bobotează* (*Йордановден*, 19.01) copiii spălau icoanele casei cu agheasmă proaspăt adusă, după care erau răsplătiți cu bani [84, p. 193].

De *Sfântul Trifan* (*Трифон зарезан*, 15.02) erau practicate ritualuri menite să neutralizeze șoarecii, lupii, șerpii. Uneia dintre fetele din familie i se lega ochii și ea trebuia să ungă cu lut vatra și podeaua, în paralel cu susținerea dialogului următor cu ai casei: - *Ce ungi?* / - *Ung ochii la șoareci și șerpi, și dinții la lupi ...* / - *Atunci unge-le bine!* [105, p. 321].

De *Sfântul Lazăr* (*Лазаровден*, sărbătorit în ziua de sâmbătă înainte de *Duminica Floriilor*), „лазарките”, fetele care mergeau prin sat cu cântece dedicate Sfântului Lazăr, când intrau în casă se întorceau cu fața spre vatră [62, p. 330].

Pe lângă icoane, de asemenea, erau păstrate crenguțele de salcie sfințite în *Duminica Floriilor* (*Връбница*, ultima duminică până la Paști) și primul ou încondeiat înainte de *Paște* (*Беликден*) [84, p. 196; 105, p. 333].

Sâmbăta înainte de *Duminica Mare* (*Петдесетница*, *Троица*), porțile, casele, fântânile erau decorate cu ramuri de nuc, în interiorul casei, la prag, sub pernă erau puse pelin și alte plante tămăduitoare [A 2.1.1; 84, p. 197].

Dimineața, de *Sfinții Petru și Pavel* (*Св. Петър и Павел*, 12.07) gospodinele ungeau cu lut podeaua în jurul vetrei, astfel încât mieii să fie plini de grăsime (=„мазни”) [105, p. 348].

A doua zi după *Sfântul Dumitru/Sâmedru* (*Димитровден*, 8.11), la bulgarii din Basarabia era numită *Ziua șobolanilor*, când, în scop ritualic, gospodinele ungeau puțin podeaua cu lut pentru a „acoperi ochii la șoareci” [84, p. 200]. Considerăm că acțiunile ritualice efectuate după Sfântul Dumitru sunt foarte apropiate ritualurilor practicate la Sfântul Trifan în metropolă și au aceleași menire.

De *Sfântul Andrei* (*Андреевден*, 13.12), în casă se desfășurau acțiuni magice, destinate să determine soarta fetelor nemăritate adunate împreună pentru a-și ghici soarta [84, p. 190; 130, p. 181]. În plus, în aceeași seară, printre bulgarii din Basarabia era cunoscut ritualul „pazene (vardene) na cesan” (=„пазене (вардене) на чесан”), care, în opinia cercetătorului moldovean A. Kovalov, a fost, cel mai probabil, împrumutat de la români „păzitul usturoiului” [84, p. 190]. Flăcăii și fetele mari se adunau în una din casele satului, unde găteau bucate de post, aduceau vin și toată noaptea să distrau, cântând și dansând. Usturoiul, legat toată noaptea de ușă sau pus pe o farfurie pe grindă, era luat de fete acasă, desfăcut în cuișoare, numite după diferiți flăcăi, și semănate apoi în pământ. Se credea că fata se va căsători peste an cu acel tânăr, numele cui a fost pus cățelului de usturoi care a răsărit primul [84, p. 190].

Elementele semantice ale spațiului locativ sunt implicate în multe ritualuri din complexul obiceiurilor legate de *ciclul de viață* (naștere și botez, nuntă, deces și acțiunile legate de acesta),

în respectarea reglementărilor și interdicțiilor în așa-numitele „rituri de trecere”. Percepția rolului semantic al ușii și al pragului în structurarea lumii a fost exprimată într-un set de practici rituale la diverse popoare, inclusiv la bulgarii din Republica Moldova. Opoziția binomului „propriu-străin” se manifestă în mod clar în primul rând în ritualul de nuntă al bulgarilor din s. Stoianovca, raionul Cantemir: mirele – „străinul”, forțează să pătrundă în casa miresei depunând eforturi mari, deoarece cei care sunt „proprii” casei: frații și prietenii miresei, creează în pragul casei tot felul de obstacole „străinului”, adică mirelui [A 2.1.1: 13, 15, 16, 17, 29, 34, 35, 36, 37]. Mirele în casa miresei și mireasa în casa mirelui rămân „străini” până când nu trec prin acele acte ritualice care le vor transforma în „proprii” ai casei. La ceremonia de nuntă a bulgarilor din or. Taraclia, mireasa, înainte să treacă pragul casei mirelui, desenează cu miere cruci pe prag și pe ușor. [Propriile observații autorului în timpul expediției de teren 1997, or. Taraclia]. Înainte de a pleca după mireasă, mirele își ia rămas bun de la părinți în fața pragului casei [104, p. 200]. Însoțitorii mirelui, când se apropie de casa miresei, găsesc poarta, ușa casei și camera miresei închise; în interior, ei sunt lăsați să treacă doar contra plată; înainte ca nunta să plece la casa mirelui, fratele miresei o trece în jurul casei și a gospodăriei, iar aceasta deschide toate ușile [100, p. 200]. Proaspeții căsătoriți, intrând pentru prima dată împreună în casa părintească a mirelui, trec pragul pe o bucată de pânză (covor), așternută peste prag [A 2.1.1: 3, 4]. Iar după noaptea nunții, tânără soție sparge o sticlă de rachiu de ușa casei [104, p. 200].

Ritualul transformării „străinului” în „al său”, în care pragul a jucat din nou un rol important, a fost, de asemenea, realizat în complexul acțiunilor ceremoniale legate de botezul copilului. Astfel, în or. Tvardița și în alte localități bulgărești din Republica Moldova, până în prezent, după ritualul botezului nașul/nașa aduce copilul acasă și îl transmite peste prag tatălui său/mamei sale, spunând în același timp următoarea formulă: „L-am luat evreu, l-am adus creștin (fin)!” („Зех гу еврейчи, донесах гу христианчи (краштелничи)!”). Această acțiune se repetă de trei ori, iar a treia oară se pronunță numele noului botezat [A 2.1.1: 13, 17, 34, 35, 36, 37; 181, p. 186]. Descriere unei practici interesante a transformării nou-botezatului din „străin” în „al său” (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX) găsim în cartea lui N. Derjavin. Locuitorii s. Ceșma Varuita din Basarabia practica transmiterea copilului de la naș către părinte prin intermediul cociorvei și sitei [130, p. 118]: cociorva simboliza drumul pe care îl trecea copilul în procesul de trecere dintr-o lume „străină” în lumea „proprie”, iar sita era înțeleasă ca unealta prin care acesta venea.

În cazul „riturilor de trecere” ale bulgarilor din Basarabia de sud, actualmente din Republica Moldova și Ucraina, afirmăm că asemenea practică nu a fost adoptată de la populația locală, ci era păstrată în varianta originală specifică Bulgariei. Acest lucru este confirmat prin

lucrarea etnografului bulgar Kr. Stoilov, în care se conțin descrieri unor acțiuni similare [104, p. 200].

În afară de importanța practică, aceste norme-interdicții și acte ritualice ale obiceiurilor familiale (un fel de lege „obișnuită” (nescrisă) pentru bulgari), au de asemenea și o trăsătură funcțională. Ele joacă rolul de barieră de protecție și de hotar dintre două tipuri de spații opuse – spațiul locuinței foarte bine stăpânit de om și spațiul stăpânit într-o măsură mai mică din afara casei. Pragurile, ușile, ferestrele, încuietorile jucau un rol important în interdicțiile și recomandările legate de procesul de naștere la bulgarii basarabeni. În nașterea dificilă, femeia era forțată de trei ori să treacă pragul camerei (printre interdicțiile pentru femeile gravide erau acelea care-i interzicea să stea pe prag, altfel nașterea va fi anevoioasă [100, p. 200]); se deblocau încuietorile, se deschideau toate ușile, în altarul bisericii se deschidea poarta principală [130, p. 109]. Deoarece spațiul închis (camera din casă sau altă încăpere) era asociat cu pântecul mamei, se presupunea că ușile deschise ar facilita nașterea, deschideau calea din lumea „străină” către lumea „proprie”. În apropierea ușii lăuzei și a nou-născutului, până la a 40-a zi se lăsa un pieptene pentru lână, iar seara se așeza o bucată de cărbune pe o placă de fier, astfel încât în această încăpere să nu pătrundă forțele malefice etc. [130, p. 109].

La anumite etape din ciclul vieții umane, locuința, ca un tot întreg, este transformată într-un mijloc de transmitere a informației despre unele evenimente și, în același timp, în aceste evenimente dobândește o anumită încărcătură semantică. De exemplu, în ciclul funerar al bulgarilor basarabeni despre moartea cuiva din casă, toată lumea din jur era informată prin intermediul porților sau ușilor larg deschise [A 2.1.1: 13, 16, 17, 33, 34, 35, 36, 37, 45]. Deoarece, așa cum s-a menționat în mod repetat, ușa și pragul sunt percepute drept graniță între cele două lumi, ușile erau deschise pentru plecarea sufletului celui decedat, care nu avea nimic de făcut în lumea vie. Cu toate acestea, după ce corpul decedatului era scos din casă, imediat ușile erau închise, astfel încât moartea să nu se mai întoarcă în această casă [216, p. 1473]. În obiceiurile funerare ale bulgarilor din metropolă, firul roșu cu care erau legate picioarele decedatului, după înmormântare era îngropat sub prag, ceea ce asigura protecția animalelor domestice [104, p. 201]. Conform respondenților, bulgarii din Republica Moldova au pierdut acest obicei, după dezlegarea picioarelor firul rămâne în sicriu [A 2.1.1: 33, 34, 35, 36, 37].

În medicina populară, bulgarii au practicat pe pragul casei tratamentul de radiculită (*бодещ*) [93, p. 619]. Totodată, în satele Stoianovca și Victorovca din raionul Cantemir, ai căror locuitori în mare parte provin din satul Corten, raionul Taraclia, încă se cunoaște practica tratamentului fricii („баяне за страх”) în apropierea vetrei (*огнище*). Procedura de tratament a fost descrisă de respondentul nostru în felul următor: „descântătoarea lua făină în mâna stângă și

presăra o parte în mâna dreapta, șoptind un descântec ale cărei cuvinte sunt cunoscute numai de ea. Apoi arunca făina din mâna dreaptă în direcția peretelui cuptorului (vatră) întunecat de fum. Această procedură era repetată de trei ori. Ca rezultat, pe perete apărea o imagine – după cum se credea, a unei fiare sau persoane ce a provocat frica. Făina de pe perete se aduna într-un vas, în care apoi se turnau câteva picături de apă și se făcea o „mixtură” cu care se vindeca pacientul. Lingura apoi era aruncată peste capul pacientului, iar după felul în care cădea se presupunea succesul tratamentului” [A 2.1.1: 43]. Pe vremuri, în s. Kirnichiki (Ucraina) era cunoscută o altă metodă interesantă de tratament. Pacientul era înfășurat în jurul taliei/picioarelor cu un cojoc, agățat cu frânghii și lanțuri cu capul în jos de grinda centrală a acoperișului, astfel încât capul să nu atingă podeaua. Cu o mătură și un cuțit se făceau diverse manipulări, fiind combinate cu pronunțarea unor vrăji și rugăciuni [147, p. 228]. Aici avem o combinație clară de practici creștine și precreștine.

Obiectele semantice jucau un rol important în organizarea spațiului locativ intern, în special în ceea ce ține de aplicarea principiului de vârstă și sex. Acest principiu a fost cel mai convenabil pentru a da ordine lucrurilor și a permite proprietarilor să respecte cu ușurință rânduiala pe care au stabilit-o. Cu toate acestea, în interiorul caselor această divizare era una convențională, unde „hotarul” era invizibil. Cea mai des utilizată divizare observată în cazul cercetării de față este împărțirea casei în părți *masculine* și *feminine*, în special în familiile organizate după principiul patriarhal. La mijlocul sec. XIX-lea A. Zașciuc a remarcat în acest sens că „femeile au aproape peste tot jumătatea lor, în care este limitat accesul persoanelor străine.” [143, p. 505]. După căsătorie, femeia devenea stăpână deplină a casei. Acest lucru se reflectă în proverbele bulgărești: „Soțul gospodărește până la scări, iar soția – de la scară în sus” („Мъжът урежда до стълбата, а жената от стълбата нагоре”), „Soția este gospodina până în prag, soțul – după acesta” („Жената урежда до прага, извън прага мъжът”) [137, p. 97]. În ciuda statutului redus al femeilor în familie, bulgarii recunosc totuși importanța și rolul soției în familie. Nu întâmplător sunt răspândite astfel de proverbe: „Soțul se percepe după cum e soția” („Мъжет се познава по жената”), „Soțul e capul casei, soția – sufletul” („Мъжет в къща – глава, жената – душа”) sau „Soțul e oaspete în interiorul casei” („Мъж е гост в къщи”) [131, p. 47-54] etc.

În societatea patriarhală tradițională, odată cu separarea casei în părți după gen, se produce și o altă divizare foarte importantă a spațiului de locuit: partea *cotidiană* și *cea sacră*. Partea cotidiană a casei coincide, de regulă, cu partea feminină a locuinței: „în această parte a camerei era și suportul pentru vasele cu apă – „водникът”, situat chiar în partea dreaptă a ușii de la intrare. De cârligele din lemn, încorporate în perete, se agățau gălețile cu apă adusă de la

fântână. Deasupra lor era așezat un raft de lemn pe care se păstrau vasele mai mici” [308]. În partea sacră întotdeauna era rezervat un loc de onoare pentru capul casei (bărbat) și oaspeții săi. La bulgarii din Basarabia, aceasta se realiza pe două căi (subcapitolul 3.3): fie prin transformarea unei camere într-un spațiu neîncălzit, un fel de „casa mare” (голямата къща), iar în unele colonii – întreaga casă este prefăcută în „casa curată”, în care, practic, în întregime lipsește un sistem de încălzire. Aceste spații special destinate nu erau incluse în viața cotidiană. Aici întotdeauna era o curățenie impecabilă, iar decorarea camerelor reflecta starea materială a proprietarului casei; zestrea stăpânei sau fiicelor, expusă aici, mărturisea despre nivelul de măiestrie al femeilor din familie. În aceste spații se desfășurau principalele evenimente de familie, obiceiurile și ritualurile asociate ciclului de viață umană. În lucrarea realizată la mijlocul sec. XIX sub coordonarea lui Zașciuc găsim mărturii potrivit cărora „casa mare pentru oaspeți, conform tradiției orientale, are pe perimetrul pereților canapele joase, largi, la cei săraci, făcute din pământ, și acoperite întotdeauna cu un covor sau pâslă. În colțul camerei e o abundență de icoane, cu o candelă atârnată din față. Pereții sunt decorați cu covoare, prosoape cu decor țesut, boluri și farfurii pictate, buchete și coroane de flori uscate, picturi, printre care este cu siguranță și portretul generalului Inzov” [143, p. 505].

O altă pereche de opoziții binare *stânga-dreapta* era determinată de mai multe caracteristici ale comportamentului ritualic și de etichetă. De altfel, *stânga* și *dreapta* la multe popoare aveau și o dimensiune socială. De obicei, partea dreaptă se corelează cu statutul înalt social și de vârstă, iar partea stângă – cu un nivel mai scăzut. În viața cotidiană, este relativ stabilă relația dintre partea stângă și femeie. La bulgari, la fel ca la multe alte popoare, locul din dreapta întotdeauna era considerat unul onorabil. Pe partea dreaptă de la stăpân, de obicei, se așezau cei mai onorabili invitați; a păși pragul cu piciorul drept era spre noroc. Cu piciorul drept, în obiceiul nupțial „mersul pe apă” („ходене на вода”) tânăra nevestă împingea găleată și răsturna apa în noua ei casă. Tot cu piciorul drept ea călca pe săculețul de bani, pus într-o sită de soacra sa. La fel, cu dreptul pășeau tinerii pe cărarea ce ducea spre casa lor. În interiorul casei, ei trec de trei ori în jurul vetrei sau mesei în sens invers acelor de ceasornic – de la stânga la dreapta [140, p. 387-389].

În spațiul imediat adiacent locuinței, curtea și anexele gospodărești, la fel se desfășurau anumite acțiuni ritualice. Practic, până în anii 90 ai sec. XX în curtea casei rurale se petreceau fazele de pregătire și de desfășurare ale nunților, botezurilor, petrecerilor în armată (eveniment mai nou în practica comunităților rurale din RSSM), ritualurilor legate de ciclul funerar [A 2.1.1: 13, 16, 17, 29, 33, 34, 37; propriile observații ale autorului]. În legătură cu ultimul set de acțiuni, existau unele reguli foarte stricte. De exemplu, pentru procedura de spălare a decedatului, în

curtea casei se alegea un loc inaccesibil, unde practic nu trecea nimeni. După această formalitate respectată cu strictețe, apa în care a fost scăldat mortul era aruncată cu grijă, întrucât era absolut interzis să se calce pe acel loc, în credința că cel care a călcat pe acolo se poate îmbolnăvi grav sau chiar poate muri [147, p. 196; A 2.1.1: 13, 16, 17, 29, 33, 34, 37], iar locul, unde acea apă a fost aruncată, se considera loc murdar (*мръсно място*). În satele bulgărești din sudul Republicii Moldova, acesta se consideră spațiul de sub coștoreața porcului [A 2.1.1: 33, 34, 35, 36, 43, 45].

Principalele centre semiotice din locuința bulgarilor din Basarabia, cum ar fi *fundația*, *pragul*, *vatra*, *acoperișul* – tot ceea ce transformă în gândirea tradițională cadrul spațial într-o casă familială, sunt implicate într-un șir de acțiuni rituale. Desemnarea hotarului și organizarea spațiului rezidențial, precum și înțelegerea sa socială sunt construite pe o bază largă de viziuni asupra lumii. În relație cu aceste obiecte ale spațiului semantizat, gândirea tradițională a elaborat un set de mecanisme suplimentare pentru a proteja aceste elemente cu semnificație semantică importantă [183, p. 12-14].

4.4 Concluzii la Capitolul 4

În acest capitol autorul a analizat locuința ca parte importantă a culturii imateriale, și integrătorul rezultatelor creativității umane, ceea ce a adus la următoarele concluzii principale:

Principalul mecanism apotropaic, de protecție a spațiului stăpânit contra efectelor forțelor negative, în general, a fost identic pentru majoritatea popoarelor, inclusiv pentru bulgari, și a constatat în crearea unui protector, ctitor, care, în viziunea arhaică, își asuma ocrotirea acestui spațiu. Modalitatea de creare a acestor protectori ai spațiului stăpânit este una comună și se rezumă la procesul de sacrificare – inițial e jertfă umană, substituită treptat cu o jertfă de proveniență animală, sacrificiu fără sânge (vegetală), până la renunțarea la asemenea acțiuni, atribuită universalilor culturale. La baza selectării jertfei umane pentru acest ritual a stat principiul fertilității. Cu timpul jertfa zidirii a evoluat și s-au produs substituirii esențiale, în primul rând, în obiectul zidirii. Totodată, în unele familii mai tradiționale s-a păstrat până acum obiceiul de oferire a jertfei animale la începutul construcției unui edificiu.

Credințele legate de construcții au fost urmate, întâi în creația populară, apoi și în creația literară artistică la nivel universal, de legende, balade dedicate jertfei zidirii. În folclorul și în viziunea tradițională a bulgarilor din Republica Moldova, nivelul de conservare a acestui subiect nu este unul înalt, în același timp, credința legată de „măsurarea umbrei” (derivatul jertfei zidirii) în timpul construcțiilor a avut o răspândire largă până pe la mijlocul sec. al XX-lea printre bulgari și găgăuzi. Astfel, au fost păstrate, într-o măsură nesemnificativă, unele cântece bazate pe această credință, inclusiv legate de spiritul casei, *talasăm*, apărut ca rezultat al zidirii jertfei în

construcție. Totodată, în condițiile noi, *talasămul* își pierde treptat întreagă varietatea de forme și este perceput doar ca un spirit negativ, care dăunează casei și membrilor gospodăriei acesteia [95, p. 331].

Ciclul de practici legate de construcție este un fenomen caracteristic aproape tuturor popoarelor. Ele însoțesc fiecare etapă a construcției. Particularitatea acestui complex de ritualuri constă în faptul că, în mare parte, ele se atribuie la categoria de percepere legate de muncă, în același timp, se află în strânsă legătură cu „riturile de trecere”.

Schimbarea zonei geografice de rezidență, evoluția îndelungată a tradițiilor și practicilor de construcție la coloniștii bulgari, contribuie la pierderea în Basarabia de Sud a practicii de alegere a locului construcțiilor și, respectiv, determinarea „stăpânului” acestuia. În noile condiții socio-economice, coloniștii bulgari au primit pământ și loc de construcție în limitele clar desemnate ale coloniei lor. În funcție de planul rețelei stradale a satelor, era exact prescris modul obligatoriu de localizare a caselor în raport cu strada, cu părțile lumii etc. Astfel, tradițiile care și-au pierdut semnificația practică, au dispărut treptat.

Principalele centre ale spațiului semantic al locuinței bulgarilor din Basarabia: *vatra*, *pragul cu ușa și ferestrele* au avut o importanță deosebită în realizarea practicilor tradiționale ce țin de ciclul sărbătorilor calendaristice, prin realizarea acestora anume în interiorul casei, în curte sau în unele anexe gospodărești [95, p. 335-336]. Elementele semantice ale spațiului locativ sunt implicate în multe ritualuri din complexul obiceiurilor legate de ciclul de viață (naștere și botez, nuntă, deces și acțiunile legate de acesta), în respectarea reglementărilor și interdicțiilor în așa-numitele „rituri de trecere” păstrate până acum de bulgarii din Republica Moldova. Însă în cele mai dese cazuri, acestea sunt văzute ca parte a scenariului de eveniment [154, p. 202-214].

5. PATRIMONIALIZAREA CASEI TRADIȚIONALE A BULGARILOR

5.1 Experiența europeană și națională în procesul de salvagardare a casei tradiționale

Casa părintească, nici vândută, nici păstrată... (din folclor)

Satul moldovenesc, în special cel din sudul Republicii Moldova unde multiculturalitatea este omniprezentă, face parte atât din cultura noastră materială, cât și din cea spirituală. Este locul în care sunt păstrate tradițiile și atmosfera de altă dată, căutate de cei, care își doresc o ieșire din spațiul puternic urbanizat. Din această perspectivă, în subcapitolul ce urmează vom stabili:

- cum a decurs procesul de patrimonializare cu transformare în structuri turistice a caselor tradiționale în țările europene (pe exemplele Bulgariei și României);
- prin prisma experienței naționale, prin ce este atractivă din punct de vedere turistic casa tradițională;
- care sunt modalitățile practice cele mai eficiente de valorificare a caselor tradiționale pentru aplicare în satele bulgărești din Republica Moldova.

Totodată, reieșind din experiența acumulată în decurs de 20 de ani de activitate în domeniul turismului din Republica Moldova, vom pune accentul și pe următoarele momente:

- determinarea contextului și nivelului de patrimonializare a caselor tradiționale, precum și modalitățile de exploatare a acestora în industria turistică a Moldovei;
- propunerea unor modificări în cadrul normativ-legislativ privind clasarea și utilizarea patrimoniului vernacular construit în Republica Moldova.

Fiind una din condițiile de păstrare a culturii materiale și imateriale tradiționale, satul este locul unde coexistă în același timp trecutul, prezentul și viitorul, unde se transmite din generație în generație experiența acumulată de veacuri, unde se mai practică cu multă grijă ritualurile legate de ciclul vieții omului. Astfel, satul a fost dintotdeauna în spațiul de cunoaștere al omului, împreună cu arta populară orală și cu valorile culturii spirituale. Pe de altă parte, imaginea satului a intrat în tezaurul folcloric național sub forma unor basme, legende, proverbe, ghicitori etc.

Satul este mai aproape de natură, de fapt el este chiar în mijlocul naturii, întemeiat cu ajutorul materialelor oferite de natura și din această cauză poate fi considerat cel mai bun loc pentru a înțelege fenomenele din jurul nostru. Împrejurimile fiecărui sat sunt unice și merită a fi descoperite. Cele mai bune locuri și uneori singurele unde cultura, tradițiile, obiceiurile au fost păstrate într-o măsură mai mare sunt satele neatinse de „civilizație”. Relativ izolați de industrie, oamenii din sate au continuat modul lor tradițional de viață și astfel au păstrat peisajul cultural și natural rural.

Azi tot mai mulți oameni încearcă să scape de stresul, zgomotul și poluarea orașelor industrializate și astfel redescoperă natura și ofertele mediului rural. Turiștii în fiecare an devin

tot mai interesați de călătoriile în mediul rural, pe măsură ce devin conștienți de beneficiile variate ale satelor și naturii înconjurătoare. În acest sens, la inventarierea potențialului turistic rural, unul dintre elementele importante în satele moldovenești reprezintă identificarea caselor vechi, adeseori lăsate în părașină și care astfel pot fi salvate.

De altfel, satele propriu-zise ca un tot întreg, a căror amplasare se trage din tradiția de a alege cu mare grijă locul, precum și cu respectarea unui șir întreg de ritualuri, deoarece de succesul acestei alegeri a vetrei depindea viața mai multor generații, devin o atracție aparte. Astfel, procesul de alegere a locului viitoarei vetre și multitudinea de tradiții și datini legate de aceasta pot reprezenta o atracție aparte pentru cei neimplicați în acest proces.

Trebuie de remarcat că în multe țări europene (România, Bulgaria, Ungaria, Slovacia, Austria [Materiale de teren ale autorului (anii 2010–2017)]) se observă tendința de transformare a caselor tradiționale din locuri de refugiu în: pensiuni rurale, spații de conservare a patrimoniului local, muzee, centre de meșteșuguri tradiționale, locații pentru informarea călătorilor despre aceste destinații. Aici acest proces a luat amploare ceva mai devreme decât în Republica Moldova.

Aducem în acest sens exemple din Bulgaria și România ca să putem generaliza modele practice de valorificare a potențialului mediului rural, inclusiv a caselor tradiționale, ce pot fi utile în acest sens în Republica Moldova în general și în satele bulgărești din sudul țării – în special.

Valorificarea patrimoniului construit din mediului rural din Bulgaria prin turism

Sub aspect istoric, dezvoltarea turismului în mediul rural din Bulgaria a fost legată, încă din perioada socialistă, de promovarea litoralului Mării Negre. Mai mult decât atât, bazele activității turistice sunt puse la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, odată cu crearea stațiunilor Varna și Sf. Constantin și Elena. În perioada socialistă, pe lângă continuarea dezvoltării destinațiilor existente se înființează noi stațiuni, prin contribuția Agenției specializate „Balkanturist” (din 1948). Noile stațiuni au apărut pe litoral, în sate aproape abandonate sau pe unele terenuri neutilizate adiacente orașelor. De exemplu, construcția stațiunii Sunny Beach (Слънчев Бряг) are loc pe plaja abandonată situată la nord de orașul vechi Nessebar. Satul Kranevo, aflat la limita dispariției, după construcția în apropiere a stațiunii Albena a renăscut încrezut la viață. Popularitatea acestei stațiuni este determinată de împrejurimile frumoase, de așezările vechi care la timp au fost patrimonializate de autoritățile locale, dar și de noile baze de agrement: Balcik (oraș construit din piatra albă cu un lac de litoral, Tuzlata, cu nămol terapeutic) sau Kavarna (cu promontoriul Kaliakra și limanul Tauk, Golful liniștit, bogat în reminiscențe culturale și istorice din diferite epoci) unde s-a înființat stațiunea „Rusalka” etc.

Potrivit unui proiect al Agenției „Balkantourist”, la sud de Sozopol a fost planificată construcția așa-numitului Complex Sudic al Mării Negre, care trebuia să se extindă până la Primorsk. Deși acest proiect nu a fost implementat, teritoriul acestui segment de litoral a fost împânzit de o rețea de campinguri și sate de vacanță. În 1987 Bulgaria deja avea 98 de puncte de campare, cu o capacitate de 14.165 de paturi în bungalouri și 65.000 de locuri pentru camping. Printre satele de vacanță, două câștigă recunoaștere internațională: Dyuni (Дюни), la sud de Sozopol și Elenite (Елените) la nord de Sunny Beach (Слънчев Бряг) [320].

În ultimii ani dinamica dezvoltării turismului rural în Bulgaria rămâne una stabilă, în special datorită diversității atracțiilor naturale, culturale și istorice conservate cu mare grijă, precum și a serviciilor suplimentare oferite pentru diferite activități în aer liber. Oamenii preferă să se relaxeze în mediul rural pentru natura și alimentația ecologică, iar apropierea de tradițiile autentice bulgărești și spiritul conservator promovat în zonele rurale constituie factori de motivare suplimentară. Regiunile Veliko Târnovo, Lovech, Plovdiv, Pazardjik, Blagoevgrad, Smolyan și Burgas sunt cele mai bine valorificate în scopuri turistice sub aspectul potențialului antropoc. Așa regiuni, ca Sliven, Shumen și Ruse, au un potențial asemănător, dar rămân încă insuficient dezvoltate. Specific pentru Bulgaria este faptul că în medie aproximativ 80% din turiștii veniți în sate sunt bulgari. În sezonul turistic numărul de oaspeți se amplifică cu cei veniți din România, Rusia, Germania și Franța [298]. Conchidem, că pentru impulsivarea dezvoltării turistice a spațiilor rurale sunt importante investiții în multiple și diverse forme de structuri de cazare.

O modalitate aparte pentru conservarea patrimoniului cultural, inclusiv a caselor tradiționale în spațiul rural, au devenit muzeele etnografice din Bulgaria, situate în case tradiționale caracteristice zonei geografice respective. În opinia noastră, această practică trebuie să fie luată în considerație când construim modele pentru utilizarea patrimoniului cultural conservat al bulgarilor din Republica Moldova. Majoritatea imaginilor promovate de muzee se referă la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. În primul rând, sunt menite să contribuie la formarea unei viziuni clare despre aspectele culturii materiale care sunt caracteristice bulgarilor într-o anumită regiune. Pentru aceasta, exponatele unor colecții muzeale sunt reprezentate în primul rând de articole de uz casnic, în mare parte originale, păstrate până în prezent. Hainele tradiționale pentru bărbați și femei sunt demonstrate pe manechine. Instalațiile tematice indică ocupațiile care au fost caracteristice pentru un anumit sat, breaslă sau pentru o familie anume [Vizite de studiu în Bulgaria ale autorului în 2014, 2015, 2017; 303]. În al doilea rând, muzeele, situate în casele tradiționale, reprezintă și colecții de obiecte ceremoniale. Acestea includ tipurile de pâine ritualică coaptă în legătură cu diverse sărbători calendaristice sau de

familie, colecții bogate de obiecte ritualice, precum *martenicichi (mărțișoare)*, *survacniți* (bețeșoare făcute din crengi și înfrumusețate, de sorcova cu care copiii mergeau pe la rude și cunoscuți ca să le ureze un an nou îmbelșugat și fericit), ouă încondeiate (*великденски яйца*) [Vizite de studiu în Bulgaria ale autorului în 2014, 2015, 2017; 306; 314]. Un alt aspect transmis de conținutul și organizarea unor astfel de muzee este divizarea spațiilor pe baza principiilor sociale și de gen, care se exprimă prin prezența unui spațiu separat pentru primirea oaspeților și pentru realizarea muncii casnice feminine [Vizite de studiu în Bulgaria ale autorului în 2014, 2015, 2017; 316].

În unele cazuri, casa tradițională propriu-zisă devenea obiect muzeal dacă era declarată monument cultural de importanță națională și luată sub protecția statului. În interiorul unui astfel de monument sunt organizate, de regulă, expoziții etnografice tematice, dedicate, de exemplu, meșteșugurilor populare din regiune [Vizite de studiu în Bulgaria ale autorului în 2014, 2015, 2017; 314]. Astfel de case, luate sub protecția statului, prezintă de fapt vizitatorilor acele schimbări care au avut loc în stilurile arhitectonice ale Bulgariei în secolul al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. Transformările din societate s-au reflectat asupra organizării interne a spațiului rezidențial al casei bulgărești și au fost exprimate printr-un amestec de stiluri tradiționale și europene care au dat aspect eclectic vieții cotidiene a bulgarului [317].

Un exemplu viu de conservare a patrimoniului cultural este localitatea Koprivșica, muzeu în aer liber, unul dintre puținele orașe din Bulgaria, împreună cu Nessebar și Sozopol, unde este interzisă construcția de noi clădiri. Numai respectând stilistica arhitecturii bulgare din secolul al XIX-lea se poate ridica ceva nou. Chiar și școlile și băncile arată ca clădiri vechi. Din istorie cunoaștem că Koprivșica a fost un oraș al evenimentelor revoluționare (din 1877–1878) și locul de naștere al câtorva scriitori și lideri ai poporului, oameni care, prin exemplul și activitatea lor, au încurajat poporul bulgar să se ridice împotriva jugului otoman. Casele unor personalități importante au fost transformate în muzee, dedicate acestora. Dar nu numai expozițiile lor sunt interesante, exteriorul caselor este o mostră a arhitecturii renaștentiste bulgare, care a început la mijlocul sec. al XIX-lea, împreună cu renașterea conștiinței poporului bulgar ca națiune integră [309].

Complexele muzeale din Bulgaria nu sunt limitate doar la casa în sine, ele includ și anexele gospodărești relevante perioadei respective, reprezentând o parte integră a vieții cotidiene a bulgarilor. În pivnițe sunt depozitate butoaie în care vinul ajungea la maturitate, în grajduri și alte anexe sunt expuse unelte agricole – mașini de treierat, pluguri (*рала*), boroane (*дикани*), recipiente din lemn pentru udare (*дървени лейки*), cuve pentru struguri (*каци за грозде*), dispozitive pentru producerea uleiului (*припособление за биене на масло*) [302].

Conceptele unor astfel de muzee în Bulgaria se bazează pe principiul interactivității și permit vizitatorilor nu doar să viziteze obiective turistice, dar și să beneficieze de alte servicii suplimentare. De exemplu, terasele caselor tradiționale bulgărești cu două niveluri, transformate în muzee, sunt folosite ca ateliere de lucru pentru copii sau ca săli pentru diverse evenimente – expoziții, programe culturale, lecturi artistice, programe muzicale, spectacole de teatru, cursuri de master în meserii tradiționale, ateliere fotografice. Spațiul din fața muzeului este folosit pentru *plein air*, organizarea de concerte în aer liber etc. [316].

O altă dovadă a atitudinii grijului față de patrimoniul cultural și etnografic din Bulgaria este crearea de colecții muzeale private în case rezidențiale. Principala sarcină a acestor colecții este de a păstra istoria satului pentru o nouă generație, din considerente patriotice. În astfel de case, colecția (un mic număr de exponate) este, de obicei, adunată într-o singură odaie și reprezintă o versiune locală a culturii materiale și spirituale [318]. În cazul în care nu există case tradiționale reprezentative în regiune, se purcede la construirea replicii conceptuale a casei regionale tradiționale. Deja în această nouă „veche” clădire sunt colectate expoziții tematice cu diverse teme cotidiene, sunt conservate cultura și vechile tradiții ale populației respectivei regiuni [304]. Practica Bulgariei în acest sens permite să înțelegem că muzeul poate fi unul interesant, captivant și foarte variat, datorită activităților suplimentare ce sunt oferite turiștilor.

Valorificarea patrimoniului construit din mediul rural din România prin turism

În România, dezvoltarea muzeelor etnografice, unde casele tradiționale au jucat rolul de exponate, sau organizarea de muzee în casele reprezentative începe în prima treime a sec. XX. Unul dintre cele mai importante în acest sens este Muzeul satului, sinteza tipologiei satelor din România, care a fost înființat în luna mai 1936 în București [279]. Muzeul își datorează apariția profesorului Dimitri Gusti, fondatorul Școlii Sociologice din București. După 1989, concepția de Muzeu al satului a fost revizuită pe un program de priorități clare. Acestea țin de dezvoltarea și extinderea colecției în aer liber, dar și de aprofundarea în continuare a cercetării, precum și de crearea bazei științifice pentru celelalte funcții ale muzeului: educativă și comunicativă cu vizitatorii etc. Astăzi muzeul ocupă o suprafață de 30 ha, pe care se găsesc 70 de case, 99 de anexe gospodărești și biserici, atelier de meșteșuguri populare – în total 290 de clădiri. Fiecare clădire este un muzeu în miniatură, fiind plin de obiecte tradiționale din viața cotidiană, sau unelte gospodărești și de producție. În jurul caselor sunt diverse clădiri adiționale, înconjurată de garduri cu porți. Casele și bisericile reprezintă aproape toată diversitatea arhitecturală rurală a țării [Vizite de teren ale autorului în 2002; 294]. Numărul total de exponate etnografice din muzeu se ridică la 52 mii de articole, arhiva documentelor, fotografiilor, înregistrărilor audio și video atinge 200 mii de unități [280]. În afară de toate, este unul dintre cele mai renumite muzee

din România, în fiecare an aici se organizează un număr impresionant de târguri, festivaluri, spectacole folclorice, expoziții tematice de nivel național și internațional. Un alt muzeu de o amploare similară este Muzeul ASTRA din Sibiu [Vizită de teren a autorului în aprilie 2018]. Conceptul și modul de organizare a acestui muzeu confirmă cu certitudine că farmecul vieții satului tradițional este imposibil de redat doar prin intermediul unor case amplasate în aer liber într-o ordine bine chibzuită. Satul cu casele și ulițele sale este doar fundamentul necesar pentru reconstruirea întregii filozofii a vieții rurale.

Pe lângă muzeele satului de nivel național, în multe regiuni ale României există sau se află în stadiul de înființare și dezvoltare muzee etnografice regionale ale satului. Specificitatea acestor muzee constă în faptul că într-un mediu autentic ele păstrează atmosfera satului și arhitectura vernaculară, reprezintă interioarele tradiționale, ocupațiile și construcțiile potrivite activităților țăranilor din regiune. În aceste muzee sunt reprezentate nu numai casele și anexe tradiționale, ci și cârciumi, ateliere industriale, mori, fierării, biserici [281]. Un exemplu viu al unui astfel de muzeu etnografic în aer liber este cel mai vechi muzeu din România – Parcul Național Etnografic „Romulus Vuia” (municipiul Cluj-Napoca). În primul rând, acest muzeu este remarcabil prin faptul că a fost conceput ca un „living museum”. În casele aduse aici din diferite subregiuni, familii din aceleași zone din care au fost transportate locuințele trebuie să trăiască și să facă același lucru ca înainte de a se stabili pe teritoriul parcului [274].

Un alt tip de muzeu, practicat în România, destinat să transmită imaginea funcțională a unei așezări rurale tradiționale, cu toate structurile sale socioculturale, este *satul-muzeu*. Un astfel de muzeu este împărțit în mai multe secțiuni, fiecare fiind conceput pentru a răspunde anumitor tematici: gospodăria tradițională, în care sunt reprezentate case și clădiri auxiliare, în funcție de ocupațiile tradiționale ale locuitorilor acestei zone etnogeografice; sectorul sociocultural este reprezentat de structuri publice: biserica, școala, primăria satului etc.; sectorul artelor decorative și meșteșugurilor tradiționale prin tehnicile și meșteșugurile caracteristice zonei în sec. XVIII – XIX; sectorul construcțiilor specializate – reprezentat de crucifixe, fântâni, stupi de albine, stâne etc. [282].

Muzeul cu colecții etnografice nu este neapărat localizat în case tradiționale. De obicei, acestea sunt muzee județene, situate în centre administrative, iar clădirile acestor muzee reprezintă monumente ale arhitecturii urbane din secolele XVIII–XIX și sunt protejate de stat. Expozițiile muzeelor sunt reprezentate de mostre de arhitectură populară, obiecte de mobilier și obiecte de uz casnic, țesături, covoare și costume populare. În afară de obiecte de cultură materială, în astfel de colecții muzeale cu caracter etnografic sunt stocate și accesorii, folosite în timpul diferitor ceremonii și ritualuri legate de sărbătorile calendaristice și de familie, obiecte de

cult și ritualuri religioase. Ocupațiile tradiționale sunt reprezentate de uneltele de muncă și meșteșuguri caracteristice zonei etnografice respective. În mod deosebit, aceste colecții sunt reprezentate prin meșteșuguri și arte decorative, cum ar fi diverse motive specifice fiecărei zone (îmbrăcăminte, mobilier pentru casă, ceramică și alte produse) [263; 264; 275; 277].

Populară în România este și practica creării *muzeelor etnografice în orașele* care nu au statut de centre regionale sau județene. Astfel de muzee sunt aranjate în mod obișnuit în case ce reprezintă stilul arhitectural al acestei zone etnografice, păstrate din sec. XVIII–XIX și care dețin statutul de monument arhitectural de nivel național sau regional. Pe lângă obiectele din viața cotidiană și cultura tradițională, muzeele păstrează, de asemenea, colecții de documente care ilustrează viața rurală și urbană din epoca anterioară [254; 255; 277].

În afară de muzee etnografice, este cunoscută practica când *artefactele etnografice sunt expuse într-unul din departamentele unui mare complex muzeal*. De obicei, într-o astfel de colecție etnografică sunt expuse produse textile realizate în condiții casnice (pânză de casă, țoluri, covoare, prosoape), costume populare, obiecte de artă și meserii, obiceiuri și ritualuri tradiționale. Scene din viața tradițională sunt fixate în fotografii și diapozitive [293]. În unele cazuri, departamentul de etnografie se amplasează într-una din casele tradiționale din regiune și se transformă într-o filială separată a complexului muzeal. În cele mai multe dintre aceste cazuri cunoscute, se păstrează gospodăria tradițională „in situ”, care este de obicei o sinteză a arhitecturii tradiționale a unei anumite zone etnogeografice de la începutul sec. XX [259].

Un exemplu demn de urmat este practica implementării în unele județe din România a proiectelor de realizare a *expozițiilor etnografice mobile* în câteva sate ale județului. Spre exemplu, din 2006 până în prezent, s-a reușit crearea a cca 30 de expoziții etnografice pe teritoriul unui singur județ, care sunt destinate să încurajeze studierea vestigiilor etno-istorice – un element important în dezvoltarea turismului cultural, mai ales că informațiile de această natură sunt necunoscute tocmai și în comunitățile respective [260; 261; 276].

O altă practică interesantă în acest sens este fondarea de către 23 de membri-fondatori din toate regiunile țării a *Rețelei de colecții etnografice și muzee private din România* (RECOMESPAR, 2011). Rețeaua a fost creată de proprietarii unor colecții etnografice private și muzee din mediul rural, care în perioada 2008–2011 au beneficiat de un program cultural inițiat și susținut de Muzeul național al țărânului român [290]. Aceste *muze private* au confirmat ipoteza că e posibilă restaurarea și valorificarea turistică atât a caselor construite din piatră și lemn, cât și a construcțiilor din materiale mai puțin durabile, cum ar fi lampacii și acoperite cu stuf și paie. Anexele gospodărești în asemenea muzee „vii” se folosesc drept loc pentru ateliere

pentru demonstrarea meșteșugurilor tradiționale locale. Astfel, anume muzeele păstrează și promovează specificul culturii locale, care a suferit în perioada regimului comunist în România. Muzeele etnografice din România, pe lângă faptul că familiarizează vizitatorii cu exponate originale, organizează pe parcursul anului o gamă variată de evenimente speciale, spectacole etno-folclorice, înscenări ale obiceiurilor și ritualurilor populare.

Însă, pentru pregătirea acestor case tradiționale ca să devină o adevărată atracție turistică în sine (ca muzee) sau să fie transformate în pensiuni turistice rurale, avem nevoie de investiții și promovare. Asemenea soluții reușite descoperim tot în România. Aici sunt realizate proiecte pentru informarea și educarea proprietarilor de case tradiționale în păstrarea patrimoniului construit, care este considerat un element important al identității locale. Punerea în valoare a fondului construit tradițional și, în același timp, dezvoltarea inițiativei antreprenoriale în domeniul turismului sunt văzute ca o sursă de venituri și de dezvoltare a comunității locale. Acțiunile acestor proiecte își propun sprijinirea proprietarilor în reabilitarea caselor pentru transformarea ulterioară în structuri rurale de cazare, cu păstrarea elementelor de arhitectură existentă prin folosirea materialelor tradiționale și sunt dedicate conservării și prezervării stilului propriu satului tradițional [265].

În cadrul unui asemenea proiect aproximativ 1000 de proprietari de case tradiționale din 31 de sate din județele Sibiu, Mureș și Brașov au fost învățați cum să-și restaureze locuințele, pe care le dețin, și cum să le sporească gradul de confort. În urma acțiunilor proiectului, beneficiarii au aflat despre importanța folosirii materialelor compatibile cu casele tradiționale, au primit broșuri cu soluții de reabilitare și restaurare adecvate. Totodată, pentru îmbunătățirea confortului de locuire în casele tradiționale, le-au fost oferite soluții de amplasare și amenajare a unor băi, mansardării ale podurilor existente și soluții posibile și eficiente de iluminare, amenajare a pivnițelor în spații de locuit, amplasarea de scări interioare, refolosirea și amplasarea mobilierului tradițional, dar și a celui contemporan [258]. Ca rezultat al acestor proiecte, astăzi în România sute de case tradiționale sunt transformate în pensiuni turistice sau agroturistice rurale ori sunt construite cu suportul fondurilor UE cu respectarea stilului local tradițional.

Un alt proiect inițiat în anul 2012 de studenții Facultății de Științe Economice și Administrație Publică, specializarea ECTS, din cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, în parteneriat cu Muzeul Satului Bucovinean și Asociația pentru Turism „Bucovina”, este dedicat ideii „Salvează satul bucovinean”. În cadrul acestei activități, este identificată și promovată cea mai frumoasă casă tradițională bucovineană. Astfel, pe parcursul unui an are loc expoziția de fotografii „Oameni și case”, iar cea mai frumoasă casă se alege prin votare [265].

Din această diversitate de soluții pe baza exemplelor din țările europene, în continuare sunt selectate doar acele, care pot fi aplicate, reieșind din baza legislativă și practica existentă în țară. În Republica Moldova sunt cel puțin 3 tipuri de case tradiționale caracteristice celor trei regiuni din țară – Sud, Centru și Nord. În calitate de exemplu aducem reconstrucția actuală a acestor 3 tipuri de case, pe care le găsim la pensiunea vinăriei „Chateau Vartely” din Orhei. Construite din chirpici sau *saman*, din lemn combinat cu lut sau din piatră, pe alocuri cu elemente decorative exterioare din piatră (zona Codrilor), aceste case țărănești poartă în sine povestea unor vremuri pe cale să apună, în care oamenii trăiau în deplină armonie cu natura și care acum permit turiștilor curioși să trăiască personal o asemenea experiență.

Casa vernaculară, indiferent de materialul de construcție, a fost mereu o axă fundamentală a vieții omului, un adevărat centru al Universului în jurul căruia gravitau fel de fel de practici și obiceiuri populare. Există multe prejudecăți legate de casele vechi. Proprietarii caselor bătrânești nu vor să le vândă, pentru că mai persistă credința că „nu este bine să faci asta” (în folclorul tradițional se regăsesc asemenea restricții: „... casa părintească nu se vinde...”). Așa că preferă să le lase în ruină, până sunt complet distruse de timpul nemilos.

Însă, încurajați de creșterea fluxului de vizitatori în Republica Moldova, unele sate (în mare parte, din preajma unor obiecte de interes turistic major) au început să promoveze tradițiile și obiceiurile vechi sau chiar uitate. Astfel, se organizează festivaluri cu specific tradițional, se deschid ateliere de meșteșuguri tradiționale locale, se înființează formațiuni de muzică tradițională (Anexa 5.1.). În paralel, are loc și procesul de restaurare a unor clădiri de importanță istorică și culturală sau a caselor vechi tradiționale, dar acest lucru este sporadic și nu are un plan bine chibzuit, inițiativa în cele mai dese cazuri aparținând unor persoane private sau autorităților publice locale (Anexa 5.2.).

Decizia de a da o viață nouă caselor bătrânești ni se pare plină de sens, acestea în final pot fi transformate într-un muzeu sau chiar într-o pensiune. Un avantaj reprezintă faptul că aici (în muzeu sau pensiune) își pot găsi un nou adăpost multe obiecte vechi specifice localității. Fiecare casă țărănească veche din Republica Moldova este un mic muzeu popular, unde autenticul este păstrat și transmis peste vremuri: muzeul „Casa părintească” din s. Palanca, raionul Călărași, muzeul din Complexul „Vatra strămoșească” din s. Vatici, raionul Orhei, Muzeul „Curtea țărănească” din s. Văleni, raionul Cahul etc.) [A 2.1.1: 51, 59, 60; Materiale de teren ale autorului, anii 2009–2017]. Aceste locuri inspiră și ajută în înțelegerea importanței păstrării și promovării tradiției locale. Aici ai parte de un muzeu viu, în care, pe lângă obiectele colecționate, oaspeții culeg noi experiențe și momente din viață de la țară, care se mai păstrează în zidurile, tâmplăria și lucrurile vechi.

Obiectele vechi, care devin expodate pentru muzee sau pensiuni, de obicei, sunt achiziționate de la oamenii care vor să scape de ele, pe motiv că sunt „vechituri”. Avem exemplul doamnelor Tatiana Popa de la „Casa părintească” (s. Palanca, com. Hârjauca, raionul Călărași) sau Tamara Stegărescu de la pensiunea „Casa mării” (s. Răciula, raionul Călărași), domnului Valentin Culinski de la „Muzeul Patrimoniului Cultural” (or. Taraclia), domnului Zaharii Iazadji de la Muzeul de Etnografie (Tvardița, raionul Taraclia) etc. [A 2.1.1 8, 20, 21; materiale de teren ale autorului, anii 1997, 1998, 2009, 2014–2015]. Muzeele sau secțiile respective din muzee, aranjate în stilul caselor tradiționale, ilustrează vizitatorului modul de viață de odinioară, când se construia durabil, cum am spune astăzi: casa cu ziduri groase ținea aerul cald iarna și răcoare vara. Când decorarea interiorului era în exclusivitate o activitate a femeilor, iar lucrul în afara casei în totalitate era pus pe seama bărbaților din familie.

În Republica Moldova avem încă posibilitatea de a vedea gospodării țărănești funcționale, chiar dacă acestea sunt localizate în partea veche a satelor, aparținând unor familii modeste. Asemenea case au fost descoperite în timpul cercetărilor de teren în satele bulgărești din raioanele Taraclia și Cantemir (Anexa 5.3). Doar păstrând casele vechi, putem afla multe lucruri interesante și să le transmitem, să le arătăm generațiilor următoare.

Unii oameni din satele Republicii Moldova deja de mulți ani și-au deschis propriile case pentru a primi oaspeți, în acest fel turiștii pot experimenta viața într-o casă rurală, pot mânca bucate tradiționale gătite de gazdă din produse locale, deoarece utilizarea caselor vechi în scopuri turistice permite o promovare activă nu doar a ceea ce înseamnă tradiție în aspectul arhitecturii și spiritualității, ci și prin bucătăria locului. Turiștii pot interacționa și cunoaște gazda lor și oamenii din zona respectivă (Pensiunea „Casa verde” din s. Trebujeni, raionul Orhei, Pensiunea „La gura cuptorului” cu „Muzeul Pâinii” și „Casa dorului” din s. Văleni, raionul Cahul, Pensiunea „Găgăuz Sofrasi” din s. Congaz, UTAG) [A 2.1.1: 49, 51, 52, 53, 54; materiale de teren ale autorului, anii 2009, 2014–2015, 2017]. Pentru alții, casa părintească a devenit o inspirație pentru a construi din temelii pe lângă ea o pensiune nouă, dar păstrând în centrul complexului acea căsuță mică tradițională de la care totul s-a început (Pensiunea „Hanul lui Hanganu”, s. Lalova, raionul Rezina) [Materiale de teren ale autorului, anii 2014–2015] (Anexa 5.4). În alte cazuri antreprenorii autohtoni au investit bani în case bătrânești de, transformându-le într-un complex turistic rural pe teritoriul unui sat din centrul Moldovei (Pensiunea „Eco-resort Butuceni” din s. Butuceni, raionul Orhei) [Materiale de teren ale autorului, anii 2014–2015].

Totodată, în ultimele decenii în spațiul rural a început să se construiască fără să fie respectate tradiția și soluțiile arhitecturale, materialele de construcții autentice etc. În acest sens, este necesară încurajarea păstrării caselor vechi țărănești, restaurarea fidelă a acestora pentru

păstrarea lor în peisajul satului moldovenesc contemporan. În unele cazuri, casele reconstruite în scopuri turistice au suferit modificări esențiale în planimetrie și în tipul de materiale de construcții utilizate, fără să se țină cont de tradiția și materialele de construcție ale locului. Însă în tradiția populară, casa dintotdeauna s-a aflat într-o legătură foarte strânsă cu omul și cu viața lui. În afară de casa propriu-zisă, mai există un șir de anexe gospodărești – grajduri, cotețe, coșare, hambare, șure, șoproane, pivnițe (capitolul 3) [294].

În acest context, ar fi binevenită adoptarea unei legi destinate salvării și protejării arhitecturii tradiționale din regiunile Moldovei sau, cel puțin, introducerea unor asemenea măsuri în „Legea privind ocrotirea monumentelor” [27]. Pentru modificarea acestei legi, propunem completarea art. 2 alin. (2), care are următorul conținut: „Monumente aparte sub formă de bunuri imobile se consideră: obiectele naturale cu valoare geologică, biologică, zoologică, antropologică, arheologică, etnografică, istorică, clădiri, construcții, monumente în cimitire, opere de artă monumentală și de arhitectură, tumuli, stele de piatră, morminte antice izolate, fortificații, drumuri antice, poduri străvechi și apeducte medievale”, cu sintagma: „opere de artă monumentală, de arhitectură și de arhitectură populară/vernaculară”. În art. 2 alin. (3) cu următorul conținut: „Ansambluri de monumente sub formă de bunuri imobile se consideră: teritorii și landșafturi naturale, ansambluri și situri arheologice care cuprind cetățui de pământ, așezări nefortificate (grădiști, așezări antice, stațiuni ale omului primitiv, grote, peșteri, grupuri tumulare, necropole, straturi cu valoare arheologică), ansambluri de monumente cu valoare istorică, arheologică sau memorială (memoriale, cimitire) care cuprind obiecte antropologice, valuri de pământ, stele de piatră, morminte antice izolate, șanțuri antice de apărare, obiecte etnografice, ansambluri și rezervații de arhitectură urbană și rurală (orașe, centre orășenești, cartiere, piețe, străzi, cetăți, ansambluri monastice, curți boierești, parcuri, landșafturi naturale cu obiecte de arhitectură)”, propunem completarea cu sintagma „curți tradiționale țărănești”.

Însă, prevederile acestei legi să referă doar la monumente ce au statut de nivel național și internațional. Or, pentru protejarea patrimoniului de nivel regional sau local și utilizarea acestuia în scopuri turistice, acest lucru nu este suficient. De aceea, în acest sens putem recomanda următoarele: 1) inventarierea periodică a potențialului tradițional arhitectural pe regiuni de dezvoltare; crearea unor registre regionale/locale în care vor fi incluse obiecte de patrimoniu arhitectural tradițional; 2) promovarea unor mecanisme de conștientizare a necesității de păstrare/conservare a acestor obiecte; 3) învățarea modului de conservare și utilizare a acestor case; 4) promovarea unor mecanisme clare de stimulare a proprietarilor de obiecte din patrimoniul arhitectural tradițional pentru valorificarea lor în scopuri turistice.

Totodată, suntem conștienți de faptul că, prin crearea unui Registru al caselor vechi tradiționale și înscrierea acestora în lista patrimoniului național, regional sau local, nu se rezolvă pe deplin problema conservării casei țărănești. Pe cât de familiar este termenul *patrimoniu cultural* pentru specialiști sau pentru funcționarii din cultură, pe atât de abstract și fără conținut devine pentru cel care are în gospodărie o casă veche ori un acaret clasat în acest sens. În viziunea acestuia, este o noțiune/un obiect care îl încurcă mai mult, decât îl ajută. O casă cu care nu știe ce să facă, pe care nu o poate nici dărâma, nici modifica fără acordul specialiștilor de la Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, în care nu vede altceva decât o povară.

Practica internațională și exemplele bune din Republica Moldova sunt dovezi potrivite pentru păstrarea, promovarea și valorificarea turistică a patrimoniului tradițional. Este ușor să pierdem acest element din cultura materială dacă nu vor fi întreprinse la diferite niveluri acțiuni de salvare. Ex-directorul MNEIN, cercetătorul științific M. Ursu, în unul din articolele sale menționează că încă în perioada interbelică, marele etnograf și folclorist basarabean P. Ștefănuță, atestând în diferite sate case vechi, mori subterane și de vânt, diferite unelte și instalații tehnice, mostre ale portului popular, a conștientizat că „dacă nu se va găsi nimeni, care să le scoată din ascunzișurile satelor și să le păstreze la muzeu drept mărturie a civilizației...”, ele (n. a.) „... vor dispărea fără urmă și va fi o pierdere destul de simțită pentru cultură” [apud: 54, p. 99]. Pentru organizarea unui asemenea muzeu, după părerea lui P. Ștefănuță, se cere doar „dragoste și interes de a cunoaște civilizația și cultura” poporului [apud: 54, p. 99]. Calea de a salvagarda casele vechi prin transformarea lor în structuri turistice (muzee, pensiuni, centre de informare, locații de alimentație publică în stil tradițional, ateliere de artizanat și meșteșuguri tradiționale) este evident mai complicată, dar mult mai potrivită pentru conservarea și perpetuarea lor. În ultimii ani nu doar cercetătorii își concentrează atenția asupra problematicii studierii locuințelor tradiționale. În părțile următoare ale acestei lucrări vom analiza în detaliu și vom propune soluții posibile de transformare a caselor tradiționale bulgărești în structuri pentru deservire a turiștilor.

5.2 Aspecte practice ale transformării casei tradiționale în structuri de primire a turiștilor

Locuințele tradiționale conservate pe întreg teritoriul Republicii Moldova reprezintă, un element de patrimoniu cultural, fiind unul integrator pentru celelalte componente ale culturii materiale și spirituale. Odată cu trecerea timpului, acest rol a suferit puține modificări, în special în mediul rural unde conservatismul se simte la el acasă. Totodată, în contextul tendinței actuale

de globalizare, tot mai mult crește interesul față de elementele vieții tradiționale de altă dată, se caută unicitatea și specificul local.

Această tendință a luat amploare și în Republica Moldova, în special în partea centrală, unde turismul este mai mult promovat. Dar și sudul țării, cu diversitatea sa etnoculturală, necesită investiții solide în acest domeniu, ținând cont de faptul că în satele cu populație bulgară nu sunt încă exemple viabile de patrimonializare a caselor tradiționale și utilizare în scopuri turistice. Din acest motiv considerăm important să abordăm în acest subcapitol următoarele probleme:

- premise pentru transformarea caselor tradiționale în structuri turistice în Republica Moldova, în general, și în satele bulgărești, în special;
- tipurile de suport metodologic necesar proprietarilor caselor tradiționale pentru valorificarea acestora sub aspect turistic;
- ajustarea mecanismului de transformare pe exemplul caselor bulgărești din sudul republicii.

Turismul este una din puținele ramuri economice ce valorifică non-degradant potențialul natural, dar și patrimoniul istoric, cultural sau artistic. În țară sunt peste 15 mii de atracții turistice antropice și peste 300 de arii naturale importante, iar majoritatea din acestea sunt amplasate în mediul rural. Traseele turistice practicate de agenții economici includ sub 1% din numărul total de atracții turistice, adică există un potențial enorm pentru valorificarea economică a acestui tezaur neutilizat în scopuri turistice [253; p. 34].

Importanța resurselor turistice este justificată în special de caracterul lor original sau unic (cum sunt, beciurile, sălile de degustații ale vinărilor din Republica Moldova, inclusiv din sudul țării), în situația în care posesorul dobândește chiar poziția de „monopolist” în cadrul unei anumite specializări (de exemplu, vitivinicole) pe piața internațională. Totodată, Republica Moldova care dispune de resurse turistice importante, dar care nu posedă capital suficient, nu poate dezvolta cu mijloace financiare proprii capacitățile de producție turistică, iar resursele sale devin astfel subutilizate (neamenajate pentru consumul turistic și neestetice) [253; p. 61]. Această situație conduce la aceea că în preajma atracțiilor turistice avem acces redus la servicii de bază. Majoritatea zonelor de protecție a monumentelor naturale și antropice nu sunt amenajate pentru vizitatori, iar deținătorii legali nu au un plan de amenajare turistică a acestora. Parking-uri amenajate sumar pentru automobile și autocare sunt doar în preajma atracțiilor majore (mănăstiri, edificii de arhitectură monumentală, rezervații administrate). În același timp, parcurile nu au spații delimitate, iar siguranța automobilelor nu este oferită. În timpul unor evenimente importante (de exemplu, hramuri ale mănăstirilor), aglomerația și dezordinea de pe spațiile de parcare descurajează oaspeții străini de a vizita atracțiile. Spații pentru agrement au doar unele

rezervații și mănăstiri. Acestea sunt făcute din materiale locale, dar fără a lua în calcul confortul câtorva grupuri concomitente de vizitatori.

Marea majoritate a obiectelor vizitate nu oferă vizitatorilor adăposturi pentru vremea rea. WC-uri simple oferă vizitatorilor doar atracțiile care au o instituție gestionară (mănăstiri, rezervații științifice, muzee). Terase și structuri de alimentație sunt rare, situate în imediata apropiere de atracții. De regulă, acestea sunt amplasate în localitățile din raza obiectului. Inexistența acestora creează dificultăți vizitatorilor individuali. Unități de cazare sunt puține și neclasificate pe teritoriul unor atracții (plaje, mănăstiri, rezervații științifice), marea majoritate a atracțiilor fiind lipsite de asemenea dotări, chiar dacă drumul de la Chișinău (și alte bazine generatoare de vizitatori) este unul îndelungat [253; p. 73].

Situația devine și mai complicată când încercăm să analizăm nivelul de dotare cu infrastructură generală și turistică a obiectelor de patrimoniu din partea de sud a Moldovei. În primul rând acestea sunt invizibile și călătorii trec pe lângă mănăstiri, muzee, arii protejate din stepa Bugeacului, sate cu specific etnic, fără să presupună măcar că acestea există. Nu sunt instalate niciun fel de indicatoare care ar atenționa călătorul că poate să facă un popas și să cunoască ceva nou și captivant pe traseul ce îl parcurge. Dacă s-a întâmplat ca trecătorul să afle, de exemplu, despre un muzeu local, atunci în calea lui apar câteva blocaje și probleme – cum să ajungă la muzeu, cine îi va deschide ușile acestuia și va vorbi despre exponate (adesea muzeele nu funcționează conform programului și nu au ghizi care vorbesc mai multe limbi, cel puțin limba română, în cazul muzeelor din satele bulgărești și găgăuze). După vizita la muzeu sau altă atracție, alte necesități firești sunt greu de satisfăcut (WC, loc pentru a lua masă sau loc de cazare). La acestea uneori se adaugă și barieră lingvistică sau atitudinea rezervată a populației rurale locale.

Referindu-ne, în mod special, la sistemul structurilor de primire turistică din sudul Moldovei, trebuie de menționat că acesta este parte integră a sistemului național de ospitalitate. În 2003 a fost instituit sistemul național de clasificare, conform căruia se permite prestarea serviciilor de cazare în 12 categorii de unități. Dar, în Republica Moldova doar fiecare a cincea unitate de cazare a acceptat sistemul național de clasificare pe stele [253; p. 41]. La nivelul anului 2017, doar 59 structuri de cazare de diferite categorii erau amplasate în mediul rural și în centrele raionale. Printre acestea se regăsesc hoteluri de la 1 la 3*, vile turistice până la 5*, pensiuni turistice și agroturistice până la 4*, tabere de vacanță, bungalouri și camping-uri. Repartizarea acestora pe regiuni nu este uniformă. Majoritatea (27 unități) sunt amplasate în raioanele din partea centrală a Moldovei. În ultimii ani, a crescut semnificativ numărul acestora

în nordul Moldovei, atingând un număr de 20 unități. Doar 12 structuri din cele clasificate sunt amplasate în regiunea de sud a Moldovei [292].

Acum 10 ani, majoritatea unităților de cazare din mediul rural erau adaptate consumului turistic estival, iar numărul covârșitor din cazările persoanelor străine până și acum se înregistrează în orașul Chișinău, regiunilor revenindu-i doar cca 10% [253; p. 34]. Însă, până azi un număr important de unități de cazare nu fac parte din sistemul național de calitate, acestea nefiind clasificate. Din acestea fac parte o mulțime de pensiuni rurale care prestează servicii de ospitalitate și sunt căutate prin rețelele de rezervare on-line, inclusiv de turiștii străini.

Primele structuri de cazare în mediul rural din Republica Moldova au apărut pe harta turistică a republicii la începutul anilor 2000 în zona rezervației Orheiul Vechi. Amplasarea reușită la o distanță mică de Chișinău și promovarea intensivă a Orheiului Vechi (în comparație cu celelalte destinații rurale) a provocat un flux stabil de turiști, creând cerere pentru cazare. Unul din primele proiecte în domeniu realizat de Departamentul de Dezvoltare a Turismului în anii 2003–2004 (cu suportul financiar oferit de PNUD Moldova) a fost dedicat inventarierii potențialului turistic natural și antropic în raionul Orhei, fiind stabilite câteva gospodării care își doreau o afacere în turismul rural, iar 5 gospodării au obținut suport financiar pentru amenajarea propriilor case în vederea asigurării locurilor de cazare pentru turiști.

Pe parcursul întregii perioade de dezvoltare a structurilor rurale de primire, proprietarii acestora au beneficiat de suport informațional, metodologic, didactic și financiar din partea unor organizații neguvernamentale din Republica Moldova, axate pe dezvoltarea turismului și comunităților rurale din țară. Peste 10 ani, mediului rural îi reveneau cca 5% din totalul unităților de cazare, care concentra un fond de cazare sub 3%, deserving un număr de 13,3 mii persoane (5,8% din clienții unităților de cazare). În 2016, numărul acestor structuri s-a dublat, iar numărul turiștilor cazați a trecut de 21,3 mii de persoane (Tabel A5.5.1). Reieșind din datele oficiale ale Autorității Naționale de Turism, numărul structurilor de primire din mediul rural sau centre raionale care au trecut procedura de clasificare este unul foarte redus [292] (Tabel A5.5.2).

Situația s-a schimbat după 2010. Trebuie de remarcat că un număr important de clasificări se înregistrează în 2017, când mai multe centre au obținut certificate de clasificare: 7 la nord, 5 în centru și 5 structuri din sudul țării. Considerăm că un factor mobilizator în acest proces a fost faptul că din 2017 Guvernul Republicii Moldova oferă subvenții și proprietarilor pensiunilor agroturistice din mediul rural [25]. Deși oferta de cazare în mediul rural și centrele raionale este una mult mai largă, oricum multe din asemenea unități nu sunt monitorizate, un timp îndelungat fiind ca și inexistente (Figura A5.5.1). Însă din 2017 structurile de cazare în

mediul rural pot activa fără procedura de clasificare, la cele tipuri de structuri stipulate în Normele metodologice a fost adoptată încă una – *casa rurală*.

În sudul Republicii Moldova, ca și pe întreg teritoriul țării, acest gen de afacere poate fi de succes, având deja suficiente exemple în nordul și, mai ales, în centrul țării, precum și reieșind din următoarele argumente: zonele turistice rurale sunt tot mai solicitate de către orășeni și turiștii străini; călătoriile în raza de 30-50 km de la orașe devin competitive, comparativ cu deplasările pe distanțe lungi în străinătate; costul serviciilor prestate în agropensiuni sunt mai mici decât în alte unități de cazare; afacerea poate fi inițiată relativ simplu și ieftin; oferta agropensiunilor este, de regulă, complexă și localizată „sub același acoperiș”, ceea ce o face foarte atractivă pentru beneficiari [253; p. 98].

Valorificarea potențialului caselor tradiționale poate fi realizată pentru diverse scopuri: educațional-științifice, muzeistice, informaționale, turistice, economice etc. Locuința tradițională, indiferent în ce va fi transformată, devine temelie pentru conservarea și promovarea patrimoniului cultural-spiritual, cum ar fi: sărbători calendaristice tradiționale transpuse în festivaluri în ograda țărănească, reconstrucții de fragmente de ritualuri legate de ciclul vieții omului, platformă de comunicare pentru oamenii de artă (tabere de creație pentru pictori sau meșteri populari etc.). Procesul de construcție a casei tradiționale poate deveni o temă captivantă pentru cei care își doresc, de exemplu, crearea de case educaționale pentru a fi vizitați în mod regulat de elevii din regiune. Totodată, serviciile oferite aici devin o bază de autofinanțare pentru păstrarea acestui patrimoniu tradițional cultural.

Atingerea unuia dintre scopurile menționate mai sus se poate realiza în câteva etape cu oferirea suportului metodologic necesar proprietarilor caselor tradiționale:

1. evaluarea inițială a situației actuale a acestui obiect (complexul locativ-gospodăresc);
2. stabilirea unui plan de acțiuni cu evaluarea investițiilor necesare pentru realizarea scopului final;
3. marketingul pentru promovarea destinației, a valorilor etnoculturale, precum și acțiuni pentru creșterea vânzărilor și diversificarea veniturilor.

În cazul transformării unei case tradiționale bulgărești cu anexele ei gospodărești într-o agropensiune, este necesară, ca scop final, păstrarea autenticului acestui complex pentru redarea specificului culturii tradiționale, inclusiv prin exteriorul și interiorul conservate la maxim. Potrivit specialiștilor din domeniul turismului, investiția pentru lansarea afacerii nu este mare, deoarece se solicită în principal doar cheltuieli ce țin de amenajarea casei, în funcție de Normele metodologice și criteriile de clasificare a structurilor de primire turistice cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei [26], pentru obținerea statutului de agropensiune. La fel, sunt solicitate și

investiții pentru pregătirea personalului, amenajarea teritoriului adiacent gospodăriei, publicitate și promovarea serviciilor [253; p. 98].

Deși începând cu 2017 pentru structuri de cazare din mediul rural este abrogată obligativitatea clasificării, în acest demers științific autorul apelează la Criteriile minime obligatorii pentru clasificarea pe stele a pensiunilor turistice și agroturistice [26], deoarece ele stipulează clar standardele necesare pentru ca un complex gospodăresc să devină o pensiune rurală. Criteriile sunt împărțite în câteva compartimente, care vizează starea diferitor elemente ale pensiunii. Constatăm că cele mai potrivite pentru conservarea elementelor autentice unei case tradiționale sunt criteriile pentru agropensiunea de 1 stea, respectiv, vom analiza mai detaliat necesitățile de reamenajare pentru această categorie de structură de cazare.

În cazul agropensiunii de 1 stea, nu se cere de la proprietar ca casa și anexele gospodărești să aibă un aspect foarte bun, este suficient ca exteriorul acestora să fie întreținute cu acele materiale naturale care, de obicei, erau utilizate la construcția caselor tradiționale – var, lut, vopsele naturale sau rășină. Nu este nevoie ca firma – placa pe care este tipărită denumirea, tipul și categoria structurii să fie luminoasă. Normele nu stipulează direct că pentru categoria de 1 stea sunt necesare: curte proprii, spații verzi și împrejurimi estetice, suprafețe de joacă pentru copii. Gospodăriile din satele bulgărești din sudul Moldovei sunt suficient de mari, de aceea prezența acestor elemente la compartimentul „Stare generală a clădirii” sunt un avantaj. Deși nu este o cerință, dar curțile de aici oferă pentru oaspeții care călătoresc cu propriul autoturism un spațiu pentru parcare (Tabel A5.5.3).

Sistemul național de clasificare a agropensiunilor înglobează tradiția casei bulgărești. Pentru pensiunile agroturistice de 1 stea nu este nevoie, ca în cazul hotelurilor, să fie asigurată prezența unui spațiu mare pentru holul de primire mobilat și decorat, cu suprafața minimă de 12 m². Pentru această categorie de structuri de cazare nu este obligatoriu ca fiecare cameră să fie dotată cu grup sanitar propriu, fapt care permite păstrarea intactă a interiorului casei tradiționale. În cazul caselor cu 3 încăperi, camera din mijloc poate fi utilizată drept spațiu comun, iar celelalte două camere (*goleama kășta*, *malka kășta*) oferă acces direct oaspeților pensiunii și corespund Normelor. O soluție bună pentru asigurarea turiștilor cu spațiu de alimentație este casa mică tradițională (*kuhne*), dotată cu minimul necesar pentru prepararea și servirea mesei. În acest caz, mobilierul și inventarul de servire a mesei este de așteptat să fie la fel unul tradițional și bine întreținut (Tabel A5.5.4).

Referitor la instalațiile necesare pentru funcționarea agropensiunii pe parcursul întregului an, se cer doar mici ajustări care, cu siguranță, nu vor afecta integritatea casei tradiționale. Practic, toate satele bulgărești din sudul Moldovei sunt racordate la rețeaua publică de energie

electrică, localitățile au propriile sisteme de asigurare cu apă potabilă a localnicilor. Vor fi necesare cheltuieli pentru asigurarea propriului sistem de colectare și epurare a apelor uzate (în caz dacă nu există rețea publică de canalizare) și pentru asigurarea sursei de apă în spațiile pentru alimentație. Normele permit pentru sistemul de încălzire a spațiilor de cazare și alimentare utilizarea instalațiilor tradiționale cu asigurarea protecției contra incendiilor (Tabel A5.5.5).

Cu privire la propriu zis spațiile de cazare, există mai multe cerințe, dar realizarea acestora este pe măsura unei case tradiționale transformate într-o agropensiune de 1 stea. Sunt stipulate dimensiunile pentru camerele cu 1-4 paturi, dar interiorul unei case tradiționale bulgărești este, de regulă, mai spațios decât prevăd Normele, ceea ce este în avantajul turistului. Pentru amenajarea și dotarea podelelor, proprietarul poate opta pentru soluții tradiționale – podea din lemn sau unsă cu lut, acoperită cu țoluri tradiționale (*черги, клими*), or, în Cerințele minime nu se cer pardoseli acoperite cu covoare sau mochetă. La etapa inițială nu sunt necesare investiții mari în procurarea mobilierului pentru spațiile de cazare, întrucât se cer doar paturi cu saltea. Dulapurile standard pot fi înlocuite doar cu cuiere sau dotări tradiționale similare. În acest sens, cele mai mari investiții vor fi pentru procurarea materialului textil tradițional necesar pentru dotarea spațiilor de cazare. Chiar dacă nu sunt obligatorii în cazul agropensiunilor de 1 stea, gospodarul va pune la dispoziția oaspeților cuverturi de pat și huse de protecție pentru saltele. La fel, dotarea tehnică este redusă la minim, dar se recomandă să fie puse la cererea oaspeților veioze sau aplice la capătul patului, televizor, radio și frigider în spațiile de cazare sau în cele comune (Tabel A5.5.6).

Toate comoditățile (cadă sau cuvă cu duș, lavoar și WC, apă caldă și rece permanent) pot fi construite și dotate în afara casei, folosind materiale și utilaje moderne. Lipsa obligativității de a oferi oaspeților grup sanitar în cameră va permite, cum s-a specificat și mai sus, păstrarea intactă a spațiilor casei tradiționale (Tabel A5.5.7).

Înzestrarea bucătăriei, ce va sta la dispoziția oaspeților agropensiunii, prevede conform criteriilor instalații uzuale localnicilor. Majoritatea celor necesare sunt prezente în orice gospodărie funcțională. Totuși, va fi necesar de investit în vesela de servit, tacâmuri, vase și ustensile de bucătărie, nu neapărat de inox, pot fi folosite cele tradiționale locului. În schimb, interiorul bucătăriei poate fi valorificat cu multă creativitate potrivit specificului local, redând atmosfera încăperii de altă dată, cu mult gust și în deplină măsură. În acest spațiu ar fi binevenit *mobilierul fix* utilizat mai mult de bulgari la începutul perioadei de colonizare a Basarabiei, cum ar fi: *canapele din lut* pe perimetrul interiorului bucătăriei acoperite cu *țesături tradiționale*, *dulapuri încorporate* în care pot fi prezentate expoziții tematice cu *veselă tradițională* sau poate fi păstrată vesela destinată oaspeților pensiuni. Este salutar și *mobilierul tradițional bulgăresc*

mobil, cum ar fi: *sofra* sau *paralea*, *scaune mici*, *lada de zestre* în care proprietara poate păstra textilele necesare pentru dotarea bucătăriei și sufrageriei. Preferabil că decorațiunile textile să fie autentice locului, ținând cont de faptul că în satele bulgărești mai sunt *meșterițe* preocupate de îndeletniciri tradiționale. De remarcat că în multe gospodării s-a păstrat o rezervă mare de textile autentice locului disponibile pentru utilizare (Tabel A5.5.8).

Criteriile din ultimul compartiment nu țin direct de securitatea fizică sau alimentară a turiștilor, dar, totuși, sunt menite să ofere siguranță oaspeților, iar starea anexelor gospodărești ține de specificul locației tradiționale bulgărești, de spiritul de bun gospodar, precum și de aspectele arhitecturale și de amenajare a exteriorului pensiunii (Tabel A5.5.9).

Totalizând cele expuse mai sus referitor la lansarea unei agropensiuni de 1 stea, subliniem că o asemenea afacere într-o casă bătrânească, dar păstrată într-o stare bună, nu necesită investiții majore. Această investiție poate fi comparabilă cu o reparație bună, care o face fiecare moldovean sau bulgar în propria casă la fiecare 3–5 ani. Totodată, dacă investiția în reparația locuinței generează doar cheltuieli, o investiție într-o agropensiune poate deveni o sursă sigură de venit pentru familie.

5.3 Transformarea casei tradiționale bulgărești în structuri muzeale

Muzeul întruchipează o formă obișnuită de organizare a procesului de conservare și promovare a patrimoniului cultural și istoric. Experiența și cercetările ultimilor ani arată că în viitorul apropiat „turismul și muzeele vor conlucra și activa împreună” [40; p. 203]. Muzeul ca fenomen cultural a existat de mai multe secole, deși definiția muzeului a fost formulată în 1974 în Statutul Consorțiului Internațional al Muzeelor (ICOM) (articolul 3), adoptat de Adunarea generală a IX-a a Comitetului executiv General de la Copenhaga. Totuși, în sec. al XXI-lea, apare necesitatea vitală de a conserva nu doar patrimoniul cultural material, ci și partea sa intangibilă. Ca rezultat, în 2007 definiția a fost ajustată: „o instituție non-profit pe o bază continuă, ce acționează în beneficiul societății și a progresului acesteia, care este deschis publicului și achiziționează, păstrează, explorează, promovează și expune în scopuri educative, de conștientizare și divertisment dovezi materiale și intangibile ale omului și mediului înconjurător” [43; p. 106].

Procesul de creare a muzeelor în Republica Moldova, cu mici excepții, este la început de cale. Astăzi aproape fiecare așezare din țară își pune problema conservării patrimoniului cultural local care „să prezinte o sinteză a culturii materiale și spirituale a populației Moldovei de la începuturi până în prezent” [40, p. 191], problema transmiterii acestuia generațiilor noi în scopuri educaționale, precum și promovării imaginii pozitive a localității ca destinație turistică. Registrul

muzeelor din Republica Moldova, în care sunt înregistrate în mod obligatoriu toate muzeele din țară, este deținut de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. Potrivit datelor din acest Registru, în țara noastră sunt 115 instituții muzeale [286], dar cu siguranța numărul acestora este mai mare.

În cadrul procesului continuu de globalizare, rămâne important dialogul intercultural și, în același timp, mersul conservării și promovării diversității culturale, unul din instrumente eficiente fiind muzeul. Pentru protejarea patrimoniului cultural, pe care îl stăpânește comunitatea bulgară din Republica Moldova se aplică cadrul legislativ național. În ultimele decenii au fost adoptate mai multe acte legislative relevante, precum „Legea privind protecția monumentelor” (1993, cu amendamentele din 2013) [27], „Legea privind protecția patrimoniului arheologic” (2010) [269], „Legea privind protecția patrimoniului cultural imaterial” (2012) [272], „Legea privind protecția patrimoniului cultural mobil” (2012) [271], „Legea muzeelor” (2017) [270]. Este în proces de elaborare Codul patrimoniului cultural, care va include șapte legi referitoare la toate aspectele patrimoniului cultural al țării, conform standardelor europene [287-289]. La înființarea de noi muzee, precum și la reorganizarea celor existente, este important să se respecte cerințele și normele privind organizarea muzeelor și a colecțiilor muzeale, clasificarea cărora prezintă două mari grupuri.

Primul grup include *cerințele generale*, a căror urmare permite organizarea în mod adecvat a spațiului muzeal, selectarea unor vitrine și standuri corespunzătoare, distribuirea uniformă între sălile muzeului a încărcăturii cantitative și calitative. Acest lucru este util, în primul rând, pentru a asigura funcționarea normală a muzeului, organizarea fluxului de vizitatori și asigurarea spațiului suficient, precum și a instrumentariului necesar angajaților muzeelor, ale căror sarcini nu se limitează doar la efectuarea de excursii pentru vizitatori. Trebuie să menționăm că „Legea muzeelor” (nr. 262 din 07.12.2017) prevede abrogarea Regulamentelor care stabilesc modul de organizare și funcționare a muzeelor (HG nr. 1111 din 11.09.2003), însă până la intrarea în vigoare a unui nou regulament, ne vom axa pe conținutul celui care mai este valabil, presupunând că în documentele noi nu se vor produce modificări esențiale. În continuare vom analiza contextul național legislativ cu privire la organizarea muzeelor din Republica Moldova ce să referă la cerințele generale.

Cerințe față de clădirea muzeului. Textul „Legii muzeelor” nu conține expres cerințe tehnice referitoare la starea clădirilor în care trebuie să fie amplasate muzeele în Republica Moldova, cu toate acestea, putem constata că legea „interzice transferul muzeelor publice în clădiri ce nu asigură condițiile necesare pentru păstrarea și securitatea colecțiilor muzeale. Depositedarea muzeelor publice de edificii/spații, indiferent de motivare și scop, obligă autoritatea

corespunzătoare să pună la dispoziția muzeelor în cauză alte edificii/spații, care asigură condiții adecvate și să suporte cheltuielile necesare pentru reamplasarea colecțiilor muzeale” (cap. 5, art. 17, alin. (2) și (3)). Regulamentul [288] prevede că „clădirile, încăperile nou construite, renovate sau restaurate pot fi utilizate doar după 3-6 luni de la finisarea lucrărilor, pentru a asigura stabilizarea microclimatului interior” (cap. IV, p. 57, alin. (2)). Alte cerințe specifice care se referă la clădirile utilizate ca sedii pentru muzee nu se conțin în documentele mai sus menționate.

Cerințe față de organizarea spațiului muzeal interior. În Regulament se stipulează că, în vederea neexpunerii obiectelor la pericolul poluării, „nu se recomandă folosirea mochetelor pentru acoperirea pardoselilor, în acest scop folosindu-se marmura, mozaicul, gresia, linoleumul sau parchetul; geamurile se dotează cu plase de tifon sau capron, ale căror găuri sunt de 1 mm” (cap. IV, p. 69).

Cerințe față de instalațiile de iluminat, sistemul de ventilare și nivelul de umiditate în încăperi. Regulamentul conține prevederi stricte ce țin de stabilitatea microclimatică, instalațiile de iluminat, încălzire, apă și canalizare, nivelul iluminării obiectelor de diferită natură (cap. IV, p. 57).

Cerințe față de vitrine și standuri. Regulamentul prevede că „instalațiile și utilajele sălilor de expoziție trebuie să corespundă condițiilor favorabile pentru expunere, să asigure securitatea pieselor, să împiedice uzarea și deteriorarea lor. Ele se confecționează, în dependență de dimensiunile pieselor, din materiale durabile, neutre din punct de vedere chimic” (cap. IV, p. 60).

Cerințe de organizare a expozițiilor tematice. În textul Regulamentului se regăsesc cerințe generale, care sunt recomandate pentru organizarea cu succes a expozițiilor muzeale, precum „expunerea obiectelor în sălile de expoziție se va face numai după terminarea lucrărilor de pregătire a sălilor, inclusiv montarea vitrinelor, panourilor, postamentelor etc.; se interzice plasarea obiectelor în săli înainte de expunere, întinderea lor pe jos, montarea și demontarea lor repetată pentru căutarea variantei optime de expunere” (cap. IV, p. 59). La fel, sunt recomandări de prezentare a exponatelor de diferite categorii: cărți, picturi, colecții textile, obiecte din diverse materiale naturale etc.

Stabilirea numărului de exponate pe vitrină/stand. În Regulamentul național nu am găsit prevederi ce țin de standarde pentru numărul de exponate pe vitrină/stand, însă conține cerințe privind mobilierul din spațiile de depozitare: „să fie funcțional, asigurând condiții optime de protecție, așezare, acces și mânuire a obiectelor; să fie adaptat parametrilor fizici și dimensionali ai obiectelor; să fie simplu și ieftin, confecționat din materiale ușoare și accesibile, ce se pot procura și prelucra (eventual în regie proprie) ușor; să fie din materiale neutre din punct de vedere chimic; să fie tratat cu preparate antiincendiare și insecticide; să fie instalat de-a lungul

pereților, asigurând un culoar de 2,5-3 m. Se interzice blocarea geamurilor și ușilor cu mobilier sau module de depozitare” (cap. IV, p. 81).

Al doilea grup de norme permite determinarea *specificității fiecărui muzeu* și organizarea activităților în conformitate cu trăsăturile acelor exponate și teme care formează conceptul muzeal [320] și în funcție de „misiunile lui sociale” [40, p. 179]. Conform legislației naționale [270], sunt prevăzute mai multe criterii de clasificare a conceptelor muzeale, cum ar fi: „după modul de expunere a patrimoniului muzeal, muzeele pot fi amenajate în spații închise (în edificii sau pavilioane) și în aer liber (situri și rezervații culturale care au caracter arheologic, istoric, artistic, etnografic, tehnic sau arhitectural, constituite din terenuri de pământ și construcții aferente). Din punctul de vedere al *specificului patrimoniului muzeal*, se disting următoarele tipuri de muzee: de arheologie, de istorie, de etnografie, de artă, de literatură, de știință și tehnică, de arhitectură, memoriale, de istorie naturală și altele” (cap. II, art. 5, alin. (7) și (8)).

În mare parte a muzeelor din Republica Moldova obiectele sunt extrase din contextul real de existență, are loc procesul de decontextualizare, iar în fiecare expoziție se creează un mediu artificial, adeseori nespecific pentru majoritatea obiectelor, dar care satisface nevoile specifice ale unei expoziții tematice sau a specificului muzeului [43, p. 109]. Nu putem aprecia acest lucru ca unul bun sau rău, totodată trebuie remarcat faptul că este foarte important *de păstrat monumentele contextuale*, acolo unde este posibil, ca de exemplu, obiectele autentice pconservate în casele/gospodăriile țărănești tradiționale transformate în complexe muzeale.

În practica europeană această tendință este amplificată până la situri arheologice, când artefactele nu se extrag din contextul istoric. Situl arheologic, în acest caz, se transformă într-un adevărat muzeu în aer liber sau sub cupolă, ce protejează astfel exponatele de influența mediului (*Muzeul civilizației Cucuteni – Tripolie* situat lângă s. Cucuteni, România, *Messina Antică* în Grecia, *Lepenski Vir* – sit arheologic mezolitic, loc. Lepenski Vir, Serbia) [Vizite de studiu ale autorului în 2009 – România, 2014 – Serbia, 2017 – Grecia]. În muzeele etnografice din Bulgaria, România, există o asemenea tendință de a nu extrage exponatele din mediul contextual, dacă este posibil. În acest caz, o casă veche separată, o fermă tradițională sau un întreg sat/parte a satului devine muzeu etnografic, dobândește statutul de muzeu în aer liber (o posibilă locație în Republica Moldova poate fi or. Taraclia sau alte localități, foste colonii-mame). Această idee de creare a conceptului muzeului-sit este promovată și de cercetătorii din țara noastră. De exemplu, cercetătoarea E. Ploșniță, susținând ideea unor abordări noi în muzeologia națională, optează în unele cazuri pentru crearea muzeului-sit, în scopul ca acea instituție să realizeze în mod optim obiectivele sale [40, p. 199].

Rezumând cele expuse, reiterăm că în practica internațională există o varietate de forme de muzeificare a monumentelor și a patrimoniului cultural. În cazul păstrării particularităților etnice, în opinia noastră, cele mai acceptabile sunt următoarele forme de muzee:

- 1) *muzee etnografice sau istorice în case tradiționale individuale*, prin acumularea de colecții de artă populară materială și intangibilă (de exemplu, s. Stoianovca, raionul Cantemir);
- 2) *muzee în afara casei tradiționale* și amplasarea de colecții muzeale publice sau particulare în incinte adaptate, cum ar fi Casa de Cultură, biblioteca, sala de restaurant, unitatea agroindustrială etc. (de exemplu, s. Corten, or. Taraclia și or. Tvardița);
- 3) *sate-muzeu* în care este conservată istoria casei și satului tradițional (o locație posibilă în or. Taraclia).

În muzeologie sunt cunoscute două abordări ale muzeificării: – monumentul ca muzeu și monumentul folosit ca locație pentru muzeu [208, p. 166]. Exemplificând prima abordare constatăm că însăși casa tradițională a bulgarilor din Republica Moldova reprezintă un monument de arhitectură populară și devine expoziția centrală sau elementul principal al muzeului. Acest lucru se confirmă prin faptul că asemenea exemplu se găsește în Registrul monumentelor – sub numărul 76 găsim inscripție „Case cu arhitectură populară, s. Stoianovca, raionul Cantemir”. În cel de-al doilea caz, casa este utilizată în calitate de muzeu, aici fiind amplasate expoziții dedicate diferitor tematici: celui care a locuit aici (de exemplu, Casa lui Olimpii Panov din or. Taraclia), istoriei localității sau unui eveniment (de exemplu, tematica deportărilor staliniste a sătenilor, așa muzeu există în s. Mereni, raionul Anenii Noi), istoriei tradițiilor bulgare locale etc.

În perioada sovietică modernizarea satului, construirea de case standard, inclusiv în sudul țării și perceperea casei tradiționale în calitate de relicvă învechită, au determinat depersonalizarea satelor, pierderea propriei imagini. Cu toate acestea, puterea tradițiilor era greu de exterminat, în special în rândul bulgarilor. De exemplu, casele-tip impuse de autorități oricum se construiau din materiale de construcție tradiționale pentru stepa Bugeacului (cărămizi nearse din *saman*), iar în timpul construcției se organiza claca (în bulgară – *меджие*), sau când treceau în casă nouă se efectua ceremonia *тронясване* (asemănătoare cu sfințitul casei la moldoveni).

Prin urmare, dacă la bulgari atașamentul față de casa tradițională rămâne atât de conservat sau cel puțin față de tradițiile asociate casei, este logic să se pună în fața muzeografilor moderni sarcini semnificative de a crea *case-muzeu în satele bulgărești*, cel puțin pentru următoarele motive:

- 1) studierea și demonstrarea casei tradiționale ca monument arhitectural și istoric;
- 2) integrarea casei tradiționale într-un context urban tradițional local, deși modernizat;

- 3) conservarea, restaurarea și protecția casei tradiționale ca monument;
- 4) popularizarea casei tradiționale, valorificarea turistică a acesteia ca muzeu cu exponate autentice, inclusiv prin realizarea expozițiilor tematice și excursiilor.

În anii 2014–2015, în contextul unui proiect transnațional, echipa ADTM a colaborat cu muzeele din sudul Moldovei pentru a crea expoziții tematice prin standuri mobile. Printr-o chestionare de rigoare în acest scop, s-a făcut sistematizarea informațiilor generale despre muzee, evaluarea stării reale a colecțiilor și evidențierea nevoilor și problemelor muzeelor legate de vizibilitatea turistică. Printre cele 14 muzee din regiunea de sud, pentru care au fost proiectate expozițiile tematice, s-au regăsit toate muzeele care funcționează în satele și orașele bulgare: Muzeul Patrimoniului Cultural din or. Taraclia, Muzeele de istorie și a ținutului natal ale or. Tvardița și s. Vinogradovca (raionul Taraclia), Muzeele de istorie și etnografie ale satelor Corten și Cairaclia (raionul Taraclia) și Stoianovca (raionul Cantemir). În procesul de lucru cu materialele muzeografice, s-a evidențiat că în majoritatea muzeelor dedicate culturii și istoriei bulgarilor din Republica Moldova există expoziții cu adevărat interesante și unice, care reflectă specificul și istoria locală. În mare parte exponatele muzeale au fost donate de locuitorii acestor sate. În plus, toate muzeele sunt conduse de adevărați entuziaști, care în diferite momente au adunat colecții, au făcut expoziții tematice, au pregătit texte de excursii.

Reieșind din starea curentă a muzeelor locale din Republica Moldova, în general, și a muzeelor diasporei bulgare de pe teritoriul țării, în special (Anexa 5.6), am încercat să realizăm propria clasificare a muzeelor etnografice locale cu specific bulgar din Republica Moldova. Clasificarea este efectuată din perspectiva accesibilității, amplasării și organizării muzeelor, precum și conform experienței prezentate mai sus a muzeografilor din România și Bulgaria.

Tabelul 5.1. Tipologia muzeelor din satele / orașele bulgare din Republica Moldova (tabel elaborat de autor pe baza materialelor proprii)

Denumire localitate	Muzeu privat	Muzeu în școală	Muzeul, situat în incintă adaptată	Casă-muzeu etnografic	Sat-muzeu etnografic
Taraclia	-	-	clădire separată, dar nu o casă tradițională	-	-
Tvardița	-	-	Casa de Cultură	-	-
Corten	-	-	clădire separată, dar nu o casă tradițională	-	-
Cairaclia	-	-	clădire separată, dar nu o casă tradițională	-	-
Vinogradovca	-	-	Casa de Cultură	-	-
Stoianovca	În casă tradițională	-	-	-	-

Constatăm că muzeele sunt preponderent concentrate în clădiri adaptate sau Case de cultură și alte locații mai expresive nu sunt valorificate, cu excepția unui muzeu privat într-o casă tradițională de epocă. Acest fapt lansează o nouă provocare pentru muzeistica din satele bulgare. Mai jos urmează o caracteristică a fiecărui tip de muzeu analizat [185].

Muzeul amplasat într-o casă privată poate deveni o adevărată bijuterie a muzeografiei, cu condiția ca acesta să se afle într-o casă tradițională de epocă, în care s-au păstrat elemente fidele de decor și de viață cotidiană, precum și au loc permanent acțiuni relevante de informare. La fel, se asigură accesibilitatea conform unui program stabil și vizibil publicului.

Muzeul pe lângă școală este un element important în procesul didactic și educațional al școlii, deși accesul este limitat la colecția muzeului pentru publicul larg și turiști, iar orele de lucru ale muzeului sunt în funcție de agenda școlară. De obicei, unul dintre profesorii școlii este responsabil de activitatea muzeului.

Muzeul situat într-o încăpere adaptată este mai accesibil, dar programul de lucru al muzeului este legat de cel al angajaților Casei de cultură, în statele de personal nu întotdeauna există un angajat pregătit pentru excursii și întâlniri calificate cu turiștii și vizitatorii.

Casa-muzeu etnografic este una dintre formele cele mai acceptabile de organizare a muzeelor cu specific etnic. Deși în Taraclia, Corten și Cairaclia muzeele sunt situate în clădiri separate, aceste nu sunt case tradiționale care ar putea deveni baza expoziției ca să asigure tonalitatea tematică a muzeului.

Satul-muzeu etnografic este cea mai înaltă formă de organizare a muzeelor cu specific etnic. În sens economic, aceasta este cea mai competitivă formă de organizare a unei astfel de structuri pentru a lucra cu vizitatorii și turiștii, oferind o gamă variată de servicii turistice.

Însă, există câteva aspecte care nu permit deschiderea și utilizarea integrală a potențialului colecțiilor muzeale, cum ar fi: caracterul vag și nedistinct al specificului etnografic local, reprezentarea cu expresivitate redusă a colecției imateriale, accentul pronunțat pe entuziasmul ghidului decât pe formarea sa profesională etc.

Toate muzeele menționate mai sus sunt întemeiate în perioade diferite, au un număr variat de exponate, statut divers, dar au comun un singur lucru – predomină tematica cu aspect istoric și regional. În fiecare dintre aceste muzee există un stand tematic sau o întreagă secțiune în care sunt prezentate obiecte din viața cotidiană, interioare tradiționale, unelte și instrumente specifice, sunt expuse mostre de costume tradiționale ale bulgarilor. Totuși, expozițiile etnografice nu sunt foarte expresive, deși reflectă specificul etnic al muzeului, indicând faptul că aici locuiesc bulgari, care și-au păstrat propriul mod de viață, cultura materială, obiceiurile și tradițiile.

La etapa inițială a formării muzeelor, este foarte importantă disponibilitatea componentelor etnografice, în același timp, toate aceste elemente extrase din contextul lor nu reflectă pe deplin specificul culturii bulgare. Practic, nu există secții/colecții care să reprezinte partea imaterială a culturii specifice bulgarilor. În fiecare muzeu se găsește o colecție de fotografii și unele dintre ele ilustrează obiceiuri și tradiții specifice care alcătuiesc tezaurul culturii intangibile. Pentru completarea colecțiilor cu exponate din domeniul imaterial al culturii sunt binevenite următoarele elemente, cum ar fi:

- a) secvențe video din viața cotidiană;
- b) înregistrări video, audio ale obiceiurilor și ceremoniilor;
- c) colecții de cântece din sat, colecții de artă populară orală;
- d) descrieri literare, documentare;
- e) amintiri ale persoanelor în vârstă satului, înregistrate în materiale video, audio.

Simultan apare problemă de ordin financiar, în sensul asigurării durabilității și autofinanțării muzeelor. Dacă în cazul pensiunii, pe lângă care poate fi organizat un restaurant, sau în cazul centrului de artizanat, din serviciile și produsele vândute se pot asigura venituri suficiente, cu muzeul este mai dificil. Cu toate acestea, practica internațională arată și Legea muzeelor actuală permite ca muzeul să poată realiza venituri proprii prin diferite activități legale. Cercetătoarea E. Ploșniță, în una din lucrările sale dedicate conceptelor muzeografice, subliniază că, „în condițiile economiei de piață, muzeul devine generator de capital social. El trece de la aceea ce crede că este bine pentru public, la deservirea cu adevărat a cerințelor publicului. Muzeul este o instituție orientată spre toate categoriile sociale ale publicului” [40, p. 195]. În acest sens, „modelul de instituție culturală de masă se schimbă pe așa-numitul model hedonist, conform căruia cultura trebuie să ofere plăcere, distracție” [40, p. 194]. În opinia autoarei, „instituția muzeală are datoria să salveze identitatea și, în același timp, să se transforme într-o instituție deschisă spre comunicare, să devină, de fapt, un centru de comunicare, pentru că numai prin comunicare se poate ajunge la înțelegere și toleranță” [44, p. 261].

Ținând cont de aceste tendințe moderne de dezvoltare a structurilor muzeale, vom analiza capacitățile muzeelor ale diasporei bulgare din Republica Moldova reieșind din oportunitatea utilizării unor practici uzuale ale muzeelor din Sud-Estul Europei.

Tabelul 5.2. Capacitățile muzeelor diasporei bulgare de diversificare a serviciilor muzeale

Surse pentru venituri proprii	Cum sunt aplicate	Note/recomandări
Vizitarea de către public a expozițiilor permanente și temporare	Toate 6 muzee	Contra taxă de intrare, accesibilă publicului larg
Diverse taxe practicate de muzeu	Da	Folosirea sau filmarea unor piese în fotografia artistică etc.
Închirierea de spații și/sau terenuri	Rareori	Activități ce nu contravin

pentru diverse activități		Statutului și Regulamentului de organizare și funcționare, cu respectarea Regulamentului de ordine interioară a muzeului. De regulă, fără plată
Sponsorizări și donații pentru muzeu	Da	În cooperare directă sau prin parteneriat cu ONG/APL-uri
Asocierea sau colaborarea pentru diverse activități culturale	Da	În baza unor inițiative comune
Organizarea de excursii extramuzeale	Rareori	Sporadic, la solicitare
Comercializarea publicațiilor proprii sau ale terților din domeniul activităților muzeului (cataloge, ilustrate, pliante, afișe etc.);	Nu	Nu au propriile produse tipărite, deși legea națională permite comercializarea publicațiilor relevante
Executarea de lucrări de restaurare-conservare aparținând terților	Nu	Din lipsă de capacități
Executarea de replici după lucrări din patrimoniul muzeului și comercializarea lor ca suveniruri	Nu	Dar este posibil la scară mică
Acordarea dreptului de reproducere a imaginilor	Nu	Doar rareori, pentru lucrări științifice
Executarea de lucrări de redactare, tehnoredactare, editare/tipărire	Nu	Din lipsă de capacități
Eliberarea de sarcină istorică a unor terenuri, prin executarea de lucrări arheologice în regim de urgență sau în termenele stabilite de comun acord cu solicitantul	Nu	Angajații muzeelor locale nu au pregătirea specială
Întocmirea de proiecte pentru atragerea de fonduri	Nu	Totuși, proiecte pot depune doar muzeele cu statut de entitate juridică
Alte activități	-	Sporadic

Sursa: Tabelul este elaborat de autor în baza observațiilor proprii în cadrul vizitelor de studiu în 2009, 2014–2017; <http://www.muzeulgiurgiu.ro/wp-content/uploads/Muzeu-ROF.pdf> (vizitat la 23.08.2017).

Astfel, constatăm că activitatea economică proprie a acestor structuri să rezumă la taxe de intrare, taxe pentru filmări și închiriere de spații disponibile. Aceasta erodează mult capacitatea de autosustenabilitate a muzeelor, care au și alte posibilități legale de a atrage mijloace financiare pentru propria dezvoltare. Din cele relatate mai sus și reieșind din ideea că pentru satele bulgărești din Republica Moldova cea mai bună opțiune ar fi crearea unui *complex turistic-muzeal*, care să permită asigurarea independenței economice, propunem crearea unui *cluster*. În acest caz, câteva structuri cu funcții diferite (*muzeu, centru de meșteșuguri populare și agropensiune* cu servicii de cazare și alimentare), dar care deservească același beneficiar (vizitatorul sau turistul), ar putea fi situate într-o singură curte sau în vecinătatea imediată. Prin urmare, oricine dintre vizitatori ar putea primi servicii depline și variate, oferindu-i șansa de a cunoaște îndeaproape cultura materială și imaterială a coloniilor bulgare, bucătăria locală, posibilitatea de co-participare la unele obiceiuri și ritualuri, sejurul în case cu interioare

tradiționale, precum și comunicarea cu descendenți din coloniștii veniți din Bulgaria sec. XIX. Totodată, acest complex ar putea funcționa în calitate de *Centru de informare a turiștilor*, oferindu-le și diverse excursii tematice prin sudul Republicii Moldova. După acest model funcționează structuri similare din Bulgaria sau România.

5.4. Concluzii la Capitolul 5

Rezumând cele expuse în prezentul capitol, autorul vine cu următoarele concluzii referitor la valorificarea caselor tradiționale din Republica Moldova, inclusiv în sudul țării:

Intensificarea în ultimii ani a cooperării transfrontaliere și transnaționale pe proiecte culturale în locații istorice a rezultat în sporirea procesului de salvagardare a patrimoniului autentic. Acțiunile de promovare realizate în cadrul acestor proiecte au adus la amplificarea semnificativă a interesului turiștilor față de vizitele în spațiul rural și au influențat accelerarea procesului de dezvoltare a activităților turistice în general în țară și în special – în sudul Republicii Moldova. [37, p. 255-258];

Se propune adoptarea unei legi destinate salvării și protejării arhitecturii tradiționale din regiunile Moldovei sau, introducerea unor asemenea prevederi în „Legea privind ocrotirea monumentelor”. În special, suplinirea art. 2 alin. (2), dedicat monumentelor aparte sub formă de bunuri imobile, cu sintagma „opere de artă monumentală, de arhitectură și de arhitectură populară/vernaculară”, art. 2 alin. (3), dedicat ansamblurilor de monumente sub formă de bunuri imobile, cu sintagma – „curți tradiționale țărănești”.

Insuficiența evidentă a unor structuri turistice în mediul rural din sudul Republicii Moldova (doar 5 structuri clasificate la situația din 2017) servește drept imbold pentru inventarierea potențialului arhitectural rural, inclusiv din satele bulgărești, cu patrimonializarea ulterioară a unor case vechi. Mai multe exemple din satele Moldovei confirmă faptul că această nișă poate fi ocupată cu succes de către proprietarii caselor tradiționale. Totodată, introducerea din 2017 cu susținerea organizațiilor neguvernamentale de turism, inclusiv și ADTM, în „Legea turismului” a sintagmei „casa rurală” simplifică acest proces [184].

Promovarea activă prin intermediul diferitor mecanisme de conștientizare și stimulare a ideii de conservare a caselor tradiționale cu valorificare în scop muzeal și turistic prin diferite modalități va oferi proprietarilor unor case bătrânești șansă să valorifice economic, cu eforturi financiare nesemnificative, acest imobil ca un activ în gospodăria țărânului contemporan. Cerințele și normele naționale, analizate și transpuse în acest discurs științific, destinate muzeisticii pot servi drept instrucțiuni practice la înființarea de noi muzee, precum și la reorganizarea celor existente în satele bulgărești.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Prezentarea evoluției multilaterale a casei tradiționale a bulgarilor din spațiul actual al Republicii Moldova ca parte componentă a patrimoniului cultural a permis autorului să ajungă la următoarele concluzii generale, derivate din scopul și obiectivele studiului:

1. Analiza istoriografică a adus la determinarea gradului de cercetare a problemei evoluției diacronice a casei tradiționale a bulgarilor din Republica Moldova. Abordările tangențiale aplicate în cercetările anterioare, realizate în diferite perioade istorice pot fi comparate, dar nu se supun unei analize critice. Cu toate acestea, materialul etnografic acumulat de predecesori, lucrările științifice publicate au contribuit la realizarea acestui studiu (subcapitolele 1.1-1.2).
2. Abordarea casei bulgarilor din Republica Moldova prin prisma apartenenței la patrimoniul cultural material și imaterial este una corectă, confirmată de studiul școlilor științifice și, în special, de lacunele observate în distingerea casei ca parte doar a culturii materiale, fără abordări științifice din punctul de vedere al culturii spirituale în timpul aplicării metodelor selectate pentru cercetarea de față (subcapitolele 2.1 și 2.2).
3. Cercetările de teren au facilitat și au permis identificarea în toate localitățile incluse în arealul de studiu (orașele Taraclia și Tvardița, satele Corten (raionul Taraclia) și Stoianovca și Victorovca (raionul Cantemir)) caselor autentice ale bulgarilor construite sau la sfârșitul sec. XIX sau, preponderent – în prima jumătate a sec. XX. Repertorierea caselor cu fixarea stării actuale a acestora facilitează introducerea noilor informații în circuitul științific prin intermediul prezentului studiu. Existența unei liste de case tradiționale realizate ca urmare a cercetărilor de teren a permis autorului propunerea unor soluții de valorificare ulterioară a acestora în scop cultural, muzeistic și turistic (subcapitolele 3.1-3.3, subcapitolele 5.2-5.3).
4. Studiarea factorilor care au influențat transformările tipologice, practicile tradiționale de construcție a caselor cu precizarea nivelului de conservare a acestora până la momentul actual a permis să concluzionăm:
  - a) Formarea așezărilor coloniștilor transdanubieni pe teritoriul Basarabiei de sud a fost influențată cel puțin de 3 factori: ocuparea terenurilor libere de pe teritoriul satelor populate de băștinași, repopularea așezărilor părăsite de tătarii nohai și formarea de noi sate de către coloniștii bulgari pe pământurile oferite de administrația țaristă. Însă, lipsa pământurilor pentru familiile tinere în coloniile-mamă la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea a determinat apariția fenomenului satelor-fiice (subcapitolul 3.1);
  - b) Tipul de activitate economică a coloniștilor bulgari, la fel ca și în Bulgaria, a influențat formarea complexului locativ-gospodăresc, care includea mai multe edificii funcționale. Ca urmare a cercetărilor și analizelor comparative, s-a depistat că unele din aceste construcții nu și-

au schimbat semnificația și poziția în complexul locativ-gospodăresc de la începutul sec. al XIX-lea până la începutul sec. al XXI-lea, precum: *къща, кухне, маза, курник, хагъл, харман* etc. La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea se formează un nou „model” al locuinței, când partea reprezentativă și cea locativă devin obligatorii. Există, de asemenea, o extindere a sensului noțiunii de „bucătărie” asupra întregului spațiu locativ din construcția auxiliară. În Bulgaria însăși, o astfel de organizare a spațiului locativ nu a fost una specifică, pe când în Basarabia acest model a stat la bazele așa-numitei *case de Bugeac* sau *sud-basarabene*, specifice populației moldovenești, bulgare, găgăuze și germane (subcapitolul 3.2);

c) Primii 10-15 ani au fost cei mai dificili în procesul de formare a coloniilor bulgare și a tipologiei casei, când s-au produs schimbări importante și uneori cardinale în materialele și tehnicile de construcție aplicate, în structura și amenajarea internă a casei de locuit a coloniștilor (subcapitolul 3.3).

5. Instituirea unui sistem închis de administrare a coloniilor bulgare din Basarabia de Sud a adus la reducerea contactelor coloniștilor atât cu populația locală, cât și cu metropolă. Totuși organizarea complexului locativ-gospodăresc al bulgarilor din Basarabia cel mai mult a fost influențată de tradițiile româno-moldovenești și germane. Organizarea și amenajarea interiorului locuințelor rămâne aproape neschimbată până la mijlocul sec. al XX-lea, dar cu trecerea timpului cultura urbană tot mai mult a influențat aceste schimbări nu doar la nivel de stil, ci și prin modificări esențiale ale vocabularului (subcapitolul 3.3).

6. Modul patriarhal de viață al coloniștilor, conservat de-a lungul sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea a favorizat conservarea practicilor legate de construcții. Perioada relativ scurtă de impunere (circa 50 de ani din perioada sovietică) a unor planuri standardizate obligatorii ale caselor a cauzat modificarea sau pierderea unui șir de percepți și acțiuni tradiționale legate de practicile de construcție la bulgarii din Republica Moldova: fenomenul *talasămului* își pierde varietatea de forme și este perceput doar ca un spirit negativ, care dăunează casei și membrilor gospodăriei acesteia; s-a renunțat la practica de alegere a locului construcției și, respectiv, determinarea „stăpânului” acestuia; dispare complexul acțiunilor de urare a bunăstării viitoarei locuințe prin acțiuni magice („vikane, rukane, takia”); întregul sistem de măsuri și acțiuni consacrat atingerii succesului la fiecare etapă de construcție a fost redus din importanța practică, treptat ajungând pe calea de dispariție (subcapitolele 4.1, și 4.2).

7. Perceperea casei bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural imaterial este una definitivă pentru salvagardarea tradițiilor legate de sărbătorile calendaristice și ciclul vieții umane, locuința cu siguranță deține locul central în procesul de desfășurare a acestora – lucru dovedit prin materialele colectate în teren de autorul acestui studiu și alți cercetători și

sistematizate în acest demers științific (subcapitolul 4.3).

8. Având în vedere experiența europeană și națională de patrimonializare a casei tradiționale, pentru bulgarii din sudul Republicii Moldova au fost formulate modalități de valorificare a caselor tradiționale în scop muzeistic și turistic, descrise detaliat în acest studiu (subcapitolele 2.3, 5.1, 5.2 și 5.3), unele relatate în recomandările de mai jos.

Totodată, în baza concluziilor formulate, autorul vine cu un set de **recomandări** privind potențialele direcții de cercetare legate de tema casei tradiționale a bulgarilor ca parte a patrimoniului cultural și cu propuneri de valorificare în plan socio-cultural și economic, relevante și pentru alte grupuri etnice din Republica Moldova:

1. Continuarea cercetărilor asupra diversității aspectelor materiale ale locuințelor, cu axarea pe interferențele etnice și culturale ce au determinat formarea casei sud-basarabene la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. În acest sens, recomandăm organizarea unor cercetări interdisciplinare de teren pentru fixarea unor practici și reprezentări tradiționale pe cale de dispariție, în centrul cărora este pusă casa ca nucleu al vieții omului arhaic;
2. Identificarea posibilității de introducere a cursului universitar „Locuințe tradiționale ale popoarelor lumii” în Curriculumul specialităților „Design arhitectural” și „Design interior” la Universitatea Tehnică de Stat, alte instituții de învățământ superior cu specializări similare;
3. Completarea legislației naționale cu următoarele prevederi ce țin de ocrotirea și salvagardarea patrimoniului arhitectural vernacular: suplinirea Legii privind ocrotirea monumentelor, art. 2 alin. (2), dedicat monumentelor aparte sub formă de bunuri imobile, cu sintagma „opere de artă monumentală, de arhitectură și de arhitectură populară/vernaculară”, art. 2 alin. (3), dedicat ansamblurilor de monumente sub formă de bunuri imobile, cu sintagma – „curți tradiționale țărănești”. Promovarea unei legi privind salvarea și protejarea arhitecturii tradiționale din regiunile Moldovei;
4. Inventarierea caselor tradiționale vechi în fiecare raion cu organizarea ulterioară a instruirilor la nivel raional pentru proprietarii locuințelor cu demonstrarea modalităților concrete de valorificare a acestora în scopuri socio-culturale și turistice, cu diseminarea experienței existente în Bulgaria și România;
5. Pentru valorificarea economică a caselor vechi tradiționale, am stabilit câteva variante de transformare în structuri de deservire a vizitatorilor și turiștilor:
  - a) *Muzeu* în diverse variații, inclusiv sub cerul liber, ale cărui exponate sunt expuse în afara unui spațiu închis. În cazul unor localități rurale bulgare, în muzeu sub cerul liber pot fi transformate unele gospodării țărănești reprezentative, care oferă vizitatorilor o viziune completă și complexă despre comunitatea și viața din mediul rural;

b) Pentru organizarea *pensiunilor agroturistice* sau *caselor rurale* (un tip de structură turistică introdus în „Legea turismului” din 2017) casele tradiționale sunt cele mai indicate, deoarece reprezintă arhitectura locului, sunt construite din material ecologic și corespund în mare măsură așteptărilor turiștilor care aleg pentru vacanță o destinație rurală din Republica Moldova;

c) Pe lângă casa-pensiune poate fi organizat un *restaurant* familial, unde se oferă mai multe variante de meniuri complete la preț accesibil. O altă variantă de ofertă a serviciilor alimentare poate fi doar amenajarea unui restaurant cu specific local sau național, în care se propun sortimente culinare din obiceiurile gastronomice locale (cramă, cârciumă) sau naționale (bulgăresc, românesc, găgăuzesc, polonez etc.), tradiționale sau specifice unor anumite zone (ex.: Basarabia de Sud). Din punctul de vedere al gastronomiei tradiționale poate fi propusă organizarea „kurbanului” cu implicarea turiștilor în procesul de preparare cu respectarea rețetei tradiționale și de servire a acestui fel de mâncare ritualică;

d) *Centrul de informare turistică* este creat pentru a oferi atât turiștilor actuali, cât și celor potențiali idei, recomandări și informații importante despre călătorie în zona sau destinația turistică (de ex., satul bulgăresc din sudul Republicii Moldova);

e) *Atelierul meșteșugăresc* înzestrat cu unelte și echipamente necesare, în care se desfășoară o muncă meșteșugărească tradițională locului, va permite turiștilor să facă cunoștință îndeaproape cu activitățile de artizanat ale bulgarilor, să-și creeze propriul suvenir;

6. Ritualurile complexe sau unele părți ale obiceiurilor și tradițiilor, legate de sărbătorile calendaristice sau de ciclul vieții omului, pot fi transformate în exponate muzeale (imagini foto, audio și video, instrumente pentru construcții sau chiar instalații cu diverse tehnici de construcție practicate de la începutul sec. al XIX-lea până la începutul sec. al XXI-lea). În funcție de categoria de turiști, pot fi oferite reprezentări teatralizate – jocuri de rol – pentru diverse sărbători calendaristice: Sfântul Vasile, Crăciunul, Sfântul Gheorghe, Sfântul Lazăr, Duminica Mare, Sfântul Andrei, Sfânta Varvara etc. Cântecul popular „Вградена невеста” poate deveni fie parte din repertoriul formațiilor folclorice locale, fie subiect pentru scene de teatru (teatrul „Смешан петък”, or. Taraclia), ținând cont de faptul că asemenea reprezentări tematice pe baza unor tradiții reabilite deja există la bulgarii din Republica Moldova (ex., Кукери, scene teatralizate în preajma Crăciunului [Колада] și Anului Nou);

7. Generalizând practicile din România și Bulgaria de utilizare a caselor tradiționale ca atracții rurale pentru turiști, propunem un șir de activități suplimentare, care pot fi organizate pe lângă acestea, cum ar fi: diverse evenimente, expoziții, programe culturale, lecturi artistice, programe muzicale, spectacole de teatru, concerte, cursuri de master în meserii tradiționale, ateliere de

fotografieri, în care turiștii, îmbrăcați în haine tradiționale, pot poza într-un interior autentic, curtea muzeului sau pensiunii poate fi utilizată pentru *plein air* etc.

Pe parcursul demersului științific autorul a confirmat rezultatele înaintate spre susținere, care au contribuit la soluționarea unei probleme științifice importante ce rezidă în *elucidarea complexă* a transformărilor casei tradiționale și a percepțiilor legate de aceasta la bulgarii din Republica Moldova, a practicii europene și naționale de patrimonializare a moștenirii culturale, *având ca rezultat* restabilirea unui sector științific important al culturii și fundamentarea unui șir de modalități practice de valorificare a casei tradiționale a bulgarilor ca parte a patrimoniului cultural, *cu utilizare* ulterioară în scop muzeistic și turistic.

În pofida celor trasate anterior, rezultatele obținute în urma cercetărilor efectuate au anumite limite, de aceea continuarea studierii casei și a complexului locativ-gospodăresc al bulgarilor din Republica Moldova va permite soluționarea în continuare și altor probleme științifice legate de: 1) aprofundarea cercetărilor de arhivă și fondurilor muzeale; 2) creșterea volumului și aspectului calitativ al cercetărilor de teren în Republica Moldova și în Bulgaria; 3) colaborare cu instituțiile de stat pentru evaluarea potențialului arhitectural construit din satele bulgare cu ulterioară salvagardare a acestora.

BIBLIOGRAFIE

În limba română

1. ANRM Fond 1 Senatorii reprezentați în Divanul din Moldova și Țara Românească, оп. 1, ед. хр. 3970 VII 1812. О переселении задунайских болгар в Бессарабию.
2. ANRM Fond 15, оп. 1, ед. хр. 94, ч. 1, л. 88-90.
3. ANRM Fond 2 Cancelaria Guvernatorului Basarabiei, оп. 1, д. 677, ч. 2, лл. 472-475. 1820. Об отводе земли и образовании округов задунайских переселенцев.
4. ANRM Fond 2 Cancelaria Guvernatorului Basarabiei, оп. 1, д. 9248. 1912. Справка об иностранной колонизации в Бессарабии.
5. ANRM Fond 24, оп. 1, ед. хр. 3, лл. 11, 17, 23.
6. *Atlasul etnografic român*. vol. I. Habitatul, coord.: Ion Ghinoiu, București, Editura Academiei Române, 2003, 271 p. ISBN: 973-567-423-8.
7. BÂTCA, M. *Dimensiuni spirituale ale Basarabiei*. București: Fundația culturală Libra, 1998, 194 p. ISBN: 973-98909-0-3.
8. BÂZGU, E. Obiceiuri și datini ce țin de construcția și funcționarea casei la moldoveni. În: *Buletin științific*. ed.3. Chișinău, 1990. pp. 77-96. ISBN 5-362-00631-2.
9. BÂZGU, E. Trunchiul de arbore ca stâlp (picior) al mesei din altarul bisericii. În: *Buletin științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*. V. 25 (38), Chișinău, 2016, pp. 6-31. ISSN 1857-0054.
10. BONTE, P., IZARD, M. (coord.) *Dicționar de etnologie și antropologie*. Iași: Editura Polirom, 1999, 720 p. ISBN 973-683-339-9.
11. BUDIȘ, M. *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*. București: Paideia, 1998, 317 p.
12. BUZAȘ NEAGOE, A. *Satul tradițional reprezentat în muzeele etnografice în aer liber din România*. Rezumat. Sibiu, 2014, 34 p.
13. CAVRUC, V., POSTICĂ, Gh. Salvagardarea patrimoniului cultural în Republica Moldova. În: *Akados*. Chișinău, 2010, nr. 2 (17), pp. 38-43. ISSN 1857-0461.
14. CERTAN, E. Bulgaristica istorică din Republica Moldova. În: *Relațiile moldo-bulgare în epoca medie și modernă*. Chișinău: Business Elita, 1998, pp. 13-20.
15. CIOBANU, V.Șt. Jertfa zidirii la ucraineni și ruși. În: *Extras din rev. „Viața Basarabiei”*, nr.. 1-2, Chișinău, 1938.
16. CIOCANU, M. Mobilierul tradițional din patrimoniul MNEIN. În: *Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*. V. 11 (24), 2011. P. 308-325. ISSN 1857-0054.

17. CIOCIAN, M.-N. Mitul jertfei zidirii. În: *Romanian Journal of Education*. Volum 1, nr. 3-4, pp. 109-120. ISSN: 2067-8347.
18. CONDRATICOVA, L. Problema interferențelor moldo-bulgare în domeniul artei metalelor în secolele XIX–XX. În: *Relațiile Moldo-Bulgare: Istorie și Cultură / Молдовско-Български връзки: История и Култура*. Съст.: ЧЕРВЕНКОВ, Н., ДУМИНИКА, ИВ. Кишинев: S.Ș.B, 2016, p. 195-209. ISBN 978-9975-9577-5-5.
19. DOLGHI A., FELEA A. *Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)*. Chișinău: Bons Offices, 2017, 144 p. ISBN 978-9975-77-280-8.
20. DRAGOMIR, G.M. *Coloniile bulgare din sudul Basarabiei*. Tulcea: Tip. Națională, 1923, 96 p.
21. DUMINICA, Iv. *Coloniile bulgarilor în Basarabia (anii 1774–1856)*. red. șt.: GUMENĂI, I., CERVENCOV N. Chișinău: S. n., 2017, 384 p. ISBN 978-9975-139-27-4.
22. ELIADE, M. *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*. București: Editura Publicom, 1943, 144 p. ISBN: 973-50-059L-3.
23. FURTUNĂ, Al. Considerații privind studierea istoriei localităților (tradiții orale, surse arheologice și scrise). În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 3 (103), 2015, pp. 140-148. ISSN 1857-2022.
24. GRĂDINARU, N. *Cunoștințe și practici de medicină populară din Basarabia. Aspecte istorico-etnografice*. Chișinău: Notograf Prim, 2017. 232 p. ISBN 978-9975-84-049-1.
25. Hotărârea Guvernului nr. 455 din 21.06.2017 „Cu privire la modul de repartizare a mijloacelor Fondului Național de Dezvoltare a Agriculturii și Mediului Rural”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.201-213/537 din 23.06.2017.
26. Hotărârea Guvernului nr. 643 din 27.05.2003 „Cu privire la aprobarea Normelor metodologice și criteriilor de clasificare a structurilor de primire turistică cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 99-103, art. nr. 680 din 06.06.2003.
27. Lege nr. 1530 din 22.06.1993 privind ocrotirea monumentelor. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 15-17, art. nr. 23 din 02.02.2010.
28. LOBONȚ PUȘCAȘ, M.-M. *Arhitectură și mentalitate țărănească în nord-vestul Transilvaniei*. Rezumat tz de doctor în istorie. Oradea, 2010, 19 p.
29. MINCEV, D.N. *Bulgarii din Basarabia de sud*. Constanța: imprim. „Grafica modernă”, 1938. 48 p.
30. MIRON, M. **Abordarea interdisciplinară a locuințelor tradiționale (studiu etnografic)**. În: *Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural: cercetare,*

valorificare, promovare”. Ediția a X-a: Prin știință spre cunoașterea patrimoniului național. Chișinău, 2017, p. 121.

31. MIRON, M. Aspecte semiotice ale organizării spațiului interior și exterior al locuinței tradiționale ale bulgarilor din Republica Moldova. În: *Идентичность. Сборник докладов и сообщений международной научно-практической конференции «Единство исторических судеб», посвященной 80-летию со дня рождения Михаила Николаевича Губогло*. Комрат: Б. и., 2018, 512 с. с. 232-238. ISBN 978-9975-3265-5-1.

32. MIRON, M. Despre evoluția tipologiei locuințelor tradiționale în coloniile bulgare din Bugeac (tradiții și inovații). În: *Revista de etnologie și culturologie*. Chișinău, 2018, Volumul XXIII, pp. 106-114. E-ISSN 2537–6152 24.

33. MIRON, M. Locuința tradițională ca subiect cursului special universitar (facultate de design arhitectural). În: *Conferința științifică națională a tinerilor cercetători Valorificarea patrimoniului etnocultural al Republicii Moldova în cercetare și educație*, 16 noiembrie 2017, Chișinău, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, pp. 22-23.

34. MIRON, M. Modalități de revalorificare a caselor tradiționale din mediul rural prin prisma necesităților agroturistice. În: *Clustere agroturistice în Moldova*. Coord. MIRON, V. Chișinău: „Masterprint”, 2016, 232 p. pp. 196-200. ISBN 978-9975-3113-5-9.

35. Miron M., Nicoglo D. Patrimoniul și patrimonializare: experiența țărilor europene și Republicii Moldova. În: *Akadosmos*. Chișinău, 2019, nr. 2, pp. 57-63. ISSN 1857-0461.

36. MIRON, M. Prezentare generală a surselor bibliografice despre locuințele bulgarilor în istoriografia de specialitate. În: *Revista de etnologie și culturologie*. Chișinău, 2017, Volumul XXII, pp. 118-123. E-ISSN 2537–6152.

37. MIRON, V., MIRON M. *Turismul în arealul Dunărean al Moldovei. Dezvoltarea capacităților muzeelor locale pentru promovarea mobilității de transport și turism la Dunăre*. Chișinău: „Masterprint”, 2015, 136 p.

38. NESTEROV, T. Cu privire la mărimea formei arhitecturale a casei de locuit din microzona Orheiul Vechi. În: *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău: Cartdidact, 2007, pp. 31-39. ISBN 978-9975-940-47-4.

39. PALADE, Gh., URSU, M. Expoziția generală din 1925 de la Chișinău. În: *Buletin Științific al MNEIN*. Vol. 2 (15), Chișinău, 2005, pp. 127-151. ISSN 1857-0054.

40. PLOȘNIȚĂ, E. *Concepte muzeografice cu profil de istorie: retrospectivă și perspectivă*.

Chișinău: Bons Offices, 2008, 248 p.

41. PLOȘNIȚĂ, E. Instituția muzeală și documentarea patrimoniului cultural imaterial. În: *Buletin științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*. V. 13 (26), Chișinău, 2011, pp. 263-269. ISBN 978-9975-51-611-2.
42. PLOȘNIȚĂ, E. Marketingul și muzeele Republicii Moldova. În: *Akados*, nr. 2 (33), iunie 2014, pp. 136-141. ISSN 1857-0461.
43. PLOȘNIȚĂ, E. Muzeul, societatea și salvagardarea patrimoniului imaterial. În: *Akados*. 3 (22), septembrie 2011, pp. 106-109. ISSN 1857-0461.
44. PLOȘNIȚĂ, E. Rolul muzeului sătesc în păstrarea și reflectarea diversității culturale. În: *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova: Materialele Conferinței Internaționale*. Chișinău, 2007, 362 p. pp. 261-266. ISBN 978-9975-940-47-4.
45. POȘTARENȚU, D. *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*. Vol. I. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005. 56 p.
46. *Proverbe și zicători*. Coord.: JUNGHIETU, E.V. Chișinău: Știința, 1981, 214 p.18
47. ȘLAPAC, M. Chipul uman și arhitectura. În: *Istorie și cultură*. Chișinău, 2018, pp.678-689. ISBN 978-9975-3283-6-4.
48. ȘLAPAC, M. Urbanismul Basarabiei în secolul al XIX-lea. În: *Administrarea Publică*. Nr. 3(55), 2007, pp. 18-24. ISSN 1813-8489.
49. ȘTIUCĂ, N.A.I. *Cercetarea etnologică de teren, astăzi (Curs)*. București: Editura Universității, 2007, 109 p.
50. TOMULEȚ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812–1918). Instituții, regulamente, termeni*. Chișinău: Lexon-Prim, 2014. 672 p. ISBN: 978-9975-71-208-8.
51. TREBICI, V.I., GHINOIU, I. *Demografie și etnografie*. București, 1986, 325 p.
52. URSU, M. Arhitectura populară și patrimoniul. În memoriam Eugen Bâzgu (1955–2016). În: *Buletin științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*. V. 25 (38), Chișinău, 2016, pp. 263-269. ISSN 1857-2022.
53. URSU, M. Expoziția Agricolă și Industrială din anul 1889 și crearea primului muzeu public în Basarabia. În: *Buletin Științific al MNEIN*, Vol. 1 (14), serie nouă, 2004, 389 p. pp. 270-279. ISSN: 1857-0054.
54. URSU, M. Particularitățile creării muzeului satului în Republica Moldova. În: *Akados*, nr. 1–2 (9), februarie 2008, pp. 97-103. ISSN 1857-0461.
55. VUIA, Rom. *Studii de Etnografie și Folclor*. vol. I. București: Editura Minerva, 1975, 418 p.

În limba bulgară

56. АРБАЛИЕВ, Г.П. *Българската възражденската къща и нейната украса*. София: Издателство на БАН, 1974, 351 с.
57. АРНАУДОВ, М. *Студии върху българските обреди и легенди*. София: Издателство на БАН, 1972, 204 с.
58. *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: S.Ș.B., 2014, 420 с. ISBN 978-9975-4476-9-0.
59. БОГОРОВ, И. *Няколко дни разходка по българските места*. Букурещ, 1868, 47 с.
60. БОНЕВА, Т. Към характеристика на традиционна култура (мирогледни основи). В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Етнография*. София, 1987, 475 с. С. 252-276.
61. *България: метрополия и диаспора*. Кишинев: S.Ș.B., Tipogr. „Bons Offices”, 2013, 480 с. ISBN 978-9975-9577-2-4.
62. *Българско народно творчество*. София, т.5, 1962, 744 с.
63. ВАКАРЕЛСКИ, Хр. *Български народни обичаи*. Т.5, София: Изд. БАН, 1960, 42 с.
64. ВАКАРЕЛСКИ, Хр. *Етнография на България. Материална култура*. Ч. 2, София: Изд. БАН, 1974, 797 с.
65. ВЪЛЧЕВ, В. Устройство и характерни особености на къщата в Габровско. В: *Въпроси на етнографията и фолклористиката*. София: Изд. БАН, 1980, 197 с. с. 106-114.
66. ГАНЧЕВ, А. Българското семейство в Южна Бесарабия през XIX век. В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Велико Търново: Универс. Издателство Св. св. Кирил и Методий, т.8, 2004, 439 с. С. 227-236. ISBN 978-966-2601-86-2.
67. ГЕНЧЕВ, Ст. Обичаи и обреди свързани със строене. В: *Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България*. София, Издателство на БАН, 1985. С. 253-256.
68. ГЕНЧЕВ, Ст. Строителни обичаи и обреди. В: *Векове*. № 2-3, 1974. с. 67-74.
69. ГЕНЧЕВ, Ст. Трудови обичаи и обреди. В: *Добруджа: етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: Издателство на БАН, 1974, с. 355-361.
70. ГЕНЧЕВ, Ст. Трудови обичаи и обреди. В: *Софийски край. Етнографски и езикови проучвания*. София: Издателство на БАН, 1993, с. 264-267.
71. ГЕОРГЕВА-СТОЙКОВА, Ст. *Огнището в българския бит*. София: Издателство на

БАН, 1956, 325 с.

72. ГЕОРГИЕВА, Б. Жилище и двор. В: *Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточната България*. София: Изд. БАН, 1985. С. 56-89.

73. ГЕОРГИЕВА, Б. *Народната къща. Вътрешна архитектура, уредба и покъщнина*. София: Изд. БАН, 1980, 426 с.

74. ГЕОРГИЕВА, Б. Селище, жилище, двор. В: *Софийски край. Етнографски проучвания*. София: Изд. БАН, 1993, с. 64-67.

75. ГЕОРГИЕВА, Б. Тетевенската шиндена къща. В: *Въпроси на етнографията и фолклористиката*. София: Изд. БАН, 1980, с. 134-156.

76. ГУНЧЕВ, Г. Уземните къщи в Дунавската България. В: *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. (30). София, 1934. с. 1-76.

77. ДЕВЕДЖИЕВ, М. *Кратка история на селищното развитие на българските земи*. София, 1979, 352 с.

78. ДИНЕКОВ, П. *Български фолклор*. ч. I. София, 1980, 587 с.

79. ДРИНОВ, М. *Избрани произведения. Етнографско изучаване на Западна България*. София, 1984, т. 2, 176 с.

80. ДЯКОВИЧ, В. *Българската Бесарабия*. София: Печатница на Акц. Д-во „Радикал”, 1918, 246 с.

81. ЗЛАТЕВ, Т. *Българска къща в своя архитектоничен и културно-исторически развой. Селската къща*. кн.1. София: Придворна Печатница, 1930.

82. ЙОРДАНОВА, М. *Жилищната архитектура XVII–XVIII в.* Автореферат на дис. на доктор по архитектура. София, 2015, 64 с.

83. ИРЕЧЕК, К. *Княжество България*. Варшава, 1877, 649 с.

84. КАВАЛОВ, А. Календарни празници и обичаи в град Твърдица, България, и в село Твардица, Република Молдова. В: *История и култура болгар и гагаузов Молдовы и Украины*. Кишинев: S.Ş.B., 1999, 276 с. С. 190-201.

85. КАЛЧЕВ, К.К. Началото на присъединяването на Бесарабия към Румъния (1918 г.) през погледа на един български дипломат. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: S.Ş.B., 2014, с. 212-221.

86. КАРАВЕЛОВ, Л. *Записки за България и българите*. 1867–1878. София, 1940. 223 с..

87. КОЖУХАРОВ, Г. *Българската къща през пет столетия (кр. на 14 в. – кр. на 19 в.)*. София: Изд. БАН, 1967. 268 с.

88. КОНДОВ, В. *Кортенските колонии в Бесарабия в светлината на езиковата археология*. Велико Търново: Знак 94, 2005, 216 с.

89. КОСТОВ, Ст., ПЕТЕВА, Е. *Селски бит и изкуство в Софийско*. София: Изд. Българският археологически институт, 1935, 206 с.
90. МАДЖАРОВ, П. *Народно творчество на българи от Източна Тракия*. София, 1996, 223 с.
91. МАРИНОВ, В. *На гости у бессарабските българи*. София: Отечество, 1988, 112 с.
92. МАРИНОВ, Д. *Градиво за веществената култура на Западната България*. СБНУ, 18, 2 Материали. София, 1901, 201 с.
93. МАРИНОВ, Д. *Избрани произведения*. София: Наука и изкуство, т.1, 1981, 877 с.
94. Мемоаръ от представители на Бесарабските българи, живеещи в София. София, 14 март 1918. В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Велико Търново, т. 8, 2004. ISBN 978-966-2601-86-2.
95. МИРОН, М. Бесарабска българска къща – място, където живеят традиции. В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвани и материали*. т. 13, Одеса – Велико Търново, 2018, с. 327-338. ISBN 978-966-2601-86-2.
96. МИРОН, М. Символа на къщата във български и молдовски фолклор като средство за межкултурен диалог в Бесарабия. В: *Насоки в академичното изследване и преподаване по етнология и антропология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 137-148. ISBN 978-954-07-4595-4.
97. МОСКОВ, И., ЦАНКОВ, Е. Селища, жилища и стопански сгради. В: *Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: Издателство на БАН, 1980, с. 146-193.
98. МЫЦЕВА, Е. Култът на мъртвите в обредната система на българите. В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Фолклор*. София, 1988, 521 с.
99. *Народната къща*. София: Изд. БАН, 1980, 295 с.
100. НИКОЛОВ, Ив. Огнището в семейната традиция на българите. В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Етнография*. София, 1987, 475 с.
101. ПРИМОВСКИ, Ан. *Бит и култура на родопските българи. Къща*. София, 1973, 480 с.
102. РОМАНСКА, Цв. Марин Дринов като етнограф и фолклорист. В: *Изследвания в чест на Марин Дринов*. София, 1960. С. 145-159.
103. СТАМОВ, Ст. *Българска жилищна архитектура (XV–XIX вв.)*. София: Издателство БАН, 1989, 352 с.
104. СТОЙЛОВ, Кр. Традиционно жилище и народна вяра (по материали от обичаите при рождане, сватба и смърт). В: *Втори международен конгрес по българистика*.

Доклады. Этнография. София, 1987, 475 с.

105. *Странджа. Материална и духовна култура.* София, 1996, 454 с.

106. ХАДЖИНИКОЛОВА, Е. *Българските преселници в Южните области на Русия. 1856-1877.* София, 1987, 176 с.

În limba rusă

107. АНДРИАНОВ, Б.В., ЧЕБОКСАРОВ Н.Н.. Историко-этнографические области (проблемы историко-этнографического районирования). В: *Советская этнография*, 1975, №3, с.15-25.

108. АСТВАЦАТУРОВ, Г. *Очерки истории села Парканы.* Ч. 1, Бендеры, 1995, 195 с. ISBN: 9975-914-02-0.

109. БАЙБУРИН, А.К. *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян.* Ленинград: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983, 191 с. ISBN 5-9551-0001-6.

110. БЕЛИК, А. А. *Культурология. Антропологические теории культур.* Москва: Российский гос. гуманитар. ун-т., 1999, 241 с. ISBN 5-7281-0214-X.

111. БЕРГ, Л. *Бессарабия. Страна. Люди. Хозяйство.* Кишинёв: Universitas, 1993, 196 с.

112. БЕРГ, Л. *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность.* Пг., 1923, 59 с.

113. БОБОК С., ЛИВШИЦ М. Жилище. В: *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения.* Кишинёв, 1977, 459 с. с. 158-175. 94(478).

114. *Болгары. Очерки традиционной народной культуры.* София, 1984, 245 с.

115. Борьба приходского священника с предрассудками и суевериями прихожан – болгар. В: *КЕВ.* № 21–22, 1875, с. 830.

116. БРОДЕЛЬ, Ф. *Структура повседневности: возможное и невозможное.* М.: Прогресс, 1986, 479 с.

117. БУДИНА, О. Жилища болгар, греков, албанцев. В: *Материальная культура компактных этнических групп на Украине. Жилище.* М., 1979, 200 с. С. 83-150.

118. БУЛГАР, С. *Виноградовка (Курчи). История села (1811–2011).* Одесса: ВМВ, 2011, 434 с.

119. БУТИНОВ, Н. Леви-Стросс и проблемы социальной организации австралийских аборигенов. В: *Этнография за рубежом.* Москва: Наука, 1979, 290 с. с.139-171.

120. БУХТЕЕВ, М. Опыт статистического описания Новороссийского края А. Скальковского. В: *ЗООИД.* Одесса, 1853, с. 466–507.

121. ВЕЙНБЕРГ, И. *Человек в культуре древнего Ближнего Востока*. М.: Наука, 1983, 240 с.
122. ГОЛАНТ, Н. Верования болгар села Чийшия Болградского района Одесской области Украины. В: *Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Вып. 5. Пятые Державинские чтения «Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики»*. СПб: Издательство СПбГУ, 2000. С. 14-17. УДК 398.5.
123. ГОЛАНТ, Н. Мифологические представления бессарабских болгар (по материалам полевых исследований в населенных пунктах Тараклийского района Республики Молдова и Болградского района Одесской области Украины). В: *Abyss. (Вопросы философии, политологии и социальной антропологии)*. 2017, №1 (1)/2017 (июль – сентябрь 2017). УДК 398.5.
124. ГОЛАНТ, Н. Образ женщины в карпато-балканских вариантах легенды о строительной жертве. В: *Радловский сборник. Научные исследования и музейные проекты РАН в 2008 году*. СПб: МАЭ РАН, 2009. С. 135-139. ISBN: 978-5-88431-135-0
125. ГРАЦИАНСКАЯ, Н., ЛИСТОВА, Н. *Вопросы типологии традиционного жилища Центральной и Юго-Восточной Европы*. Москва, 1964, 9 с.
126. ГРЕК, И. *Болгары Молдовы и Украины: вт. пол. XVIII в. – 1995 г. (Библиографический указатель литературы)*. Кишинев: S.Ș.B., 2003, 664 с.
127. ГРЕК, И. *Гюлмян – Дюльмен – Яровое: (Очерки истории болгарского села в Бессарабии)*. Научн. ред. Н. Н. Червенков. Chișinău: Societatea Științifică de Bulgaristică din Republica Moldova, 2006, 264 с.
128. ГРЕК, И., ЧЕРВЕНКОВ, Н. *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще*. София: Издателска къща „Христо Ботев”, 1993, 296 с. ISBN 954-445-088-2.
129. ГРОМОВ, Г. *Методика этнографической экспедиции*. Москва: Наука, 1966, 108 с.
130. ДЕРЖАВИН, Н. *Болгарские колонии в России*. София: Мартилен, кн. 29, 1914, 256 с.
131. ДОКИНА, Св. Болгарская семья Бессарабии сквозь призму гендерных исследований (сер. XIX – нач. XX в.). В: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія. Серія «Гендерні дослідження»*. Вип. 1, 2015. С. 47-54. УДК 159.922.6(478).
132. Документ № 134. В: *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812–1861 гг.* Кишинев: Штиинца, 1969, с. 286-311. 237,
133. Документ № 86. 1837, августа 25. Санкт-Петербург. Статистическое обозрение

- колоний Бессарабской области, составленное чиновником Хозяйственного департамента МВД, надворным советником И. Толстым. В: *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812–1861 гг.* Кишинев: Штиинца, 1969, с. 178–189.
134. Документ №110. 1843, октября 13. Болград – Статистические сведения, представленные управителем задунайских переселенцев, Бутковым губернатору П.И. Федорову, о состоянии болгарских колоний за 1820–1843 гг. В: *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812–1861 гг.* Кишинев, 1969. С. 248.
135. ДРИНОВ, М. Болгария накануне ее погрома. В: *Славянский сборник Петербургского Славянского Благотворительного Общества.* Спб, т. 2, 1871.
136. ДРИНОВ, М. Этнографические наблюдения А. Ф. Музыченко над болгарскими колониями Феодосийского уезда. В: *Записки Имперского Харьковского Университета.* Харьков, т.1, 1902.
137. ДУШАКОВА, Н. Мужское и женское жилое пространство (на материале жилища в зоне культурного пограничья). В: *Журнал этнологии и культурологии*, Кишинев, 2010. Т. 8, с. 97–99. ISSN 1857-2049.
138. ДЫХАНОВ, В. Календарные обряды и обычаи. В: *Чийишия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии.* Одесса: Астропринт, 2003, 788 с. с. 380–419. ISBN 978-9975-9577-3-1.
139. ЖУКОВСКАЯ, Н. Пространство и время в мировоззрении монголов. В: *Мифы, культы, обряды народов зарубежной Азии.* М.: Наука, 1986. с. 118–134.
140. ЗАЙКОВСКАЯ, Т. Пространственные характеристики в национально-языковой картине мира русских, молдован и болгар (оппозиции правый – левый, верх – низ). В: *Бессарабските българи: история, култура и език.* Кишинев: S.Ş.B., 2014, с. 387–389. ISBN 978-9975-4476-9-0.
141. *Записки Бессарабского областного статистического комитета.* т.1, Кишинев, 1864.
142. ЗАПОРОЖАН, И., РУСАНОВ, Т. *Народные традиции в архитектуре Молдавии.* Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. ISBN 5-362-00391-7.
143. ЗАЩУК, А. *Материалы для Географии и Статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область.* Санкт Петербург, 1862, 580 с.
144. ЗЕЛЕНИН, Д. *Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1934–1954.* М., „Индрик”, 2004, 164 с.
145. ЗОГРАФСКИЙ, Ст. Некоторые не религиозные святочные обряды и поверья

- болгарского народа. В: *КЕВ*. № 3–4, 1869, с. 105.
146. ИВАНОВ, В. Происхождение и трансформации фабулы баллады о мастере Маноле. В: *Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли*. М: Индрик, 2003, с. 422-436.
147. *История и этнография с. Кирнички в Бессарабии*. Отв. ред.: СТАНКО В.Н. Одесса: Гермес, 1998, 287 с. ISBN 966-95178-1-8.
148. *История Молдавии. Сборник документов*. Кишинев, 1957.
149. *История Молдавии. Сборник документов*. Т. 3, ч. 2, Кишинев, 1969.
150. КАЗАНАКЛИЙ, П. Твардица. В: *КЕВ*. № 19-20, 1–15 сентября..., с. 692-702.
151. КАЛАШНИКОВА, Н. Об одной болгарской коллекции из собрания Российского этнографического музея (Санкт-Петербург). В: *Revista de Etnologie și Culturologie*. Vol. XVII, Chișinău, 2015, с. 54-56. ISSN 1857–2049.
152. КАРАВЕЛОВ, Л. *Памятники народного быта болгар*. Москва, 1861.
153. КАРАВЕЛОВ, Л. *Собрание сочинений*. Т.6, София, 1985.
154. КАРАДЖОВА, М. Жилище как субъект и объект обрядовых действий у населения Болгарии и болгарских переселенцев Бессарабии. В: *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины*. Кишинев: S.Ș.B., 1999, с. 202-213. ISBN 9975-9568-0-7.
155. КАРАДЖОВА-МИРОН, М. Строительные обычаи и обряды у болгар Молдовы (на материалах с. Стояновка, Твардица, Викторовка). В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Т. 8, В. Търново: Универс. Издателство Св. св. Кирил и Методий, 2004, с. 145-149. ISBN 954-524-394-5 (т. 8)
156. КВИЛИНKOBA, Ел. Разновидности обряда «курбан» у гагаузов и способы его приготовления. В: *Журнал этнологии и культурологи*. Том XVI, Кишинэу, 2014, с. 64-70. ISSN 1857-2049.
157. КЕППЕН, П. *Об этнической карте Европейской России*. Спб., 1852.
158. КЕППЕН, П. *Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России*. С-Пб.: Изд. Имп. Акад. Наук, 1861, 532 с. ББК 63.529(235)я2.
159. КИССЕ, А. *Возрождение болгар Украины*. Одесса: Optimum, 2006, 288 с.
160. КОВАЛОВ, А. *Календарная обрядность болгар Республики Молдова*. Кишинэу: Б. и., 2017, 260 с. ISBN 978-9975-58-129-5.
161. КОВАЛОВ, А. Новогодние обычаи болгар Республики Молдова. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: S.Ș.B., 2014, 420 с. С. 302-310. ISBN 978-9975-4476-9-0.

162. КОРНИЛОВИЧ, Ст. *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившей по высочайшему повелению размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828-й год.* Аккерман: Аккерм. земство, 1899, 526 с.
163. *Культурно-бытовые процессы на юге Украины.* М.: Наука, 1979, 191 с.
164. КУРОГЛО, С., МАРУНЕВИЧ, М. *Социалистические преобразования в быту и культуре гагаузского населения МССР.* Кишинев: Штиинца, 1983, 200 с.
165. ЛЕВИ-СТРОСС, Кл. *Структурная антропология.* Москва: Эксмо-Пресс, 2001, 512 с. ISBN 5-04-008349-1.
166. ЛИПС, Ю. *Происхождение вещей.* Смоленск: Русич, 2001, 505 с. ISBN: 5-8138-0278-9.
167. ЛУКЪЯНЕЦ, О. Дохристианские и христианские представления и практики, связанные со строительством жилого дома у молдаван. В: *Buletin Științific. Etnografie, științele naturii și muzeologie.* Chișinău, 2008, №9 (22). С. 181-189. ISSN 1857-0054.
168. МАЛЕШКОВА, А. *Валя Пержей.* Кишинев: Пресса, 1998.
169. МАЛИНОВСКИЙ, Бр. *Аргонавты западной части Тихого океана.* М: РОССПЭН, 2004, 552 с. ISBN 5-8243-0505-6.
170. МАЛИНОВСКИЙ, Бр. Функциональный анализ. В: *Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры.* Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997, серия "Культурология XX век", т.1, 728 с. Р 702, pp. 681-702. ISBN 5-7914-0022-5.
171. МАРКОВА, Л. Некоторые тенденции развития культуры и быта болгар юго-западных районов СССР. În: *Первый конгрес балканских исследований. Сообщения советской делегации.* Москва, 1966, с. 67-88.
172. МАРКОВА, Л. О проявлении этнической специфики в материальной культуре болгар. В: *Советская этнография.* №1, 1974, с. 45-58.
173. МАРКОВА, Л. Поселения и жилище болгар-переселенцев в Бессарабии. В: *Краткие сообщения Института этнографии.* М., 1955, с. 3-18.
174. МАРКОВА, Л. Типы болгарского жилища в Днестровско-Прутском междуречье. В: *Этнография и искусство Молдавии.* Кишинев, 1972, с. 61-74.
175. МАРКОВА, Л. Эволюция этнической традиции болгарского населения Молдовы и Украины. В: *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины.* Кишинев: Штиинца, 1995, 108 с. С. 72-83
176. МАРКОВА, Л., МАРУНЕВИЧ, М.В. Жилище народов Пруто-Днестровского

- междуречья. В: *Традиционное жилище народов России: XIX начало XX в.* М., 1997, с. 163-196.
177. МАРУНЕВИЧ, М. К вопросу о значении этнографических параллелей в работах И. И. Мещерюка. В: *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины.* Кишинев: SŞB, 1999, с. 48-57.
178. МАРУНЕВИЧ, М. Некоторые поверья и обряды гагаузов, связанные с жилищем. В: *Известия АН МССР.* №3, 1975.
179. МАРУНЕВИЧ, М. *Поселения, жилища и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в XIX – нач. XX вв.* Кишинев: „Штиинца”, 1980, 189 с.
180. Материалы для этнографии болгар. Из архива Новороссийского генерал-губернатора. В: *ЗООИД*, Одесса, т. 15, 1889, с. 837-838.
181. *Материальная культура компактных этнических групп на Украине: Жилище.* М., 1979, 188 с.
182. МЕЩЕРЮК, И. *Переселение болгар в Южную Бессарабию (1828–1834 гг.).* Кишинев: „Картя Молдовеняскэ”, 1965, 208 с.
183. МИРОН, М. К вопросу о трансформации предметов материальной культуры в элементы духовной культуры (на примере жилища болгар Бессарабии). В: *Materialele conferinței științifice anuale a profesorilor, Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”.* Chișinău, 1998–1999, p.12-14. 378.1 (06).
184. МИРОН, М. Локальное брендингирование — опыт Молдовы в создании инструмента для продвижения себя на внутреннем и внешнем туристическом рынке. В: *Воображаемая территория: от локальной идентичности до бренда.* / Сост. М. В. Ахметова, Н. В. Петров; Авт. предисл. Н. В. Петров, М. В. Ахметова, М. И. Байдуж. М. : Неолит, 2018, с. 54-69. ISBN 978-5-6042415-0-9.
185. МИРОН, М. Локальный этнографический музей как инструмент для сохранения и туристического использования специфики болгарского сообщества в Республике Молдова. В: *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu. Culegere Materialelor de conferință.* Chișinău: Artpoligraf, 2019, p. 98-101.
186. МИРОН, М. Образ бессарабского болгарина в наследии М. Чакира и его современников. В: *Conferința Științifică „Protoiereul Mihail Ceachir un cărturar al Bisericii din Basaraba”, 10 septembrie 2018, Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldovei, Chișinău.*
187. МИРОН, М. Отражение оппозиции «свой – чужой» в восприятии жилища. В: *XII Конгресс антропологов и этнологов России. Миссия антропологии и этнологии:*

Научные традиции и современные вызовы. Ижевск, 3–6 июля 2017, с. 277. ISBN 978-5-4211-0180-2.

188. МИРОН, М. Пространственно-временные координаты в строительной обрядовости. В: *Revista Masteranzilor. Școala de Înalte Studii, „Perspectiva”, Chisinau, 2002, p.63-65. 378.1 (06).*

189. МИРОН, М. Роль огня в строительной обрядности. В: *Вестник Славянского Университета. Вып. 5, Кишинев, 2001, с. 77-81.*

190. МИРОН, М. Традиции и инновации в поселениях и жилищах болгар Бессарабии к. XIX – н. XX вв. В: *Materialele conferinței științifice anuale a profesorilor Institutului Relații Internaționale „Perspectiva”. Chișinău, 2001, p. 49-51. 378.1 (06).*

191. МИРОН, М. Эволюция использования текстиля в интерьере жилища болгар Бессарабии (Молдова). В: *Мода и дизайн: исторический опыт — новые технологии. Материалы XXI Международной научной конференции. / под ред. Н. М. Калашниковой. Санкт-Петербург: ФГБОУВО «СПбГУПТД», 2018, 736 с. С. 619-623. ISBN 978-5-7937-1581-2.*

192. МИРОН, М. Этнология в контексте учебных планов Института Международных Отношений «Перспектива». В: *Revista de Etnografie. Chișinău. vol. I, 2005, p. 211-212. ISSN 1897-0607.*

193. *Мифы, культы, обряды народов зарубежной Азии. М.: Наука, 1986, 256 с.*

194. МОИСЕЕНКО, З. *Архитектура сельских жилых домов Молдавии. Кишинев, 1973, 203 с. ISBN 5-362-00391-7.*

195. МОШКОВ, В. Гагаузы Бендерского уезда. (Этнографические очерки и материалы). В: *Этнографическое обозрение, Москва: Типо-литография А. В. Васильева и К°, 1902, № 3, кн. 54, с. 1-63.*

196. НАВРОЦКИЙ, А. *Сказания минувшего. Русские былины и предания в стихах. кн. 3 Санкт-Петербург: Типография В.С.Балашева, 1897, 257 с.*

197. НАУЛКО, В. *Развитие межэтнических связей на Украине. Киев, 1975, 276 с. 183*

198. НИКОГЛО, Д. Этнокультурные взаимовлияния в традициях питания населения юга Республики Молдова (лексико-этнографические реалии). В: *Revista de Etnologie și Culturologie. vol. XIV, Chișinău, 2014, pp. 13-19. ISSN 1857–2049.*

199. НОВАКОВ, С. Болгарская общность в Молдове и Украине (XIX–XX вв.). В: *Страницы истории и культуры. Chișinău: Tipogr. Centrală, 2010, 214 с.*

200. НОВАКОВ, С. Роль задунайских переселенцев в сельскохозяйственном прогрессе юга Бессарабии. В: *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины.*

- Кишинев: „S.Ș.B.”, 1999, 278 с. С. 123-129.
201. НОВАКОВ, С. *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857–1918)*. Кишинэу, 2004, 578 с.
202. НОВАКОВ, С. *Степной родник*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1966, 50 с.
203. НОВАКОВ, С., ГУРГУРОВ, Н. *Страницы истории села Кортен (1830–1995)*. Кишинэу, 1995, 127 с.
204. НОВАКОВ, С., ЧЕРВЕНКОВ, Н. *Прошлое и настоящее села Кирютня*. Кишинев: Штиинца, 1980, 93 с.
205. *Очерки истории и этнографии села Кирнички в Бессарабии*. Одесса: Гермес, 1998, 263 с.
206. ПАСКОВ, И. *Колибабовка. Болгарское село на севере Буджака*. Кишинев: S.Ș.B., 2011, 456 с. ISBN: 978-9975-4194-4-4.
207. ПЕЙКОВА, Е. Духовные ценности как источник благополучия народа (на примере традиционной культуры болгар). В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: „S.Ș.B.”, 2014, с. 244-249. ISBN 978-9975-4476-9-0.
208. ПЛОШНИЦА, Е. Проблемы музеефикации культовых памятников в Республике Молдова. В: *Вопросы музеологии*, т. 1 (7), 2013. Р. 163-170. УДК 719(478)
209. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I. Т. XXXVI, 1819. СПб.: Тип. Второго отделения Собственной Е.И. В. Канцелярии, 1830. 734 с..
210. **НОВАКОВ, С., КАРАДЖОВА-МИРОН, М. Стояновка: между прошлым и будущим (исторический очерк)**. Кишинэу, 2003, 24 с.
211. *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812–1861 гг.* Кишинев, 1969, 610 с.
212. ПРИГАРИН, А. О фракийских элементах в этнической культуре болгар Бессарабии: на материалах жилища 19-20 вв. В: *Relațiile moldo-bulgare în epoca medie și modernă*. Chișinău, 1998, 254 p. Р. 219-226.
213. РАДКЛИФ-БРАУН, А. Сравнительный метод в социальной антропологии. В: *Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры*. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997, серия "Культурология XX век", т.1, pp. 636-653. ISBN 5-7914-0022-5.
214. РАЦЕЕВА, Е. Мифологическое и обрядовое в структурах повседневности болгар-переселенцев в произведениях Мишо Хаджийски. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: „S.Ș.B.”, 2014, с. 397-403. ISBN 978-9975-4476-9-0.
215. РАЧИНСКИЙ, А.В. *Походные письма ополченца из Южной Бессарабии. 1855–*

1856 гг. Москва, 1858, 76 с.

216. Религиозно-нравственное состояние болгарских колоний в Бессарабии со времен их основания до настоящего времени. В: *КЕВ*. № 38, 1910, с. 1473.

217. *Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы*. М.: Наука, 1999, 516 с.

218. САКАЛЫ, М. *Кубей: Очерки и материалы истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии*. Отв. ред. ШАБАШОВ, А.В. Одесса: ФОП Петров О. С., 2013, 592 с.

219. САЛМАНОВИЧ, М. Типы румынского народного жилища. В: *Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы*. Москва, 1968, 376 с.

220. СВИНЬИН, П.П. Описание Бессарабской области. В: *ЗООИД*. Т.VI. 1867. С.175-320.

221. СКАЛЬКОВСКИЙ, А. *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*. Одесса, 1848. 156 с.

222. СКАЛЬКОВСКИЙ, А. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730–1823*. ч. II, 1838, 368 с.

223. СОРОЧАНУ, Е. Зимняя календарная обрядность болгар юга Молдовы и Одесской области середины 20 века. В: *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины*. Кишинев, 1995, с. 92-106. ISBN 5-376-01961-6.

224. СОРОЧАНУ, Е. Рождественское колядование бессарабских болгар. В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: „S.Ș.B.”, 2014, с. 272-284. ISBN 978-9975-4476-9-0.

225. *Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область*. Санкт-Петербург: Изд. Центральным Статистическим Комитетом МВД, 1861, 122 с.

226. СТЕПАНОВ, В. Мировоззрение. В: *Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии*. Одесса: Астропринт, 2003. С. 527-552. ISBN 966-549-993-9: 40.00.

227. СТОЯНОВА, Э. Особенности румыно-болгарского дискурса в Бессарабии и Таврии (к. XX – н. XXI вв.). В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: ”S.Ș.B.”, 2014, с. 360-369. ISBN 978-9975-4476-9-0.

228. СЫРФ, В. Болгарская тема в очерках и материалах В.А. Мошкова «Гагаузы Бендерского уезда». В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев: S.Ș.B., 2014, с. 196-204. ISBN 978-9975-4476-9-0.

229. ТАЙЛОР, Э.Б. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической

литературы, 1989, 449 с. ISBN 5-250-00379-6.

230. ТОКАРЕВ, С. К методике этнографического изучения материальной культуры. В: *Советская Этнография*, № 4, 1970. С. 3-17.

231. *Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири*. Новосибирск, 1988, 225 с. ISBN 5-02-028994-9.

232. *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского*. Кишинев, 1957.

233. ФЕДЕНОК, Ю. Структурирование пространства в доме у болгар (по материалам экспедиции в селе Криничное). В: *Полевые исследования студентов РГГУ: этнология, фольклористика, лингвистика, религиоведение*. Вып. 2., М., 2007, с. 39-43.

234. ФЕДЕНОК, Ю. Трансформация структуры пространства дома в локальных этнических группах (на примере болгар села Криничное, Республики Украина и татар поселка Октябрьский, Челябинской области). В: *Традиционная культура*. № 2(34), 2009, с. 42-48. ISSN: 2410-6658.

235. ФРАНКФОРТ, Г. *В преддверии философии. Духовные искания древнего человека*. М.: Издательство политической литературы, 1984, 236 с. ББК 87.3.

236. ФРЕЗЕР, Дж.Дж. *Золотая ветвь*. М.: Издательство политической литературы, 1983, 832 с. ISBN 5-275-00247-5.

237. ФРЕЗЕР, Дж.Дж. *Фольклор в Ветхом Завете*. М.: Издательство политической литературы, 1985, 512 с. ББК 86.31 Ф93.

238. ЦИВЬЯН, Т. *Лингвистические основы балканской модели мира*. М.: Наука, 1990, 210 с. ISBN 5-02-010991-6.

239. ЧЕБОКСАРОВ, Н.Н., ЧЕБОКСАРОВА И.А. *Народы, расы, культуры*. М.: Наука, 1971, 272 с.

240. ЧЕБОКСАРОВ, Н.Н., ЧЕБОКСАРОВА И.А. Экология и типы традиционного сельского жилища. В: *Типология традиционных элементов традиционной культуры*. М.: Наука, 1984, с. 34-64.

241. ЧЕБОТАРЬ, И. Рассказывает топонимика. В: *Свет Октября*, 1984, 28 июня.

242. ЧЕРВЕНКОВ, Н. Изучение истории болгар Молдовы и Украины. В: *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины*. Кишинев, 1995, с. 5-33. ISBN 5-376-01961-6.

243. ЧЕРВЕНКОВ, Н., ДУМИНИКА, И. *Тараклии – 200 лет*. Том I (1813–1940). Науч. ред. КАЛЧЕВ, К. Кишинев: S.Ş.B., 2013, 608 с. ISBN 978-9975-4412-9-2.

244. ШАБАШОВ, А. Строительство, усадьба и жилище. В: *Чийшия: очерки истории и*

этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Одесса: Астропринт, 2003. С. 346-362. ISBN 966-549-993-9: 40.00.

245. ЭВАНС-ПРИЧАРД, Э.Э. *Нуэры. Описание способов жизнеобеспечения и политических институтов одного из нилотских народов*. М.: Наука, 1985, 235 с.

246. ЯКОВЕНКО, И. *Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии и Валахии и Российской Бессарабской области*. Санкт-Петербург: Типография А. Смирдина, 1828, 298 с.

În limba engleză

247. FRIGOLÉ, J. Patrimonialization and the mercantilization of the authentic. Two fundamental strategies in a tertiary economy. In: *Constructing cultural and Natural Heritage. Parks, Museums and Rural Heritage*. ROIGÉ, X.; FRIGOLÉ, J. (eds.). Girona: DOCUMENTA UNIVERSITARIA, 2010, 233 p. ISBN: 978-84-9984-088-8.

248. GEERTZ, Kl. *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books Inc., Publishers, 1973. 470 p. SBN: 465-03425-X.

249. MEAD, M. *Male and Female. A Study of the Sexes in a Changing World*. 487 p. ISBN: 0837197813.

În limba ucraineană

250. ПРИГАРИН, О. Ритуальне освоєння нового житла в традиції культури болгар Бесарабії (перша половина XX століття). В: *Записки исторического факультета ОГУ*. Выпуск IV, Одесса, 1997, с. 42-52.

251. ПРИГАРИН, О. Традиційна обрядовість болгар Бессарабії: ритуальне освоєння нового житла. В: *Археология и этнология Восточной Европы. Материалы и исследования*. Одесса, 1997, с. 305-315.

Surse online

252. Academician Sabina Ispas despre Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Imaterial [online] [citat 01.04.2019] Disponibil: <http://www.patrimoniuiaterial.md/ro/pagini/acadimician-sabina-ispas-despre-comisia-na%C5%A3ional%C4%83-pentru-salvgardarea-patrimoniului-imaterial>.

253. *Analiza diagnostică a sectorului turistic din Republica Moldova pentru anii 2003–2010*. [online]. [citat 22.08.2017] Disponibil: [http://www.turism.gov.md/files/files/ADTM_Analiza%20Diagnostic%20Turism%20final%20\(1\).pdf](http://www.turism.gov.md/files/files/ADTM_Analiza%20Diagnostic%20Turism%20final%20(1).pdf).

254. *Casa muzeu Bilca* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://muzeulbucovinei.ro/casa-muzeu->

bilca/.

255. *Casa muzeu Solca* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://muzeulbucovinei.ro/casa-muzeu-solca/>.

256. *Case din lemn vechi în Maramureș. Reîntoarcere la tradiție* [citat 05.09.2016] Disponibil: <http://epochtimes-romania.com/news/case-din-lemn-vechi-in-maramures-reintoarcere-la-traditie---234424>.

257. *Case țărănești – oaze de spiritualitate românească* [citat 05.09.2016] Disponibil: <http://casepractice.ro/case-taranesti/>.

258. *Casele tradiționale din Vișcri, model pentru restaurare* [citat 23.09.2016]. Disponibil: <http://turism.bzi.ro/casele-traditionale-din-viscri-model-pentru-restaurare-30757>.

259. *Colecția de etnografie* [citat 25.08.2017] Disponibil: <https://www.icemtl.ro/muzeul-de-etnografie-si-arta-populara/colectia-de-etnografie/>.

260. *Colecția de Etnografie și artă populară Bicazu Ardelean* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://www.viziteazaneamt.ro/2010/01/31/colectia-de-etnografie-si-arta-populara-bicazu-ardelean/>.

261. *Colecția de Etnografie și Artă Populară Casa Vergu – Mănăilă* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://www.cesavezi.ro/obiective-turistice/2-institutii-de-cultura/524-colectia-de-etnografie-si-arta-populara-casa-vergu-manaila>.

262. *Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural din 23.11.1972** [citat 01.04.2019] Disponibil: <https://lege5.ro/Gratuit/gyydinby/conventia-privind-protectia-patrimoniului-mondial-cultural-si-natural-din-23111972->.

263. *Expoziția de istorie – etnografie „Civilizație. Identitate. Multiculturalitate”* [citat 25.08.2017]. Disponibil: <http://www.muzeusm.ro/expozitii/civiliyatie-identitate-multiculturalitate/>.

264. *Gospodăria țărănească conservată „in situ” – Enisala* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://www.icemtl.ro/gospodaria-taraneasca-conservata-in-situ-enisala/>.
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=297649>.

265. HUMOREANU, D. *Casă veche din Râșca, declarată „Casa anului” pentru 2015 în campania „Salvează satul bucovinean”* [citat 23.10.2016] Disponibil: <https://www.monitorulsv.ro/Local/2015-01-08/O-casa-veche-din-Rasca-declarata-Casa-anului-pentru-2015-in-campania-Salveaza-satul-bucovinean>.

266. *Industria agroturismului cu adevărat o industrie?!* [citat 05.09.2016] Disponibil: <http://turism.bzi.ro/industria-agroturismului-cu-adevarat-o-industrie-4970>.

267. Lege nr.12 din 10 februarie 2006. În: *Monitorul Oficial* Nr. 31-34 art Nr: 126 din

- 24.02.2006 [citat 24.06.2018] Disponibil:
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=315222>.
268. Lege nr.1113 din 6 iunie 2002. În: *Monitorul Oficial* Nr. 96-99 art Nr: 697 din 05.07.2002 [citat 24.06.2018] Disponibil:
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312913>.
269. LEGE Nr. 218 din 17.09.2010 privind protejarea patrimoniului arheologic. În: *Monitorul Oficial* Nr. 235-240 art Nr: 738 din 03.12.2010. [citat 24.06.2018] Disponibil:
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=336857>.
270. LEGE Nr. 262 din 07.12.2017 muzeelor. În: *Monitorul Oficial* Nr. 7-17 art Nr: 42 din 12.01.2018 [citat 24.06.2018] Disponibil: <http://lex.justice.md/md/373716%20/>.
271. LEGE Nr. 280 din 27.12.2011 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil. În: *Monitorul Oficial* Nr. 82-84 art Nr: 270 din 27.04.2012 [citat 24.06.2018] Disponibil:
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=342998>.
272. LEGE Nr. 58 din 29.03.2012 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial. În: *Monitorul Oficial* Nr. 76-80 art Nr: 255 din 20.04.2012 [citat 24.06.2018] Disponibil:
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=342910>.
273. *Mănăstirea Argeșului, varianta culeasă de V. Alexandri* [citat 12.07.2002] Disponibil:
<https://ru.scribd.com/doc/182270164/M%C4%83n%C4%83stirea-Arge%C5%9Fului-docx>.
274. *Muzee etnografice din România* [citat 25.08.2017] Disponibil:
<https://www.proiecte.ro/turism/muzee-etnografice-din-romania-43248>.
275. *Muzeul de Etnografie Botoșani* [citat 26.08.2017] Disponibil:
<http://muzeu.btlife.ro/sectii/muzeul-de-etnografie>.
276. *Muzeul de etnografie din județul Alba* [citat 26.08.2017] Disponibil:
<http://www.cjalbaro/category/cultura>.
277. *Muzeul de etnografie și folclor – Pucioasa* [citat 25.08.2017] Disponibil:
<http://www.muzee-dambovitene.ro/index.php/muzeul-de-etnografie-pucioasa>.
278. *Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară* [citat 26.08.2017] Disponibil:
<http://www.cjmaramures.ro/institutii-si-servicii-subordonate/muzeul-de-etnografie-si-arta-populara-baia-mare>.
279. *Muzeul Satului „Dimitrie Gusti” – București* [citat 24.08.2017] Disponibil:
http://www.muzeeromania.ro/arta/muzeul_dimitrie_gusti_bucuresti/.
280. *Muzeul Satului „Dimitrie Gusti”, București* [citat 25.08.2017] Disponibil:
<http://www.roturism-info.ro/obiective-turistice/cultura/muzee-si-case-memoriale/muzeul-satului-bucuresti-dimitrie-gusti.html>.

281. *Muzeul satului Bănăţean, Timişoara* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://muzeulsatuluibanatean.ro/scurt-istoric/>.
282. *Muzeul satului Vâlcean* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://www.muzee-valcea.ro/index.php?f=muzee&m=3>.
283. *ORDIN Nr. 126 din 25.04.2013 cu privire la aprobarea unor acte normative privind punerea în aplicare a Legii privind protejarea patrimoniului arheologic nr.218 din 17 septembrie 2010* [citat 24.03.2018] Disponibil: <https://mecc.gov.md/ro/content/acte-normative-8>.
284. Patrimonializarea – procese, tendinţe, curente şi aspecte. Un dialog între antropologii Alin Rus şi Bogdan Neagota. În: *Sinteza. Revista de cultură şi gândire strategic*. 31.03.2017. [online] [citat 01.04.2019] Disponibil: <http://revistasinteza.ro/aproape-totul-despre-patrimonializare/>.
285. *Programul de cooperare tehnică şi consultanţă legată de conservarea integrată a patrimoniului cultural. Misiunea de experţi a Consiliului Europei în Republica Moldova. Evaluarea situaţiei patrimoniului cultural* [citat 24.03.2018] Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/raport_misiune_de_experti_consiliul_europei_evaluare_situatie_patrimoniu_cultural_in_moldova.pdf.
286. *Registrul muzeelor din Republica Moldova*. [citat 25.08.2017] Disponibil: http://mecc.gov.md/sites/default/files/registrul_muzeelor_rm_.pdf.
287. *Regulament cu privire la Registrul naţional şi Registrele locale ale patrimoniului cultural imaterial* [citat 24.03.2018] Disponibil: <https://mecc.gov.md/ro/content/acte-normative-6>.
288. *Regulamentul privind evidenţa şi conservarea patrimoniului cultural mobil* [citat 24.03.2018] Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/reg_registru_muzeelor.pdf.
- 298
289. *Regulamentul de organizare şi funcţionare al muzeului judeţean „Teohari Antonescu” Giurgiu* [citat 23.08.2017] Disponibil: <http://www.muzeulgiurgiu.ro/wp-content/uploads/Muzeu-ROF.pdf>.
290. *Reţeaua colecţiilor şi muzeelor etnografice săteşti particulare din România* [citat 26.08.2017] Disponibil: <http://recomespar.ro/istoric.html>.
291. *Soţii Savin au salvat trei case tradiţionale şi au făcut un loc de poveste în Câmpulung Moldovenesc* [citat 23.09.2016] Disponibil: <http://adelaparvu.com/2014/05/07/sotii-savin-au-salvat-trei-case-traditionale-si-au-facut-un-loc-de-poveste-in-campulung-moldovenesc/>.
- 259
292. *Structuri de cazare* [citat 07.02.2018] Disponibil:

<http://turism.gov.md/index.php?pag=hotel&l=>.

293. *Totul despre etnografie* [citat 25.08.2017] Disponibil: http://cmiabc.ro/?page_id=1400

294. ȚURLEA St. *Case tradiționale din Nordul Olteniei* [citat 05.09.2016] Disponibil: <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/case-traditionale-din-nordul-olteniei-de-stelian-turlea-10560228>.

295. *Patrimonializare* [citat 01.04.2019] Disponibil: <http://www.webdex.ro/definitie-patrimonializare>.

296. *Patrimonializare* [citat 01.04.2019] Disponibil: <https://ro.wiktionary.org/wiki/patrimonializare>.

297. GUILLAUME, M. La politique du patrimoine ... vingt ans après. În: *Labyrinthe*, nr. 7, 2005. pp.11-20 [online]. [citat 01.04.2019] Disponibil: <https://journals.openedition.org/labyrinthe/496?lang=en>.

298. *Асоциация на българските села: Ръст в селския туризъм от началото на лятото* [citat 05.02.2018] Disponibil: <https://www.ngobg.info/bg/news/110070.html>.

299. *Болгарская колонизация Юга России (1820-1830)*. [online] [citat 21.08.2016] Disponibil: <https://secrethistory.su/1754-bolgarskaya-kolonizaciya-yuga-rossii-1820-1830.html>.

300. ВАСИЛЕВА, Т. За къща на балканджии в Лудогорието. В: *Народна култура на балканджииите*. [online] Том VIII, Габрово, 2010. [citat 30.01.2017] Disponibil: <https://www.etar.org/izdania/nb2010-8-pdf/NB2010-186-191.pdf>.

301. *Етнографски комплекс „Хаджиданчови къщи”, Сливен* [citat 25.08.2017] Disponibil: <http://fond13veka.org/?p=69&l=1>.

302. *Етнографски комплекс Дандолови къщи* [citat 26.08.2017] Disponibil: <http://www.hotalich.bg/index.php/obshtina-sevlievo/turizam/item/52-etnografski-kompleks-dandolovi-kashti>.

303. *Етнографски музей – град Ловеч* [citat 25.08.2017] Disponibil: http://bulgariatravel.org/bg/object/159/Etnografski_muzej_Lovech.

304. *Етнографски музей* [citat 15.08.2017] Disponibil: <http://belchin.eu/display.php?page=landmarks5>.

305. ИВАНОВА, Е. *За чардачната къща от XVIII–XIX век. Предислямски корени на междинното пространство*. [online] [citat 30.01.2017] Disponibil: <http://www.protobulgarians.com/Statii%20ot%20drugi%20avtori/Elena%20Ivanova%20-%20Za%20chardachnata%20kaashta.htm>.

306. *Исторически музей Лом. Етнографска експозиция* [citat 17.08.2017] Disponibil:

http://muzei.lom.bg/exhibitions/expo_01.html.

307. КАМЕНОВА-БОРИН, А. *Старата турлашка къща*. [online] [citat 30.01.2017] Disponibil: http://ebox.nbu.bg/hometext12/view_lesson.php?id=13.

308. КОЛЕВА, Св. Докосване до корена (историята на една фамилна къща). В: *Народна култура на балканджуите*. [online] Том VIII, Габрово, 2010. [citat 30.01.2017] Disponibil: <https://www.etar.org/izdania/nb2010-8-pdf/NB2010-192-204.pdf>. 310

309. Копривштица [citat 05.02.2018] Disponibil: <http://www.silkytravel.ru/ru/koprivshitsa/koprivshitsa.html>.

310. МАНОЛОВА, Г. *Особенности на жилището при българските преселници в Бесарабия*. [online] [citat 28.12.2017] Disponibil: <http://www.borm-md.org/bg/node/267>.

311. МИНЧЕВА, Е. *Жилището на бесарабските българи в руската и постсоветската историография*. [online] [citat 28.07.2017] Disponibil: <http://journals.uni-vt.bg/epohi/bul/vol20/iss1/4>.

312. МИНЧЕВА, Е. *Селище и жилище на бесарабските българи*. [online] [citat 28.07.2017] Disponibil: <http://www.besarabski-bulgari.org/dokladi/EMincheva.pdf>.

313. МОЛЛОВ, Т. *Троица братя града градяха* [online] [citat 21.08.2017] Disponibil: http://www.rodopskistarini.com/2012/02/1901_24.html.

314. Музей „Сарафкина къща” [citat 15.08.2017] Disponibil: <http://museumvt.com/bg/%d0%bc%d1%83%d0%b7%d0%b5%d0%b9-%d1%81%d0%b0%d1%80%d0%b0%d1%84%d0%ba%d0%b8%d0%bd%d0%b0-%d0%ba%d1%8a%d1%89%d0%b0/#secondPage>.

315. РАКОВСКИ, Г.С. *Показалец*. Одеса: Тип. П. Францова, 1859, 144 с. [online] [citat 29.08.2018] Disponibil: https://books.google.md/books?id=pw0_AAAAYAAJ&dq=inauthor:rakovski&pg=PR1&redir_esc=y&hl=ru#v=onepage&q&f=false.

316. *Регионален исторически музей Габрово* [citat 25.08.2017] Disponibil: http://h-museum-gabrovo.bg/?page_id=1088.

317. *Регионален исторически музей Добрич* [citat 26.08.2017] Disponibil: <http://www.dobrichmuseum.bg/index.php/bg/museum-departments-main/ethnography>.

318. *Семейна музейна сбирка* [citat 08.07.2017] Disponibil: http://morava-bg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=15&lang=bg.

319. СТОЙЛОВ, А. *Фолклорни студии: Зазиждане живи човеци в основите на нови градежи*. 1901. [online] [citat 14.10.2016] Disponibil: <https://ru.scribd.com/document/82685153/1901->

%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2.

320. *Соцреализма в българския туризма* [citat 08.01.2018] Disponibil:

<http://socbg.com/2015/04/%D1%81%D0%BE%D1%86->

[http://socbg.com/2015/04/%D1%81%D0%BE%D1%86-%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-](http://socbg.com/2015/04/%D1%81%D0%BE%D1%86-%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B3-)

<http://socbg.com/2015/04/%D1%81%D0%BE%D1%86-%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B3-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0.html>.

321. КАЛАШНИКОВА, Н. *О сохранении памятников традиционной культуры бессарабских болгар в сельских музеях Молдовы*. [online] [citat 16.06.2017] Disponibil:

<http://www.conference-spbu.ru/conference/32/reports/4518/>.

322. *Рекомендации по проектированию музеев*. [citat 21.08.2017] Disponibil:

<http://www.gosthelp.ru/text/RekomendaciiRekomendaciip107.html>.

ANEXE

Anexa 1. Contextul general al cercetării

Anexa 1.1. Context istoric al localităților incluse în cercetarea de teren.

Colonia Taraclia

Taraclia a fost înființată de bulgari în anul 1813 pe vatra satului cu același nume al tătarilor nohai. Lingvistul, profesorul N. Baskakov, asociază această denumire cu numele vechii *ртыш* familiei de tătari „Taraklî”. Fiecare neam al acestora avea propria sa „danga” – o șampilă care era aplicată pe animalele și pe bunurile ce îi aparțineau. Neamul Taraklî avea o „danga” sub formă de pieptene. În limbile turcești moderne, inclusiv în găgăuză, cuvântul „tarak” înseamnă „pieptene” [241]. Altă sursă comunică că denumirea Taraclia provine de la creasta dealului în forma de grinzi ce se află în apropierea confluenței raulețului Lunga cu Ialpug [A2.1.1: 3].

La 1827 în sat se numărau 204 de familii cu 1045 persoane. Populația trăia în 152 case împletite din nuiele și unse cu lut. În 1848, cercetătorul rus A. Skalkovski scria: „Taraclia a fost fondată de bulgari în 1813 pe vatra satului nohai cu același nume. Localnicii sunt gospodari buni, au multe animale, oierit de seamă, și practică cu succes grădinăritul și viticultura. Femeile cultivă duzi, colectează coconi și extrag mătase în cantități mari. Există multe fântâni și multă piatră moale pentru construcție. 247 case, 291 familii cu 2038 locuitori...” [221, p. 60].

Primii coloniști în Taraclia s-au stabilit în diferite zone comode pentru trai (localitatea se află în zona de câmpie). În anii 1809–1811 douăzeci și șase de familii s-au așezat de-a lungul râpei *Izvoare*, numele său vechi fiind *Selișce*. În localitate se mai găsește o viroagă – *Деревльшка рѣна*, unde s-au aranjat primele familii din neamul Derivolcov. Drept dovadă servește faptul că, atunci când s-a împărțit terenul între coloniști, aceste parcele au fost întărite după familia Derivolcov. Un alt teren, cunoscut sub denumire *Ceatarlâc* („intersecție” – în limba turcă), aparținea unei persoane înstărite Capota Alexandr, proprietar al peste 150 de cai, 208 capete de vite, 3200 de oi. Este cunoscut că printre primele zone locuite au fost și *Citașchi lozea* (*Читаишки лозя*), unde s-a așezat familia Șpakov, în apropiere era *Sidorovi Lozea* (*Сидорови лозя*) – proprietatea familiei Keosia. Aceste locuri sunt situate între râulețele Lunga și Ialpug, iar numele lor comun este *Greada*.

În anul 1819 inginerii responsabili de amenajarea terenului au întocmit un plan al coloniei cu trei străzi paralele și 7–10 stradele. Satul era planificat în depresiunea Taracliei, numele fiind înregistrat în documente. Din anul 1820 s-a lansat procesul de repartizare legală

a terenurilor pentru coloniștii bulgari. Locuitorilor Taracliei au fost oferite 9662 desetine, cu 2578 desetine mai puțin decât era stabilit inițial. Ca rezultat – fiecărei familii îi revenea 47,8 desetine în loc de 60 [A 1.2.1: 3].

Colonia Tvardița

Colonia Tvardița în Basarabia a fost înființată în 1830 după încheierea Tratatului de Pace de la Adrianopol (1829), la începutul celei de-a doua etapă de colonizare în masă a Basarabiei de coloniști transdanubieni. În mare parte migranții au fost din satul Tvardița, regiunea Sliven din Bulgaria. În noua sa așezare localnicii au păstrat denumirea satului din care provin. Denumirea „tvardița” este derivat de la cuvântul bulgăresc „tvărd” (dur, tare). Legenda spune că pe vremuri, în perioada Imperiului Roman, pe locul satului actual din Bulgaria, a fost amplasată o fortăreață care a fost asediată, dar așa și nu a fost cucerită de romani. De aici și numele locului, preluat apoi pentru denumirea satului fondat aici mai târziu. Această fortăreață a existat într-adevăr și a fost menționată în Cronicile împăratului bizantin Vasili, mai numit „ucigașul bulgarilor”.

Tvardița este situată în partea de sus a râulețului și văii Kurgâj-Kitai. Primii coloniști au fost 163 de familii la număr și, inițial, s-au așezat într-un loc numit Bălcev Dol, unde au început să-și construiască locuințele temporare subterane (bordeie). Dar locul dat era prea îngust și incomod pentru trai. Astfel că aceste familii s-au mutat într-o vale mai largă, unde se găsește satul și astăzi [A 1.2.1: 20].

Colonia Corten (Chiriutnea)

În 1829 la sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, 70 de familii din satul Korten ținutul Sliven (Bulgaria) și-au părăsit teritoriile și au urmat trupele ruse retrase pe teritoriul deținut de Imperiul Rus. Au trecut Dunărea în zona Izmailului. Fondatorii Cortenului s-au stabilit într-un loc numit „Constantin-Bunar”. Iarna 1829–1830 fondatorii satului au supraviețuit-o în satele vecine găgăuze (Gaidar, Ceadâr-Lunga, Cazaclia). În primăvara anului 1830 imigranții au decis să înființeze un sat pe locul cu mai multe izvoare – cișmele [221, p. 14]. Inițial au fost stabilite 4 străzi, două la sud și două la nord de cișmea. Pe valea, situată în partea de jos a satului, curge un râuleț Lunguța. Între anii 1838–1845 localnicii au ridicat din piatră biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”. În 1845 a fost deschisă școala primară.

Skalikovski A. în 1848 scrie că „locuitorii se disting prin bunăstarea lor, grădinărit, vinificație și moralitate. Este o biserică din piatră frumos construită, 116 case, locuitorii – 105

familii cu 976 de suflete de ambele sexe, 4560 desetine” [204, p. 77]. La începutul sec. XX satul număra 279 de gospodării cu 2 373 locuitori, și 2 școli elementare.

Actualul sat Corten este situat la intersecția dintre podișul Baimacliei și stepa Bugeacului. Cele mai înalte locuri de pe teritoriul satului abia de ating 100 m deasupra nivelului mării. Clima este moderat continentală, caracterizată printr-o iarnă ușoară și o vară caldă prelungită. Temperatura medie în iulie este de + 22- + 23 ° C, media în ianuarie -3°C. Clima din Corten, pe lângă amplasarea geografică, este influențată de vânturile care suflă din nord-vest, nord și sud. În timpul anului predomină vânturile nord-vestic. Precipitațiile medii anuale sunt de 350-400 mm. Mai multe dintre ele cad vara sub formă de ploi torențiale. Iarna este instabilă, cu topiri foarte frecvente a zăpezii. Stratul de zăpadă este de asemenea instabil. Înălțimea lui variază de la 1 la 9 cm. Primăvara este variabilă, direcția vântului se schimbă adesea, iar vara este foarte cald. Perioada vegetativă în sat este de 210 zile, favorabilă pentru maturarea tuturor culturilor [202, p. 12].

Satele Stoianovca și Victorovca

Satele Stoianovca și Victorovca (Tutuvana) sunt satele-fiice a localității Corten și au at fost întemeie pe terenul închiriat de corteneni pe motivul deficitului de pământ în satul natal. Împreună cu ei aici s-au stabilit și coloniștii din Ceadâr-Lunga și Valea-Perjei.

Satul Stoianovca s-a fondat în anul 1902, când viitorii locuitori au organizat „Tovărășia din Ceadâr-Lunga” și au procurat cu suportul Băncii Țărănești 1657 desetine de pământ de la satele vecine Țiganca și Iepureni, județul Izmail. La început localitatea abia creată a fost numită Stoianovca Nouă, fiindcă tot în pe teritoriul comunei Țiganca se afla o moșie ce aparținea unui proprietar Stoianov Constantin Stepan și se numea Stoianovca. Împrejurimile unde a fost întemeiata Stoianovca Nouă se numeau pe atunci Selimanul. Primii câțiva ani proprietarii veneau numai ca să-și prelucreze loturile și să-și strângă roadă. Iarna o petreceau în localitățile de unde proveneau. Abia în 1908 în Stoianovca apar case construite de proprietarii acestor loturi, iar unele familii s-au așezat aici pentru totdeauna. Numărul de localnici se mărea cu fiecă an și în 1916 aici locuiau deja 205 de oameni. La fel ca și fondatorii coloniilor-mame în Basarabia, locuitorii satului Stoianovca s-au așezat în măhăli aparte și nu în amestec [210].

În 1909 la fel, zeci de familii din satul Corten au achiziționat, în același mod prin intermediul Băncii Țărănești, 500 de acri de teren din moșiile foștilor stăpâni din Gotești, Flămânda și Cebalaccia din același județ Izmail și au fondat satul Victorovca [201].

Vatra satului Stoianovca a fost amplasată pe terasa de jos a Prutului – mai aproape de izvoare și de lunca râului Tigheci. Locul era bine protejat de vânturile nordice și aici a fost

suficientă apă din izvoare, spre deosebire de terasa superioară, pe care azi în mare parte s-au așezat locuitorii satului Stoianovca. Loturile localnicilor nu erau de aceeași mărime, ci depindeau de bunăstarea proprietarilor. Satul Victorovca este, de asemenea, situat într-o mică vale.

Anexa 2 Baza cercetărilor de teren

Anexa 2.1.1. Lista informatorilor (arhiva personală a autorului)

Nr.	Nume, prenume	An. nașterii	Statut social/origine	Raion	Localitate	Anul interviului
1	Bairactari Ivan	1910	Pensionar, baștinaș	Taraclia	Taraclia	1997
2	Barbarov Mihail	1923	Pensionar, baștinaș			1997
3	Caireac Peotr	1914	Cercetător al dinastiilor din Taraclia, pensionar, baștinaș			1997
4	Dimitrova Elena	1942	Casnică, baștinașă			1997
5	Borimecicov Ivan	1952	Ziarist, baștinaș			2014
6	Borimecicov Dumitru	1946	Ziarist, baștinaș			2014
7	Cavlac Vasili	1963	Șef secție cultura CR Taraclia, baștinaș			2014
8	Culinski Valentin	1958	Director muzeu, baștinaș			2014
9	Maslincova Galina	1980	Șef secție economie CR Taraclia, venită			2014
10	Șapoșnicov V.	1980	Angajat muzeu			2014
11	Malac Peotr	1973	Muzeul local			2014
12	Baltaji Vlasii	1934	Pensionar, baștinaș		Tvardița	1997
13	Bridcova Domna	1915	pensionară			1997
14	Dalmanji Gheorghii	1937	Pensionar, baștinaș			1997
15	Dimitrova Elena	1948	Casnică, baștinașă			1997
16	Diulgher Stepanida	1909	Pensionară, baștinașă			1997
17	Pascova Clavdia	1920	Pensionară, baștinașă			1997
18	Popov (Pascalov) Ivan	1920	Pensionar, baștinaș			1997
19	Slavov Constantin	1924	Pensionar, baștinaș			1997
20	Iazadji Zaharii	1946	Director muzeul local, baștinaș			1998
21	Dimov Gheorghii	1961	Director muzeul local, baștinaș			2015
22	Mutafci Ivan	1930	Pensionar, baștinaș	Cantemir	Corten	1998
23	Obretenov Vasili	1914	Pensionar, baștinaș			1998
24	Gurgurov Dumitru	1960	Director muzeu local, baștinaș			2015
25	Țurcan Tatiana	1960	Primar, baștinașă		Vinogradovca	
26	Acbîic Fiodor	1957	Director muzeu local, baștinaș			
27	Casapov Valerii	1959	Director muzeu local baștinaș		Cairaclia	
28	Bezvolev Vasili	1951	Mașinist, baștinaș		Stoianovca	1998
29	Bezvoleva Irina	1917	Pensionară, baștinașă			1997
30	Bogdanova Lidia	1948	Diridicătoare școala, venită			1997

31	Caradjov Vasili	1946	Director gimnaziu, baștinaș			1997
32	Caradjov Ivan	1925	Pensionar, baștinaș			1997
33	Caradjova Aculina	1942	Casnică, baștinașă			2014
34	Caradjova Marina	1925	Pensionară, baștinașă			1997
35	Caradjova Nadejda	1949	Profesoara clase primare, venită			1997
36	Dan Maria	1948	Profesoara clase primare, baștinașă			2014
37	Taucci Nadejda	1923	Pensionară, baștinașă			1998
38	Leu Gheorghe	1919	Pensionar, venit		Taraclia	1998
39	Arnauțanu Domnica	1943	Pensionară, baștinașă		Ciobalaccia, Victorovca	2014
40	Chirtoagă Constantin	1947	Agricultor, baștinaș			1998
41	Crudu Lidia	1942	Pensionară, baștinașă			2014
42	Crudu Natalia	1940	Pensionară, baștinașă			2014
43	Novacova Irina	1919	Pensionară, baștinașă			1998
44	Pavlov Gheorghii	1921	Pensionar, venit			1998
45	Stoianova Maria	1921	Pensionară, venită			1998
46	Turlacov Ivan	1914	Pensionar, baștinaș			1998
47	Turlacova Parascovia	1920	Pensionară, baștinașă			1998
48	Șișman Parascovia	1940	Pensionară, baștinașă			2014
49	Leșanu Elena	1987	Director muzeu local	Cahul	Brînza	2014
50	Zgherea Natalia	1985	Angajat primărie			2014
51	Știrbeț Silvia	1967	Proprietar muzeu, baștinașă		Văleni	2014
52	Caminschi Vera	1962	Proprietar muzeu, baștinașă			2014
53	Galațeanu Tatiana		Primar, baștinașă		Giurgiulești	2014
54	Carastan Valentina	1970	Primar, baștinașă		Slobozia Mare	2014
55	Marin Ludmila	1965	Director muzeu național, baștinașă	UTAG	Beșalma	2014
56	Marinov Vladislav	1967	Director muzeu național, baștinaș		Comrat	2014
57	Malcev Vasili	1969	Director muzeu, baștinaș		Vulcanesti	2014
58	Nedova Tatiana	1964	Director muzeu, baștinașă		Etulia	2014
59	Popa Tatiana	1937	Director muzeu, baștinașă	Călărași	Palanca	2016
60	Lașcu Anton	1949	Director muzeu, baștinaș	Orhei	Vatici	2016

Anexa 2.1.2. Lista informatorilor (Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor)

Nr.	Nume, prenume	An. nașterii	Statut social/origine	Raion	Localitate	Anul interviului
1	Polițmerscaia Maria	1924	Bulgăroaică, băștinașă	Comrat	Chirsovo	1974, M. Marunevici
2	Domuzci Zinovii		Bulgar, băștinaș			

Anexa 2.2. Chestionar pentru colectarea de materiale privind așezările rurale și locuințe

	Locul cercetării, descriere
Țară	
Raion Localitatea unde se cercetează	
Localizare - lângă râu - lângă lac	
Relief: muntos, podiș, câmpie, împădurire, zonă umedă, altfel (descrie).	
Sol: nisipos, argilos, pietriș, cernozeam, altfel (descrie)	

Nume, prenume proprietar		Statut social	
Construită			
Material de construcție			
Metodă de construcție			
Lungime / lățime		Suprafața casei	
Înălțimea casei		Număr de nivele	
Lățimea pereților	de bază		
	interiori		
Amplasare uși			
Ferestre		Numărul de ferestre	
Fundație		materialul de construcție fundației	
Acoperământul podelei			
Beci, subsol			
Podul de sub acoperiș			
Mod de acoperire		Forma acoperișului	
Material de acoperire			
Tipul de sobă și		Materialul de construcție sobei	
Părțile casei și menirea lor			
Anexe gospodărești			
Tip de legătură		Amplasare față de stradă	
Note			

Complex de obiceiuri legate de construcția casei

I Întrebări relevante etapelor construirii fundației, înălțarea pereților și finalizarea construcției.

1. Ați auzit de la bătrâni că în fundamentul unei construcții trebuie de pus următoarele obiecte:

#	Obiecte	De ce aceste obiecte?	Cum se respectă asta în prezent?
1.1	Apă sfințită		
1.2	Bani		
1.3	Grâne		
1.4	Pâine		
1.5	Vin		
1.6	Zahăr		
1.7	Sare		
1.8	Ou		
1.9	Cap de cocoș, găină		
1.10	Cap de berbec		
1.11	Oase de animale		
1.12	Altceva, ce?		

2. În pereții casei se puneau ceva: ce anume?

	Obiect	De ce aceste obiecte?	Cum se respectă asta în prezent?
2.1	O vietate		
2.2	O umbră, a cui?		

3. Descrieți cum procedau în acest caz?

4. Cum se desfășura ritualul de trecere în casa nouă?

5. Era primit ca în casă primul să intre?

5.1 o persoană străină

5.2 o persoană bătrână

5.3 bărbatul

5.4 femeia

5.5 copilul

II Întrebări legate de spiritele protectoare ale casei.

1. Bătrânii satului Dvs. credeau în existența unor spirite protectoare ale casei? Care erau aceste spirite?

1.1 unii sfinți; care?

1.2 animale sau păsări; care?

a) șarpele casei

b) calul

c) cocostârcul

d) altele; care?

1.3 diferite obiecte, care?

1.4 Ce făceau stăpânii casei pentru a obține protecția acestora?

1.5 Care sfinți erau considerați protectorii animalelor? Dar în prezent?

Chestionarul a fost elaborat de autorul cercetării.

Anexa 3. Casa tradițională a bulgarilor – de la proveniență la materiale și tehnici de construcții

Anexa 3.1. Caracteristica tipurilor de locuințe din regiunile Bulgariei de unde provin coloniștii bulgari în Basarabia

Locuințele subterane sau **bordeiele**, care erau răspândite în valea Dunării (Bulgaria de nord), au fost cel mai minuțios cercetate de T. Zlatiev apoi și de G. Guncev în prima jumătate sec. XX [76; 81]. Aici găsim descrieri ce mărturisesc că bordeiele „... sunt săpate în pământ și doar acoperișul se înalță deasupra solului. În majoritatea cazurilor se pătrundea înăuntru pe o scară cu 1–2 trepte sau fără de acestea, totuși în unele locuri (regiunea Lomska) acestea erau săpate și mai adânc deaceea se pătrundea pe mai multe trepte. Deaceea, când relieful era înclinat, intrarea se făcea din partea mai joasă, iar pe loc drept uneori se ridica niște pereți joși. De asupra se pune acoperișul din paie sau stuf, peste care se așeza un strat de pământ. Astfel acoperișul, pe care mai creștea și un strat ierbos, se armoniza cu relieful adiacent, iar de departe părea o ridicătură de pământ. Locuințele subterane de cele mai dese ori erau dintr-o singură încăpere, rareori aveau 2–3 odăi. Acest tip de locuințe formau un brâu continuu de la r. Timoc până la or. Sviștov” [76, p. 13-16].

Un al cercetător al arhitecturii populare subliniază că bordeiele se întâlneau în satele populate de grupa etnică *kapanți* din nord-vestul Bulgariei și serveau „drept locuințe pentru cei mai săraci oameni” [73, p. 62]. Indiferent de câte odăi avea locuința subterană, ea nu avea un spațiu sub pod, iar podelele erau din lut tasat. Potrivit datelor lui Hr. Vakarelski în câteva ținuturi (unități administrative ale Bulgariei) la 1882 proporția acestor locuințe era de cca 32% la sută în comparație cu celelalte tipuri de locuințe.

Casa tracică (Valea tracică – la est de Plovdiv până aproape de Stranja și între Masivul central balcanic și Rodopi). Reprezintă o construcție joasă cu trăsături caracteristice caselor de câmpie. De cele mai dese ori este cu 2 odăi și 2 vetre, cu sau fără un spațiu acoperit înaintea casei. Toate elementele fixe ale construcției (ferestre, vetre, rafturi încorporate, etc.) sunt amplasate simetric peretelui despărțitor. Vetrele sunt amplasate de regulă fie lângă peretele despărțitor fie lângă pereții laterali sau din spate. Ușile la fel se amplasau aproape de peretele despărțitor sau în unghiurile laterale. Casa tracică era din paiantă „în furci” (nuiele împletite tixite cu lut) cu excepția pereților cu vetre, care erau înălțate dintr-o combinație din lut și piatră. Inițial iluminarea caselor se făcea prin uși și horn. Aceste case erau acoperite cu paie, iar mai târziu a apărut și spațiul despărțitor sub pod, precum și podeaua permanentă [64, p. 279]. Exteriorul caselor era modest și fără decor, doar uneori fațada principală avea pe parapetul spațiului acoperit dantele din scânduri tăiate [73, p. 62].

Casa bulgărească de mijloc (la sud de la Masivul central balcanic până la Pargic, Plovdiv, Stara Zagora și Sliven) este interesantă și pentru cercetarea noastră. Tipul dat de case are diferite variații din punct de vedere a dezvoltării verticale, arhitecturii exterioare și soluțiilor compozițional-planimetrice, deoarece era construit în locuri cu condiții naturale diferite. Specificul de bază comun pentru acest tip de case – planimetria acestora este puțin asimetrică. Toate variantele de case ce țin de acest tip (de câmpie sau munte, cu două sau trei odăi, cu un nivel sau cu etaj) aveau pe fațadă un spațiu acoperit. Totuși cea mai atractivă este versiunea acestei case din s. Jeravna regiunea Sliven, din care provin coloniștii satului Chirsovo din stepa Bugeacului. Versiunea casei de Jerevna are un spațiu intermediar dosit – *prust*, care cu timpul a evoluat într-un hol de primire – *posreșnik*. Exteriorul modest al acestei case ascunde bogăția detaliilor amenajărilor interioare [73, p. 47]. Însă aceste interioare s-au dezvoltat cu timpul, după ce au avut loc procesele migraționale spre Basarabia.

Casa balcanică (localitățile județelor Gabrovo, Drenovo și Elene). Datorită extinderii populației din aceste județe în Velico Târnovo și regiunile vecine acest tip de casă devine cel mai răspândit deși esențial modificat. Totuși, și în acest structura casei depindea de specificul reliefului, astfel casa de munte era aproape imposibil de reprodus în condiții de câmpie. Planul pătrat al casei balcanice este împărțit în patru părți, una dintre care e o terasă deschisă și largă – *prust* (prispă). Odaia din mijloc era cu o vatră amplasată în colț ce avea un impresionant acoperiș semisferic. Asemenea casă, de regulă cu două nivele, avea nivelul de jos din piatră și servea pentru necesitățile gospodărești, iar pereții etajului locativ erau din paie (nuiele împletite unse cu lut). Intrarea în odaia cu vatră era din partea spațiului deschis – *prust*, deaceia în locul joncțiunii peretele este modificat astfel încât să lase loc de ușă. Vatra este ridicată de la podea cu 20–30 cm. În interior pe peretele de vis-a-vis de vatră se afla o instalație de depozitare alcătuită din 1–2 rânduri de cuie de lemn pentru ceaune și câteva polițe pentru tacâmuri. Spre nivelul doi ducea o scară pe lângă peretele cu 2 ferestre ale camerei locative. Astfel fațada caracteristică a casei balcanice amenajată cu parapete și coloane era alcătuită din scară, peretele cu 2 ferestre și terasa *prust*. Acoperișul era din lespezi late și subțiri de piatră, pereții etajului superior erau vopsiți cu var. Dezvoltarea casei balcanice are loc prin lărgirea și mărirea numărului de odăi, deși atașamentul pentru *prust* și forma patrată se păstrează [64, p. 147].

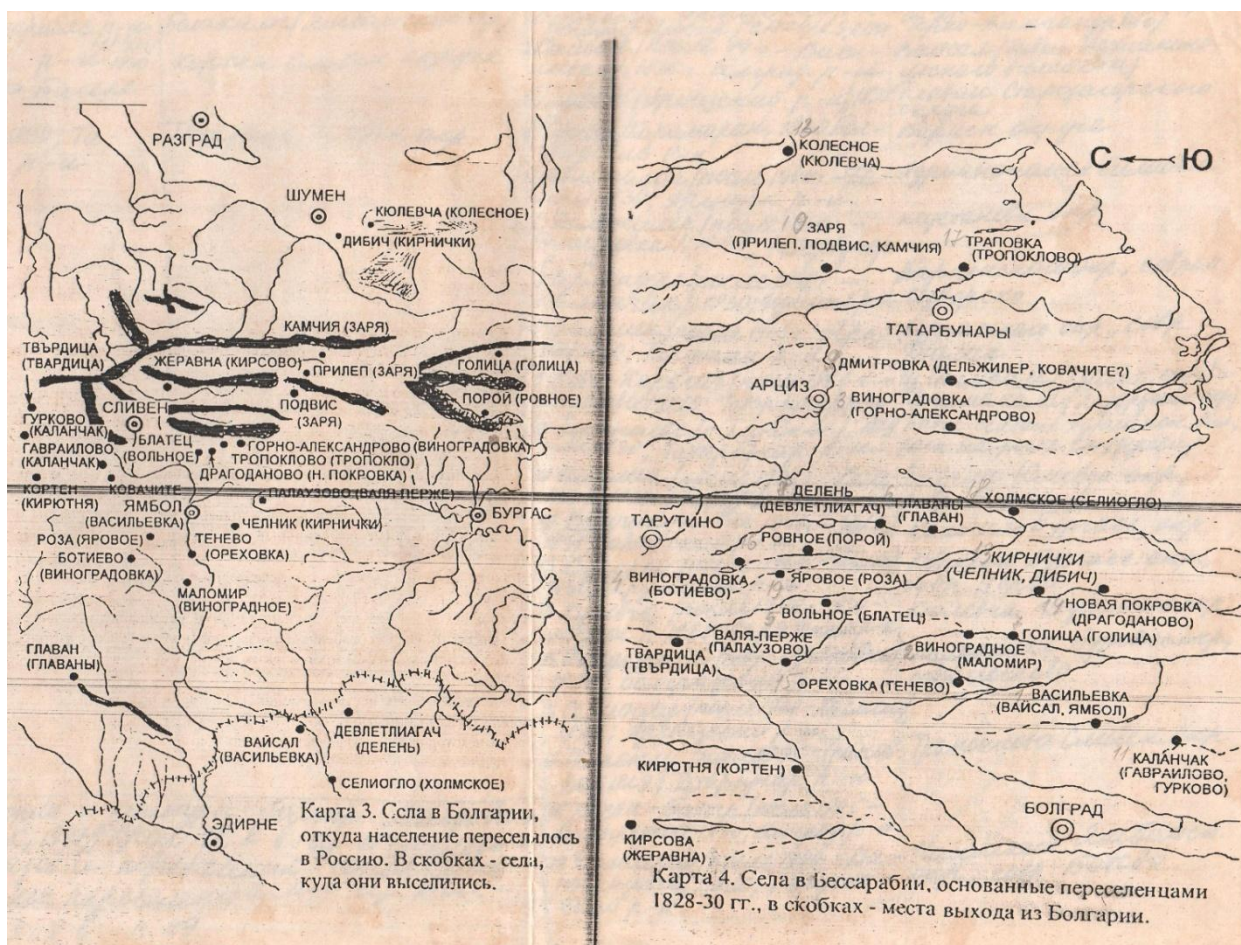
Casa șopilor (depresiunea Sofiei la vest de râul Iskăr lângă muntele Vitoșa, dealungul poalelor de vest și nord a munților Balcani (Stara Planina), spre sud până la muntele Rila, iar la nord până aproape de Dunăre. În dependență de relief acest tip de casă poate fi cu parter de piatră sau cu un nivel locuit sau cu un spațiu subteran. Această casă este aproape întotdeauna din paie, carcasa împletită din nuiele unse de ambele părți cu lut. Acoperișul în 4 pante era din paie sau oale

cu un singur jghiab – în câmpie, iar în zonele muntoase – cu dale subțiri din piatră. Structura compozițional-planimetrică era simplă, predomina casele cu 1–2 odăi, arhitectura fiind modestă și decor simplu [73, p. 270].

Casa dobrogeană (nord-estul Bulgariei) și cele mai caracteristice modele pot fi văzute în satele regiunilor Silistra și Tutrakan. Casa pe un soclu jos are 2–3 odăi, acoperiș în 4 pante din oale cu un singur jghiab. Casa avea un spațiu acoperit deasupra intrării principale, spațiul intern (simetric sau asimetric) era cu una sau două vetre. Podelele în toate odăile sunt din lut. Caracteristica principală a acestui tip de casă este că vatra e întotdeauna amplasată la peretele despărțitor – cu soba în odaia vecină (o locație similară a vetrei este tipică și pentru coloniștii bulgari din Basarabia, deși nu mai practică amplasarea vetrei deschise în casă). Deseori casa are un plan mai complex, datorită intervențiilor legate de creșterea familiei patriarhale. Arhitectura externă este modestă, fără un decor bogat. Este locuința de stepă scundă cu un caracter orizontal pronunțat. O caracteristică specifică este și policromia decorului în spațiile interne și externe. Toate elementele constructive sunt colorate cu argilă de diferite nuanțe, care oferă tonalități diverse și o cromatică deosebită – expresia creației populare autentice [73, p. 46]. Totodată, Hr. Vakarelski precizează că construcția caselor în cea mai mare parte a Dobrogei, populată cu veniți din alte zone ale Bulgariei, se caracterizează printr-o diversitate tipologică: în multe cazuri se găsesc elemente asimetrice ale casei bulgărești de mijloc, din Stranja sau din alte regiuni. În multe locuri populate de localnici nativi dobrogeni s-au păstrat rămășițe ale bordeielor cu două odăi caracteristice și cu intrările pe axă în lungime, un acoperiș în două pante și uneori cu un perete despărțitor nu prea înalt între odăi [64, p. 286].

Анеха 3.2. Harta localităților din care au venit și în care s-au așezat coloniștii bulgari în Basarabia, 1828–1830 [203]

Anexa 3.3. Tipuri de tehnici și materiale de construcție la bulgarii din Basarabia

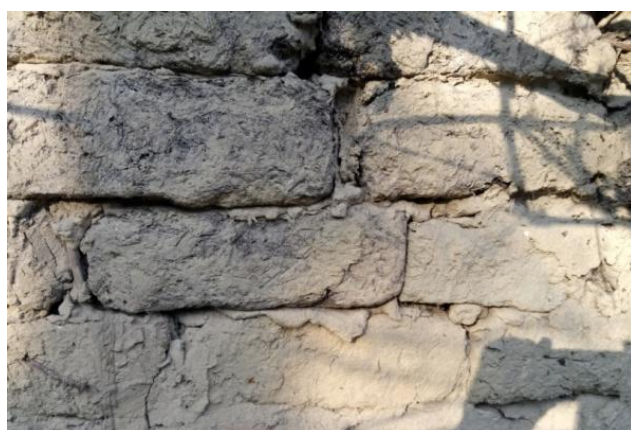
Figura A3.3.1. Tehnica de construcții „паянтов градеж”, foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

Figura A3.3.2. Pereți ridicate în diferite tehnici și unse cu lut, foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

Figura A3.3.3. Producerea lampaciului (chirpici nears), curtea Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, mun. Chișinău, foto autor, 26.09.2018

Figura A3.3.4. Pereți de casă ridicate cu lampaci (chirpici nears), unse cu 2 straturi de lut și date cu var, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

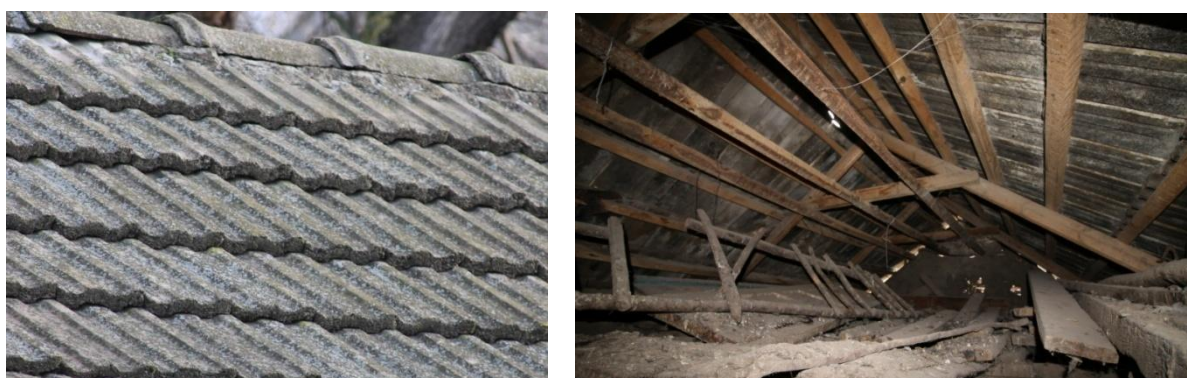
Anexa 3.4. Modele de acoperișuri și frontoane pe case bulgare din Republica Moldova

Figura A3.4.1. Frontoane acoperișurilor în 2 pante cu incrustații din lemn zoomorfe, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

Figura A3.4.2. Frontonul acoperișului unei construcții gospodărești executat în tehnica „паянтов градеж”, foto autor, ianuarie 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

Figura A3.4.3. Acoperiș în 2 pante cu oale din cement. Construcția de susținere a acoperișului în 2 pante (aspectul din interior), foto autor, 2018. S. Stoianovca, raionul Cantemir

Anexa 3.5 Distribuția fondului locativ al bulgarilor în Basarabia, 1822–1869

Tabelul A3.5.1. Distribuția fondului locativ al bulgarilor (pe ținute și tehnici de construcție) în Basarabia, 1822–1828

Denumirea ținutului	Din lut	Împletite/ din lemn	De piatră	Din chirpici	Total
Ismail	-	1222	36	-	1258
Bugeacul de Sus	-	1387	-	-	1387
Bugeacul de Jos	-	519	-	-	519
Cahul	-	415	-	-	415
Prut	-	395	-	-	395
Total	-	3938	36	-	3974

Sursa: Calculele autorului pe baza materialelor statistice [162; 211, p. 286-311].

Tabelul A3.5.2. Tipurile de clădiri din coloniile bulgare în Basarabia (după tehnica de construcție), 1837

Categorii de construcții	Din piatră	Din chirpici ars	Din lemn	Din lut	Din nuiele	bordei	Total
Case private	509	5	24	3447	5448	437	9870
Clădiri publice	-	-	-	-	-	-	-
Total	509	5	24	3447	5448	437	9870

Sursa: Calculele autorului în baza culegerii de documente [211, p. 178-189].

Tabelul A3.5.3. Evoluția fondului locativ privat al bulgarilor Basarabiei în sens cantitativ și calitativ în perioada 1833–1843

Case private	Din piatră	Din chirpici ars	Din lemn	Din lut	Din nuiele	Bordei	Total
1833	430	4	24	3191	5475	391	9515
1843	866	11	196	4626	4492	237	10428
Diferența, %	49,65	36,36	816	1435	-11,1	-60,61	9,1

Sursa: Calculele autorului în baza culegerii de documente [211, p. 248].

Tabelul A3.5.4. Tipuri de construcții în coloniile bulgare din Basarabia (după tehnica de construcție), 1846

Categorii de construcții	Din piatră/chirpici	Din lemn	Din lut	Din nuiele	bordei	Total
Case private	1001	0	6006	4519	125	11652
Clădiri publice	73	42	194	0	0	309

Total	1074	42	6200	4520	125	11961

Sursa: Calculele autorului în baza culegerii de documente [211, p. 306].

Tabelul A3.5.5. Tipuri de construcții în coloniile bulgare din Basarabia (după tehnica de construcție), 1851

Categorii de construcții	Din piatră/chirpici	Din lemn	Din lut/ceamur	Din nuiele	Bordeie	Total
Case private	1190	0	7104	4485	229	13008
Clădiri publice	95	101		177	0	373
Total	1074	42	6200	4520	125	13381

Sursa: Informații statistice privind coloniile bulgare din Basarabia pentru anul 1851. În: ANRM, Fond 2, inv. 1, unit. de stoc. 5831, f. 7.

Tabelul A3.5.6. Starea fondului locativ al coloniilor bulgare (pe ținute), 1863

Categorii de construcții	Ismail	Bugeacul de Sus	Bugeacul de Jos	Total
Numărul de case	1168	4177	2812	8157
Numărul de gospodării	746	2637	1805	5188
Proporții	1,6	1,6	1,6	1,6

Sursa: Calculele autorului în baza documentelor [141].

Tabelul A3.5.7. Starea fondului locativ al coloniilor bulgare (pe tipuri și materiale de construcție), 1869

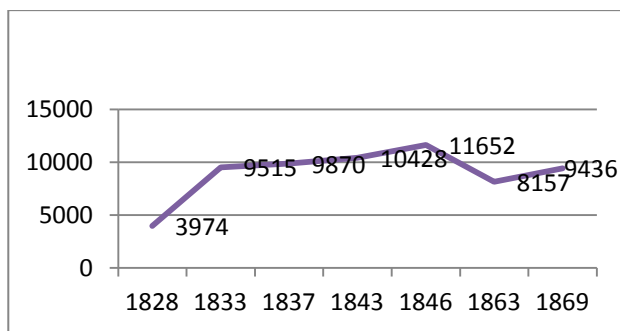
Categorii de construcții	Din chirpici	Din piatră	Din ceamur	Din lemn/nuiele	Bordeie	Total
Case private (colonii bulgare)	8	1824	2457	336	52	4677
Case private (colonii găgăuze)	86	231	1814	2534	94	4759
Total	94	2055	4271	2870	146	9436

Sursa: Calculele autorului pe baza documentelor din ANRM, Fond 151, inv. 1, unit. de stoc. 84, f. 88-90.

Tabelul A3.5.8. Evoluția indicatorilor cantitativi ai fondului locativ în coloniile bulgare din Basarabia

Anii	1828	1833	1837	1843	1846	1849-1851	1863	1869
Numărul de case	3974	9515	9870	10428	11652	13008	8157	9436

Sursa: Calculele autorului pe baza datelor primare analizate.

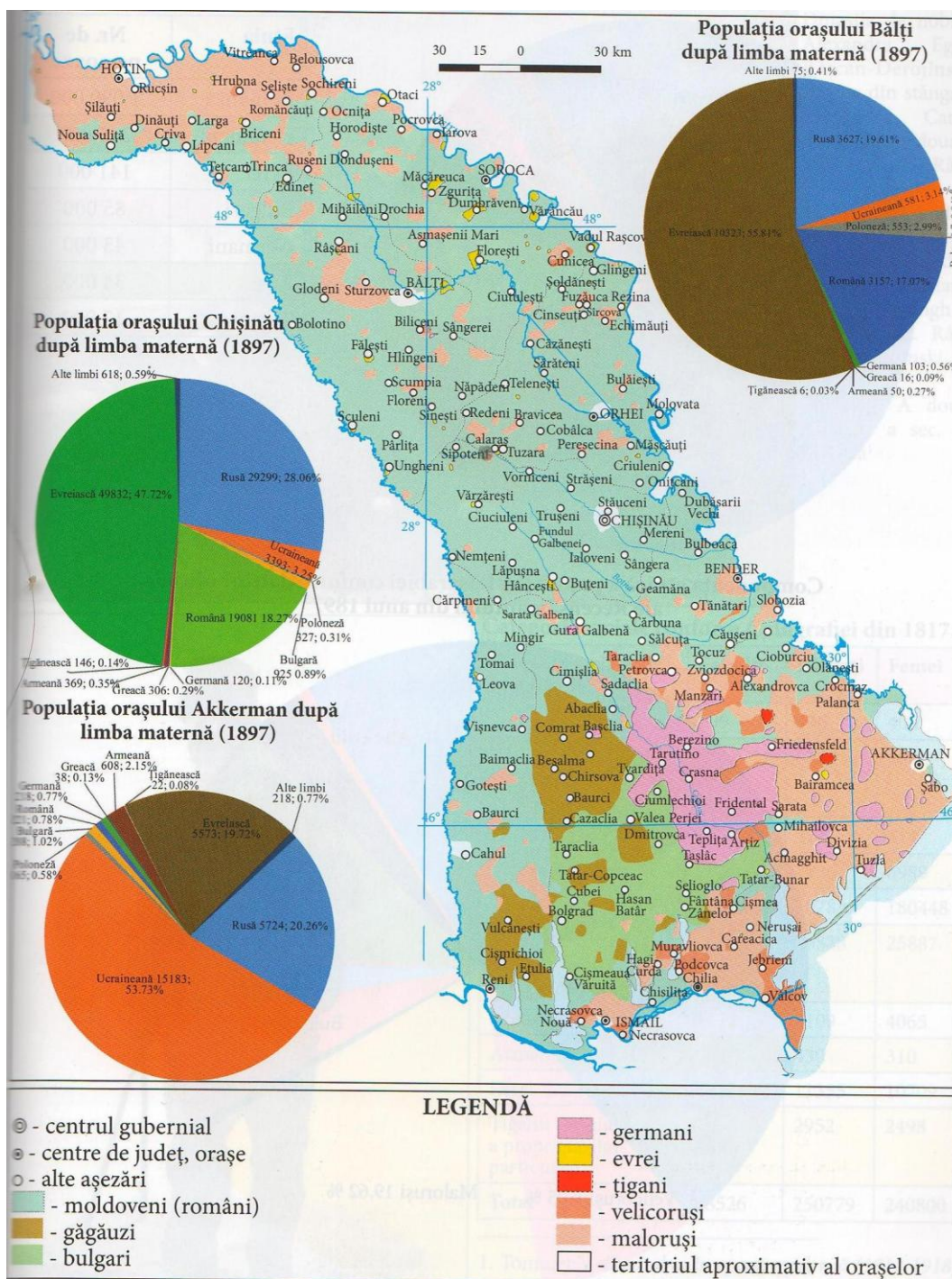

Figura A3.5.1. Evoluția fondului locativ al așezării bulgare a Basarabiei în componența Imperiul Rus, 1828–1869

Calcululele autorului pe baza datelor primare analizate.

Anexa 3.6 Harta etnică a guberniei Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX) [19, p. 81]

Anexa 3.7. Case tradiționale ale bulgarilor din Basarabia, construite sfârșitul sec. XIX – prima jumătate sec. XX

Figura A3.7.1. Casa tradițională construită 1920, proprietar actual Caradjov V., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.7.2. Casa tradițională construită 1930, proprietar actual Bahov N., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.7.3. Casa tradițională construită 1934, proprietar actual Tauci P., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.7.4. Casa tradițională cu beci sub casă, construită anii 1950-ci, proprietar actual Peicova M., s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.7.5. Casa tradițională construită la începutul sec. XX, s. Victorovca, raionul Cantemir. Foto obținut de autor în 1998 în timpul cercetărilor de teren

Figura A3.7.6. Casa tradițională construită la începutul sec XX, or. Taraclia, proprietar Bairactari I. Foto autor, 1997.

Figura A3.7.7. Casa lui O. Panov, or. Taraclia. Foto din colecția corespondentului local D. Borimecicov, obținută de autor 1997, în timpul cercetărilor de teren

Figura A3.7.8. Casa tradițională construită la începutul sec XX, or. Taraclia, proprietar Caireac D. A. Foto autor, 1997

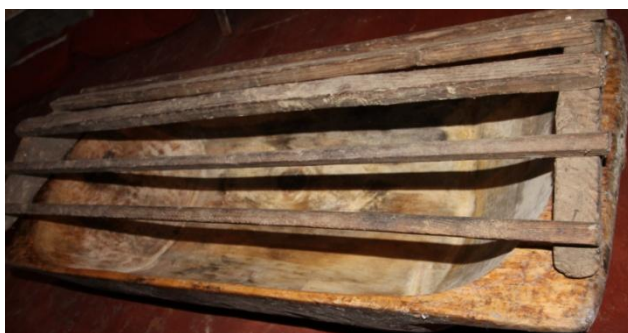
Anexa 3.8. Mobilier din interiorul casei tradiționale bulgare

Figura A3.8.1 Lada de zestre și masa cu ladă de păstrat, anii 30 ai sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.8.2 Dulap pentru veselă, mijlocul sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.8.3 Covată (noștova) tradițional folosită la frământarea aluatului, începutul sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.8.4 Măsuță tradițională (paralea sau sofră), s. Stoianovca, raionul Cantemir.

Foto autor, 2018

Anexa 3.9. Elemente textile folosite de bulgarii din Republica Moldova în amenajarea interioară a casei

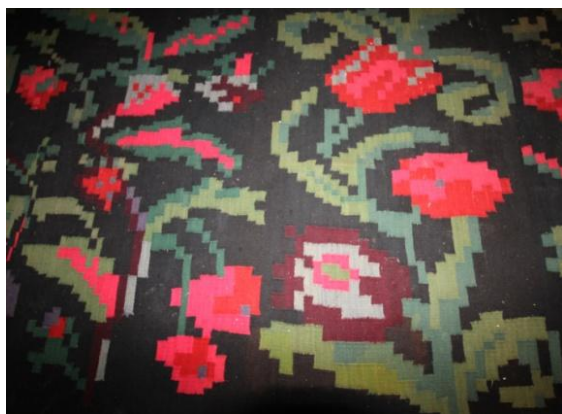

Figura A3.9.1 Decorarea ramelor cu prosoape tradiționale (peșchiri), s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.9.2 Peretare tradiționale într-o casă bătrânească (anii 20 sec. XX), s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.9.3 Covoare tradiționale într-o casă din anii 20 sec. XX, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.9.4 Decorarea interioarelor în case tradiționale – îmbinare de tradiții și inovații, s. Stoianovca, raionul Cantemir. Foto autor, 2018

Figura A3.9.5 Decorarea interioarelor în case tradiționale – casa mare și antreu la „Casa Dorului”, s. Văleni, raionul Cahul. Foto autor, 13 mai 2015

Anexa 3.10. Lista de termeni, ce s-au păstrat în vocabularul activ sau au suferit modificări până la începutul sec XXI

Termeni păstrați în vocabularul activ	Termeni pierduți din vocabularul activ	Termeni modificați / împrumutați în vocabularul activ
Двор / дор, дувар, вратник, вратичка		Порта (de la cuv. rom. <i>poartă</i>), ворота, забор
Къща, кухне, сундурма / сайвант / цайвана, перваз, хайат/файет, соба / собичка, малка/ горна къща, голяма / долна къща, кимбет, капаци	Оджак / баджа / огнище, уземница, прозорец	Приспа (de la cuv. rom. <i>prispă</i>), крыльцо, комната, камара (de la cuv. rom. <i>cămară</i>), зал, спальня, коридор / калидор, веранда, джам (de la cuv. rom. <i>geam</i>) / окно
маса, софра / парая, столче, пирусти, нощова, оглядало, сандък	Одър, под	Водник, диван, стенка / гарнитур, кресло
Юргане, дюшеци, килим, черга, пишкир, куни	Възглавница, виронки, шивици	Месал, чершаф (în limba română înseamnă o piesă din lengerie de pat)
Курник, хагъл, хамбар, маза/бурдел, харман	Чит, чалмар, плевник	Дам, сарай
Курбан, таласъм, калесване	Тронясване, викане, рукане, такиа, прошка, вградясване	Новоселе, меджие

Sursa: Tabel elaborat de autorul lucrării în urma analizei materialelor cercetării.

Anexa 4. Jertva zidirii – subiectul creației populare

Anexa 4.1. Jertfa zidirii în creația populară a bulgarilor din Basarabia

Материалы для этнографии болгар. Из архива Новороссийского генерал – губернатора. În: Записки Одесского Общества Истории и Древностей, Одесса, т. 15, 1889, с. 837-838

Суть песни в том, что 9 лет строили крепость: днем строили, а ночью она разрушалась. От султана пришел фирман с требованием завершить строительство в короткий срок, иначе глава строителей без головы останется. И вот:

Пирван гюлгером думаше:

Гюлгери млада дружина,

От царю фирман довтоса,

Утрия Свята неделя:

Елати да гу прочитем

И зговар да са зговорим:

Която невяста напред обяд дониса,

От нея сянка да земим,

Град Пиргова да заградим...

Ciobanu Valeriu Șt. Jertfă zidirii la ucraineni și ruși. Chișinău, 1938, p. 6

Согласно легенде, строительство моста через старое русло реки Ялпуг у села Табак было произведено тремя братьями – пастухами, у которых были большие стада овец. Из-за реки овцы не могли пастись на обеих берегах, поэтому пастухи решили построить мост. Привезли камень и начали строить. Однако, то, что строили днем, ночью разрушалось и уносилось водами реки. Все три брата обратились к Господу с молитвой. Старший во время молитвы увидел Матерь Божию, которая сообщает ему, что мост будет рушиться до тех пор, пока в него не вмуруют первую женщину, что приблизится к мосту. Жена именно этого брата пришла первой и ее вмуровали в мост. Люди говорят, что до сих пор иногда по ночам слышны стоны вмурованной женщины. Легенда сохранилась в прозе, только причитания женщины в стихах (рассказал болгарский пастух Иван Петков).

Următorul cântec păstrat este cântat de **Anatoli Gaidut**, s. Glavan, Ucraina, autorul culegerii de cântece populare bulgare „**Мама на Стоян думаше**”:

Заложал ми са й млад Павли,
Млад Павли, млада войвода
Със турчан, със друга вяра,
На море моста да прави,
Гуляма плата да земи
С кушови бели грушови,
Със мяра желти алтъни.
Яко ни мой да направи,
Главата му жа утнемат...
Павли на брати си дума:
-Йой ва вия дур девят,
Ай да са, братия, земими,
На море моста да правим,
Гуляма плата жа земим
С кушови бели грушови,
Със мяра желти алтъни!
Яко ни моя да направя,
Главата ми жа утнемат...
Чи са ютзели, ютзели,
Павлюйти братя дур девят:
Диня си тимел залават,
Ноща са тимел събарат..
Павли са чуди и маи
Как да си тимел задържи,
Чи легнал Павли та й заспал...
Насъня му са й присъни,
Чи моста курбан си иска,
Курбан ют млада нивеста!
Сепна са Павли, събуди,
Павли и на братя си дума:
-Йой ва вия дур девят,
Насъня ми са присъни,
Чи моста курбан си иска,
Курбан ют млада нивеста...

Питранка рано ранила,
Сладка й юбяда сготвила
И си детето къпала,
Къпала, нидокъпала;
Кърмила, нидокърмила,
Чи го в люлка турила,
Турила низалюляла...
Ютзела й топле юбяда,
Право на Павли ютишла.
Къкту га Павли той видя,
Той си надолу погледна
И бистри сълзи порони!
Питранка на Павли думаше:
-Павли ле. Пръвно пръвнило,
Павли ле пръвно венчило,
Защо си тъжен, кахърен?
Павли Питранки думаше:
Кък да ни съм тъжен, кахърен,
Къкту си пръстена изтървах,
Пръстена, още и венчалнио,
Яз гу в тимелю изтървах...
Питранка на Павли думаше:
-Я постой Павли, пучакай,
Яяз във тимелю да вляга,
Да ти пръстена отзема...
Тамам са й Питранка пуснала,
Павли на братя си дума:
-Я бързайте, ьрати, фъргайте,
Дано си тимел задържим,
Да Дано си тимел задържим,
но си моста направим!
Питранка на Павли думаше:
-Ку ни ти й жалко за мене,
Ни ти лий жалко, Павле ле,

Къкто са дружно субрахме,
Тъй да са дружно суглашим:
Никой на жена си да не казва,
Кувяту рано же рани,
Нези в тимеля жа турим...
Сички на женит си казали,
Павли на жена си не каза.

За тоя синко Иванчо?
Чи яз го , Павле, юкъпах,
Чи го във люлка турила,
Турила, ни залюляла,
Чи то за мене жа чака,
Да ида да го накърмя...

О altă variantă – **Струна невяста** [A1.2.1, 35], este cunoscută în satele Stoianovca și Taraclia, raionul Cantemir:

Трима братя града строяха,
Диня го градят по ясно слънце,
Ноща се сипи по месечина.
Тримата братя сговор сторяха
«Чей то либи най-рано дойде,
Да ми донесе рана закуска
Да го вградими в бялата зграда».
Всяко си либи на либи каза,
Струнено либе сал и не каза,
Ами и каза и я нареди:
- Ой, Струно, Струно,
Млада ми булчице,
Утре ми, либе, рано подрани,
Да си обайни малкото дете,
Та си го повий и нахрани го,
И нахрани го, и приспи го,
Та ми испечи рани хлебовете,
И опери си бялото пране,
Та сготви ми рана закуска
И донеси я на бяла сграда.
Струна невяста рано подрани,
Да си направи много работи,
Де то нареди нейното либе;
Та си наготви рана закуска.

И сготвила я и отнесала я.
Кога я видя нейното либе,
Нейно то либе низко поникна,
Низко поникна, сълзи зарони.
Когато ги видя Струна невяста,
Тя си на либе тихо говори:
- Защо ми либе низко поникна?
Низко поникна, сълзи зарони?
-Ой Струно, Струно, млада ми булчице
Испуснал съм си сребърен пръстен,
Сребърн пръстен със червен камък –
Испуснах си го в бяла та сграда
-Ой, либе, либе, Струнино либе,
Рипна се Струна да го изваде,
Да си извади сребърн пръстен.
Струнени стрици, същи девери,
Камък по камък, дърво по дърво,
Та си вградиха Струна невяста.
Струна невяста викна, заплака:
-Ой стрици, стрици, същи девери,
Изградете ме от дястна страна,
от дястна страна, на Бяла сграда,
та да си храня малкото дете,
малкото дете със прясно мляко.

Anexa 4.2. Structura urărilor de bine ale constructorilor în ritualul „викане, рукане, такия”

Благодарете се майстори,
И вие, калфи и гираци,
И вие, околни комшии.
Подаръкът от чорбаджията пристигна.
Той дарява нам, майсторите,
И него Господ да го подари,
Надари и възнагради!
Колкото са по подарака жичките,
толкос да му са в джоба жълтичките.
Колкото е на морето пясъкът,
Толкова да му е житото в съсека.
Колкото са на гората клоните,
Толкова да му са в двора овцете,
Кравите и коните!
Да му помогне Господ
На свети места да отиде,
Да отиде и да са завърне,
И чедата да се изпроводи.
Който дяла с теслата,
той построява къщата,
на българите – царството,
на турците – рабството,
на циганите – тесни гаще,
широк живот!
На майсторите – мурафет,
На чорбаджията – кувет,
На гираците – тънка пръчка.
Бог да благослови
Това българско здание,

Комин да се не обърне,
Пирон да се не откове.
(Малко Търново) [105, р. 296]

Той нас подари – господ него да подари.
От едно – илядо да стане!

.....
Колкото са на ризата жичките –
Толково да му са жълтичките!

.....
Колкото пясък в морето –
толкова жито в полето!
Колкото в полето мравките,
Толкова в кошара кравките!

.....
колкото звезди в небето –
толкова овце в полето!

.....
колкото трева в полето –
толкова бъчви в мазето! [78, р. 356-357]

Anexa 5. Modalități de patrimonializare a caselor tradiționale în Republica Moldova

Anexa 5.1. Tradiții și obiceiuri vechi transformate în festivități turistice

Figura A5.1.1. Sfântul Ilie sărbătorit la *Casa Părintească*, s. Palanca, raionul Călărași. Foto autor, 2010

Figura A5.1.2. Program etnofolcloric pentru turiști străini la Casa Dorului, s. Văleni, raionul Cahul [citat 29.09.2017] Disponibil: <http://www.fntm.ro/nicu-stirbet--tanarul-din-republica-moldova-care-va-transforma-localitatea-valeni-in-sat-de-vacanta-4832.html>

Anexa 5.2. Construcții reabilite în scopuri turistice

Figura A5.2.1. Curtea Domnească A. Lăpușneanu, reabilitată în proiect transfrontalier, 2013–2017 (s. Lăpușna, raionul Hîncești), foto autor, 2016

**Figura A5.2.2. Complex turistic rural *Gagauz sofrasi*, s. Congaz, UTAG [citat 29.09.2017]
Disponibil: (<https://www.google.com/search?tbm=isch&q=gagauz+sofrasi&backchip>)**

Figura A5.2.3. Case tradiționale reabilite din investiții private și transformate în pensiuni (s. Butuceni, raionul Orhei). Foto autor, 2015

Anexa 5.3. Descrieri de case și curți vechi tradiționale (materiale de teren 1997–1998)

Raionul Taraclia, or. Taraclia

Bairactari Ivan Mihailovici (informator) născut în 1910, pensionar, prezintă o descriere a casei și unele anexe. Informațiile despre casă sunt foarte puține din cauza memoriei slabe a informatorului.

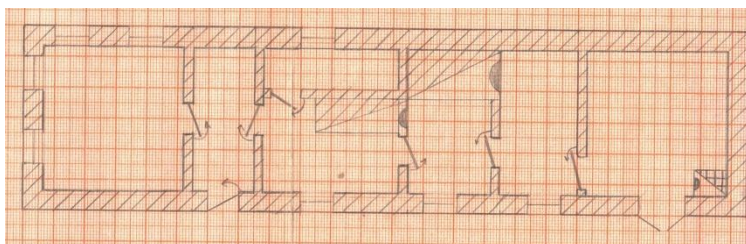
Casa a fost construită în secolul al XIX-lea și, potrivit informatorului, are deja peste 100 de ani. Casa este perpendiculară față de stradă, între gard și casă e o distanță de 1,5 m. Este construită fără fundație, dar în locul ei a fost plăsată o centură de căldură din *tizic*. Pereții sunt din lut, pe ambele părți sunt dați cu var alb, de-a lungul pereților o mică ridicătură din lut, care protejează casa de umezeală. Acoperișul din stuf este ridicat pe căpriori. Cu toate acestea, în a doua jumătate a secolului al XX-lea fiul proprietarului a pus un acoperiș de ardezie peste stuf. Acoperișul are două pante, care iese în formă de baldachin peste peretele fațadei frontale și este susținut de stâlpi din lemn.

În plan casa are patru încăperi: goliama kășta, camera de zi și între ele *aiate* (antreu) și o cameră de depozitare (*komopa*). Casa are un cuptor (ruses) construit din cărămizi, a cărui gură este situată în aiat și corpul în camera de zi. Podeaua din casă inițial era din argilă, dar apoi a fost așezat peste ea un strat de lemn. La casă este anexat *dam* (spațiu pentru animale domestice), dar bucătăria construită mai târziu este situată perpendicular casei. În paralel cu casa au existat alte anexe gospodărești confecționate din lemn. Ușa de intrare e situată pe partea din față. Sunt 5 ferestre. Legătura dintre casă și anexe (*dam*, *plevnic* etc.) este în formă de U [A 1.2.1: 1, 3].

Raionul Taraclia, or. Taraclia

Proprietar – *Caireac Dmitri Aфанasievici*, timpul de construcție a casei (*kășta*) 1897–1898. Este fără fundație și e construită din argilă, pereții sunt construiți din boțuri de lut (ceamur). Acoperișul din stuf în două pante se sprijină pe căpriori. Lungimea casei – 21,5 m, lățimea – 4,8 m, înălțimea casei – 2,8 m, ușa de intrare este situată pe partea din față. Casa are 6 ferestre. Este încălzită de un cuptor de cărămidă (*soba*). Podeaua din casă este din lut. Casa este amplasată în paralel cu anexele gospodărești: *hambar* (*kursaki*), *polovnic*, *saivan*, *kocin*, *papușoinic*. Amplasarea casei în raport cu strada e perpendicular [A 1.2.1: 3].

Raionul Taraclia, s. Tvardița

Informator – *Dimitrova Elena Ilinicina*, în vârstă de 55 de ani. Gospodăria este a lui *Dimitrov Gheorghe Petrovici*, casa a fost

construită la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. Casa este ridicată din cărămidă, iar subsolul este din piatră, fundația fiind de asemenea din piatră. Forma acoperișului – în două pante, pe căpriori, acoperită cu dale. Lungimea casei este de 27 m, lățimea este de 6 m, înălțimea este de 3 m, ușa din față este situată pe peretele frontal, ferestrele în casă sunt 8 la număr. Cuptoarele (*soba*) sunt construite din cărămidă, la număr sunt trei. Podeaua în fiecare cameră a casei este din lemn, sub casă există o pivniță cu doar o intrare externă. Conexiunea dintre casă și anexele gospodărești este într-un singur rând. Localizarea casei în raport cu strada este perpendiculară [A 1.2.1: 15].

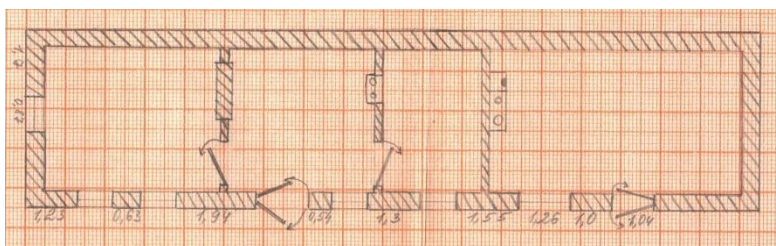
Raionul Taraclia, s. Corten

Casa e construită la sfârșitul sec. al XIX-lea, actualul proprietar este *Mutafci Ivan Mihailovici*, născut în 1930, pensionar. Casa este alcătuită din 4 camere în care actualul proprietar a locuit împreună cu familia. Bucătăria – din două încăperi – unde au trăit părinții proprietarului. Casa a fost ridicată pe o fundație din piatră, zidurile sunt construite din cărămidă din lut nears, iar zidurile bucătăriei sunt din boțuri de lut (ceamur). Într-un rând cu casa au fost construite câteva anexe gospodărești: *dam*, *plevnik*, *kurnik*. În spatele tuturor acestor clădiri e grădina (*harman*). Întregul complex locativ și gospodăresc formează o conexiune în formă de „L” [A1.2.1: 22].

Raionul Taraclia, s. Corten

Casa a fost construită în anii '30 ai sec. XX. Proprietarul casei *Obretov Vasili Ignatievici*, născut în 1914. Casa nu are fundație, în șanțul de sub pereți a fost pusă o fundație de argilă, pereții au fost ridicați din cărămidă din lut nears, metoda de acoperire a casei este pe căpriori, care sunt construite din lemn adus din pădure. Lângă casă era o poiată pentru vaci (*dam*), care mai târziu a fost reconstruită în bucătărie. În anii '40 ai sec XX casa a fost reconstruită de actualul proprietar, modul de acoperire a fost preluat de el în satele de la Prut – din stuf, peste care în zona de conexiune a celor două pante erau puse foi de ardezie [A1.2.1: 23].

Raionul Cantemir, s. Stoianovca

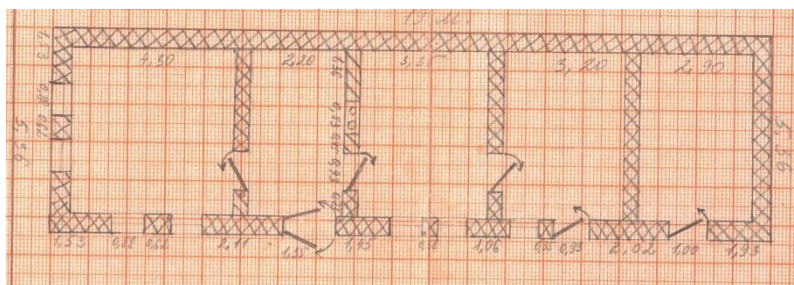

Actualul proprietar este *Karadjov Vasili Ivanovici*, pensionar, bulgar. Fostul proprietar – *Karadjov Vasili Petrovici*, apoi *Karadjov Ivan Vasilievici*. Casa

(denumire locală *kășta*) a fost construită între anii 1910–1920. Materiale de construcție principale – argilă, modul de construcție a pereților casei – ceamur. În acest sat, casa are denumite principalele elemente componente astfel: *soba*, *haiet*, *dolnata kășta*. Nu există nici o fundație la casă, inițial a fost acoperită cu stuf și papură, pe căpriori. Acoperișul e cu două pante. Lungimea casei este de 18,5 m, lățimea este de 4,5 m, ușa de intrare este situată pe partea din față. Inițial în clădire au fost 5 ferestre, acum sunt 6. Casa are trei cuptoare – model tip „olandez” construite din lut amestecat cu pietre. Însă mai târziu un cuptor a fost reconstruit din cărămidă roșie. Podelele în fiecare cameră a casei au fost inițial din lut. Sub casă nu este beci sau subsol, încăperile anexe sunt conectate la casă într-o singură linie. Localizarea casei în raport cu strada este perpendicular [A1.2.1: 31, 32, 35].

Raionul Cantemir, s. Stoianovca

Actualul proprietar este Bogdanova Lidia Nicolaevna, pensionară, născută în 1948. Casa descrisă a fost construită de Bogdanov Petr Vasilievici – bunicul soțului ei – Bogdanov

Nikolai Petrovici. Casa a fost construită în 1934 din cărămizi de lut nears (ceamur), zidurile de pe ambele părți sunt lipite cu lut și vopsite în alb. Casa este construită fără fundament. Inițial, casa era formată din trei camere: *goliamata kășta* – cameră neîncălzită, *faiat (haiet)* – o cameră cu o plită și cuptor, corpul căruia este în a treia cameră (*sobicica*). La început, casa a fost acoperită cu stuf, întreaga construcție se ține pe căpriori, reacoperită cu ardezie în perioada 1984–1985. Acoperișul este cu două pante. Casa are un singur cuptor „olandez” clădit din lut. Podeaua din haiet este din lemn, în restul camerelor este din argilă. În curte sunt anexe gospodărești – *dam*, *kurnik*, *kocina*, conectate cu casa pe o axă. Inițial aproape de casă, la fel într-un singur rând de conexiune erau *koniuşnea* (reconstruit în odaie și bucătărie), *dam*, *plevnik*, în locul cărora a fost construit un hambar. Alături de ultima încăpere de pe atunci s-a păstrat subsolul (*maza*).

Casa este situată perpendicular cu stradă și începe la doi metri de gard. Spre stradă iese peretele lateral, care era și el de fațadă cu două ferestre. În exterior, peretele lung este vopsit cu var, iar sub el este o bandă neagră (*pervaz*), care servește pentru a decora și totodată a proteja zidul de murdărire.

Acoperișul casei iese ușor deasupra marginii peretelui, dar nu se sprijină pe stâlpi. Între gard și casă se află o grădină de flori, iar în spatele casei se întinde grădina și via [A1.2.1: 30].

Raionul Cantemir s. Victorovca

Proprietarul este *Chirtoagă Constantin Feodorovici*, casa – *kășta* e construită în anii 1920. E construită din cărămide din lut nears puse pe lut, există o fundație de piatră. Casa constă din trei spații – *soba*, *haiet*, *dolnata kășta*. Acoperișul este în două pante, pe căpriori, e acoperit cu stuf. Lungimea casei este de 17,5 m, lățimea – 4 m, înălțimea – 2,7 m. Ușa este amplasată pe fațadă. Sunt 5 ferestre la casă. Tipul de cuptor în casă este *cotlon*, construit din lut. Podeaua din fiecare încăpere a casei este din lut, sub casă se găsește un beci cu o intrare de la stradă, din fața casei. Anexele gospodărești din curte – *dam*, *kurnik* și *kocina* – sunt conectate la casă în formă de „n”. Localizarea casei în raport cu strada este perpendicular [A1.2.1: 40].

Anexa 5.4. Case vechi transformate în structuri turistice în Republica Moldova

Figura A5.4.1. Casă tradițională transformată în Muzeul memoriei deportaților și Muzeul etnografic (s. Mereni, raionul Anenii Noi), foto autor, 22.11.2015

Figura A5.4.2. Muzeul „Vatra strămoșească”, s. Vatici, raionul Orhei, foto autor, 12.08.2016

Figura A5.4.3. Pensiunea Hanul lui Hanganu, s. Lalova, raionul Rezina, foto autor, 2015

Figura A5.4.4. Muzeul Curtea țărănească, s. Văleni, raionul Cahul, foto autor, mai 2014

Anexa 5.5. Aspecte practice ale transformării locuinței tradiționale în structuri de primire a turiștilor

Tabelul A5.5.1 Evoluția performanțelor pensiunilor și agropensiunilor în Republica Moldova

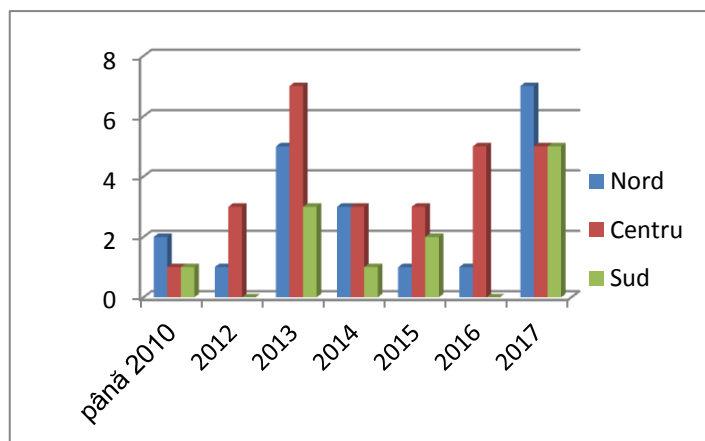
	2003	2006	2008	2010	2016
Total pensiuni si agropensiuni	0	12	11	13	26
%, pondere pensiuni	0,00	5,69	4,80	5,20	10,32
Total locuri pensiuni	0	493	704	743	955
%, pondere fond cazare pensiuni	0,00	1,81	2,49	2,62	3,78
Turisti cazati în pensiuni	0	7763	11392	13290	21343
%, persoane cazate în pensiuni	0,00	2,49	4,06	5,78	6,97

Sursa: Analiza diagnostic a sectorului turistic din R.Moldova pentru anii 2003–2010, p. 98 și datele Biroului Național de Statistică prelucrate de autor.

Tabelul A5.5.2 Repartizare regională a structurilor de primire în mediul rural și centre raionale

Regiuni	până 2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	TOTAL
Nord	2	1	5	3	1	1	7	20
Centru	1	3	7	3	3	5	5	27
Sud	1	0	3	1	2	0	5	12
TOTAL	4	4	15	7	6	6	17	59

Sursa: Calculele autorului în baza datelor de pe <http://turism.gov.md/index.php?pag=hotel&l=> (vizitat 07.02.2018).

Figura A5.5.1 Situația structurilor clasificate în plan regional

Tabelul A5.5.3 Criterii minime referitoare la starea generală a clădirii

Compartiment	Nr. crt.	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Starea generală a clădirii	3.	Aspect corespunzător al clădirilor, inclusiv anexele gospodărești	X	<i>kăšta</i>
	5.	Firmă (denumirea, tipul și categoria structurii)	X	+
	6.	Plachetă reprezentând categoria structurii	X	+
	7.	Căile de acces propriu și spațiile înconjurătoare bine întreținute	X	+
	11.	Parcare cu număr de locuri minimum 30% din numărul camerelor	X	<i>dvor</i>

Tabelul A5.5.4 Criterii minime referitoare la spațiile de primire, alimentație și alte spații auxiliare

Compartiment	Nr. crt.	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Spații de primire, alimentație și alte spații auxiliare	13.	Accesul în camerele de dormit și în grupurile sanitare să fie direct, fără a se trece prin alte camere folosite pentru dormit	X	<i>goleama kăšta, malka kăšta</i>
	14.	Spații corespunzătoare și igienice pentru prepararea și servirea mesei, cu bucătărie dotată cu echipamente de preparare și conservare a alimentelor	X	<i>cuhnea</i>
	18.	Grup sanitar comun (la pensiunile agroturistice de 1 stea se admit în WC uscate și spălătoare exterioare alimentate la surse naturale din rezervoare)	X	<i>toaletna</i>

Tabelul A5.5.5 Criterii minime referitoare la instalații

Compartiment	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Instalații	Încălzire cu sobe de teracotă sau cu alte echipamente admise	X	<i>pešt, kimbeti</i>
	Racord la rețeaua publică de canalizare sau la mijloace proprii de colectare și epurare	X	+

Tabelul A5.5.6 Criterii minime referitoare la spațiile de cazare

Compartiment	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Spații de cazare	Suprafața minimă a camerei cu 1 pat (single) (m ²)	8	<i>malka kăšta</i>
	Suprafața minimă a camerei cu 2 paturi (m ²)	11	<i>malka kăšta</i>
	Suprafața minimă a camerei cu 3 paturi (m ²)	14	<i>goleama kăšta</i>
	Suprafața minimă a camerei cu 4 paturi (m ²)	16	<i>goleama kăšta</i>
	Suprafața minimă a salonului din apartament (m ²)	11	<i>goleama kăšta</i>
	Suprafața minimă a dormitorului din apartament (m ²)	11	<i>goleama kăšta</i>
	Numărul maxim de paturi într-o cameră	4	
	Pat cu saltea	X	<i>Легло с матрак</i>
	Plapumă, pled sau păaturi (cîte 2 bucăți de persoană)	X	<i>Одеяло, черга</i>
	Perne mari	X	<i>Големи възглавници</i>
	Cearșaf pentru pat și cearșaf	X	<i>Чершафи за легло</i>
	Plic pentru pled, pătură sau plapumă	X	<i>Покритие за одеяло</i>
	Masă și scaune	X	<i>Масса и столчета</i>
	Cuier	X	<i>закачалка</i>
	Oglindă sau toaletă la dispoziția turiștilor	X	<i>Огледало, тоалетна</i>
	Prosoape pentru față (1 bucată/ persoană)	X	<i>Пешикир за лице</i>
	Perdele obturante sau alte mijloace de obturare	X	<i>капаџи</i>
	Perii pentru haine și pantofi	X	<i>Четки за дрехи и обувки</i>
	Scrumiere (opțional)	X	<i>Пепелници</i>
	Pahare (2 bucăți/persoană)	X	<i>чаши</i>
	Demifotolii, scaune (pentru saloane din apartament)	X	<i>Демифотъойли, столове</i>
	Masă sau măsuță (pentru saloane din apartament)	X	<i>Маса или масичка</i>
	Perdea, covor de calitatea celor din dormitor (pentru saloane din apartament)	X	<i>Пердета (завеса), килими</i>

Tabelul A5.5.7 Criterii minime referitoare la grupuri sanitare

Compartiment	Nr. crt.	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Grupuri sanitare	69.	Grup sanitar comun (cu apă curentă caldă / rece cu program permanent), separat pe sexe, pentru camerele ce nu dispun de baie proprie, cu: 1 cabină duș la maximum 15 locuri, 1 cabină WC și 1 lavoar la maximum 10 locuri	X	<i>Обща санитарна група (тоалетна)</i>

Tabelul A5.5.8 Criterii minime referitoare la dotarea bucătăriei

Compartiment	Nr. crt.	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Dotare bucătărie	71.	Mașină de gătit sau reșou electric cu minimum 2 ochiuri	X	<i>denumiri</i>
	73.	Frigider	X	<i>хладилник</i>
	75.	Vase și ustensile de bucătărie	X	<i>Кухненски прибори и съдове</i>

Tabel A5.5.9 Criterii minime referitoare la altele

Compartiment	Nr. crt.	Criterii	Pensiune agroturistică, categoria 1 stea	Elemente casei tradiționale bulgărești
Alte criterii	77.	Afișarea la loc vizibil pentru clienți a cărții de sugestii și reclamații și numerelor de telefoane ale conducerii structurii	X	+
	79.	Anexele gospodărești pentru creșterea animalelor și păsărilor vor fi amplasate și întreținute astfel încât să nu creeze disconfort turiștilor	X	<i>Домакински анекси за добитък и домашни птици</i>
	80.	Animalele de la care provin lactatele să fie atestate ca sănătoase, iar produsele din carne să fie examinate sanitar-veterinar	X	+

Tabelele sunt elaborate de autor pe baza Hotărârii cu privire la aprobarea Normelor metodologice și criteriilor de clasificare a structurilor de primire turistică cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei nr. 643 din 27.05.2003.

Anexa 5.6. Muzeele bulgare din sudul Republicii Moldova (descrieri în baza materialelor de teren, 2014–2015)

Muzeul Patrimoniului Cultural al or. Taraclia a fost fondat la 29 iunie 2012 și înregistrat la Ministerul Culturii al RM la data de 14 august 2013 (sub nr. 108). Funcționează din ianuarie 2013 și este vizitat de copii, studenți, orășeni, diferite delegații oficiale din Bulgaria, Germania, Italia, Rusia etc. Muzeul se află în fosta clădire a administrației colhozului din Taraclia, construită pe o suprafață de 454 m² după un proiect individual și într-un stil arhitectural propriu sfârșitului sec. XX.

Muzeul este situat în partea de nord-est a orașului Taraclia – la 1,5 km de centrul orașului. În imediată apropiere este amplasat Teatrul bulgarilor basarabeni „Smeșan Petăk”, biblioteca „Olimpii Panov”. La 1 km se găsește Universitatea de Stat din Taraclia „Grigore Țamblac”, precum și alte trei instituții secundare. Scopul principal al muzeului din orașul Taraclia este colectarea și conservarea tradițiilor, obiceiurilor și folclorului strămoșilor. Însă colecția muzeului este foarte diversă, conține nu doar obiecte de uz etnografic: 4000 de ex. de cărți, 1500 de fotografii, articole de ziare, standuri cu fotografii de la evenimente importante locale, discuri cu înregistrări, manuscrise, obiecte personale ale unor cunoscuți muzicieni, scriitori și artiști care provin din localitate, colecții numismatice, heraldice și filatelice. Colecția, ce acoperă tematica casei și vieții tradiționale a bulgarilor din Taraclia, este reprezentată prin obiecte de uz casnic, unelte agricole, unelte pentru meserii tradiționale casnice [A1.2.1: 7, 8].

Muzeului de istorie și etnografie din or. Tvardița, rl Taraclia a fost fondat în 1961 sub supravegherea conducerii colhozului local, iar deschiderea oficială a avut loc în 1963. Din 1960 V. I. Maev, profesor de istorie, a inițiat procesul de creare a muzeului satului. Inițial au fost colectate aproximativ 200 de exponate. Primul director al muzeului a fost desemnat V. I. Maev, iar din 1990 până în 2013 conduce muzeul Zinovii Iazadji. Actualmente este condus de Gheorghii Dimov. Muzeul este situat în clădirea Casei de Cultură a orașului Tvardița. Colecția etnografică și casa bulgară, ca bază de consolidare a culturii materiale și spirituale, este reprezentată de elementele specifice interiorului, bunuri de uz casnic, unelte și instrumente, care sunt legate de activitățile cotidiene ale gospodarilor din sat în perioada sec. XIX – mijlocul sec. XX. Pentru vizitatori sunt reconstruite interioarele casei tradiționale bulgărești prin instalații tematice situate în una din sălile muzeului. Actualmente muzeul are aproximativ 5.000 de exponate în fondurile principale și auxiliare.

În muzeu este expusă o raritate – icoană veche adusă din Bulgaria de primii coloniști și donată muzeului de către A. D. Belcevicina. O altă icoană pictată în 1852 este dăruită muzeului

de Z. M. Iazadji, pe care a moștenit-o de la strămoșii săi, care a adus o din pelerinajul la Muntele Athos în 1861.

Datorită faptului că muzeul nu se află într-o casă tradițională bulgară, specificul etnografic nu este unul bine pronunțat, obiectele tradiționale sunt expuse în aceleași săli muzeale în rând cu exponatele istorice, de creație artistică etc. Aici, sub un singur acoperiș, se găsesc unelte agricole din sec. XVIII – prima jumătate sec. XX fără a fi posibil de accentuat importanța și valoarea unor obiecte aparte. Colecția de fotografii, care include și imagini alb-negre ale caselor vechi din Tvardița, permite într-o oarecare măsură să observăm evoluția casei bulgărești și să reconstruim imaginea satului tradițional bulgăresc de altă dată [A1.2.1: 20].

Angajații muzeului au experiență de lucru cu vizitatori străini deoarece muzeul a fost vizitat de oaspeți străini din Bulgaria, România, Rusia, Cehia, Cuba, Venezuela, Guatemala, Japonia, Vietnam etc. [A1.2.1: 20, 21].

Muzeul de Istorie și Etnografie din s. Corten, rl Taraclia a fost fondat în 1984. Ideea creării unui muzeu în sat aparține lui D. Gurgurov, profesor de geografie și istorie, conducătorilor întreprinderii colective locale V. Paskalov, N. Gurgurov.

Suprafața clădirii muzeului constituie 105 m, dar nu este o casă tradițională bulgară. Exponatele muzeului sunt expuse în patru săli. Consecvent și într-o ordine cronologică se prezintă dezvoltarea socio-economică și culturală a s. Corten din 1830 – anul întemeierii de coloniștii bulgari acestui sat până în zilele noastre. Muzeul deține în total 1500 de exponate, o parte fiind în fondul de bază, restul – în cel auxiliar. Printre documentele aflate în muzeu și legate de înființarea fostei colonii bulgare, cele mai valoroase sunt: „*Lista coloniștilor din Corten din Bulgaria la 1835*” și „*Harta terenurilor închiriate în satul Borceag, 1909*”. Decorarea casei tradiționale și elementele vieții cotidiene sunt reprezentate prin așa exponate, ca obiecte de uz casnic, textile țesute manual, care erau parte integră a interiorul casei bulgare.

Ocupațiile tradiționale ale bulgarilor din Corten sunt redată prin utilaje agricole, precum și dispozitive pentru producere de textile, prelucrarea lânii, alte activități economice și gospodărești ale bulgarilor (creșterea animalelor, creșterea legumelor, viticultura și vinificația, cultivarea culturilor de cereale) [A1.2.1: 21].

Muzeul de Istorie și Etnografie din s. Cairaclia, rl Taraclia a fost întemeiat în anul 1976 la inițiativa localnicilor, cu sprijinul Consiliului sătesc și Secției cultură a raionului Vulcănești. Fondatorul muzeului, Ivan Manolov, a început din proprie inițiativă colectarea exponatelor pentru viitorul muzeu. La 14 august 1978 muzeul a deschis ușile publicului larg, iar în calitate de

director și ghid a fost numit tot Ivan Manolov. În 1981 muzeul a fost înregistrat oficial. Menirea muzeului constă în păstrarea obiectelor ce reflectă istoria și tradițiile satului. Actualul director al muzeului Valerii Casapov afirmă că în fondurile muzeului sunt peste 9000 de exponate, dintre care 2000 sunt expuse publicului larg. Aici sunt păstrate monede și bancnote din diferite perioade istorice; ceramică, bijuterii, documente. Sunt peste 3000 de fotografii de epocă. În patrimoniul muzeal sunt piese arheologice valoroase: sceptor (cca 5000 de ani), topor celtic, o fibulă de bronz, cioburi de amfore grecești etc. De asemenea, în muzeu se păstrează o *Evanghelie* în limba bulgară veche, precum și cartea „*Arborele genealogic al satului Cairaclia*” cu descrierile tuturor familiilor de aici [A1.2.1: 27].

Muzeul nu se află într-o casă tradițională bulgară, ci într-o clădire separată. Colecția, care se referă la viața bulgarilor și a locuinței bulgare, este reprezentată în primul rând de instalații care transmit atmosfera casei bulgare și activitățile care au loc de obicei în interiorul casei (țesutul covoarelor, prelucrarea lânii, broderii și realizarea costumelor tradiționale bulgare). Muncile tradiționale bărbățești sunt redată prin utilaje agricole și de vinificație, meșteșuguri populare, etc.

Muzeul de Istorie și Etnografie din s. Vinogradovca, raionul Taraclia a fost deschis la 02 ianuarie 2005. Director al muzeului a fost numit F. P. Calev. În 2010 director devine Fiodor Acbâic. Muzeul este amplasat în Casa de cultură a satului. În fondul principal sunt 1489 exponate (la 01.01.2013). Muzeul deține informații despre formarea coloniei vitivinicole a familiei Alexandru Zahariadi – proprietar basarabean de origine greacă. În vremurile sovietice, pe baza acestei vinării, a fost fondată o gospodărie de stat – fabrica „Ciumai”. În sălile muzeului sunt expuse fotografii rare, artefacte, obiecte de uz casnic și unelte de muncă din anii 40 ai sec. XX, care ilustrează dezvoltarea viticulturii și vinificației din zonă: coș de filtrare a vinului (anii 30 sec. XX), filtru de metal (sfârșitul anilor 40 sec. XX), găleată din cupru (*bakâr*), ulcior, cupe și alte mijloace de producție, care mărturisesc despre dezvoltarea și progresul industriei vinului din această regiune și localitate. În sala de expoziție sunt fotografiile oamenilor cunoscuți care au activat la întreprinderea vitivinicolă „Ciumai” [A1.2.1: 25, 26].

Deși în denumire figurează noțiunea „etnografic”, muzeul mai degrabă este axat pe istoricul dezvoltării social-economice a localității. Colecția necesită o regândire a conceptului muzeal, completare cu vitrine, standuri, dulapuri muzeale, iluminare, etc.

DICȚIONAR DE TERMENI

Aculturație – procese complexe de contacte culturale prin intermediul cărora societățile sau grupurile sociale asimilează trăsături provenite de la alte societăți sau grupuri [10, p. 13]

Bacărnița (Бакърница) – suport pentru vase în care era adusă de obicei apa.

Basamac (Басамак) – treapta scării de piatră.

Camarca (Камарка) – camera mică.

Camășan (Камъшан) – construit din stuf, acoperit cu stuf. (*activ*)

Catlon (Катлон) (împrumut din l. rom. – *cotlon*) – dispozitiv de gătit pe foc deschis. (*activ*)

Ceamur (Чамур) – amestec de lut cu paie / pleavă și apă, folosit ca material de construcție. (*activ*)

Ceamurean înseamnă din acest amestec [88, p. 172].

Ceardac (Чардак) – spațiul acoperit din fața casei, unde se făceau la dos anumite lucrări casnice sau gospodărești. De regulă ocupa o parte sau chiar toată fațada casei și reprezintă un element de bază a oformării exteriorului fațadei [65, p. 66]. Are o funcție dublă:

1) extensie acoperită a zonei curții;

2) partea deschisă a locuinței (prispă), care este folosită în primul rând în sezonul cald. (*activ*)

Cearșaf (Чаршаф) – cerșaf.

Chimbet (Кимбет) – cuptor de piatră [88, p. 64-97].

Cluster vine din limba engleză și înseamnă „stratificarea”, „bucet”. Acest termen a apărut în țările industrializate, caracterizat ca un grup de întreprinderi specializate, dar cu activități bazate pe cooperare, interacțiune cu institutele de cercetare și administrația locală. Potrivit lui Michael E. Porter, grupurile sunt concentrări geografice ale companiilor interconectate specializate în furnizarea de bunuri și servicii, companiile care operează în industriile conexe și instituțiile conexe în anumite zone care concurează unele cu altele, dar și cooperează.

Comitetul tutelar (de tutelă) pentru coloniștii străini din sudul Rusiei – instituție fondată prin decret imperial la 22 martie 1818, sub auspiciile Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei. Începând cu 5 ianuarie 1819, acest organ avea sediul la Ekaterinoslav, iar din 14 ianuarie 1821 – la Chișinău, de unde în 1833 este transferat la Odesa. Comitetului de Tutelă i-au fost subordonate administrațiile coloniștilor străini din guberniile Herson, Taurida, Ekaterinoslav și regiunea Basarabia [45; 50].

Cocina (Кочина) – spațiul pentru creștere de porci, de regulă, de dimensiuni nu prea mari, împletită din nuiele ca un coș sau făcută din scânduri, acoperită la fel cu scânduri sau paie, uneori cu oale. În același mod este organizat și *curnic*-ul, care deseori formează împreună cu *cocina* un tot întreg împărțit organic în două nivele – cel de sus pentru păsări, iar cel de jos pentru porci [64,

p. 298-300]. În Bulgaria de nord în satele cu locuințe subterane ele la fel sunt săpate în pământ. (activ)

Crusac (Крусак) – o secțiune în hambar.

Cuhni (Кухни) – bucătărie, de obicei o clădire separată, utilizată în calitate de două locuință. (activ)

Dam (Дам) – spațiu/încăpere pentru bovine și animale mici. (activ)

Dăasca (дъска за мазане) malaua – tablă de uns cu lut.

Diulgherean (Дюлгерян) – constructor de case și alte clădiri.

Dor (Дор) – 1. curte, 2. grădina, vie pe lângă casă. (activ)

Duvar (Дувар) – perete din piatră.

Dzimbaldec (Дзимбалдек) – tip de zăvor.

Faiet, haiet (Файет, хайет) – camera din mijloc sau spațiul folosit pentru a intra în alte camere (antreu). (activ)

Hagâl (Хагъл) – loc deschis împrejmuit pentru animale domestice [88, p. 150, 156, 161, 164]. (activ)

Hambar (Хамбар) este un spațiu pentru depozitarea cerealelor, e construit pe suporturi de piatră deasupra solului pentru a evita umiditatea. De obicei, este construit din scânduri sau împletit din nuiele, uns din interior cu boțuri de lut și acoperit cu șindrilă. Hambarele mari sunt împărțite în mai multe spații folosite pentru diferite cereale. (activ)

Harman (Харман) – loc în curte din spatele casei, unde erau treierate cereale. (activ)

Imigranți transdunăreni, coloniști transdanubieni, bejenari bulgari – emigranți/refugiați care au venit de la sud de Dunăre de pe pământuri bulgărești. Majoritatea erau bulgari. Din această categorie făceau parte și găgăuzi, români, albanezi, sârbi și greci [209, p. 518].

Kăști (Къщи) – casă (denumirea construcției) sau cameră de locuit; un spațiu dreptunghiular încălzit de o vatră. Podeaua este din argilă tasată sau din scânduri – în familiile înstărite [73, p. 55].

Lampaci (Лампач) – cărămizi nearse, realizate dintr-un amestec de lut și pleavă [88, p. 102-108].

Maza (Маза) – beci [88, p. 110]. (activ)

Metoda statistică se bazează pe date statistice acumulate în recensămintele populației, care permit obținerea informațiilor etnice pe o gamă largă de probleme. Valoarea acestor informații se află nu numai în diversitate, ci și în caracterul său ordonat și corelat. Formularele de recensământ sunt împărțite în blocuri de întrebări pe domenii relevante. Dintre acestea, face parte și un bloc de probleme socio-demografice, prin care oamenii de știință primesc informații despre domeniu, vârstă, statut social, educație, profesie, tipul de locuință, timpul de reședință al persoanelor într-o

anumită zonă etc. Acest lucru face posibilă stabilirea unei imagini etnice generale și determinarea dinamicii proceselor etnice prin compararea materialelor din mai multe recensăminte.

Metrópolă f., pl. e (vgr. metrópolis, oraș din care s-au dezvoltat altele, d. metér, mamă, și pólis, oraș; it. metrópoli, fr. métropole. V. mitropolie). Stat, patrie mamă, oraș considerat în raport cu coloniile lui. Capitală, rezidență, oraș important într-o regiune. (după fr.).

Nalagam (Налагам, наложа) – proces de ungere a tavanului cu un strat gros de masă de lut.

Oficiul pentru Coloniștii Străini – Бессарабская Контора для иностранных поселенцев.

Paralea, sofră (Параля, софра) – o masă rotundă scundă, în jurul căreia întreaga familie lua masa.

Pișchir (Пишкыр) – 1. prosop; 2. țesătură brodată utilizată pentru a încadra oglinzi, rame cu portrete și fotografii [88, p. 116, 122, 126]. (activ)

Plevnic (Плевник sau племник, плевия, племня) – aceasta este o construcție ușoară împletită din nuiele, ziduri ne unse cu lut, acoperită cu paie sau oale. Se folosea la depozitarea paielor, fânului și pleavăi.

Prag (Праз, горен праз) – pragul de sus al ușii, долен праз – pragul ușii [93, p. 619]. (activ)

Regiuni istorico-etnografice sunt teritorii a căror populația, datorită istoriei comune, dezvoltării socio-economice și influenței reciproce, au caracteristici culturale și cotidiene similare. Acestea se manifestă în cultura materială – tipuri de locuințe tradiționale, mijloace de transport, hrana și vasele, hainele, încălțăminte, bijuteriile etc., precum și în cultura spirituală tradițională (ritualuri și obiceiuri calendaristice, credințe, folclor etc.).

Sabureteana (Сабуретяна) – casă, construcție distrusă.

Saia (Сая) spațiul închis pentru animale domestice folosit în principal în timpul iernii, este numit în multe localități și ягъл, ъгъл [64, p. 298-300].

Soba (Соба) o încăpere situată lângă camera cu vatră și are o legătură directă cu ea [73, p. 64]. La bulgarii basarabeni așa se numea cea mai amenajată odaie similar Casei mari. *Sobicica* era numită o odaie mică în casa tradițională [88, 144]. (activ)

Staia (Стая) – cameră, construcție [88, 146].

Sușina, saivant (Сушина, сайвант) o prispă deschisă în fața casei, care servește la depozitarea uneltelor de uz casnic (identică prispei în l. rom – n.a.).

Talasăm (Таласъм) – astăzi spirit malefic al nopții, în trecut spiritul protector al casei care apărea „la zidirea unei umbre/vietăți”.

Târla (Търла) (болг., рум.) – stână de vară pentru oi în afara satului. (activ)

Tipul economico-cultural este un complex de particularități economice și culturale, care a fost format istoric la diferite popoare ce se află la niveluri apropiate de dezvoltare socio-economică și trăiesc în condiții naturale-geografice similare.

Țaivana (Цаївана) denumire dialectă al cuvântului *saivan* (descrie mai sus – n. a.) – 1. prispa în fața casei vechi (de obicei situată deasupra nivelului solului); 2. scaun la poarta de intrare [88, p. 170]. (*activ*)

„*Zadruga*” este numele cu care o formă de „familie extinsă” a intrat în circulația internațională ca fiind „tipic sud-slavă”.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

MIRON Marina

Semnătura

Data

CURRICULUM VITAE

Numele de familie: MIRON

Prenumele: Marina

Data nașterii: 10 septembrie 1972

Locul nașterii: raionul Cantemir, satul Stoianovca

Cetățenia: Republica Moldova

Studii:

2016–prezent: Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării,
Specialitatea: Etnologie

2001–2002: Institutul Relații Internaționale „Perspectiva”, Masterat Specialitatea: Istoria și
Teoria Culturii

1996–2001: Academia de Științe a Moldovei, Institutul Național de Arheologie și Etnografie,
doctorat, Specialitatea: Etnografie

1991–1996: Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Studii de Licență, Facultatea:
Istorie și Etnopedagogie

Domeniile de interes științific: etnologie, culturologie, antropologie culturală, turism,
patrimoniul național

Activitatea profesională:

2010–prezent: Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova, manager financiar, manager
proiecte

2006–2007: Colegiul Național de Ecologie, catedra „Turism și Științe socio-umane”, lector
superior

2007–prezent: Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport, catedra „Natație și Turism”,
lector superior

1998–2010: Universitatea „Perspectiva-INT”, catedra „Turism și Servicii hoteliere” și catedra
„Științe socio-umane”, lector superior

Participări în proiecte științifice naționale și internaționale: 9

Participări la foruri științifice (naționale și internaționale): 15

Lucrări științifice și științifico-metodice publicate: 39

Cunoașterea limbilor (de la 1 la 5; 5 = excelent):

	Citit	Vorbit	Scris
Bulgară	nativă		
Română	5	5	5

Rusă	5	5	5
Engleză	4	4	4

Date de contact:

Adresa: 33, str. Briz, or. Vatra, mun. Chişinău

Telefon: +373 22 596478, +373 79550731

E-mail: marinamiron.72@mail.ru